

I.M. CƏFƏRZADƏ

QOBUSTAN QAYNAÜSTÜ RƏSMİLƏR

"KİTABI · DƏDƏ QORQUD" · 1300

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANININ
1300 İLLİYİ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİSSİYASI

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" KİTABXANASI

ГОСУДАРСТВЕННАЯ КОМИССИЯ ПО ПРОВЕДЕНИЮ
1300-ЛЕТНЕГО ЮБИЛЕЯ ДАСТАНА "КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД"

БИБЛИОТЕКА "КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД"

İ.M.CƏFƏRZADƏ

Q O B U S T A N

Q A Y A Ü S T Ü R Ə S M L Ə R

G O B U S T A N
PETROGLYPHS

Г О Б У С Т А Н
НАСКАЛЬНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ

Баку
YNE "XXI"
1999

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANININ 1300 İLLİYİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yaranmasından 1300 il keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mə'nəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutduğunu, onun yubileyinin Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının qadim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycan xalqının bu möhtəşəm epik əsərinin 1300 illik yubileyinin layiqincə hazırlanması və keçirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyası yaradılsın.
2. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi yanında YUNESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasına tapşırılsın ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədi ilə BMT-nin YUNESKO təşkilatına müvafiq qaydada müraciət etsin.
3. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasına müvafiq ştat vahidləri ayırmalı üç nəfərdən ibarət işçi qrup yaradılsın.
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə bu Fərmanın icrası ilə bağlı məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 20 aprel 1997-ci il

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
О 1300-ЛЕТИИ ДАСТАНА
“КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД”

Прошло 1300 лет со дня создания дастана “Китаби-Деде Горгуд”, являющегося одним из важных исторических и культурных источников азербайджанского народа. “Китаби-Деде Горгуд”, отражающий историю огузских тюрков, вошел в сокровищницу культуры народов мира как воспевающий высокие человеческие идеалы.

Учитывая особое место дастана “Китаби-Деде Горгуд” в истории мировой культуры и литературы, его юбилей, служащий пропаганде древней и богатой культуры всех тюркских народов и являющийся важным событием международного значения, в целях достойной подготовки и проведения 1300-летного юбилея этого величественного эпического произведения азербайджанского народа, постановляю:

1. Создать Государственную Комиссию по проведению 1300-летнего юбилея дастана “Китаби-Деде Горгуд”.
2. Поручить Национальной комиссии Азербайджанской Республики по ЮНЕСКО при Министерстве Иностранных Дел Азербайджанской Республики в целях обеспечения празднования на международном уровне 1300-летнего юбилея дастана “Китаби-Деде Горгуд” в соответствующем порядке обратиться в организацию ЮНЕСКО ООН.
3. В Государственной комиссии по проведению 1300-летнего юбилея дастана “Китаби-Деде Горгуд” создать рабочую группу в составе трех человек с выделением соответствующих штатных единиц.
4. Кабинету Министров Азербайджанской Республики решить вопросы, связанные с исполнением этого указа.

Гейдар Алиев
Президент Азербайджанской Республики

г. Баку, 20 апреля 1997 г.

OXUCUYA

Qobustan - xalqımızın daş yaddası, əcdadlarımızın təbiətin qoynunda yaratdıqları Xatırə kitabı, sonrakı nəsillərə ünvanlanmış Sorğu kitabı... Bu kitabın hər səhifəsi - hər bir suxur, hər bir qaya daşda əbədiləşmək arzusunu gerçəkləşdirmək istəyənlərin həyatından -məişətdən, işindən, peşəsindən, dilək və düşüncələrindən söhbət açan dastan boylarıdır. Məhz bu məziyyətinə görə də əlinizdəki bu kitabı "Kitabi-Dədə Qorqud kitabxanası"na daxil etmək qərarına gəldik.

Qobustan təsvirləri, bu daşlı-qayalı çöllüyün abı-havası da istər-istəməz xalqımızın möhtəşəm abidəsi - "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını yada salır. Sanki bu rəsmilər kitabın təbiətin qoynunda yaradılmış ön sözü, müqəddiməsidir.

Daşlaşmış, dastanlaşmış tarix nümunələri ən görkəmli tarixçi alımlərin, salnaməcilerin, səyyahların yazış-yaratdıqları əsərlərdən daha mötəbər, hər cür qərəzdən uzaq obyektiv mənbələrdir. Onlarda xalqımıza xas olan ən yüksək insani keyfiyyətlər - qoçaqlıq, sevgi, mərdlik motivləri qırmızı xətlə keçir. Onları vərəqləyən hər bir azərbaycanlı öz xalqının şəcərəsi ilə tanış olub belə bir xalqa mənsub olmasından böyük qürüq və iftixar hissi keçirir.

Gəlin özümüzü tanıyaq!

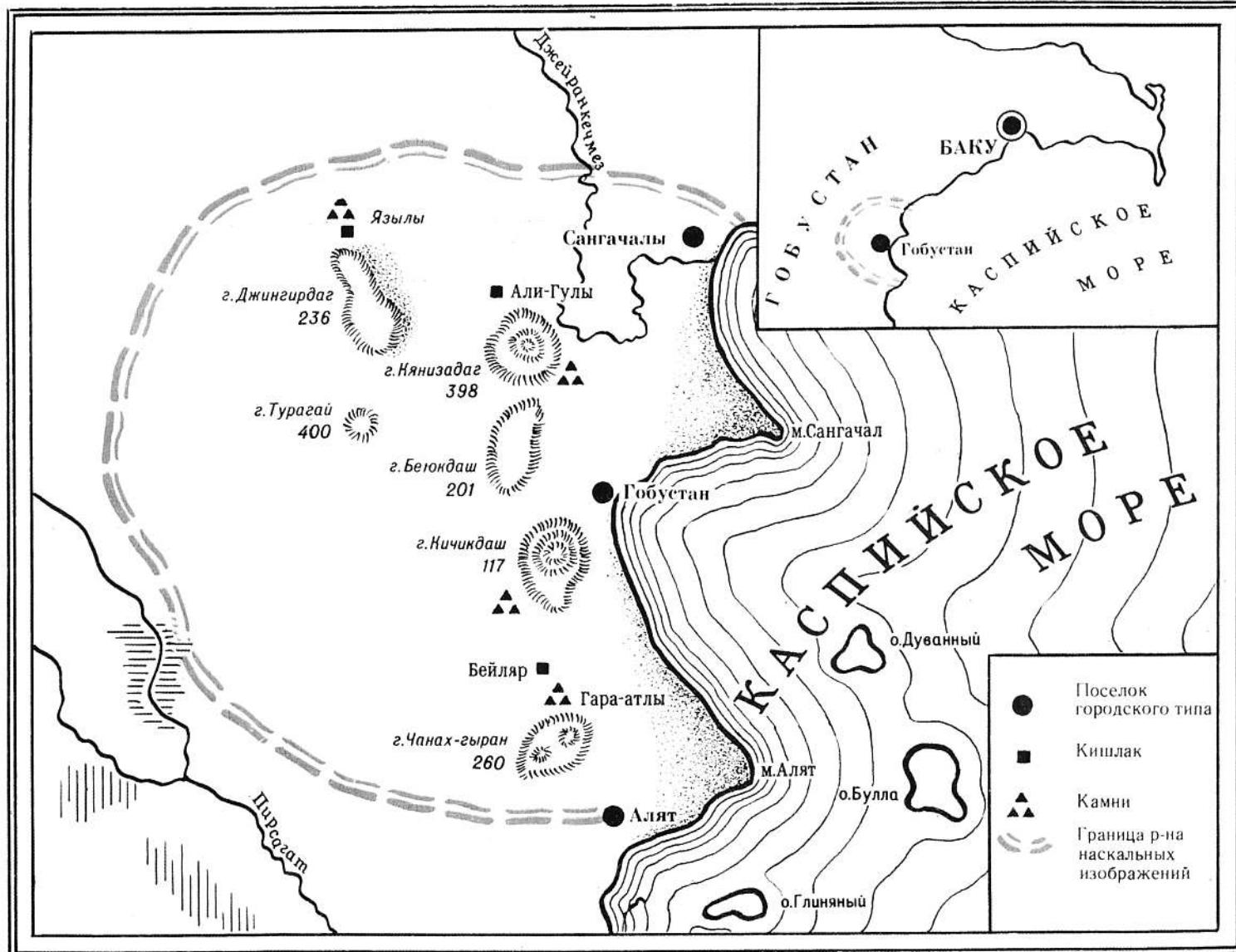
К ЧИТАТЕЛЮ

Наскальные изображения в пещерах и под открытым небом имеются в различных уголках земного шара. Среди них наскальные изображений Гобустана занимают особое место, как по богатству материала, так и по длительности охватываемого ими исторического периода. Первым исследователем Гобустанских петроглифов является Джаяфарзаде Исках Мамед Рза оглы. Переиздание в преддверии 1300-летнего юбилея Деде Горгуда фундаментальной книги Джаяфарзаде И.М. о Гобустане весьма символично.

История Гобустана - это история 10-ти тысячелетий - от каменного века до средневековья. Древние рисунки Гобустана восхищают своей пропорциональностью, прекрасным исполнением и разнообразием тематики. Гобустан - это край волшебных тайн. И каждого из нас может интересовать здесь один какой-то аспект многогранного мира Гобустана. Так, знаменитый исследователь Тур Хейердал приезжал в Гобустан специально для ознакомления с рисунками лодок типа "Тигрис", выдолбленных из дерева и плетенных из камыша.

Гобустан - один из древнейших очагов высокоразвитой культуры. Не все тайны Гобустана сегодня раскрыты. Гобустан - это введение, предтеча нашей истории и культуры. Только здесь в эпоху, когда первобытный человек чувствовал всю меру своей беззащитности перед лицом сил природы, могли возникнуть те ростки, которые позднее развились и сформировали наш духовный мир, мир удивительных скал и наскальных изображений, мир археологии и этнографии, остающийся и сегодня не до конца.

Само слово Гобустан ассоциируется с древнейшими наскальными изображениями и археологическими памятниками, сделавшими известным не только среди специалистов, но среди всех тех, кому дорога наша история. Естественные пещеры Гобустана создали идеальные условия для создания целой галереи наскальных изображений. Гобустан - это целый заколдованный мир.

QOBUSTAN VƏ ONUN QAYAÜSTÜ RƏSMLƏRİ

Qobustan Böyük Qafqaz dağları silsiləsinin cənub-şərq qurtağında, Ceyrankeçməz çayının hövzəsində, Pirsaatçayın və Sumqayıtçayın orta və aşağı axarları arasında təpəli dağlıq sahədir.

Qobustanın geoloji formalaşmasında əsas etibarilə Üst və Orta postpliootsen çöküntüləri iştirak etmişdir. Allüvi və dellüvi çöküntüləri, erkən Kaspinin dövrünün brekçiləri və Bakı yarusu¹ çöküntüləri geniş inkişaf etmişdir. Onlar aşınımaya tez məruz qalır və ona görə də Qobustanın ərazisi kifayət qədər dərin yarğanlarla (qobularla) parçalanmışdır. Qobustanın adı da “Qobular ölkəsi” deməkdir.

Qobustanın qış müləyim, yayı isə çox isti və quru subtropikdir. Yağış çox nadir hallarda yağır. Yağışların böyük hissəsi yazın əvvəlinə və payızın sonuna təsadüf edir. Qar əsasən yanvarda və fevral aylarında yağır. Qarlar tez əriyir. Ən soyuq aylar - yanvar və fevral, ən isti aylarlar - iyul və avqustdur.

Qobustanın çayları (Ceyrankeçməz, Sumqayıt və Pirsaat) Böyük Qafqaz bölgəsinin atmosfer yağıntılarından və yayda suyu xeyli azalan yeraltı sulardan qidalanırlar. Ceyrankeçməz çayı yayda quruyur. Bu çayın suyu ilin isti yarısında şor olur.

Qobustan ərazisində bulaqlar azdır. Bulaqların suyu bir az şordur və orada qış otladlarında qışlayan maldarların içməli suya olan tələbatlarını çətinliklə təmin edir.

Qobustanın bitki örtüyü səhra və yarmisəhra xarakterlidir. Bitki örtüyü qısamüddətli otlardan, çoxillik şoran kollarından və yovşandan ibarətdir. Ot əsas etibarilə oktyabr-noyabr aylarında və yazın əvvəllərində (mart-aprel yağışlarından sonra) inkişaf edir. İstinin düşməsi ilə onlar bir neçə gün ərzində tamamilə quruyur. Yalnız şoran bitkiləri və yovşan qalır. Artıq iyunun əvvəlində Qobustanda, onun çaylarının aşağı axarlarında kədərli mənzərə yaranır. Qızılış və yanmış massivdə zəhərli ilanlar, kərtənkələlər, tisbağalar, bövlər, əqrəblər qalırlar, bəzi sahələrdə ağcaqanadlıarda rast gəlinir.

Payızın ilk yağışları ilə Qobustan tədriclə cana gəlir. Şoran bitkiləri və yovşan, eləcə də müxtəlif bitkilər göyərir və qısa vaxt ərzində bozumtul-sarımtıl çöl, vadı, dağ və təpə yamacları yaşıla bürünür.

Ağac-kol məşəlilər yarğanlarda, daş yığınlarında və qayaların araslarında bitir. Yabani qızılıgül, xırda albalı çəngəllilikləri, iberiya doqquzdonları, karkas (daş ağacı), ardıc, cir armud kolluqlarına rast gəlinir. Yabani əncir, nar və üzüm kolları da vardır.

Göstərilən növlərin, o cümlədən qədim dövrlərdən qalma növlərin olması göstərir ki, on min illər bundan əvvəl Qobustanın iqlimi daha

1 М.П.Богданов. Зимние пастбища Кобыстана и основные пути их рационального использования и улучшения. Труды Института ботаники АН Азерб.ССР. т.XVIII. Баку, 1954.

nəmli,¹ atamosfer yağıntıları kifayət qədər idi, gur sulu çaylar və bulaqlar vardı.

Qobustanın heyvan aləmi son vaxtlar sürətlə azalmışdır. 19-cu əsrin 80-ci illərində Bakı-Tbilisi dəmir yolunun çəkilməsinə qədər, hətta bir qədər sonralar burada böyük ceyran və dağ keçisi sürüləri yaşayırırdı.

Bura yerli əyanların sevimli ov yeri idi. Adı çəkilən dəmir yolunun çəkilişi və yerli əhalinin mösiətində odlu silahların yayılması ilə ceyran və vəhşي keçi sürüleri sürətlə azalmışa başlıdı. İndi az miqdarda ceyranların və bəzi başqa heyvanların və quşların qorunması məqsədilə Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə onların ovlanması qadağan edilmişdir.

Qobustanda tülükü, canavar, çäqqal, dovşan, vəhşisi pişik və qanadlılardan dağ fərsi, göyərçin, sağsağan və s. də vardır.

Uzaq keçmişdə Qobustanın flora və faunası müqayisələnəməz dərəcədə zəngin olmuşdur. Onun landşaftı uyğun iqlimli və bol yem mənbəli savanna görünüşlü idi. Burada vəshi öküz, keçi, maral, vəhşisi at, qulan, cüyür sürürləri vardı. Tez-tez şir, canavar, donuz və b. heyvanlara rast gəlinirdi.

Bu əsərin həsr olunduğu qaya təsvirləri Böyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ və Yazılıtəpə dağları hüdudlarında aşkarçı çıxarılmışdır. Bu dağlar ayrı-ayrı yüksəkliklərlə yerli əhali içərisində “pil-pile”² adlandırılan palçıq vulkanlarının əhatəsindədir. Bu vulkanlar ən qədim dövrlərdən bəri vaxtaşırı fəaliyyət göstərərək, milyon tonlarla palçıq ləhməsi və hər dəfə havaya sovrulan daş, qaya parçalarının saçdığı qığılçılardan alovlanan milyard kub metr yanar qaz püsürmüştür.

Qəfildən yaranan alov, qulaqbatırıcı uğultu, Günəş işığını örtən bulud insanlarda qorxu və dəhşət əmələ gətirirdi. Keçmişdə yerli əhali üçün müəmmalı bu təbiət hadisələri həmin rayonda bir sıra sitaş obyektlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Onların bəziləri orta əsrlər də İsləm dininə uyğunlaşdırılmışdır.

Adı çəkilən dağlar Xəzər dənizinin yaxınlığında, Qobustanın cənub-şərq hissəsində, Qobustan və Sanqaçal dəmiriyol stansiyalarından

təxminən 5 və 10 km. qərbdə yerləşirlər; 20-150 sm-lik çöküntü torpaq altında olan 10-15 m. qalınlığında sıx Abşeron suxuru mənşəli xırda balıqqulağından ibarət əhəng layı Böyükdaş və Kiçikdaş yaylasının səthini örtür və onun üfüqi vəziyyətini yaxşı saxlayır. Ona görə də adı çəkilən dağların zirvələri Böyükdaşda 2 kvadrat kilometr, Kiçikdaş və Cingirdağda 14 hektar düzən sahələrdən ibarətdir. Axırıncısı əsasən dağın cənub hissəsinin əhatə edən dar zolaqdır və əhəng layı burada xeyli dərəcədə nazikdir.

Əsrlər keçdikcə yeraltı təkanların, külək və atmosfer çöküntülərinin təsiri ilə əhəng daşı laylarının qıraqlarından hissələr qoparaq yamaclarla diyirlənmişdir. Xəzər təref yönəlmiş dağlarda xüsusilə böyük dağlımlar baş vermişdir. Böyükdaşın və Kiçikdaşın yamaclarında bəzi halılarda nəhəng ölçülü daşlar səpələnmişdir.

Yarmışəhra küləyinin fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn relyef xüsusiyətli formalar maraqlıdır - hamar və düz səthli, göbələkəbənzər formalı, içibos, bəzi hallarda içərisində deşikli, əcaib şəbəkəli naxışlar, səthi şan şəkilli daşlar. Qayaların və daşların səthləri yaşıl, boz, bəzi hallarda qırmızımtıl-sarı və qırmızımtıl rəngli böyük şibyə ləkələri ilə örtülmüşdür.

Hər tərəfdən baş vermiş dağılma nəticəsində Böyükdaş və Kiçikdaş dağ yaylasının kənarlarından dərinliyi 10-15 m-ə çatan yarğanlar əmələ gəlmişdir. Bununla da bu dağların zirvələri qovma ovçuluq üçün təbii tələlərə çevrilmişdir. Qədim ovçular heyvanları Kənzədağ və Kiçikdaş tərəfdən azmailli yamacla cənub tərəfdən Böyükdaşın zirvəsinə qovurdular. Zirvənin yaxınlığında dar keçid vasitəsilə ovçular heyvanları yayla istiqamətləndirirdilər. Qorxaq heyvanları odla və qışkırtı ilə qovmaqdə davam edərək, ovçular onları yarğanlardan uçuruma

1 Н.К.Верещагин и Н.О.Бурчак-Абрамович. Рисунки на скалах юго-восточного Кобылстана. “Изв. Всесоюзного географического общества”, 1948, т.80, вып.5, стр. 511-512; М.П.Богданов. Ук. работа, стр.46 и 52.

2 Bu söz duru palçıq suxurlarının atması deməkdir.

tullanmağa məcbur edirdilər. Yaylaya qovulmuş heyvanları ehtimal ki, daşla, kötüklə, oxla və nizə ilə öldürür, balalarını isə diri götürürdülər.

Məhz burada - dağların fantastik dağıılma rayonunda “qaya dənizi” zolağında, nəhəng daş qalaqları arasında qədim mədəniyyətin ən maraqlı abidələr kompleksi - qaya təsvirləri saxlanılmışdır.

Qobustanda qaya təsvirləri 1939-cu ildə Cingirdağın ətəyində və Sanqaçal dəmiryol stansiyası yaxınlığında Yazılıtəpədə, bir il sonra Bakıdan 50-60 km. cənub-qərbdə, Qobustan stansiyasının yaxınlığında Böyükdaş və Kiçikdaş dağları rayonunda aşkar olunmuşdur.

Qobustanın qaya təsvirlərinin sistemli öyrənilməsi 1947-ci ildə başlamışdır. On minlərlə qaya parçası və daş nəzərdən keçirilmişdir. Onların təxminin 750-ində, eksriyyəti şibyə qatının altında insan, heyvan kontur və siluet rəsmləri, müxtəlif işarələr və yazılar üzə çıxarılmışdır. Böyük miqdarda piyalə formalı çalaları olan daşlar və iki tərəfi deşikli daşlar qeydə alınmışdır. Bu rəsmlər, çalalar və deşiklər bəs it daş, nadir hallarda metal alətlərlə həkk olunmuşdur. Bəzi hallarda rəsmlərin konturları nöqtələrlə punktit xətt formasında yerinə yetirilmişdir. Daşın daşa sürtülməsi üsulu ilə yerinə yetirilmiş rəsmlər də vardır. Aşkarlanmış rəsm, işarə və tamqaların miqdarı 5000-dən artıqdır.

Yuxarıda göstərilmiş daşların 135 ekspozisiya təşkil edən 120-si bu işdə verilmişdir. Onlarda 1500-dən artıq rəsmlər və rəsmləri olan çoxlu daşların fotoları da verilmişdir.¹

Ekspozisiyaların hər biri tematikasının müxtəlifliyi, süjetlərin orijinallığı və müəyyən incəsənət məziyyəti ilə fərqlənir. Seçilmiş komplekslərin köməyi ilə oxucu Böyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ və Yazılıtəpə hüdudları bu daxilində bu günümüzə qədər gəlib çatmış rəsmlərin bütün növlərilə və tematik təsvirlərlə, habelə onların mənaları, yerinə yetirilməsi sistemi, heyvan və adam fiqurlarının qurulma üslubu ilə, kompozisiya həlli və oyma texnikası ilə tanış ola bilər.

Verilmiş rəsmlərdə kontur xətlərinin eni 10-50 mm, dərinliyi 1-30 mm. arasında dəyişir. Çətinliklə görünən xətləri olan rəsmlər də vardır, onlarda keçidkə onlar tədricən ovulmuşdur. Rəsmlərin siluetləri 2-10

mm. dərinliyində həkk edilmişdir. Təxminən 20-30 mm. dərinlikdə həkk edilmiş bir növ dərin relyefə oxşar siluet təsvirlər də vardır.

Qobustanın qaya rəsmləri mövzu cəhətdən müxtəlifdir. Onların içərisində hərdən natural böyüklükdə kişi və qadın cinsli adamların, vəhşi öküz, dağ keçisi, maral, şir, habelə ceyran, vəhşi at, it, canavar, donuz və naməlum növ mənşəli heyvanların böyük miqdarda təsvirləri vardır. Rəsmlərin birində bir neçə adam çiyinlərində pərdi və yaxud qayığı xatırladan əşya aparır - kollektiv əməyin nümunəsi. Atlı və piyada ov səhnələrinin təsvirləri və döyüş süjetləri qeydə alınmışdır.

Daşların birində biçin prosesi həkk edilmişdir (biçinci sünbüllə görünürlər, dari biçir). Qurbanvermə səhnəsi aşkar olunmuşdur; qurbanlıq heyvanlar (keçilər), (qan yiğmaq üçün) piyalə formalı çalalarla yaxın gətirilmişdir; yanında əllərini yuxarı qaldırmış ibadət jestli üç kişi göstərilmişdir. Müasir Azərbaycan xalq rəqsi “Yalli”ni xatırladan tək və qrup halında ritual - mərasim rəqslerinin rəsmləri saxlanılmışdır. Çoxlu rəsmlərdə içərisində cərgə ilə oturmuş adamların sxematik təsviri olan qayıqlar təsvir edilmişdir. Qayıqların burun hissələrin Günəş parlayır. Bəs itiçiçəkli araba rəsmi, baliqçının böyük kontur rəsmi, insıñ pəncəsinin siluet təsviri, ehtimal ki, sitayış əhəmiyyətli reliyef tağ rəsmi və s. qeydə alınmışdır. İlən, kərtənkələ, ulduz, xaç, svastika və başqa işarə və tamqalar hesabə götürülmüşdür. Silahlı atlı, əllərində nizə tutmuş döyüşçü və dəvə karvanı təsvirləri tapılmışdır. Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin müxtəlif dövrlərinə aid ərəb əlifbası ilə yazılar, habelə 1-ci əsrin sonlarında Fulminata adlanan 12-ci Roma ordusunun Azərbaycanda Xəzər dənizinin sahillərində olması haqqında latin kitabəsi vardır.

Uzaq qədimdən orta əsrlərə qədər rəsmlərin, süjetlərin belə müxtəlif mövzulu olması, kompozisiyanın qurulması üslubu və həkkaklıq texnikası Qobustan qaya təsvirlərinin inkişaf mərhələlərini izləmək imkanı verir.

1. Bütün rəsmlər təsvir edilmiş və yaranma vaxtları müəyyən olunmuşdur.

Qobustanın nəzərdən keçirilən bölgəsində nəhəng daş və qaya parçalarının bir-birinin üstünə düşməsi nəticəsində yaranmış çardaq formalı 20 qayaaltı siğınacaq tapılmışdır.

Sığınacaqların daxili divarlarında adamların və heyvanların, kontur, bəzən siluet rəsmləri və müxtəlif işarələr aşkar edilmişdir. Büyükdaş və Kiçikdaş dağlarının hüdudları daxilində qədim və orta əsrlər dövrlərinə aid düşərgə yerləri də müəyyən olunmuşdur.

Qayaaltı düşərgələrin yaxınlığında böyük miqdarda 5-8 sm diametri deşikli daşlar vardır. Deşiklər daşların kənarlarında, yaxud, çıxıntılarında açılmış və heyvanların bağlanması üçün istifadə edilmişdir. Buradaca qayalarda və böyük daşlarda diametri 15-40 sm dərinliyi 10-30 sm olan çoxlu piyaləformalı yarımsferik çalalar qeydə alınmışdır.

Bu çalalar yağış suyunun toplanması və saxlanması, qurban kəsilən heyvanların qanlarının yiğilması, qızarana qədər qızdırılmış çıraqlıq (onun çaladakı südün için atılması ilə)¹ köməyilə süd yeməklərinin hazırlanması üçün ən qədim bəsət qablar hesab edilir. Daha mükəmməl, başlıca olaraq metal yemək alətlərinin məişətə daxil olması piyalə formalı çalalar əvvəzinə tədricə dördbucaqlı formada, orta əsrlərdən isə hətta təxminən 60x120x50 sm-lik dördbucaqlı rezervuarlar düzəltməyə başlamışlar. Onlar yağış sularının toplanması üçün istifadə olunmuşdur.

Bir neçə qaya parçalarının sothlərində yerli əhalinin “Ev köcdü” yaxud “Mərə-mərə”², “Pula-pula”³ adlandırdığı stolüstü oyunların oynanılması üçün istifadə edilmiş diametri 6-8 sm dərinliyi 2-3 sm olan xırda çala qrupları (7,10 və daha çox) qalmışdır. Bu oyunlar maldarlar içərisində mövcud idi.

Eynilə belə oyuqlar, lakin böyük dərinlikdə və bir cərgədə, hər 40-50 sm-dən bir böyük sal daşın üst hissəsində həkk olunmuşdur. Onlar sığınacaq qurmaq üçün şüvüllərin (kiçik tirlərin) uclarına keçirilirdi.

Üç böyük daşda, çox da böyük olmayan kvadratlara bölünən, dama taxası görünüşündə düzbucaqlar oyulmuşdur. Onlar “dama-dama” adlanırdı və damanın daha mürəkkəb oyun növlərindən biri üçün istifadə edilirdi.

Cingirdağın şimal-şərq ətəyində yerləşən və yerli maldarlar içərisində “Qaval çalan daş” adlanan daş çox maraqlıdır. Müxtəlif böyüklükdə daşı onun səthinin müxtəlif yerlərinə vurduqda müxtəlif tonlu metal səsi alıñır. Daşın şərq qırığında uzun müddət ərzində dəfələrlə döymə nəticəsində əmələ gəlmış ovulmuş sahə vardır. Ola bilə, bu səçixardan daş mərasim rəqsleri vaxtı bəsət çalğı aləti kimi istifadə olunmuşdur.

Büyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ dağları və Yazılıtəpə üçün daşlarda adamlar, keçi, maral, vəhşi at, it, ilan, günəş, svastika, tamqa, xaç təsvirləri, habelə piyalə formalı oyuqlar və s. ümumi mövzudur. Onların arasında fərq yalnız həkkolunma vaxtlarından asılı olaraq hər bir sahə üçün rəsmlərin stil tərtibi və quruluşu xarakterikdir.

Oyun üçün kiçik kvadratlar, tamqalar, oyuqlar, şirlərin təsvirləri, maralların iri rəsmləri əsasən Cingirdağ və Yazılıtəpə bölgələri üçün səciyyəvidir və nisbetən sonrakı dövrlərə aiddirlər. Çiyinlərindən çəpəki ox aşılmış, silahlı geyimli və yarımlüt qadın və kişi təsvirləri, tək, qrup (“Yallı” tipli) rəqs səhnələri və əllərini yuxarı qaldırmış halda hoppanma vəziyyətində tək rəqs, habelə öküz, canavar, donuz, qayıq və başqa rəsmlər Büyükdəş dağındadır və daha qədim dövrlə aiddir.

Rəsmlərin, işarələrin, piyalə formalı çalaların və deşiklərin əsas hissəsi qayaaltı siğınacaq və düşərgələrin yaxınlıqlarında toplanmışdır ki, bu da uzaq keçmişdən abidə komplekslərinin Qobustanın məskunları ilə əlaqəsini göstərir.

Qobustan bölgəsində qaya təsvirlərini stilinə, yerinə yetirilmə üslubuna və sütjetlərinə görə bir neçə müxtəlif vaxtılı qruplara bölmək olar.

Qayalarda rəsmlər bəzən bir-birinin üstündə, yaxud qədim rəsmlə bir sıradə onu təqlid kimi həkk olunmuşdur. Bu, onların tarixlərinin

1 Zuvandda (Azrbaycanın Lerik rayonunda) belə yemək “saçaq” və “qoqurtmac” adlanır. Vax: И.М.Джафарзаде. Следы древнейшей культуры человека на территории Азербайджана. “Изв. АэФАН”, 1944, № 9, стр.60-61.

2 Mərə “oyuq” ümumi mənası oyuqlarda oyun.

3 Xırda buyruzlu heyvanın qığı. Ümumi mənası -qığla oyuqlarda oyun.

müəyyən olunmasına imkan yaradır. Bunun üçün müxtəlif ölkələrdə vaxtları müəyyən edilmiş qaya təsvirləri ilə müqayisə metodundan istifadə olunmuş, 1960-1961-ci illərdə Böyükdaşın yuxarı terrasında “Ovçular zağası”¹ sıginacağında aparılmış kəşfiyyat qazıntılarının materialları cəlb edilmişdir. Qazıntılar nəticəsində əsas hissəsi erkən neolit dövrünə aid olan mikrolit çaxmaq alətləri tapılmışdır.

Qobustanın qaya təsvirlərinin hərtərəfli və müfəssəl öyrənilməsi onların əmələgəlmə tarixləri barədə aşağıdakı ilkin müşahidələri söyləməyə imkan verir.

1. Ayaq üstə və yarı oturma vəziyyətində, anfas və profildə kişi və qadın siluet təsvirləri erkən dövrə aiddir. Anfasda təsvir olunanların çiyinlərindən çəpəki kaman aşırılmışdır. Qadınlar böyük qabarıq döşlərlə, ince belli, yekə budlarla və yoğun balındır ayaqlarda göstərilir. Lakin oxla silahlanaşına baxmayaraq, onların qolları yoxdur. Kişiər qurşaqdan aşağı saçaqlı tumanlarda təsvir olunmuşdur. Onların hündür qamətli gövdələri, dizlərdə azca əyilmiş və aralı qoyulmuş ayaqları vardır. Əllər nazik düz xətlərə verilmişdir. Çox hallarda bir və bəzən hər iki əlinə baltaya və yaxud bıçağa oxşar silahları vardır. Kişiərin və qadınların baş və boyunları kiçik çıxıntılar şəklində göstərilmişdir.

Kişiərin anfas siluet rəsmləri qadın rəsmlərinə nisbətən dərin həkk edilmişdir və 2-3 sm dərinliyə malik relyefi xatırladır. Diqqəti cəlb edən odur ki, kişi fiqurlarında ovçuluqla bağlı bədən hissələri daha qabarıq verilmişdir - bu halda qüvvətli ayaqlar, onlarsız sürətli qaçış ağlastırmazdır. Qalanlarına ümumi təfsirli ayaq və başdan göründüyü kimi, qədim rəssam biganə qalmışdır.

Adamların təsviri təbii tərzdə yerinə yetirilmişdir. Onların fiqurları mütənasib qurulmuşdur, bəzən onlar təbii böyüklükdədir - 125-140 sm

Zaman etibarilə nisbətən sonrakı rəsmlər ölçülərinə görə tədricən kiçilir. Lakin əvvəlki süjetlər, stil, quruluş xarakteri və yerinə yetirilmə texnikası saxlanılır.

Belə hesab etmək olar ki, bu rəsmlər Qobustanda tropik sistem vaxtında həkk edilmişdir. O dövrə Qobustanın savanna xarakteri daşıyan landşaftı - zəngin flora və faunası var idi. Qadınlar onda çox hallarda lüt gəzirdilər, kişiər ola bilər, heyvan dərisindən, yaxud yundan, ya da ağac qabığından toxunma yançıqlar geyirdilər.

Yuxarıda göstərilən qazıntıların materialları və qaya təsvirləri göstərir ki, Qobustan rayonunda qədim ovçular daş alət və silahlardan geniş istifadə edirdilər. Onların çaxmaq vurucuları, bıçaqları, sancıqları, işi ucluları, iskənələri, mikrolit lövhələri, burğuları və baltaları vardır. Kötək (dəyənək), nizə, ox və sapand da işlədirdilər. Ov vaxtı müxtəlif qurğulardan, o cümlədən tələlərdən istifadə olunurdu. Qabları gün (dəri) torbalar, daşlarda düzəldilmiş piyalə formalı çalalar, bir qədər sonra -bəsit formalı, kobud düzəldilmiş, kifayət qədər bişirilməmiş gil bardaqlar idi.

Göstərilən xaraktekrik xüsusiyyətli siluet adam rəsmləri erkən neolit, təxminən e.ə. 8-ci minilliyyə aiddir, onda ki, qəbilənin başçısı ana idi. İstisna deyil ki, sonrakı tədqiqatlar və qayaaltı sıginacaqlarda və çoxtəbəqəli rəsmləri olan qayaların diblərində qazıntılar nəticəsində yeni faktlar əldə oluna bilər və bu tarix daha qədimlərə gedib çıxa bilər.

2. Zaman etibarilə adamların siluet təsvirlərindən sonra vəshi öküzlərin təbii böyüklükdə - bəzən 24 sm uzunluqda, çiyinlərdə hündürlüyü 140 sm hündürlükdə kontur rəsmləri gəlir. Onların çoxu Böyükdaş bölgəsində aşkar olunmuşdur, Cingirdağ və Yazılıtəpə rayonunda yoxdur.

Bəzi hallarda öküzlərin rəsmləri adamların siluet təsvirlərinin üstündə həkk edilmişdir, bu da onların nisbətən sonralar yarandığını göstərir. Bu rəsmlər də təbii böyüklükdə və böyük ustalıqla yerinə

¹ Bu xüsusi siluet “Ana zağası” sıginacağında (Böyükdaş dağ, yuxarı terras, 29N:-li dağ) aydın sezilir ki, müxtəlif dövrlərə aid rəsmlərin bir-birinin üstündə yerləşdirmişdir.

yetirilmişdir. Heyvanların həcmli gövdələri, mənalı, ifadəli pozaları, hərəkətləri, buynuzları, qulaqları, quyruqları əzəmətlə verilmişdir. Natural formada ifadətmələr heyvətləndiricidir: girdə omba, çanaq sümüyündən qabaqda sonuncu fəqərədə sümüyünün çıxıntısı. Öküzlər monolitlidirlər. Onların böyük başları, yastı alınları, dəqiq verilmiş süsünləri vardır. Cinsi əlamət nadir hallarda ifadə olunur.

Heyvanların fiqurları çox hallarda ayaqüstü vəziyyətdə və profildə həkk edilmişdir. Bəzən onlar yüksələn və enən xətlərlə qaçışda, yavaş yerişdə göstərilmişdir. Rəsmlərinin konturları daxilində bir qayda olaraq, işlənmə yoxdur. Təkcə bəzi hallarda öküz¹ və keçi başlarına nöqtələr həkk olunmuşdur. Yerinə yetirmə üslubuna görə bu nöqtəli rəsmlər siluet yaxın xarakter kəsb edir. Konturların xətləri inamlı əlla çəkilmişdir.

Öküz rəsmlərinin üstündə bəzən maral, vəhşi at, keçi, habelə kiçik ölçüdə adam rəsmləri həkk olunmuşdur.

Əsrlər keçdikcə öküz təsvirlərinin ölçüləri tədricən kiçilir; lakin onların stili, fiqurların qurulmasında mütənasiblik, xətlərin təmizliyi və yerinə yetirme texnikası qalır.

Daha qədim dövrün qrup təsvirlərindən öküz sürüsü rəsmini qeyd etmək olar.² İlk baxışda bu rəsm bir-birilə kəsişən xətlərin toplusunu xatırladır. Diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görünür ki, korpusları sağ tərəfə olmaqla biri o birisinin üstündə xətlərlə dörd öküzin fiqurası verilmişdir. Onlardan üç rəsm yaxşı, dördüncü - öküzin konturu çətinliklə oxunur. Qədim rəssamda perspektiv haqqında təsəvvürün olmaması sürünenin təsvirində niyyətini aydın ifadə etməsinə imkan verməmişdir. Amma fikirləşmək olar ki, o dövrün adamı üçün onun üzv olduğu qabilə kimi, sürü də tam və yekcins obyekt idi.

İri, habelə bir qədər kiçildilmiş vəhşi öküzlərin və oxla silahlanmış adamların kiçik ölçülü konturları e.ə. 7-4-cü minnilliklərlə, insanın möşətinə mis və tunc alət və silahların daxil olmasına qədərki dövrlə tarixlənir, ondakı ovçuluq onun həyatında hələ aparıcı əhəmiyyətini saxlayırdı.

Qayıq, onun burun hissəsində Günəş rəsmləri də bu dövrə, qayıqların ayrı-ayrı iri təsvirləri göstərilən dövrün erkən əsrlərinə aiddir. Qayıqlarda ciyinlərindən çəpəki aşırılmış oxları olan adamlar (40-a qədər adam) sxematik təsvir olunmuşdur, onların bəziləri silahlanmamışdır.

3. Eneolitin erkən dövründə və bir qədər sonra, yəni e.ə. 4-3-cü minnilliklərdə maralların böyük profil təsvirləri (uzunluğu 180 sm ciyinlərində hündürlüyü 110 sm)³ həkk olunmuşudur.

Onların fiqurlarının nisbatları mükəmməl dəqiqliyə malikdir: qüvvətli və qamətli gövdə, enli döş rəvan surətdə irəliyə çıxır. Zərif, bəzi hallarda əyilmiş boyunları və çox hallarda anfasda göstərilmiş iri buynuzların təsvirləri səliqəli və inamlı xətləri ilə fərqlənir. Eləcə də keçi təsvirləri gözəl yerinə yetirilmişdir. Onlar əsas etibarilə profildə, hərdən arxa tərəfdən göstərilmişdir. Daha qədim keçi rəsmləri ölçülərinə görə təbii böyüklüyü ötür, uzunluğu 240 sm, ciyinlərdə hündürlüyü - 160 sm-ə qədər çatır.⁴

Bir-birinin ardınca gedən iki şirin iri profilli təsviri (uz.120 və 83 sm, hündürlüyü müvafiq olaraq 70 və 50 sm)⁵ də bu dövrə aiddir. Onlar yüksək ustalıqla həkk olunmuşdur, fiqurların, əla praporsiyaları vardır, dinamik və rəvandır. Onların pəncələrinin yastıcıqları, uzun əyri dırnaqları dəqiq verilmişdir; başları boyunlarına qarışır, ağızları açıqdır, köpək dişləri görünür, quyruqları qaldırılmışdır və tük qotazı ilə bitir.

Keçilərin, nadir hallarda maralların və atların təsvirlərində kəsik düz xətlərlə edilmiş zədələnmələr vardır. Bu xətlər yuxarıdan aşağıya doğru ortadan heyvanın gövdəsini bölür, başını ya da bədəninin başqa

1. Böyükdaş (yuxarı terras), 32 N:-li daşın aşağı hissəsinin şorq tərəfi.

2. Böyükdaş (yuxarı terras), 30.

3. Yazılı təpə, 4N:-li daş.

4. Böyükdaş (aşağı terras) 145 N:-li daş.

5. Yazılı təpə, 42 N:-li daş.

hissəsini kəsir. Daha qədim dövrün rəsmlərində xətlər daş zərbənin izini andıran nal formalı dairəciklər şəklindədir. Belə dairəciklər çox hallarda kürəyin üstündə, yaxud qabaq ayaqlarının yuxarı hissəsində həkk edilmişdir. Etnoqrafik paralellər deməyə əsas verir ki, bu zədələr ovsun mənasını kəsb edir; qədim insanların təsəvvürlərinə görə, zədələr uğurlu ovu təmin edirlər. Belə inamın qalıqları yaxın vaxtlara qədər azərbaycanlıların məişətində qalmışdır.¹

Maraqlıdır ki, öküzlərin təsvirlərində belə xətlərə rast gəlinmir, halbuki öküz rəsmləri miqdarda əsas yerlərdən birini tutur. Bu hadisənin səbəbinin aydınlaşdırılması, şübhəsiz, Azərbaycan tarixinin həmin dövründə insanların həyatında öküzlərin rolunun başa düşülməsi üçün yeni məlumatlar verə bilər. Maral və vəhşi atların təsvirlərində zədələnmələr azdır, vəhşi heyvanların rəsmlərində isə bu, hələlik qeyd alınmamışdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Qobustanda heyvan rəsmlərində kult və totemizm əlamətləri yoxdur.

Fransız tədqiqatçısı Anri Lot adam, heyvan rəsmləri və müxtəlif işarələrinə görə Qobustan qaya rəsmlərilə analogiya təşkil edən Saxarada Tassimi-Ağarda qaya rəsmlərinin mənşəyi haqqında danışarkən yazır: "Adətən, qəbul olunmuşdur ki, tarixəqədərki incəsənət ovsun mərasimlərdən, başqa cür deyilsə - dindən yaranmışdır. Fransada və İspaniyada rəsmlərin yerləşdiyi yerlər, əsl müqəddəs yerləri andıran dərin qaranlıq mağaralar alımların yalnız bu fikirlərini möhkəmləndirmiştir. Şübə ola bilməz ki, "Üç qardaş" mağarasında ovsunu, Montesian mağarasında başı kəsilmiş ayı yalnız magiya xarakteri daşıyır. O vaxtlar sənət sənət üçün mövcud deyildi. Yalnız müasir dövrdə belə oldu".²

İlkin fərziyyə kimi hesab edirik ki, kollektiv ov prosesində Böyükdaşın və Kiçikdaşın yuxarıda deyildiyi kimi təbii tələlər olan üst yaylalarında, insanlar dişi heyvanları balaları ilə bir yerdə diri tuta bilərlər. Belə təsadüf dəfələrlə təkarlanardı. Çoxillik təcrübə, insanın getdikcə bu heyvanları, xasiyyətləri və həyat tərzləri ilə tanışlığı vaxtı getdikcə, təxminən Neolit dövrünün sonlarından onları əhlilləşdirə bilər-

di. Ehtimal ki, əvvəlcə iri buynuzlu heyvanlar, sonra əsrlər keçdikcə xırda buynuzlu heyvanlar və donuz əhilləşdirilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq boynunda çatı olan öküzün təsviri böyük maraq doğurur. Heyvanın figurasının qurulması xarakterinə, onun həkkedilmə texnikasına görə bu rəsm e.ə. 5-ci minilliyyin ortalarına aiddir.³

Heyvanların əhliləşdirilməsi insanın ən əhəmiyyətli nailiyyətlərindən biri olmuşdur. Əhlilləşdirilmiş heyvanları tədricən artmış, böyük sürürlər yaranmışdır. Təsərrüfatın bu sahəsi həmişə kişinin işi olmuş və bununla əlaqədar olaraq onun rolu artaraq hakim vəziyyətə keçmiş və Patriarxait dövrü başlanmışdır.

Bu dövrdə məsədən hazırlanmış istehsal alətləri və silahlar meydana çıxır. Piyalə formalı çalalar iri qayalardan başqa indi kiçik daşlarda açılır və onlar bir növ daşınan qablara çevrilir. Gil qabların düzəldilməsi işi təkmilləşməyə başlayır. Eneolit və tunc dövrlərində ovsun işarələr və daşlarda rəsmlər tədriclə gil qabların səthlərinə, əsrlər keçdikcə isə mis və tunc əşyalara keçirilir.

4. Tunc dövründə və sonrakı əsrlərdə Qobustanın qaya rəsmləri da-ha sürətlə azalmağa başlayır. Tək-tək hallarda heyvan figurlarının əvvəlki təbii verilmə üslubu hələ saxlanılır və adamların siluet rəsmləri xətti rəsmlərlə əvəz olunmağa başlayır. Tez-tez ceyran, at, donuz, it və vəhşi heyvanların təsvirlərinə rast gəlinir.

İnsanın tundan daha mükəmməl alət və silah düzəltməyi mənim-səməsi, maldarlığın və əkinçiliyin getdikcə inkişafı ilə təsərüffatda ovçuluğun rolu tədriclə azalır. İnsanın əsas tələbatı kənd təsərüffatının və

1 Azərbaycan EA Tarix institutunun baş elmi işçisi həvəskar ovçu S.M.Qaziyevə görə Vartəşen (indi Oğuz) rayonun onun bir sıra kəndlərinin ovçuları vəhşi keçinin və maralın izini gördükdə ona paz vururdular. Güman edirlər ki, bundan sonra heyvan uzağa gedə bilməz və onların qənimi olacaq.

2 Анри Лот. В поисках фресок Тассили. Изд-во восточн. литературы, 1962, стр.45.

1 Böyükdaş (üst terras) 45 N-i-li daş.

müxtəlif sənət növlərinin məhsulları ilə ödənilir. Quş əti əsas yemək mənbəyi olmaqdan qalır.

Tunc dövrünün axırlarında (e.ə. 2-ci minillik) və sonrakı əsrlərdə ovçuluqla əsas etibarilə qəbilə-tayfa əyanları məşğul olurdu. Rəsmlərdə bu şəxslər çox hallarda atlı vəziyyətində göstərilmişdir. Ovçuluq getdikcə mahiyyətinə görə əyləncəyə və idmana çevrildiyinə görə keçi, maral və at rəsmlərinin magiya zədələnməsi mənasızlaşır və vaxt keçidikcə yoxa çıxır. Ov ox, nizə, qılınc və örökənlə, itlərin və ov quşlarının köməyi ilə həyata keçirilir.

5. Dəmir dövründə qaya təsvirlərinin ölçüləri kiçilməyə başlayır, lakin heyvan fiqurlarının düzgün çəkilişi bəzi hallarda qalır. Heyvan rəsmlərində ovsun zədələmələr nadir hadisəyə çevirilir. Ovu əsasən atlılar edirlər. Bu dövrə aid bəzi rəsmlər, xüsusilə adam, keçi və maral təsvirləri Abşeron yarımadasında¹ müəyyən edilmişdir. Qəbir inventarı əsasında onların müəyyən qrupu, e.ə. 7-ci əsrə aiddir.²

6. Erkən orta əsrlərdə (3-10-cu əsrlər və sonralar) ovçuluğun getdikcə təsərrüfat rolunun zəifləməsi, rəsmlərin keramikaya və metal əşyalara keçirilməsinin azalması, habelə adam və heyvan rəsmlərinin çəkilməsinə mənfi münasibət bəsləyən İslamin yayılması ilə əlaqədar olaraq Qobustan qayalarında rəsmlər sadələşir, sxematikləşir və təhrif olunmuş həndəsi fiqurlara çevirilir. İndi rəssam naturaya demək olar ki, arxalanmir. Rəsmlərin ölçüləri bir sıra hallarda daha da kiçilir. Kobud surətdə daşlara çizilmiş təsvirlərin məna və məzmunlarını aydınlaşdırmaq çətinləşir. Çəkilmiş rəsmlərdə metal alətlərin izi çətinlik olmadan aydın seçilir. Bu dövrün rəsmlərinin çoxu qədim qaya rəsmlərinin təqlidləridir. Onlar müəyyən məna kəsb etmədən boş vaxtlarda çobanlar tərəfindən həkk edilmişdir. Belə rəsmlərin çəkilməsi 19-cu əsrin sonlarına qədər davam etmişdir.

Orta əsrlər dövrü üçün dəvə karvanının və nizə ilə silahlanmış atlıların təsvirləri də səciyyəvidir. İşarələrin böyük hissəsi, tamqalar və ərəb əlifbası ilə yazılar da bu dövrə aiddir.

Göründüyü kimi, daş və tunc dövrlərinə aid rəsmlərin əsas hissəsi ibtidai ovçuların məişəti ilə bağlıdır və görünür, şamanlar və kahinlər tərəfindən həkk olunmuşdur. Bu proses müxtəlif mərasimlərlə (tonqal qalanması, rəqsərlə, ovsunlarla, təsvir edilmiş heyvanın zədələndirilməsi və s.) müşayiət olunmuşdur. "Nağara daşın" olması, çoxlu rəsmlər daşlar üzərində qırmızı ləkələr şəklində tonqalların izləri, 1948-ci ildə Yazılıtəpənin ətəyində arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkarlanmış kül, yanmış torpaq və ağaç kömürünün xırda hissələri olan tonqal qalıqları bu fikri təsdiq edir.

Böyük miqdarda qaya təsvirlərinin yerləşdiyi Yazılıtəpə, görünür, uzun müddət magiya və kult əhəmiyyətinə malik olmuşdur. Qurbanvermə rəsmləri olan bir daş bu fikrin sənədlə təsdiqidir. Bu daşda ibadət pozasında əllərini yuxarı qaldırmış adamlar da təsvir olunmuşdur. Çoxlu daşlarda səma cisimləri, svastikalar, xaçlar və başqa dini və sitayış işarələri çəkilmişdir. 13-14-cü əsrlərə aid farsca kitabə (daş N: 91) təsdiq edir ki, təpə, hətta orta əsrlərdə də sitayış əhəmiyyətini saxlamışdır; "İmad Şaki burada olmuş və ibadət etmiş, getmişdir". "İbadət etmişdir" sözündən sonra müsəlman gil namaz daşının (möhür) simvolu olan dairəcik çəkilmişdir. 19-cu əsrin axırlarına qədər Cingirdağda pir kimi sitayış edilmişdir. Onu "Cingir baba" adlandırır və oraya sitayış gedirdilər.

Sitayış əhəmiyyətli iki daş (112 və 117 N-li daşlar) Böyükdaşın aşağı terrasında da aşkarlanmışdır. Onların birində insan pəncəsinin iki silueti həkk olunmuşdur, digərində isə relyefli yarımdairəvi, çox hündür olan portallı taq çəkilmişdir ki, bu da ehtimal ki, namaz qılmaq üçün mehrab rolini oynamışdır.

Yerli əhalisi 20-ci əsrin 1 yarısına qədər Kiçikdaşda "Pir qara atlı" adlandırılın qayaaltı siğınacağá ziyarətə gedirdilər. Burada niyyət edilir və qurban kəsilirdi.

1 Q.M. Aslanov Abşeronda arxeoloji qazıntılar, Bakı, 1965, s.67-73.

2 И.М.Джафарзаде. Археологические разведки на Апшероне. "Изв. АН Азерб.ССР", 1948, № 6, стр.90-91.

Bütün bu faktlar gösterir ki, qaya təsvirlərinin toplandığı Qobustan zonası 20-ci əsrin ortalarına qədər kult əhəmiyyətli idi.

Qobustan petroqlifləri - bir növ obrazlı məktubdur. Bu cəhətdən “Yazılı” təpəsinin adı diqqəti cəlb edir.

Qobustanın qayalarında uzaq keçmiş məlum talantlı rəssamları əsas etibarilə özlərinə yaxşı tanış olan heyvanları təsvir etmişlər. Ona görə də onların çəkdiyi rəsmlər çox hallarda animalistik qrafikanın gözəl nümunələri, əsil şedevrləridir. Bir halda qədim rəssam təsvir etdiyi keçinin həcmini ifadə etmək istədikcə qayanın kiçik çıxıntısından istifadə edərək onun taxta xətlə konturunu vermişdir. Nəticədə təsvir olunan heyvanın barelyef təsviri alınmışdır.

Qobustan hüdudlarında petroqliflərin olması göstərir ki, Azərbaycan incəsənətinin mənbəyi qədimlərə gedib çıxır. Qaya təsvirləri qədim mədəniyyətimizn qiymətli abidələr kompleksidir ki, onunla tarixin daha qədim dövrləri ilə əlaqəni izləmək olar. Onlar Azərbaycan xalqının ən qədim dövrünün tarixinə dair qiymətli məlumatlar verirlər. Bu kompleks geologiya, botanika, torpaqşunaslıq və başqa elm sahələri üçün də maraqlıdır.

Aşağıda Qobustan qaya rəsmlərinin yerləşdiyi yerlər üzrə təsviri verilmişdir.

YAZILITƏPƏ
CİNGİRDAĞ

Cingirdağ Kənizdağ palçıq vulkanından 2-3 km şimal-qərbdə yüksəlir. Onun dağılmış şimal-şərq yamacından 150-200 metrlikdə Yazılıtəpə yerləşir. Onları hərdən yağışdan sonra su axan, yaxınlıqdakı sahələri bataqlıqlara çevirən quru çay məcrası ayırır.

Cingirdağ kimi, təpənin massivi gilli süxurdur. Yazılıtəpənin zirvəsi uzaq keçmişdə əhəng daşı təbaqəsi ilə örtülü olmuşdur. Bu təbaqənin təpənin şərq, cənub və qərb tərəflərinə səpələnmış qaya parçalarında sonralar rəsmlər həkk olunmuşdur. Təpənin gilli massivinin eroziya ilə dağıılması nəticəsində daşlar çox hallarda aşağı yuvarlanmış, bunun nəticəsində onlardakı rəsmlər torpağa sıxiilmiş, (məsələn, 12 N:-lı daş), yaxud başqa qalaq daşlarla örtülmüşdür (məsələn, 24 N:-lı daş). Tək-tək hallarda bu daşlara yeni təsvirlər həkk edilmişdir ki, bu da müəyyən mənada onların tarixlərinin təyin olunmasını asanlaşdırır.

18-ci əsrədə ətrafında Sofi Həmid pirinin və qəbiristanlığın yaranmasından sonra (Cingirdağdan təxminən 10 km şimalda) Yazılıtəpənin çoxlu daşları qəbir daşları üçün istifadə olunmuşdur. Cingirdağdan 2-3 km-likdə şimal-şərqə, Əliqulu qışlağının ərazisində yerləşən “Huri qızları” adlı pirin də tikilməsi üçün daş buradan aparılmışdır. Nəticədə çoxlu qədim təsvirlər məhv olmuşdur.

Cingirdağın və Yazılıtəpənin ərazilərində 164 təsvirli daş qeydə alınmışdır. Siyahıya alınmış daşların yerləşdikləri ərazinin topoqrafik planı tərtib edilmişdir.

DAŞ N:1

Yazılıtəpənin cənub yamacının yüksək hissəsində, orijinal meydan-çanın qıraqında, hər tərəfdən qaya qırıntılarının əhatəsində 3 m hündürlükdə qaya parçası vardır. Onun üst hissəsi nisbətən hamar üfüqi 750x500 smlik səthdən ibarət meydançadır. Uzaq keçmişdə daşın səthində yarımsferik, müxtəlif ölçülü 4 piyalə formalı çala qazılmışdır. İndi çalaların qıraqları dağıdılmışdır və onlar ilkin formalarını itirmişlər.

Daşın cənub tərəfi dördbucaqlı formalı, 270-470 smlik hamar sahədir. Daş səthinin şibyə ilə örtülmüş yuxarı hissəsi günəşin və küləyin təsiri ilə azacıq qaralmış, aşağısı qırmızımtıl rəng almış, ondan aşağı seyrəkləşərək ləkələr kimi qalmışdır. Şibyə qaba şotka və süpürgə ilə asan kənarlaşdırılır. Daşın aşağı hissəsi hamardır, bəzi yerlərdə hətta cilalıdır.

Bu daşın səthində 24 rəsm həkk olunmuşdur. Onlar 18 keçi, cinsi müəyyən olunmayan bir heyvanın (11-ci rəsm) at, yaxud eşşək, eləcədə adam rəsmlərindən, dördbucaqlı həndəsi fiqurdan, tamqa və yazılıardan ibarətdir. Heyvanlar ayaqüstü, profildə (onlardan 12-nin korpusları sola tərəf, 8-nin sağa tərəf) təsvir olunmuşdur. Rəsmlər daşla döymə üsulu ilə yerinə yetirilmişdir.

Kontur xətləri hər bir heyvanın figurunun xarakterini yaxşı verir və çətinlik çəkmədən onların növ mənsubiyyətlərini müəyyən etməyə im-

kan verir. Tək-tək hallarda dərin çizilmiş xətlər iç tərəfdən hamarlanmışdır. Ən iri rəsmlərin uzunluğu 62-72 sm, hündürlüyü 12-48 sm, kiçikləri müvafiq olaraq 20-22 və 12-15 sm-dir.¹

11-ci rəsm xüsusilə diqqəti cəlb edir. Konfiqurasiyasına görə bu rəsm keçinin təsvirini xatırladır, lakin qabağa istiqamətləndirilmiş uzun, dalgavari buynuzlar onu Yazılıtəpənin analoji rəsmlərindən fərqləndirir.

Rəsmin uzunluğu 46 sm, hündürlüyü 36 sm-dir. Əvvəlcə heyvanın quyuğun biri qısa, aşağı mailli sallanıb, atın və ya qulanın quyuğunu andiran düz xətlə göstərilmişdir.

Sonra birinci quyuğunun başlanğıcından yuxarıda, qısa, qırformalı, yuxarı qalxmış və belinə istiqamətləndirmişdir. Lakin bu qarmaqarışqlığa baxmayaraq, rəsmin ümumi konfiqurasiyasına görə güman etmək olar ki, naməlum rəssam qnu antilopunu² təsvir etmək istəmişdir. Heyvanın gövdəsi əzəmətlidir, korpus sola döndərilmişdir, boyunu yoğundur, qövsəkillidir, bir qədər qaldırılmışdır, üstündə nisbatən kiçik baş düzdür, sağısı azca dəyirmidir.

Ehtimal ki, çox sonralar heyvanın gövdəsinin təsviri ortadan şaquli xətlə yarıya bölünmüştür. Ola bilər, bu vaxt ikinci quyuq əlavə edilmişdir.

Rəsm daşın səthində mərkəzi yer tutur və ola bilsin, ilk rəsmdir.

Deyilənləri nəzərə alsaq, heyvanın figurunun qurulması xarakteri, həkk olunma texnikası qnunun təsvirinin e.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aid edilməsinə əsas verir.

Keçilərin rəsmləri bu təsvirin ətrafında yerləşir. Quruluş xarakterinə və yerinə yetirmə stilinə görə onları müxtəlif dövrlərə aid 9 kateqoriyaya bölmək olar.

Birinci kateqoriyaya qnunun təsvirindən yuxarıda bir cərgədə olan böyük keçi rəsmləri daxildir. (1-ci, 3-cü, 5-ci, 6-ci rəsmlər). Onlar real əsasda yerinə yetirilib, lakin hər iki budu göstərilmişdir ki, bu da təsvirin tam profildə verilməsi prinsipini pozmuşdur.

Figurlar bir kontur xətlə qurulmuşdur. Gövdələri əzəmətlidir, bədən quruluşu mütənasib. Böyük qövsvari buynuzlar yuxarı qaldırılmış və ucları belə əyilmişdir. Çiyinlərində kiçik donqarları aydın

ifadə olunub. İki halda (1-ci və 3-cü rəsmlər) ağızının kəsikləri göstərilmişdir. Quyuqları qısadır, yuxarı qaldırılmış və belə əyilmişdir. Keçilərin ayaqları (5-ci rəsmdən başqa), xüsusilə qabaq ayaqlar, haçalarla bitir ki, bu da heyvanın iki dırnaqlı olmasını göstərir. 3-cü və 6-ci rəsmlərdə keçilərin gövdələri şaquli xətlərlə doğranmışdır, bunun mənası yuxarıda izah edilmişdir.

Bütün xarakterik əlamətlərinə görə bu təsvirlərin çəkilməsi e.ə. 3 minilliyyin ortalarına aid edilə bilər.

İkinci kateqoriyaya qnudan sağda çəkilmiş üç keçi rəsmi aid edilmişdir. (14-cü, 18-ci və 19-cu rəsmlər). Onlar yuxarıda verdiyimiz təsvirə uyğun surətdə çəkilmişdir, lakin ölçülərinə görə onlardan kiçikdir. Keçilərin qabaq ayaqları haçalarla bitir. Bir təsvirin bədəni ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. Bu təsvirlər e.ə. 3 -2 minilliyyin hüdüdlərinə aid edilə bilər.

Üçüncü kateqoriyaya indicə təsvir etdiklərimizdən aşağıdakı iki keçi təsviri aiddir (20-ci və 21-ci pəsmlər). Onlar bir üfüqi düz korpusda müxtəlif tərəflərdə yerləşdirilmişdir. Fıqurlar real tərzdə yerinə yetirilmişdir. Daşın səthinin dağılıması nəticəsində heyvanlardan birinin başı qalmayıb, yalnız arxaya əyilmiş qövsvari buynuzları nəzərə çarpar. İkinci keçinin gövdəsi vertikal xətlə kəsilmişdir. Bir keçinin bütün dörd ayağı və o birisinin dal ayaqları haçalarla bitir. Quyuqları gödəkdir, yuxarı qaldırılıb və bellərinə qədər əyilmişdir. Bu rəsm e.ə. 3-2-ci minilliyyin hüdüdlərinə, ola bilsin, bir qədər sonraya aiddir.

Dördüncü kateqoriyaya biz 4-cü rəsmi aid edirik. Keçinin profil təsviri də real əsasda qurulmuşdur. Heyvanın qarını qabaq hissədə çox seçimlidir. Çiyinləri üzərində donqar vardır. Qabaq ayaqları haçalarla bitir və daldaakılardan bir az uzundur. Yuxarı tərəfdən boş sahə olmadığına görə buynuzları bir qədər təhrif olunub və kiçildilib. Belinin xətti ondan yuxarıda keçinin qabaq ayaqlarını kəsir (5-ci rəsm), bu da nəzərdən keçirilən rəsmi nisbətən sonra çəkildiyini göstərir.

¹ Ölçülər heyvanın burnunun qurtaracağından bürdümünədək, qabaq ayaqlarının dırnağından çiyinlərinin yuxarı hissəsinə qədər aparılır.

² Antilop ailəsinə mənsub heyvandır. Cənubi Afrikada srii ilə yaşayır.

Keçi figurunun quruluş xarakterinə və həkkedilmə texnikasına görə rəsmi e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid etmək olar.

Besinci kateqoriya daha qədim dövrə aid təsvirə yaxın olan, lakin ölçülərinə görə kiçik olan keçi rəsmi (10-cu rəsm) aiddir. Onun gövdəsi kökdür, çıyılınının üzərində suysuinlər aydın göstərilib, boynu qısadır, bir az yuxarı qaldırılıb, kiçik başla tamamlanır. Qövsvari buynuzları belinə tərəf əyilib. Gövdəsi ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. Ombası bir az dəyirmidir. Gödək quyruğu qaldırılmış və belinə tərəf əyilmişdir. Rəsmin özündən çox sonra keçinin belində əlavə xət həkk edilib və heyvanın figura iki donqarlı alınıb. Təsvirini konfiqurasiyası onu e.ə. 1 minilliyin ilk əsrlərinə aid etməyə imkan verir.

Altıncı kateqoriya çıyıləri üstündə donqarı olmayan keçi təsviri aiddir (23-cü rəsm). Heyvanın bədəni uzundur və dördbucaqlı formaya yaxınlaşır, nəticədə keçi ariq görünür. Budu azca dəyirmi və iki xətlə ifadə olunub (görünür, rəssam daha qədim təsvirləri təqlid edərək heyvanın hər iki budunu göstərməyə çalışıb). Quyruğu gödək və qarmaq şəkillidir, azca qaldırılmış və ucu belə tərəf yönəldilmişdir. Keçinin boynu və budu xətlərlə kəsilmişdir. Böyük qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilmişdir. Rəsm e.ə. 1 minilliyin ortalarına, ola bilsin bir qədər qabaq dövrə aiddir.

Yeddinci kateqoriyaya daşın səthinin sol qıraqında yerləşən keçi rəsmi (8-ci rəsm) aiddir. Bu heyvanın gövdəsi uzundur. Boynu qaldırılıb, yoğundur, kobud və dəyirmi burunlu başı kiçikdir. Böyük qılıncvari buynuzları yuxarı və arxaya çevrilib. Budu azca dəyirmidir. Gödək quyruğu yuxarı qaldırılmış və belinə tərəf əyilmişdir. Ayaqlarının dördü də düzdür.

Təsvir təqrübən e.ə. 1-ci minilliyin ortalarında həkk edilmişdir.

Səkkizinci kateqoriya 13-cü, 22-ci və 24-cü rəsmlərdir. Bütün bu heyvanlar asta qaçışa göstərilib. Ölçülərinə görə bunlar əvvəlkilərə nisbətən daha kiçikdirlər. Kobud yerinə yetirilmiş, hətta təhrif olunmuşdur (məsələn, 22-ci rəsmədə keçinin buynuzu burnunun ucundadır),

figurun mütənasibliyi pozulmuşdur. Görünür, bunlar yerli çobanlar tərəfindən asudə vaxtlarda daşın səthindəki qədim təsvirlərini təsiri altında bərk daşla həkk edilmişdir.

Bu rəsmlərin yaranma vaxtı orta əsrlərin 1-ci yarısına aiddir, onların ən qədimi, ehtimal ki, 13 N.-li rəsmdir.

Nəhayət, doqquzuncu kateqoriyaya daha sadə, kobud və savadsız yerinə yetirilmiş keçi rəsmi (9-cu rəsm) aiddir. Heyvanın gövdəsi dərtilmiş vəziyyətdədir, təkcə bir gödək buynuzu vardır ki, o da növü aydın olmayan bir figurun xətti ilə birləşdirilmişdir. Keçinin qabaq ayaqları çox qısadır, quyruğu qarmaq formalıdır, qaldırılmış və ucu belinə tərəf əyilmişdir. Rəsm, ehtimal ki, çoban tərəfindən orta əsrlərin ilk dövründə həkk edilmişdir.

Qalan təsvirlər daşın şərq hissəsində, mərkəzinə yaxın, keçilərin və qunun rəsmləri arasında yerləşir.

Qununun təsvirinin üstündə yerləşən 12-ci rəsm dördbucaqlı formasını xatırladır. Onun sahəsi şaquli və üfüqi xətlərlə, demək olar dörd bərabər xanaxa bölünmüştür. Hər bir xananın içərisində aydın olmayan işarə, yaxud tamqalar yerləşdirilmişdir ki, bu da bütün rəsmə hansısa məna verir.

15-ci rəsm qunun təsvirindən sağda yerləşir və ərəb əlifbasının nəsx xətti ilə tərtib edilmiş yazıya oxşayır və “Bəylər”, yaxud “Beklər” oxunur. Yazı təxminən 16-17-ci əsrlərə aiddir.

Göstərilən yazidan altda 16-ci rəsmədə yüklənmiş heyvan təsvir olunmuşdur. Ümumi konfiqurasiyasına və boynunun formasına görə, bu ən çox eşşəyə oxşayır, lakin heyvanın başına yüyən keçirilməsi bu fikrin ziddinədir, çünki eşşəyə yüyən keçirilmir.

Rəsm savadsız, kobud yerinə yetirilmişdir. Quyruğu göstərilməyib. Heyvanın figura qurulmasında mütənasiblik pozulmuşdur. Yük sağrıya qoyulub, halbuki heyvan yüksəldikdə belə edilmir.

Rəsm çobanların işi hesab edilə bilər. Orta əsrlərin sonlarına aiddir.

Adam təsviri (17-ci rəsm) üzünün cizgiləri verilmədən anfasda (?), tam boyu bərabərində ayaq üstə, uzun (dizdən aşağı) geyimdə, əlləri

yuxarı qaldırılmış və dirsəkdən bükülmüş pozadadır. Sağ əli keçinin dal ayaq xəttini kəsir (14-cü rəsm) ki, bu da rəsmin sonralar yarandığını göstərir. Bədən siluetlə, əl-ayaqları xətlərlə həkk olunub. Ayaqları çıyinləri enliyində aralanıb, pəncələri sağa və sola göstərilmişdir. Dizlərdən ayaqlar düz xətlə, birləşdirilib, görünür, bununla əyin paltarının ətəyi göstərilib.

Rəsmin yaranması e.ə. 2-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir. Daşın səthini sol qıraqında həkk edilmiş 17-ci rəsmdə yerli xalçalarda rast gəlinən həndəsi ornament təsvir olunub. Təsvir kvadrat və üçbucaqlardan ibarətdir.

Rəsmə müəyyən mənalı işarə yaxud nəslə tamqa kimi də baxmaq olar. Tarix eramızın başlangıcına aid edilir.

DAŞ N: 2

1 N:-li daşın yanında (80 sm-lıkdə), onun qərb tərəfində 2 N:-li böyük qaya parçası vardır. Qayanın yuxarı hissəsi tərəflərinin uzunluğu 7-6 m. hündürlüyü 370 sm olan trapesiya formalı hamar üfüqi səthlidir. Onun cənub kənarlarında yağış sularını toplamaq üçün 60-190 sm ölçülü, 25 sm dərinlikdə uzun hovuz düzəldilmişdir. Qərb qurtaracağında hovuzun dibi əlavə olaraq 2-3 sm dərinləşdirilib. Bu hovuz əhali arasında, piyaləformalı çalalardan fərqləndirilmədən “Çapma sona” adlandırılır.¹

Qayanın sildirim cənub-şərq tərəfində adı daş alətlə 11 rəsm həkk edilmişdir: 9 keçi, at və növ mənsubiyyəti aydın olmayan heyvan fiquru təsvirləri (5-ci rəsm). Onların hamısı ayaqüstü və profildədir. 1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü, 6-ci və 10-cu rəsmlərdə keçilərin korpusları sağa tərəf, qalanlarının isə sola tərəf istiqamətlənmışdır.

2-ci, 8-ci və 9-cu rəsmlərdə keçilərin gövdələri şaquli xətlərlə kəsilib. Yerinə yetirilmə stilinə və fiqurların qurulma xarakterinə görə bu rəsmlər demək olar eynidir və onların tarixini e.ə. 2 minilliyin ortalarına aid etmək olar.

1-ci rəsm də təqribən bu dövrə aid oluna bilər. Bu rəsmdə keçinin təsviri üçbucaq prinsipinə uyğun qurulmuşdur (başları bir-birinə qarşı istiqamətləndirilib) ki, onu Yazılıtəpə və Cingirdağın qaya təsvirlərindən fərqləndirir. Heyvanın bədən quruluşunun verilmə tərzi əvvəlki üç rəsmdə olduğu kimidir.

Stilinə və rəsmin yerinə yetirilmə xarakterinə görə 1-ci rəsm qədim təsvirləri xatırladır. Keçinin gövdəsi əzəmətlidir, irəli çıxmış yoğun və əyilmiş boynu ağır çəkilidir və yaxşı formalaşdırılmış başla bitir. Döşü bir qədər irəli çıxıb. Quyruq gödəkdir və yuxarıya qaldırılıb. Bud dəyirmidir. Təsvir e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

Yanında sanki anasının ardında gedən çəpiş təsviri həkk edilmişdir (3 -cü rəsm). Lakin 4-cü rəsm ərkən maral təsviri hesab olunmadığına görə (bunu ümumi konfiqurasiyadan başqa böyük qövsvari buynuzlar da göstərir) onun ardında çəpişin olması ağlabatan deyil. Ona görə ki, onlar ardlarında bala aparmırlar. Ona görə güman etmək olar ki, çəpişin təsviri çox sonra həkk edilmişdir.

6-ci və 10-cu rəsmlər kobud və bəsittir. Görünür, onlar çobanlar tərəfindən çəkilmişdir. Onların tarixini orta əsrlərə aid etmək olar.

7-ci rəsmdə təsvirdə keçi qaçışda göstərilib. Onun gövdəsi daralmışdır, boynu qıсадır, başı yaxşı formalaşdırılmışdır və siluetlə verilmişdir. Kiçik buynuzları qılınçvarıdır, arxaya əyilmiş vəziyyətdədir. E.ə. 1-ci minniliyin ilk əsrlərinə aiddir.

Qaçan vəhşi atın təsviri xüsusişlə maraq doğurur (11-ci rəsm). Onun uzunluğu 46 sm, hündürlüyü 35 sm-dir. Heyvanın fiquru profildə, korpusu sağa tərəf yüksək ustalıqla verilmişdir. Bədən quruluşu mütnasibdir, xətlər dəqiq və inamlıdır. Boyunucu şişvari burunlu başla bitir. Döşü dairəvidir, sağısı kimi. Qulaqları qaldırılmış, irəliyə şəklənmişdir. Quyruq bir qədər gödəkdir və üfüqi durmuşdur. Belində qövsvari xətt çəkilmişdir, ehtimal ki, bu zədə magiya mənalıdır.

Hesab etmək olar ki, bu daşda atın təsviri ən qədim rəsm olmaq etibarilə e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

1 Yerli əhali ələyaya “Sona” deyir.

DAŞ N:4

2N:-li daşdan 4 m cənub-qərbdə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Üst tərəfi - üçbucaq formalı hamar tifüqi səthdən ibarətdir. Ölçüləri: şimaldan cənuba 10 m şərqdən qərbə, cənub qurtaracağında 5 m dən çoxdur. Burada ilk piyalə formalı çala qazılmışdır; birinin diametri 25 sm dərinliyi 16 sm (4-cü rəsm) və digəri - diametri 21-18 sm, dərinliyi - 4 sm (5-ci rəsm). Bunlarla yanaşı daşda iki maral və bir keçi təsvirləri də vardır;

Daşın səthinin ortasında demək olar ki, təbii böyüklükdə maral rəsmi vardır (1-ci rəsm); uzunluğu 165 sm, ciyinlərində hündürlüyü 110 sm, buynuzların ucları arasında məsafə - 187 sm Rəsmi xətti çətinliklə görünür, onun dərinliyi 1-2 mm-dən çox deyil, eni isə 10-15 mm-dir. Rəsm çox çətinliklə daşın səthi şibyədən təmizləndikdən sonra aşkarlanmışdır.

Heyvan qaçış vəziyyətində korpusu ilə sağa profildə göstərilmişdir. Onun fiquru dinamikdir, ahəngdardır, bədənini mütənasibliyi yaxşı saxlanmışdır. Rəsmi xətti dəqikdir. Bütün bunlar göstərir ki, rəsm naturadan çəkilmişdir.

Maralın boynu zərifdir, azca qaldırılmışdır və anfas vəziyyətdə buynuzları var. Başı kiçikdir, burnunun ucu bir qədər ikiyə bölünüb. Döşü rəvan irəli çıxıb. Qabaq ayaqlarının dirsək və dal ayaqlarının topuq çıxıntıları aydın ifadə olunmuşdur. Kişi cinsi əlaməti aydın verilib ki, bu da Yazılıtəpə və Cingirdağ hüdudlarında heyvan təsvirləri üçün nadir hadisədir. Ombası dəyirmidir. Quyruğu qıсадır və bir qədər qaldırılmışdır.

Sözsüz, dövrünün şədevi olmaq etibarilə bu rəsm, maral görmüş və onun xasiyyətlərini yaxşı bilmış adam tərəfindən çəkilmişdir. Konstruktiv aydınlığını, yerinə yetirmə stilini, rəsmi ölçülərini nəzərə alaraq biz onu e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına aid edirik.

Bu rəsm obrazında başqa maral təsviri də vardır (2-ci rəsm). Burada da heyvan profildə, ayaq üstə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Lakin iş kobud və savadsızdır. Heyvanın fiquru dərtilmişdir gövdə, budları

nazikdir və ona görə heyvan ariq görsənir. Buynuzları nədənsə heyvanın budumun ucunda verilib. Ciyin şaquli xətlə kəsilmişdir. Rəsm, ehtimal ki, e.ə. 1-ci minilliyin ortalarında, ya da az sonra həkk olunmuşdur.

3-cü rəsmidə, piyalə formalı çalaların yaxınlığında (4-cü rəsm) keçi təsviri çəkilmişdir. Bu rəsm qonşu daşlardakı keçi rəsmlərinin manerasındadır. Dırnağının haçalılığı qabarlıq verilmişdir. Bununla belə, rəsm bəsittidir və çox savadsız yerinə yetirilmişdir. Heyvanın başı eybəcər hala salınmışdır, başı və quyruğu, demək olar ki, görünümür. Yalnız böyük qövsvari buynuzlarına və haçalı dırnağına görə yəqin etmək olar ki, burada keçi təsvir olunmuşdur. Rəsm, ehtimal ki, 18-19-cu əsrlərdə çoban tərəfindən çəkilmişdir.

DAŞ N:7

1 N:-li daşın qarşısında şimaldan cənuba uzunluğu 5 m, şərq tərəfdən hündürlüyü 2 m olan qaya parçası yerləşir. Şərq və şimal şərq tərəfləri sıldırımlı hamar səthə malikdir. Daşın şimal-şərq tərəfinin aşağı hissəsi ehtimal ki, tonqallara görə qızılızımtıl rəngdədir.

Daşın səthinə daş alətlə 7 heyvan fiquru, 2 tamqa və 2 piyalə formalı çala həkk olunmuşdur. Şərq səthində və yuxarı qırğında 3 ikitərəfli deşik açılmışdır. Onlar keçmişdə heyvan bağlamaq üçün istifadə olunmuşdur.

Göstərilən rəsmlərin 5-i daşın şərq tərəfindədir.

1-ci rəsm böyük ölçülü keçi təsviridir: uzunluğu 90 sm, hündürlüyü 57 sm Heyvanın fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf mütənasib vəziyyətdə qurulmuşdur. Arxa tərəfdən hər iki budu göstərilmişdir. Keçinin qarnı bir qədər yiğcəmdir və gövdəsi uzaldılmışdır, ona görə ariq görünür. Boynu dərtilmişdir və yaxşı formaya salınmış başla bitir; burnu aşağıya yönəldilmişdir.. Buynuzları qövsvari və geriye mailidir, ucları aşağı əyilmişdir. Ciyinin üst hissəsinin xətti, habelə döşün qabaq tərəfi bir az qabarlıqdır. Budları dəyirmidir, quyruq gödəkdir, yuxarı qaldırılmışdır. Döşünün altında nal şəkilli dairəciklər var - sanki daşla vurmanın izidir, görünür rəsmi

bilərəkdən zədələnməsidir. Heyvanın ayaqları haçalarla bitir. Keçinin təsviri tarixini e.ə. 4-3-cü minilliylərin hüdudlarına aid etmək olar.

Bu rəsmiñ üzərində daha qədim tip üzrə (2-ci rəsm) kiçik keçi təsvir edilmişdir. Fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf verilmişdir. Boynu qısa, başı kiçikdir. Buynuzları iridir, qövsvarıdır və quyuğuna qədər uzanır. Gövdəsinin qabaq hissəsi hacmlidir. Budu arıqdır. Gödək quyuğu azca qaldırılmış və qabağa əyilmişdir. Qabaq ayaqlarının qurtaracaqları haçalıdır. E.ə. 1-ci minilliyyin son əsrlərində həkk edilmişdir.

3-cü rəsmidə çətinliklə görünən kiçik keçi təsviri vardır. Çox sxematik və kobud yerinə yetirilmişdir (suratı çıxarılmamışdır), 1-ci və 2-ci rəsmlərdən sonra yerləşir.

Nəzərdən keçirilən rəsmlərdən solda şirin ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf kiçik təsviri var (4-cü rəsm). Heyvanın gövdəsi uzadılmışdır, boynu və başı bütövdür. Burnu kütdür, çıxarılmış dili göstərilmişdir. Qulaqları qısadır, şaquli vəziyyətdədir. Quyuğu uzundur və demək olar ki, üfüqi ucu azca qaldırılmış vəziyyətdə saxlanılmışdır və ucunda tük topası var. İş kobuddur və eranın orta əsrlərinə aiddir.

Daha sadə və sxematik heyvan rəsmi də vardır (5-ci rəsm). Onun növünü müəyyən etmək çətindir. Ola bilər atdır. Fiqura ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəfdır. Bu figur da çoban tərəfindən həkk olunmuşdur və 18-19-cu əsrlərə aiddir.

Daşın cənub səthində keçinin metal aləti ilə həkk edilmiş primitiv keçi təsviri vardır (6-ci rəsm). Heyvan ayaqüstə, profildə, korpusu sağa tərəfdır. Quyuğu göstərilməyib. Yalnız böyük qövsvari buynuzlarına görə güman etmək olar ki, bu həqiqətən keçi rəsmidir. 18 -19-cu əsrlərə aiddir.

Daşın yuxarı səthində şirin bir hissəsi həkk olunmuşdur (7-ci rəsm). Bel xətti, budları, topuqlarının yaxınlığında ayaqları, ucu tük topası ilə bitən quyuğu aydın görünür. Şirin bu təsviri altında iki tamqa vardır (8-ci və 9-cu rəsmlər). Yerinə yetirilmə xarakterinə görə rəsm orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 9

7 N:-li daşdan 200 sm aralı nəhəng qaya parçası yerləşir. Daşın yuxarı hissəsi dördəbucaqlı formada (4x7) metrlik, qərbə tərəf maili yastı hamar səthi vardır.

Bu səthdə 23 rəsm çəkilmişdir: 9 heyvan, 3 atlı və 3 ilan təsviri, 3 dördəbucaqlı, toppuz, 5 müxtəlif işarə və bir yazı. 1 və 11-ci rəsmlərdə atların korpusları sola, qalan rəsmlərdə heyvanların korpusları isə sağa tərəfdir. Daşın səthinin sağ hissəsində təsvirlər qrupu atlıların maralı ovlaması səhnəsinin kompozisiyasını təşkil edir. Əsaslı tədqiqatlara əsaslanaraq biz belə hesab edirik ki, ilk dəfə burada təbii böyüklükdə, (uzunluğu 110 sm, hündürlüyü 88 sm) böyük maral təsviri həkk edilmişdir. (5-ci rəsm).

Kontur xəttinin eni 3-5 sm, dərinliyi 3 sm qədərdir, daxili qırqlar yaxşı hamarlanıb. Rəsm yüksək müükəmməlliyi, ahəngdarlığı, dinamikliyi ilə seçilir və şübhəsiz, ibtidai incəsənətin ən yaxşı nümunələrinə aiddir. Heyvanın gövdəsi ortada yiğcəmdir. Gözəl boyun zərif başla və boğazı yaxınlığında saqqalla tamamlanmışdır.

Böyük budaqlı buynuzları anfasda göstərilmişdir. Onların ucları arasında məsafə 140 smdır. Döş enlidir və qabağa rəvan çıxır. Budu dəyirmidir, bir az qaldırılmışdır. Gödək quyuğu şaquli vəziyyətdədir. Qabaq ayaqların diz çıxıntıları və dal ayaqların topuqları göstərilmişdir. Heyvanın figurı dəqiq mütənasibliyə malikdir.

Rəsmin qurulma xarakterinə, həkketmənin stil və texnikasına görə onu e.ə. 4-3-cü minilliyyin hüdudlarına aid etmək olar. Bu maralın boynuna toppuz istiqamətləndirilmişdir (4-ci rəsm).

13-cü rəsmdə təsvir edilmiş atlı nəzərdən keçirdiyimiz maralı qovur. Ovçu yuxarıdan qaldırılmış əli ilə marala nizə atmağa hazırlaşır sapının qurtaracağı 8 pilləli (şəkil 12) dördəbucaqlı ilə birləşir. Axırincısını göyün simvolu kimi izah etmək olar ki, oradan (6-ci pillədən) nizə marala tuşlanıb.

Ovçu atda yəhərsizdir. Yüyənin cilovu, görünür, sonradan həkk olunmuşdur, çünkü atlı atın yalnızdan tuta bilməzdı. Bundan başqa,

cilovun qurtaracağı atın döşünə atılmışdır, bu da onun cilov olması ilə düz gəlmir. Ovçunun dizlərində sarğıları vardır, ola bilər ayaqqabıların boğazlarıdır.

At enli döşlüdür və gözəl boyunludur. Kiçik başı, ensiz boyunu, dik qulaqları var; heyvanın gövdəsi uzunsovudur, ortada tarımdır. Bir gözü çəkilib ki, bu da Qobustanın heyvan təsviri kompleksi üçün nadir haldır. Sağlığı dəyirmidir, bir az yuxarıya qaldırılmışdır. Dal ayaqlarının dizləri, həm də dirnaqları görünür. Sağlığı ilə at dördbucaqlıya səykənmişdir, görünür, ondan at qüvvə almalıdır.

Atlının rəsmi e.ə. 2-ci minilliyyin ilk əsrlərində həkk edilmişdir. Bu təsvirlərdən bir az sonra başqa ov səhnəsi həkk olunmuşdur. (22-ci və 23-cü rəsmlər). Hesab edirik ki, maral burada 15-ci rəsmiñ təqlididir. Onun ölçüləri xeyli kiçikdir, boyun yuxarı qaldırılıb; baş yaxşı çəkilib, ağızı açıqdır, buynuzları da böyükür və budaqlanır, anfasdadır. Qulaqları göstərilmişdir, halbuki qabaqkı maralda bu yoxdur. Heyvanın döşü rəvan surətdə irəliyə çıxıb. Budu dəyirmidir, quyuğu qıсадır, yuxarı qaldırılıb və belinə tərəf yönəldilmişdir. Qabaq ayaqlarının diz çıxıntıları və dal ayaqlarının topuqları görünür. Gövdə ortada şaquli xətlə kəsilmişdir.

Atlı atda əlsiz və ayaqsız təsvir edilmişdir. Atın gövdəsi ensizdir, döşü irəli çıxıb. Boyunu incədir və yuxarı qaldırılmışdır. Başı formasıdır, boyunun ardını xatırladır. Burun qəti surətdə göstərilməyib. Onu əmələ gətirən xətt sonda birləşmir: ola bilər rəssam uzun qovmadan sonra atın yorğunluğuna görə açılmış ağızını göstərmək istəmişdir.

Bu ov səhnəsini biz e.ə. 2-1-ci minilliyyin hüdudlarına aid edirik.

17-ci rəsm 13-cü rəsmiñ kobud təqlididir. Burada atlı əlində nizə əvəzinə nə isə bir dəyirmi aləti ola bilər, örəkn tutmuşdur. Atlının arxasında naməlum mənali bir neçə xətt çəkilmişdir ki, görünür rəsmdən sonra əlavə olunmadır. Bu rəsmi orta əsrlərin son dövrünə aid etmək olar.

İrəlidə qeyd etdiyimiz kimi, daşda həkk edilmiş dördbucaqlı göyün simvolu sayılır. 10-cu rəsm bütünlüklə 12-ci rəsmiñ kiçik ölçüdə təkrarıdır.

Aşağıda uzaldılmış dəyirmi bucaqları olan bir dördbucaqlı da çəkilmişdir və sahəsi 7 pilləyə bölünmüştür (11-ci rəsm). Ondan sağda çox

kiçik (12 sm-ə yaxın) atı xatırladan heyvan təsviri vardır (11-ci rəsmiñ eyni nömrəyə malikdir). Şaquli vəziyyətdə yerləşən 7-ci rəsmdə uzunsov şaquli və maili xətlərlə 6 sahəyə bölünmüş dördbucaqlı figurunu görürük. Onlardan aşağıda ikisi ortada ehtimal ki, Günəş təsviri olan kvadrat formalıdır. Aralarında sağ tərəfdə bığı olan böcəyi xatırladan rəsm vardır.

9-cu rəsmdə nal formalı figur hansısa bir işarə, yaxud qəbilə tamqası kimi səciyyələndirilə bilər. 8-ci rəsmdə, görünür, ilan təsvir edilmişdir.

Səthin şimal hissəsində dörd qaçan heyvan təsviri vardır: üstdəki - sola, qalamı sağa tərəf.

At figuru (1-ci rəsm) real quruluşda yerinə yetirilmişdir. Boyun uzun və qövsvarıdır, başının detalları göstərilməyib. Sağlığı dəyirmi, quyuğu uzundur. Belinin xətti gövdənin ortasında içəriyə əyilmişdir. Dal ayaqların topuqları göstərilmişdir. Qabaq və dal ayaqları axırda qövslərlə birləşdirilmişdir. Rəsm orta əsrlərin erkən dövrünə aiddir.

Ola bilər, 2-ci rəsmdə də kobud və sxematik surətdə at təsvir edilmişdir. Gövdəsi ensizdir, boyunu uzundur, başı küt buruludur, qulaqları dikdir və irəliyə istiqamətlənmışdır. Ombası bucaq altındadır, quyuğu uzundur. Rəsmdən sonra qulağın dibindən uzun qılıncvari buynuz (?) çəkilmişdir ki, bu da heyvanın növünün müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir. Rəsm 7-8-ci əsrlərə aiddir.

3-cü və 4-cü rəsmlərdə ov itləri həkk olunmuşdur. Burunları itidir, qulaqları yoxdur, qarınları çox tarımdır, budları dəyirmidir, quyuqları uzundur (birində üfüqi vəziyyətdədir, ikincisində aşağı sallanmışdır). Rəsm eramızın başlangıcına aiddir.

Nəzərdən keçirilmiş rəsmlərdən sağdakı təsvirlər (5-ci və 6-ci rəsmlər) çox silindiklərinə görə aydınlaşdırılmışdır. Ola bilər, onlar hansısa heyvan rəsmləridir.

16-ci rəsmdə at qaçış vəziyyətdə verilmişdir. Boyunu yuxarı qaldırılmış, dik dayanmış qulaqları olan başı aydın göstərilmişdir. Gövdə ortada nisbətən enlidir, sağlığı dəyirmidir; quyuğu demək olar üfüqi vəziyyətdədir. Atın burnunun qarşısında kiçik çalalar görünür. Təsvir e.ə. 2-1 minilliyyin hüdudlarına aiddir.

18-ci rəsm bir-birindən aralı, solda alt tərəfdə düz xətlə birləşdirilmiş iki qövsvari xəttdən ibarətdir. Keçinin buynuzlarını xatırladır. Lakin ola bilər, bu, tamqadır. Yanında yerləşən 19-cu rəsm namaz qıldıqda istifadə olunan gil möhürü xatırladan düzgün formalı dairədən ibarətdir. Ola bilər tamqadır. Aşağıda ərab əlisbasi ilə yazı vardır (20-ci rəsm). Ola bilər bu duanın hissəsidir. Şriftin xarakterinə görə onu 7-8-ci əsrlərə aid etmək olar.

21-ci rəsm adı çəkilən yazidan 14 sm sağa tərəf həkk edilmişdir. Profildə, korpusu sağa tərəf qaçan keçi təsvir edilmişdir. Hərəkət dal ayaqların xətti ilə verilmişdir. Orta əsrlərin erkən dövrünə aiddir.

DAŞ N: 13

Yazılıtəpənin cənub hissəsinin ətəyində, 9 N:-li daşdan 50 sm cənubda yerləşmişdir. Nəhəng qaya parçası 12 N:-li daşın üstündə yerləşir. Əmələ gəlmış çardaq çobanlar tərəfindən yağış vaxtı istifadə olunmuşdur. Daşın qalınlığı təxminən 1 m-dir.

Daşın üst tərəfi qərbə tərəf meylli yastı səthlidir (5,5x14 m). Burada 44 rəsm, 5 qrup çala və 3 novça həkk olunmuşdur. Bütün rəsmlər 4 qrupa ayrılır.

1-ci qrup səthin yuxarı şərq qirağında toplanmışdır. Burada 8 heyvan təsviri, 3-cü qrup ayşəkilli çala və kapkana oxşar bir alət (qurğu) həkk edilmişdir.

1-ci rəsm profildə dayanan, korpusu sağa tərəf keçi təsviridir. Onun gövdəsi dərtlənmişdir, başı və boynu bir tam təşkil edir. Buynuzları qövsvari qalxmış və ucları belə tərəf əyilmişdir. Quyruğu qısa və şaquli vəziyyətdədir. Dal ayaqların qurtaracaqları qövslə birləşdirilmişdir. Eramızın əvvələrinə aiddir.

2-ci rəsmdə kobud və sxematik şəkildə profildə durmuş, korpusu sağa tərəf, keçi təsvir edilmişdir. Onun gövdəsi dördbucaqlı formasında verilmişdir. Yuxarıya qalxmış kiçik buynuzları arxaya mailidir. Quyruğu gödəkdir, şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm, görünür, çoban tərəfindən 17-19-cu əsrlərdə həkk olunmuşdur.

3-cü rəsm keçinin bitməmiş təsviridir (ayaqüstə, profildə, korpusu sağa tərəf). Burnu kifayət qədər yekədir, buynuzları kiçik və qılıncvarıdır, irəli istiqamətlənib və sonra yuxarı qalxır.

4-cü rəsm kiçik ölçülü keçi təsviridir. (uzunluğu 11 sm, hündürlüyü 7 sm).

5-ci rəsmdə maral ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf təsvir edilmişdir. Güman etmək olar ki, heyvan nəyə isə qulaq asır. Onun uzunluğu 80 sm, hündürlüyü 75 sm-dir. Boynu yoğundur, bir az qaldırılmışdır, ciyiñlərinin üstündə süyün var. Başı kiçikdir, gözləri və ağızının kəsiyi verilib. Büyük budaqlı buynuzları anfasda göstərilib. Gövdəsi ortada yiğilmişdir, sarğısı dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, bir az qaldırılmışdır. Dal ayaqların topuqları və qabaq ayaqların dizləri aydın görünür. Dal ayaqların qurtaracaqları qövsvari birləşdirilmişdir. Döşü rəvan surətdə irəli çıxıb. Heyvanın figuru real qurulmuşdur, bədən quruluşu mütənasibdir. E.ə. 2-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

6-ci rəsmdə ehtimal ki, kapkan formasında bir qurğu görürük. İki hissədən ibarətdir - qısa düz xətlə birləşdirilmiş düzgün olmayan dairədən və daşdan, yaxud kötükdən.

7-ci rəsmdə qaçan keçinin sxematik təsviri verilmişdir. Heyvanın gövdəsi ortada çox yiğilmiş, daralmışdır. Qabaq hissə arxa hissədən daha böyükdir, əzəmetlidir. Boynu qisadır, bir az qaldırılmışdır, başı kiçikdir və burnu yoxdur. Buynuzları bir-birindən aralanan iki qılıncvari xətdən ibarətdir. Yuxarıda haqqında danışdığımız rəsmlərə nisbətən bu rəsm ayaqları yuxarı çevrilmişdir, ola bilər rəssam öldürülmiş keçinin təsvirini verməyə çalışmışdır. Orta əsrlərin ilk dövrlərinə aiddir.

8-ci rəsmdə keçi çox bayağı təsvir edilmişdir. O ahəstə qaçışa, profildə korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Heyvanın qarmı yekədir və ortada şaquli xətlə bölünmüştür. Başı və boynu ifadə olunmayıb. Qövsvari, yuxarı qaldırılmış və ucları belinə tərəf əyilmə iri buynuzları dəqiq göstərilmişdir. Budu bucaq altındadır. Quyruq qisadır, yuxarı qaldırılmışdır. Rəsm daha qədim rəsmi yamsılama stilində yerinə yetirilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyyin son əsrlərinə aiddir.

9-cu rəsmdə növü naməlum heyvan təsvirindən ibarətdir. Ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf təsvir olunmuşdur. Gövdəsi ortada na-zilmiştir. Boynu qısa, yoğun, başı kiçikdir. Qulaqları və quyruğu göstərilməyib. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Orta əsrlərə aiddir.

10-cu, 11-ci və 12-ci rəsmələr Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında oynamaq üçün nəzərdə tutulmuş stolüstü tipli kiçik oyuqlardan ibarətdir. Qobustanda onlar indi də vardır, uşaqlar və cavanlar arasında geniş yayılmışdır.

2-ci qrupa aid rəsmələr bir qədər aşağıda yerləşir və 17 təsvirdən ibarətdir. 13-cü rəsm real stilədə keçi təsviridir. Ayaq üstə, profildə korpusu sağa tərəf çəkilmişdir. Başı kiçikdir və boynu uzadılmışdır. Buynuzları çox da uzun deyil, amma qılincvariidir. Gövdəsi nazikdir. Budu bucaq altındadır. Quyruğu qısadır, şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Orta əsrlərin ilk dövrlərilə aiddir.

14-cü rəsm kobud çəkilmiş keçi təsviridir. Fiqur (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf) təhrif olunmuşdur. Gövdəsi həcmlidir, dal tərəfi qabaq tərəfindən çox iridir. Boynu və başı dolaşıqdır, burnu heç görünmür. Buynuzları qısa və qılincvariidir, bir az geriyə əyilmişdir. Budu bucaq altındadır. Gödək quyruğu şaquli vəziyyətdə durmuşdur.

Onunla yanaşı bir çəpiş rəsmi də vardır (15-ci rəsm). Boynu qısa, yoğun, başı kiçik, uzunsov burunludur. Kiçik qılincvari buynuzları var və belinə tərəf əyilib. Budu dəyirmidir. Quyruğu gödək və şaqulidir.

16-ci rəsm stilləşdirilmiş adam (?) təsviridir. Dairəvi başının ortasında bir-birinin üstündə 6 nöqtə vardır. Ola bilər bunlarla gözləri, ağız və burun işarələnmişdir. Boyun şaquli xətlə ifadə olunmuşdur. Gövdəsi aşağı tərəfi içəriyə batıq dördbucaqlı formasındadır, - bununla alt əl-ayaq ifadə olunmuşdur. Əlləri boyunun ortasından çəkilmiş qısa üfüqi xətlərlə ifadə olunmuşdur.

Rəsm, görünür, çoban tərəfindən 18-19-cu əsrlərdə çəkilmişdir.

17-ci rəsm bəzən tamqa hesab edilən stilləşdirilmiş sxematik adam təsviridir. Konfiqurasiyasına görə Yazılıtəpənin şərq tərəfində həkk edilmiş adam təsvirinin xatırladır. Yalnız qısa (demək olar ifadə olunmamışdır) aşağı qurtaracaqları və dairənin (başı) ortasındaki nöqtədən ibarətdir. 9-10-cu əsrlərə aiddir.

18-ci rəsm hərəkətdə olan keçinin təsviridir. Profildə və korpusu sağadır. Qarnının alt hissəsi göstərilməyib. Boynu qısadır. Açılmış ağızlı kiçik başı var. Buynuzu orta ölçülüdür və qılincvaridir, geriyə mailidir. Quyruğu gödəkdir, qaldırılmışdır. 15-17-ci əsrlərə aiddir.

19-cu rəsm hərəkətdə olan keçinin real təsviridir (profildə, korpusu sağa tərəf). Boynu qısadır, kiçik başla tamamlanır. Büyyük qılincvari buynuzları var, ucları geriyə tərəf əyilmişdir. Budu bucaq altındadır. Gödək quyruğu şaquli dayanmışdır. Bizim eranın ortalarına aiddir.

20-ci rəsmdə profildə, korpusu sağa tərəf, ayaq üstə keçi təsvir olunmuşdur. Gövdəsi dördbucaqlı formasında verilmişdir, boynu göstərilməyib, burnu çətinliklə seçilir. Büyük qövsvari, buynuzları belinə tərəf mailidir. Budu bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, şaquli dayanıb. Rəsm görünür çoban tərəfindən 17-18-ci əsrlərdə həkk olunmuşdur.

21-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin kobud təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur, boynu görsənmir, başı aydın ifadə olunmayıb. Buynuzları qövsvaridir, bir az qaldırılmışdır. Ombası (budu) dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, şaquli durmuşdur. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

22-ci rəsmdə profildə, korpusu sağa tərəf - otlayan keçi həkk olunmuşdur. Gövdəsi qısa, boynu nazik, başı kiçikdir, burnu aşağı istiqamətlənib, ağızı açıqdır. Kiçik, qılincvari buynuzları var. Quyruğu gödəkdir, şaquli dayanıb. Rəsm orta əsrlərə aiddir.

23-cü rəsmdə yüngül qaçışa keçi təsviri verilmişdir. Profildə, korpusu sağa tərəfdir. Gövdəsi həcmlidir, boynu qısa və yoğundur, üfüqi vəziyyətdə durur. Başı yaxşı formalaşdırılıb, ağızı açıqdır. Buynuzları böyük və qılincvaridir, ucları geriyə əyilib. Budu bucaq altındadır. Quyruğu qısadır və çox yoğundur. Gövdəsi ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

24-cü rəsmdə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsvir edilmişdir. Gövdəsi dərtliş vəziyyətdədir, ince və qısa boynu var, burnu aşağıya buraxılıb, ağızı açıqdır. Buynuzları qılincvaridir və ucları

əyilmiş və geriyə istiqamətlənmişdir. Ombası dəyirmidir, quyruğu gödəkdir. Dal ayaqlarından biri haça ilə qurtarır. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

25-ci rəsmidə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf olan, ortada qarnı çox yiğilmiş keçi təsviridir. Gövdəsinin qabaq hissəsi arxa hissəsindən xeyli genişdir. Boynu ince və qısadır, burnu aşağı olan başı kiçikdir, yaxşı formalaşdırılmışdır.

Buynuzları iri və qılıncvarıdır, hündür ucları belinə tərəf əyilmiştir. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödək və yoğundur, şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları aşağı qövslə birləşdirilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

26-ci rəsm korpusu sağa, profildə, ayaqüstə keçi təsviridir. Buynuzları orta ölçülüdür, qılıncvarıdır və ucları belinə tərəf əyilmiştir. Quyruğu qısadır, bir qədər qaldırılmışdır. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

27-ci rəsmidə çox kiçik ölçülü, (uzunluğu 8 sm, hündürlüyü 4 sm) otlayan keçi təsvir edilmişdir. Ola bilsin çoban tərəfindən həkk olunmuşdur.

Qədim rəsmləri yamsılama kimi, otlayan keçi (ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf) 28-ci rəsmidə təsvir olunmuşdur. Təsvir sxematikdir, gövdəsi dardır, ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Boynu qısadır, kiçik başı var, burnu aşağı sallanıb, ağızı açıqdır. Qılıncvari buynuzları bir az qaldırılmışdır və ucları geriyə əyilmiştir. Quyruğu gödək və yoğundur, şaquli durmuşdur. Ayaqlar nisbətən uzundur. Eramızın başlangıcına aiddir.

29-cu rəsm real quruluşa keçi figurunun təsviridir. (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa). Gövdəsinin qabaq hissəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Boynu qısa, kiçik, yaxşı formalaşmış başla bitir, burnu irəliyə istiqamətlənib. Buynuzları qılıncvarıdır və ucları geriyə əyilib. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödək və yoğundur, şaquli vəziyyətdədir. Dal ayaqları ətəkdə qövslə birləşdirilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

3-cü qrupa aid rəsmlər 2-ci qrupdan solda və aşağıda yerləşməklə 8 rəsmidən ibarətdir.

30-cu rəsmidə profildə, korpusu sağa qaçan at təsvir olunmuşdur. Ölçüləri: uzunluğu - 110 sm, hündürlüyü - 100 sm Heyvanın fiquru real üslubdadır, bədən quruluşu mütənasibdir, dinamikası yaxşı verilmişdir. Qarnı yiğcamdır, gövdəsi ortada daralmışdır və şaquli xətlə kəsilmişdir. Qamətli boynu kiçik başla tamamlanır. Gözləri və ağızının kəsiyi göstərilib, qulaqları yoxdur. Döşü enlidir, rəvan surətdə irəli çıxıb. Sağrı dəyirmidir, bir az qaldırılmışdır. Quyruğu üfükü vəziyyətdədir ki, bu da qaçışın sürətli olduğunu göstərir. Dal ayaqlarının topuqları və qabaq ayaqlarının dizləri görünür. Atın ağzında yüyəninin cilovu nəzərə çarpır. E.ə. 1-ci miniliyin ilk əsrləri ilə tarixlənir.

31-ci rəsm dördbucaqlı sağ və sol təraflarından novlu çalalardır. Görünür, yağış sularının yiğilması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Metal alətlə 18-19-cu əsrlərdə həkk olunmuşudur.

32-ci rəsm profildə durmuş vəziyyətdə, korpusu sağa, keçinin kiçik təsviridir. Orta əsrlərə aiddir.

33-cü rəsm baltanın şaquli xəttin yuxarı hissəsində içərisində daş olan ilgəkdən göründüyü kimi sapandın təsviridir.

Analogiyası olmadığına görə həll olunma tarixini müəyyən etmək çətindir.

34-cü rəsmidə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsvir olunmuşdur. Bədən quruluşunun mütənasibliyi yaxşı gözənlənilib. Buynuzları böyük, qövsvari, dik, ucları dala istiqamətlənmişdir. Ombası bucaq altındadır. Qısa quyruğu, şaquli vəziyyətdədir. Eramızın hüdudlarına aiddir.

35-ci rəsm bir-birinə yaxın 2 maili novçadan ibarətdir. Altdakı novça 4 kiçik oyuğu (çalanı) birləşdirir. Bu oyuqlar yağış sularını yiğməq üçündür.

36-ci rəsm bir-birinə yaxın 3 piyalə formalı çaladan, 9 oyuqdan və iki piyaləformalı çalanı birləşdirən novçadan ibarətdir. Bunlar yağış sularını toplamaq üçün istifadə olunmuşdur.

37-ci rəsm yenə də profildə, korpusu sağa qaçan at təsvirindən ibarətdir. Bu rəsm Yazılıtəpə qaya təsvirləri kompleksində ən yaxşı

əsərlərdən biridir. Atın fiquru həməhəngdir, bədənin mütənasibliyi əla verilmişdir. Atın qarnı bir qədər yiğcamdır. Nəfis boyun kiçik başla tamamlanır, ağızı açılmışdır, qulaqları gödəkdir, şaquli vəziyyətdir. Enli döşü rəvan surətdə irəli çıxır. Dal ayaqlarının topuqları və qabaq ayaqlarının dizlərinin çıxıntıları aydın görünür. Sağrısı dəyirmidir. Quyruğu ağca qaldırılıb və üfüqi vəziyyətdə saxlanılıb. E.ə. 2-ci minilliyyini hüdudlarına aiddir.

4-cü qrupun rəsmileri daşın səthinin cənub hissəsinin aşağısında yerləşir və 13 rəsmindən ibarətdir.

38-ci rəsm profildə dayanan, korpusu sağa keçi təsviridir. Bədən quruluşu mütənasibdir, gövdəsi həcmli boynu qısa və yoğundur. Üzərində budu aşağı böyük baş durur. Buynuzları qövsvarıdır, az qaldırılıb və geriyə istiqamətlənib. Ombası demək olar dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, lakin dik dayanıb. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

39-cu rəsm bitməyib - keçinin yalnız gövdəsinin, başının və buynuzlarının bir parçası həkk olunmuşdur.

40-ci rəsmində iki döyüşən keçinin təsviridir. Keçilər üz-üzə dal ayaqları üstünə durmuşlar (40-ci rəsm). Keçilərini fiqurları bacarıqlı əllər tərəfindən yerinə yetirilib, bədən quruluşlarının mütənasibliyi gözlənilib. Rəsmi e.ə. 2-ci minilliyyi ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

41-ci rəsmində profildə, korpusu sağa gedən maral həkk olunmuşdur. Gövdəsi həcmlidir, qabaq hissəsi arxa hissəyə nisbətən tutumludur. Böynü bir qədər qaldırılıb, küt burunlu kiçik başı var. Buynuzları qaldırılıb və yaba kimi verilib, çıxıntıları sola tərəfdir. Quyruğu qusadır, bir az qaldırılıb. E.ə. 1-ci əsrlərə aiddir.

42-ci rəsmində gövdəsi uzadılmış maral təsvir olunmuşdur (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa). Boyunu irəli uzadılıb və kiçik başla qurtarır. Buynuzları yaba formalıdır, çıxıntıları dik durub. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Gövdə və boyunun aşağı hissəsi şaquli xətlərlə kəsilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

43-cü rəsmində ayaq üstə, profildə, korpusu sağa növü naməlum heyvan, ola bilər at yaxud antilop təsvir olunur. Oxşayır, heyvan nəyə

isə qulaq asır. Boynu çox uzunudur, yuxarı qaldırılıb və ağızı açıq kiçik başla qurtarır. Gödək, şaquli dayanmış buynuzları vardır. Belinin xətti bir az mailidir, sonra tifüqi saxlanmış quyruğa keçir. Qabaq ayaqları dal ayaqlarından uzundur. E.ə. 2-ci minilliyyin son əsrlərinə tarixlənir.

44-cü rəsmində keçi sxematik təsvir olunur. 17-18-ci əsrlərə aiddir.

45-ci rəsm atlının təsvirinidən ibarətdir, həm də burada at 30-cu rəsmində atlə analogiya təşkil edir. At sürətlə qaçıdı vəziyyətdə, profildə göstərilib. Heyvanını qulaqları verilməyib. Atlı, görünür, sonra həkk olunur. Onun əlləri yoxdur, ayaqları atın gövdəsindən aşağı sallanıb. Rəsmi e.ə. 1-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aid etmək olar.

46-ci rəsmində kobud və təhrif olunmuş ayaq üstə profildə keçi təsvir edilib. Buynuzları dibdən bir xətlə birləşdirilib. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu çatın seçilir. 17-18-ci əsrlərdə çoban tərəfindən çəkilmişdir. Ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçi təsviri 47N:li rəsmidir. Gövdəsi monolidir, ortada bir az yüksilib. Boynun kiçik donqarı vardır. Başı yaxşı formaya salınmışdır. Qılıncvari buynuzları yuxarı qalxıb, sonra geriyə əyilib. Ombası dəyirmidir, quyruğu gödəkdir, bir az qaldırılıb. E.ə. 2-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

48-ci rəsm daha qədim rəsm yamsılamasıdır. Rəsmində keçi profildə, ayaq üstə, korpusu sağa həkk edilib. Boynu nazikdir, bir az qaldırılıb. Gövdəsi həcmli və donqarvardır. Başı kiçikdir, burnu irəliyə istiqamətlənib. Böyük, dalğavari buynuzları var, ucları geriyə əyilib. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödək və qarmaq formasındadır, ucu belinə tərəf istiqamətlənib. Ayaqları bədəninə perpendikulyardır və haçalarla qurtarır. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

49-cu rəsm bundan qabaqı rəsm kimi yamsılamadır. Keçinin gövdəsi iridir və şaquli xətlə seçilmir. Başı balacadır, qövsvari belinə tərəf əyilib. Gödək quyruğu bir az qaldırılıb. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır və aşağıda haçalarla qurtarır. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

50-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçi təsviridir. Belinin xətti düzdür, qarnı yiğcamdır. Gövdəsi şaquli xətlə kəsilmişdir. Boynu qısa və nazikdir. Kiçik ölçülü, qılıncvari buynuzları var, ucları geriyə

øyilib. Ombo dəyirmidir. Gödək, bir az qaldırılmış quyuğu var. Başqa rəsmələrə təqlid kimi, e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

DAŞ N:14

Piramida formalı kiçik daşdır (120x150 sm). 13 N:-li daşın çardağının altındadır, görünür ora adamlar tərəfindən çevrilmişdir. Ondan yuxarı hissəsi qopmuşdur və indi yanındadır. Yan tərəfləri, xüsusilə cənub hissəsi. Keçmişdə qalanmış tonqaldan qızılızımlı rəngdədir. Daşın yan tərəflərinin səthində və üst hissəsində heyvanların və adamların 24 kontur və siluetləri və müxtəlif nişanlar həkk olunmuşdur. (Onlardan 10-cu rəsm və 24-cü rəsmələr daşın səthinin yuxarı qurtaracağında və onun şimal-şərq qıraqında heyvan bağlamaq üçün deşiklərdir).

Sadə və sxematik yerinə yetirilmiş 1-ci rəsm durmuş vəziyyətdə (profilə, korpusu sola) keçinin təsviridir. Gövdəsi böyük və ağırcəkilidir. Burnu çox yığılmışdır. Boyun göstərilənməmişdir. Böyük qövsvari buynuzları bir az qaldırılmış və ucları geriye əyilmişdir. Ombrası bucaq altındadır. Gödək quyuğu qarmaq formasındadır, qaldırılmış və ucu belinə istiqamətləndirilmişdir. Ayaqları gövdəyə perpendikulyardır - qabaq ayaqları qurtaracaqdə birləşdirilmişdir. Rəsm, ehtimal ki, 18-19-cu əsrlərdə çoban tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

2-ci rəsm gedən keçinin profilə təhrif olunmuş təsviridir. Gövdəsi daralmışdır. Boyun qıсадır, bir az qaldırılmışdır, maili yüngülləcə əyilmiş paralel buynuzlu və başı kiçikdir. Ombrası balacdır. Quyuq gödək və qarmaq formalıdır, ucu belinə tərəf. Gövdənin arxa hissəsində üç ayaq, qabaq hissəsində bir ayaq göstərilib. İş, görünür, 18-19-cu əsrlərdə çoban tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

3-cü rəsmədə ayaq üstə, profilə, dördbucaqlı formasında, korpusu sağa olan keçinin gövdəsi verilmişdir. Boyun göstəriləməyib, baş kiçik defislə ayrılib. Orta ölçülü buynuzlar qövsvarıdır, bir az qaldırılıb və arxaya mailliidir və ucları aşağı çox əyilmişdir. Ombrası bucaq altındadır. Quyuq gödəkdir, qarmaq formalıdır, bir az qaldırılıb və ucu belinə tə-

rəf tərəf istiqamətləndirilib. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır. Görünür, 18-19-cu əsrlərdə çoban tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

Naməlum növlü heyvan 4-cü rəsmədə təsvir edilmişdir. Kobud, demek olar xətti yerinə yetirilib.

Gövdəsi dar dördbucaqlı formasındadır. Boynu uzundur, irəli uzadılmışdır, üstünə aşağı sallanmış burunlu başı durur. Başı üzərində müxtəlif uzunluqda iki yaba obrazlı defis var, ola bilər, bunlar buynuzlardır. Quyuğu gödəkdir, üfüqi vəziyyətdədir. Dal ayaqları qabaq ayaqlarından qıсадır və gövdəyə perpendikulyardır. Rəsm 17-18-ci əsrlərdə çoban tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

6-ci rəsm duran (qulaq asan?) maralın profildə, korpusu sağa tərəf kiçik siluet təsviridir (profilə, korpusu sola). Qarnı yiğcamdır, boyun yuxarı qaldırılıb, ağızı açıq kiçik başla bitir, bir az qaldırılmış buynuzları şaxolidir və bir az qaldırılıb. Ombrası bucaq altındadır. Quyuq gödəkdir. Qabaq ayaqlarından biri sonda haçalıdır. Eramızın başlangıcına aiddir.

7-ci rəsmədə profilə, korpusu sağa tərəf keçi təsvir olunmuşdur. Gövdəsi həcmlidir. Qarnı yiğcamdır. Başı yumurtavaridir. Burnun ucunda qövsvari qaldırılmış, ucu belə çox əyilmiş buynuz var. Daha qədim keçi rəsmələri üslubunda həkk edilmişdir. Eramızın əvvələrinə aiddir.

8-ci, 9-cu və 11-ci rəsmələr kult xarakterli kompozisiya təşkil edirlər: ola bilər, Günəşə ibadət edən kahin təsvir olunmuşdur. Kahinin boyu bərabərlikdə və dirsəklərdən qatlanmış, barmaqları aralanmış, yuxarı qalıdırılmış əllərlə həkk edilmişdir. Uzun, belində qayısla yığılmış geyiminə baxmayaraq, kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Başı kiçik və dəyirmidir. Başında görünür, lələklərdən bəzək vardır. Ayaqları düz, pəncələri qabağadır.

8-ci rəsmədə etrafə yayılan, 6 şüali Günəş, 9-cu rəsmədə isə dairəyə alınmış radius istiqamətli şüaları olan Günəş təsvir olunmuşdur. (İkincisi, ola bilər, bir qədər sonra həkk edilmişdir.)

Kahinin geyimini və rəsmərin həkkedilmə texnikasına görə kompozisiyaların tarixini e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aid etmək olar.

12-ci rəsm hərəkətdə (profildə, korpusu sola tərəf) olan maralın kiçik siluet təsviridir. Sanki, heyvan geriyə baxır. Qabaq hissədə gövdə enlidir, çiyinlərin üstündə kiçik donqar vardır. Burnu yiğilmişdir. Boyun yuxarı qaldırılmış kiçik başla qurtarır. Buynuzlar şaxəlidir perspektivdə göstərilmişdir. Omba dəyirmidir, gödək quyruq bir az qaldırılıb. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

13-cü rəsm keçi təsviridir (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf) Gövdə arxa tərəfdə qabaq hissəyə nisbatən enlidir. Bel xəttinin kiçik çökəkliyi vardır. Boyun qısadır, bir az qaldırılmışdır və kiçik dairəvi başla və küt burunla qurtarır. Orta ölçülü qövsvari buynuzlar yuxarı qalxıb və ucları belinə əyilib. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, üfüqi durub. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır, dal ayaqları qövsə birləşdirilmişdir. Erkən orta əsrlərə aiddir.

Formasına görə kəmərin dördbucaqlı formalı, ortada dilciyi olan toqqasına oxşayan tamqa 14-cü rəsmdə həkk olunub. Orta əsrlər dövrünə aiddir.

15-ci rəsmdə keçi təsviri (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf) bacarıqsız yerinə yetirilmişdir. Gövdə dar və donqarlıdır. Boyun və baş bütövdür. Buynuzlar kiçikdir, yuxarı qalxıb və geriyə mailidir. Ombası dəyirmidir. Quyruq qarmaq formalıdır, ucu belə əyilmişdir. Rəsm, görünür, 19-cu əsrədə çoban tərəfindən həkk edilmişdir.

16-ci rəsmdə də keçinin təsviri təhrif edilmişdir. Heyvanın figuru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Gövdə uzadılmışdır və nazikdir. Baş gövdənin qabaq hissəsinin davamıdır. Kiçik qövsvari buynuzları bir az qaldırılmış və ucları geriyə istiqamətlənib. Omba dəyirmidir. Quyruq göstərilməyib. Rəsm enli ağızlı (balta tipli) metal alətlə çizilmişdir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

17-ci rəsm sxematik, ayaq üstə, profildə, korpusu sağa təhrif olunmuş keçi təsviridir. Gövdə dartılmışdır, arxa tərəfi nazikləşmişdir. Boyun nazik və qıсадır, yumurtavari başla qurtarır. Qısa və uzun buynuzları çəngəl formalıdır. Quyruq göstərilməyib. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

18-ci rəsm keçinin ayaq üstə, profildə, korpusu sola təhrif olunmuş

təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur. Boynu, demək olar ki, göstərilməyib. Baş kiçik şaquli defis ilə verilmişdir, üstündə paralel xətlər şəklində kiçik, qılınçvari buynuzları yüksəlir, qurtaracaqdə ucları, birləşdirilir. Omba dəyirmidir. Quyruğu göstərilməmişdir. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır. Rəsm enli ağızlı (balta tipli) iti alətlə həkk olunmuşdur. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

Keçinin başqa təhrif olunmuş təsviri (ayaq üstə, profildə, korpusu sola) 19-cu rəsmidədir. Gövdənin qabaq hissəsi, boyun, baş və qabaq ayaqlar aşağıda qövslə birləşdirilmiş dizinə görə bir tam təşkil edir. Gövdə ortada ucları heyvanın konturundan kənara çıxan şaquli xətlə kəsilmişdir. Buynuzları kiçik və qılınçvarıdır, bir az qaldırılmış və ucları geriyə yönəldilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, şaquli yerləşdirilmişdir, onun ucu azca belə əyilmişdir. 18 - 19-cu əsrlərə aiddir.

20-ci rəsmdə əllərini göyə qaldırmış adam təsviri verilmişdir. Belindən yuxarı bədəni eroziyadan dağılmışdır. Əlləri dirsəklərdə qatlanmışdır, həm də sol əli sağ əlinəndən uzundur. Baş və boyun tam təşkil edir, dizdən aşağı duran paltar göstərilmişdir. Ayaqlar ciyin bərabərində aralı qoyulmuşdur. Eramızın hüdudlarına aiddir.

Qaldırılmış əlləri ilə boyu bərabərində duran adam 21-ci rəsmdə təsvir edilmişdir. Baş göstərilməyib, ayaqlar, demək olar ki, birləşmişdir, pəncələri qoyulmuşdur. Bu rəsm e.ə. 1-ci minilliyyə aiddir.

22-ci rəsm keçi təsviridir. Heyvanın figuru ayaq üstə, profildə, korpusu, sağa düz yerinə yetirilmişdir. Gövdə ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. Boyun qabağa dartılmışdır və küt burunlu kiçik başla qurtarır. Buynuzlar qövsvarıdır, bir az qaldırılmış və ucları bel xətti ilə birləşdirilmişdir. Ombası, demək olar ki, dəyirmidir. Quyruğu gödək, qarmaq formalıdır, şaquli dayanır, qurtaracağı belinə yönəlmüşdir. Ayaqları gövdəyə perpendikulyardır. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

23-cü rəsm boy bərabərində duran adam təsviridir. Yuxarı qaldırılmış və dirsəklərdən qatlanmış əlləri ilə başı üzərində nə isə bir əşya, ola bilər, çomaq, qılınç, yaxud nizə tutub. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

DAŞ N:24

13 N:-li daşdan 35-40 m şimal-şərqdə yerləşir. Yuxarı hissəsi üçbucağı xatirladan böyük qayadan ibarətdir.

Şaquli dayanmış şimal-şərq tərəfi qaya parçaları ilə qalanıb. Daşın üst qılıncında azca qərbə maili meydançada heyvan, o cümlədən siluet maral təsvirləri həkk olunmuşdur. Daşın qərb ətəyində böyru üstə hamar səthi üstündə heyvan təsvirləri həkk edilmiş başqa böyük qaya parçası yerləşib.

Hansı dövrdə isə şaquli dayanan daş uzanmış daşın üstünə yığılmışdır və onun çoxlu rəsmləri bağlanıb. Onlardan yalnız iki heyvan təsviri və bir piyalə formalı çala qeyd etmək mümkün olub. Şaquli dayanan daşın qılıncında həkk edilmiş rəsmlər isə onun aşağı (qərb) yan hissəsinə düşüb. Burada 4 təsvir müəyyən edilmişdir.

1-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf duran, sanki nəyə isə qulaq asan maralın gözəl siluet təsviridir. İri gövdəsi ilə belə, heyvanın fiquru nəfisdir. Boyun vuqarla azca qaldırılmışdır və kiçik nəfis, azca açılmış ağızı və üst dodağı qaldırılmış başla tamamlanır (ola bilər, marallarda kürsək dövrünü göstərən strixdir).

Buynuzları çoxşaxəlidir, perspektivdə göstərilmişdir. Çiyinlərin üstündə kiçik donqar var ki, bu da heyvanın dolğunluğunu göstərir. Ombası dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, üfüqi durmuşdur. Yaxşı işlənmiş ayaqlar gözəl yerləşdirilmişdir.

Maralın səciyyəvi zahiri görünüşünü, onun xüsusiyyətlərini verməyə nail olmuş naməlum rəssamin ustalığı və yaradıcı bacarığı aydın görünür. Rəsmi qədim dövrün şədevi hesab etmək olar. Tarixi e.ə. 4-3 -cü minilliyin hüdudlarına aid edilir.

2-ci rəsmidə keçi ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf təsvir edilmişdir. Azca qaldırılmış və qabağa dərtilmiş boyun aşağı salınmış küt burunlu başla tamamlanır.

Buynuzları qövsvarıdır, ucları belə yönəlmışdır. Çiyinlərin üstündə kiçik donqar nəzərə çarpır. Omba dəyirmidir. Kiçik quyruğu yuxarı və irəli yönəlib. Arxa ayaqlar haçalarla tamamlanır, qabaq ayaqların aşağı

hissəsi daşın səthinin eroziyası ucbatından qalmayıb. Gövdə ortada daralmışdır və şaquli xətlə kəsilmişdir. Həmin məqsədlə döşdə və kürəyin altında nal formalı zədələr həkk olunmuşdur. E.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

3-cü rəsm tamamlanmayıb, profildə, korpusu sağa dayanmış keçinin boynu, başı və buynuzları həkk olunmayıb. Arxa tərəfində ikinci budun xətti göstərilib. Quyruğu gödəkdir və qarmaq formalıdır, ucu belə tərəf yönəlmışdır. Rəsm e.ə. 3-2-ci minilliyin hüdudlarına aiddir.

4-cü rəsm əllərini yuxarı qaldırmış adamin sxematik xətti təsviridir. Boyunu uzundur və gövdə xəttinin davamıdır. Kişi cinsi əlaməti verilmişdir. Ayaqlar qurtaracaqlarda birləşdirilmişdir. E.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

Sonrakı iki rəsm 24-cü daşın altına böyru üstə düşmüş daşın səthində həkk olunmuşdur.

5-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçinin real üslubda təsviridir. Gövdə böyük və kökdür. Çətinliklə seçilən donqarlı boynu qıсадır, burnu aşağı salınıb. Buynuzları böyük və qövsvarıdır, yuxarı qaldırılıb və yarımdairə şəklində geriyə əyilmişdir, ucları aşağıdır. Döş rəvan surətdə irəli çıxır, hər iki yumru ombası göstərilmişdir. Quyruğu gödək və qarmaq şəkillidir, bir az qaldırılmış və ucları belə tərəf yönəldilmişdir. Ayaqlar haçalarla tamamlanır, arxa ayaqlar isə dizdən yuxarı şaquli xətlə kəsilmişdir. E.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aiddir.

6-ci rəsmidə şir (ola bilər, it) təsvir olunmuşdur. Heyvanın fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf verilmişdir. Gövdənin qabaq hissəsi daha iridir. Boyunu yoğundur və şış burunlu kiçik başla tamamlanır. Qulaqları göstərilməyib, ola bilər kəsilib. Quyruğu uzundur, azca aşağı sallanıb və ucu yuxarıya qatlanıb. Ayaqları, xüsusiələr arxa ayaqları nazikləşmiş pəncə ilə bitir. E.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aiddir. Bu rəsmiñ qarşısında daşda piyaləvari formalı çala qazılmışdır.

Daşın yuxarı tərəfi qərbə maili, hamar üzlüdür. Bu daş yixılandan sonra burada tünc dövründən son orta əsrlərə qədər təsvirlər və

müxtəlif işaretlər həkk olunmuşdur. Cəmi 24 rəsm qeydə alılmışdır: 12 heyvan, 2 atlı, 1 adam, 1 ilan, 5 kitabə və 2 naməlum figur.

Lap üstdə olan 1-ci rəsm profildə, korpusu sola tərəf ayaq üstə keçi təsviridir. Gövdə yekədir, keçi kök görünür. Boynu böyük və donqardır, aşağıya istiqamətlənmiş darburunlu başı vardır. Döşü bir az irəli çıxıb. Bir qədər qaldırılmış, buynuzları demək olar qövsvarıdır. spiral formalı ucu vardır. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu qarmaq formalıdır və ucu belinə tərəf yönəlmışdır. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır. Rəsm daha qədim təsvirlərin təqlididir. E.ə. 2-ci minilliyə aiddir.

2-ci rəsm 1 N:-li daşdakı qnu antilop təsvirinin (11-ci rəsm) kobud təkrarıdır, amma ümumi görünüşünə və bədən quruluşuna görə bu heyvan atı xatırladır. Heyvan asta yerişdə, profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Gövdə böyükdür, çıyılarda donqar var, burnu yuxarı qaldırılıb, başı kiçikdir, boynu aşağı istiqamətlənib. Uzun və dalğavari buynuzları irəli istiqamətlənib. Omba dəyirmidir. Gödək quyruğu üfüqi durmuşdur, ucu yuxarıya qaldırılıb. Qabaq ayaqlarının dirsək və dal ayaqlarının topuq çıxıntıları göstərilmişdir. Boynunun üstündə kiçik piyaləvari çala həkk olunmuşdur. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid edilir.

3-cü rəsmə ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf naməlum mənşəli heyvan təsvir edilmişdir. Gövdəsi dərtilmiş dördbucaqlı formasındadır. Boynu qısa və nazikdir, başı defislə göstərilmişdir. Qarmaqvari, ucu irəli çıxmış bir buynuzu verilmişdir. Omba bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, üfüqi vəziyyətdədir. Ayaqlar gövdəyə perpendikulyardır. Rəsm, ehtimal ki, əvvəlki rəsmi kobud təkrarıdır. Eramızın hüdudlarına aiddir.

4-cü rəsmə iki paralel novça əlavə edilmişdir. Onların aşağıdakısı bir qədər uzundur və kiçik piyalə formalı oyuq ilə birləşir. Görünür, bu novçalar və piyaləvari çalalar yağış suyunun toplanması üçündür.

5-ci rəsmə şir (ayaq üstə, profildə, korpusu sola) figuru həkk olunmuşdur. Dal ayaqları bir qədər qatlanmışdır. Heyvan tullanmağa hazırlaşmışdır, ya da yarımoturaq vəziyyətdədir. Gövdəsi həcmlidir,

qabaq hissəsi arxa hissəyə nisbətən böyükdür. Qarnı yiğilmişdir. Başı gövdə ilə müqayisədə lap böyükdür, ağızı açıqdır, qabaq dişləri aydın görünür. Aşağı çənə çox iridir. Başında kiçik qulaqları var. Quyruğu uzundur və ucu topa tüklə tamamlanır, üfüqi vəziyyətdədir. Pəncələrində dırnaqları görünür - üçü qabaq ayaqda, ikisi dal ayaqda. E.ə. 2-ci minilliyə aiddir.

Bu daşdan aşağıda, onun solunda 6-ci rəsmdə naməlum növlü heyvan, ola bilər at, təsviri vardır. Figura profildə, korpusu sola, tullanma pozasında yaxud qaçışa verilmişdir. Burnu çox yiğcamdır, gövdə ortada şaquli xəttlə kəsilmişdir. Daşın erroziyası ucbatından başı saxlanmayıb. Uzun quyruğu maili xətlə verilmişdir. E.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarında çəkilmişdir.

7-ci rəsm atlının kobud, sxematik təsviridir, həm də at əvvəlki rəsmiñ ytəqlidi olaraq sonra həkk olunmuşdur. Başı çox çətinliklə sezilən adam şaquli xətlə verilmişdir, üfüqi düz xətlər şəkildə əlləri yanlara uzadılmışdır. Orta əsrlərə aiddir.

8-ci şəkil - naməlum növlü, ola bilər keçi təsviridir. Figurda realistik əsasda ayaq üstə, profildə, korpusu sağa təsvir olunmuşdur. Baş əvzinə piyaləformalı çala həkk olunmuşdur. Boynu bir az qaldırılmışdır. Omba dəyirmidir. Gödək quyruğu yuxarı qaldırılmışdır. E.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

9-cu rəsmdə ilan təsvir olunmuşdur.

10-cu rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, naməlum növlü heyvanın, ola bilər bir hörgüclü dəvənin kobud, sxematik təsviridir. Uzun boynu kiçik başla tamamlanır, burnu aşağı istiqamətlənmişdir. Quyruğu gödəkdir. Ayaqları qurtaracaqdə haçalıdır. 13-14-cü yüzilliklərə aiddir.

11-ci rəsm qaçan naməlum növlü heyvanın, ola bilər, atın, ya da dayçanın profildə, korpusu sola tərəf təsviridir. Gövdənin ortasına qədər şaquli xətt çəkilmişdir, onun qurtaracağından döslə arxani birləşdirən üfüqi xətt də vardır. Quyruğu bir qədər qaldırılmışdır, qulaqlar nazikləşdirilib və qabağa yönəlmışdır. Orta əsrlərə aiddir.

12-ci rəsm novça şəklində sonda haçalanmış xətdir. Onun uzun qurtaracağı 10-cu rəsmdə təsvir olunmuş heyvanın boynunu kəsir.

Daşın səthinin cənub hissəsinin ortasında yerləşən 13-cü rəsm atlının keçini ovlaması səhnəsinin təsvirindən ibarətdir. Atın düzbucaqlı formalı gövdəsi çox daraldılmışdır, boyun bir qədər qaldırılmışdır və yaxşı formalaşdırılmış başla tamamlanır. Qulaqları irəli şəklənmişdir. Burnunun qurtaracağından atlıya xətt (ehtimal ki, cilov) çəkilmişdir. Adamın təsviri çox stilləşdirilmişdir. Atlının ayaqları atın qarnından aşağıda sallanmışdır. O, başının üstündə ucu keçiyə tərəf tuşlanmış nizə tutmuşdur.

Keçinin figuru atın lap qarşısında, profildə, korpusu sağa tərəf həkk edilmişdir. Buynuzları qılıncvarıdır. Quyruğu gödək və dikdir. 14-15 əsrlərə aiddir.

14-cü rəsm - ayaq üstə durmuş keçinin profildə təsviridir. Dartılmış gövdəsi ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. Boyun qısadır, nazik burunlu kiçik başı vardır, buynuzlarının ucları belinə tərəf yönəlmışdır. Quyruq gödəkdir, şaquli vəziyyətdədir. Qabaq ayaqlarının xətti yuxarıya tərəf davam etdirilmişdir və altdan buynuzla birləşərək heyvanın boynunu kəsmiştir. Rəsm daha qədim təsvirin yamsılamasıdır və eramızın əvvəllərinə aiddir.

15-ci rəsm 14-cü rəsmidəki keçinin qarnı altında svastikanın təhrif verilişidir.

16-ci rəsm daşın səthinin qərb qirağındadır. Ehtimal ki, daşın üst hissəsində həkk olunmuş ən qədim rəsmlərdəndir. Atın təsviri (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf) 2 N:-li daşın 11-ci rəsmimin eynidir. Fiqura mütənasibliyi və dinamikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Azca oyılmış boynunun üstündə aşağı istiqamətlənmiş, itiburunlu və dik vəziyyətdə qulaqlı baş durur. Döş enlidir və rəvan surətdə irəli çıxır. Sağrı dəyirmidir, üfüqi vəziyyətində durmuş gödək quyruqla tamamlanır. Atın belindən yuxarı qısa üfüqi xətt çəkilmişdir, ondan yuxarıda kiçik piyalə formalı çala qazılmışdır.

Rəsm dövrünün ən yaxşı əsərlərindəndir və şübhəsiz, naturanı yaxşı bilən adam tərəfindən yerinə yetirilmişdir. E.ə. 3-2-ci minilliklərə aiddir.

17-ci rəsm “nəsx” şriftlə ərəbcə kitabədir (15-ci rəsm), burada “böylər” oxunur.

18-ci rəsm yazıya, yaxud tamqaya oxşar bir işarədir.

19-cu rəsm indicə haqqında danışdığımız rəsmiñ azca solundadır. Ola bilər, bu, əllərimi başın üzərinə qaldırılmış adam figurudur, əllərin aralarında bir nöqtə çəkilmişdir.

Bu təsvirə həm də nəslə tamqa, yaxud ərəb yazısının hissəsi kimi də baxmaq olar.

20-ci rəsm ərəbcə yazidan solda həkk olunmuşdur (17-ci rəsm). Naməlum növlü, üçayaqlı heyvanın xətti çox sxematik təsviridir.

21-ci rəsm boy bərabərində dayanmış, geyimi dizdən aşağıya qədər buraxılmış adamın stilləşdirilmiş sxematik təsviridir. Əllər kənara uzadılmışdır. Başında, fikrimizcə kəkilli (?) çalma vardır. 15-16-ci əsrlərə aiddir.

22-ci və 23-cü rəsmlər adamdan yuxarıda və aşağıda yerləşmiş (21-ci şəkil) çətin oxunan kufi şriftli ərəb yazılarıdır. Ola bilər, onlar “kəl” (erkək camış), ya da “kel” (böyük) sözləridir. Tamqa da hesab edilə bilər. 12-13 əsrlərə aiddir.

24-cü rəsm keçinin buynuzlarını və görünür, boynunun bir hissəsini təşkil edən xəttin fragmentli təsviridir.

DAŞ N: 25

1 N:-li daşdan qabaqdan meydançanın şərq qirağında böyrü üstə düşmüş böyük qaya parçasıdır. 24-cü daşa söykənir. Daşın səthi hamardır (200x340 sm).

Daşda keçi təsvirləri həkk edilmiş və kiçik piyalə formalı çalalar qazılmışdır. Sanki keçilər bu çalaların qirağına kəsilmək üçün gətirilmişdir. Burada əllərini yuxarı qaldırılmış (ibadət edən?) adamlar da təsvir olunmuşdur. Bütün bunlar güman etməyə imkan verir ki, daşda həkk olunmuş rəsmlər qurban kəsmə səhnəsinin təsviridir və deməli, kult səciyyəlidir. Bundan başqa, at təsviri və düzbucaqlı çərçivəyə salınmış kvadratçıqları da var. Daşda cəmi 25 rəsm qeydiyyata alınmışdır.

1-ci rəsm - boyu bərabərliyində ayaq üstə durmuş və əllərini göyə qaldırmış adəmin siluet təsviridir. Hər əlində üç aralanmış barmaq vardır. Gövdə enli ciyinli və uzun boyunlu, başı kiçik və yumrudur. Ayaqlar ciyin enliyində aralanıb, pəncələr sola yönəlmüşdir. Kişi cinsi əlaməti qoyulmuşdur.

2-ci rəsm birinci rəsmindən sonradır və boyu bərabərində durmuş, əllərini göyə qaldırmış, lakin dirsəklərdən qatlanmış adam təsviridir. Əllərin hərəsində beş aralanmış barmaq var. Gövdə enli ciyinli, qısa burunlu, yumru başlıdır. Ayaqlar ciyinli bərabərində, pəncələr müxtəlif istiqamətlərdədir. Kişi cinsi əlaməti var. Bir əlindən hansısa bir əşya, ola bilər ki, başında kürə formalı əşya olan ip, yaxud qayış sallanmışdır.

3-cü rəsm də boyu bərabərində adəmin siluet təsviridir. Enli ciyinli, qısa boyunlu, yumru başlı gövdəsi var. Əllər kənarə uzadılmış və bir qədər yuxarı qaldırılmışdır. Barmaqlar yalnız bir əldə göstərilmişdir, o biri əli yanındaki keçinin quyuğuna tərəf uzadılmışdır. Ayaqları aralı qoyulmuşdur, pəncələri müxtəlif tərəflərə yönəldilmişdir. Kişi cinsi əlaməti qoyulmuşdur.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçi təsviridir. Gövdə iri və ağır çəkilidir. Boyun bir az irəli dərtlənmişdir və aşağı salınmış burunla, kiçik başla tamamlanır. Buynuzları dikdir, lakin ucları daşın səthinin eroziyası ucbatından silinmişdir. Heyvanın gövdəsinin arxa tərəfində adam təsviri var (1-ci rəsm).

5-ci rəsm də ayaq üstə, profildə, korpusu sağa əyilmiş keçi təsviridir. Gövdənin boyun və başı seçilmir. Buynuzlar qısa və dikdir. Ayaqlar gövdəsinə perpendikulyardır.

6-ci rəsm beşinci rəsmində yerləşməklə ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçi təsvirindən ibarətdir. Gövdəsi iridir. Boyunu yoğun, qısa və kütburunluştur. Qövsvari buynuzları bir az qaldırılmışdır. Onlardan birinin ucunda piyalə formalı oyuq qazılmışdır. Digər piyalə formalı oyuq heyvanın burnunun qabağındadır. Ombras bucaq altındadır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır.

7-ci və 8-ci rəsmlər müxtəlif enlikdə əyri və sonlarında çalaları olan novçalardır.

9-cu rəsm bu novçalardan solda yerləşən, ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, arxa tərəfi kəsilmiş keçi təsviridir. Boyun irəliyə uzadılıb və küt burunlu böyük başla tamamlanır. Buynuzları gödək və qövsvarıdır.

10-cu rəsm heyvanın, ola bilsin keçinin qabaq ayaqlarının təsvirinin fragmentidir.

11-ci rəsm yuxarıda haqqında danışdığımız novçadan solda yerləşir (7-ci rəsm). Keçinin fiquru (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf) real quruluşludur. Gövdə həcmlidir, iri və ağır çəkilidir. Bel xətti batıqdır, qarın ortadan sallanmışdır. Ciyinlərin üstündə donqar aydın görünür. Boynu qıсадır. Baş kiçikdir və burnu aşağı yönəlmüşdir. Böyük qövsvari buynuzları çox yuxarı qaldırılmış və ucları belinə qədər əyilmişdir. Uzun ayaqları gövdəyə perpendikulyardır. Keçinin boğazında kiçik piyaləformalı çala qazılmışdır.

12-ci rəsm bundan əvvəl haqqında danışdığımız rəsmindən qarışısında, ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf at təsvirindən ibarətdir. Gövdə iri və ağır çəkilidir. Bir qədər qaldırılmış yoğun boylu və irəli itilənmiş qulaqları olan kiçik başı var. Burnu aşağı istiqamətlənmiş, ağızının kəsiyi verilmişdir. Gödək və yoğun quyuğu bir qədər qaldırılmışdır. Qabaq ayaqlarında dirnağı aydın sezilir. Qabaq ayaqlar dəyirmi, gürz formalı qurtaracaqlı novça ilə kəsilmişdir. Atın belindəki kiçik detali örtük ya da çul hesab etmək olar.

13-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin kobud təsviridir. Gövdə iri və ağır çəkilidir. Boynu qıсадır. Baş seçilmir. İri qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf yönəlib. Ombras bucaq altındadır. Quyuq qıсадır və şaquli vəziyyətdədir. Qarnının altında erkək cinsi əlaməti göstərilmişdir. Dal ayaqlarının pəncələri haçalıdır.

14-cü rəsmində real tərzdə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi fiquru verilmişdir. Gövdə iri və ağır çəkilidir. Boynunda donqarı aydın görünür. Başı kiçikdir və qövsvari buynuzların qatlanmış ucları vardır. Budu bucaq altındadır. Gödək quyuğunun ucu belinə tərəf yönəldilmişdir. Haçalı dirnaqları olan ayaqları var.

15-ci rəsm daşın səthində həkk olunmuş heyvan təsvirləri ilə bitən uzun novçadan ibarətdir.

16-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf real tərzdə keçi təsviridir. Gövdə həcmli və ağır çəkilidir. Qabaq ayaqların və başın bir hissəsini 15-ci rəsmdəki novça kəsir. Boyun qısa, baş balacadır. Buynuzlar orta böyüklükdədir, qılıncvaridır və arxaya yönəlmüşdir. Görünür, keçinin ayaqlarına 14-cü rəsmdəki keçi təsviri bitişik olduğuna görə buynuzlar axıra qədər çəkilməyib. Ombası dəyirmidir. Gədək quyuq bucaq altındadır və bir qədər qaldırılmışdır.

19-cu rəsm qaçan keçi təsviridir. Heyvan profildə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Bədənin mütənasibliyi yaxşı gözlənilmişdir. Gövdənin qabaq tərəfi arxa tərəfə nisbətən enlidir. Belinin xətti arxa hissədə batıqdır. Boyun qıсадır. Baş aydın göstərilmişdir, burnu kütdür. Qövsvari buynuzları çox hündürdür və arxaya əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gədək quyuq qarmaq formalıdır, bir az qaldırılmış və ucu belinə tərəf yönəldilmişdir.

20-ci rəsmdə bundan qabaqkı rəsmdən solda olmaqla ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviri verilmişdir. Gövdə iri və ağır çəkilidir. Boyun qısa, küt burunlu başı kiçikdir. Qövsvari buynuzları yuxarı qalxıb və birinin ucu başqa tərəf qatlanıb. Budu bucaq altındadır. Quyuğu gədəkdir və ucu yuxarı əyilib. Boyun iki xətlə kəsilmişdir.

21-ci rəsm profildə, korpusu sola, asta gedən keçi təsviridir. Gövdə ortada daralmışdır. Boyunu yoğun, başı kiçikdir. Gədək buynuzları arxaya tərəf yönəlib. Budu dəyirmidir. Gədək, qarmaqvari quyuğunun ucu belinə tərəf əyilib.

22-ci rəsmdə də keçi asta yerisdə, profildə, korpusu sola tərəf təsvir edilmişdir. Gövdəsi dərtilmiş vəziyyətdədir, belinin xətti düzdür, qarın yüksəkdir. Qısa boyun yaxşı formaya salınmış başla tamamlanır. Kiçik buynuzları var və belinə tərəf əyilmişdir. Budu dəyirmidir. Gədək quyuğunun ucu yuxarıya əyilib.

23-cü rəsm profildə, korpusu sola tərəf, otlayan keçi təsviridir. Gövdəsi həcmlidir, bir qədər dərtilmiş vəziyyətdədir. Uzun boyunu aşağı əyilib və şaquli xətlə kəsilmişdir. Başı yaxşı formalasdırılmışdır,

burnu aşağıya yönəlmüşdir. Qılıncvari, hündür buynuzları arxaya mailidir, ucları aşağı əyilib. Budu dəyirmidir və bir az qaldırılmışdır. Qısa quyuğu bel xəttinə paralel qatlanıb. Dal ayaqları qabaq ayaqlarına nisbətən uzundur və haçalarla tamamlanır.

24-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, real üslubda keçi təsviridir. Gövdəsi həcmli və ağır çəkilidir. Çiyinlərinin üstündə süyun aydın seçilir. Nazik, qısa, bir az qaldırılmış boynu, kiçik başı var. Budu bucaq altındadır. Hündür, qılıncvari buynuzlarının ucları arxaya qatlanıb, gədək quyuğunun ucu belinə tərəf əyilmiş vəziyyətdədir. Qabaq ayaqları haçalarla tamamlanır.

25-ci rəsm 24 (4x6) kvadrat xanalı, yerli əhali içərisində "dama-dama" adlanan oyun taxtasının rəsmidir.

Burada nəzərdən keçirilən bütün təsvirlərin ən qədimi 4-cü, 6-ci, 9-cu, 11-ci, 14-ci, 18-ci, 19-cu və 24-cü rəsmlərdir. Ehtimal ki, onlar e.ə. II minilliyyin ortalarında həkk olunmuşdur. Üç kişinin siluet təsvirləri (1-ci, 2-ci, və 3-cü rəsmlər) və piyalə formalı çalalar da təxminən bu dövrə aid edilə bilər. Qalan rəsmlərin hamısı eramızın əvvəllərində yaradılmışdır. Dama-dama rəsmi (25-ci rəsm) e.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

DAŞ N:32

Bu daş düzgün olmayan üç tip prizma formalı qaya parçasıdır. Yazılıtəpənin cənubunun yuxarı hissəsində, 1 N:-li daşın yaxınlığındadır. Daşın enli tərəfləri cənuba tərəf istiqamətlənmişdir. Səthi (90x140 sm) hamardır.

Bu səthdə adı daş alətlə biçin həkk olunmuşdur. Biçinçi bütün boyu bərabərində əllərini kənarlara açmış vəziyyətdə göstərilmişdir. Bir əlinde oraq tutmuşdur, o birisinin barmaqları gərilmişdir. Biçinçinin əynində dizə qədər uzanmış və beldə yüksəlmiş geyim var. Başı, bədənin yuxarı hissəsi və əl-ayaqları siluetdir. Pəncələri sağa tərəf olan ayaqları çiçin bərabərində aralı qoyulmuşdur. Adamın sağ tərəfində dən bitkisi (görünür, dari), sol tərəfində sxematik təsvirli heyvan - gədək, ucu yuxarı və sonra belə tərəf əyilmiş quyuqdan göründüyü kimi, bəlkə də

keçi həkk edilmişdir. Ehtimal ki, keçi burada qurbankəsilmək üçündür - bol məhsul olacağı təqdirdə nəzirdir. Adam təsvirində aşağıda sınnış xət formasında novça təsvir olunmuşdur. Ehtimal ki, bu, şumlanmış sahəni ifadə edir.

Adam figurunun quraşdırılma xarakterinə, geyiminə, stilinə və həkketmə texnikasına görə rəsmi e.ə.2-ci minilliyin ortalarına aid etmək olar.

DAŞ N:33

Piramida formalı (hündürlüyü 230 sm, oturacağı 150 sm) qaya parçasıdır. Şərqi qurtaracağı 32 N:-li daşla söykənir. Daşın səthində iki heyvan təsviri vardır.

1-ci rəsm - daşın səthinin cənub hissəsində maral təsviridir. Profil də korpusu sola tərəf dayanmış maral, sanki nəyə isə qulaq asır. Onun figuru ifadəli, bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi həcmlidir. Bir az qaldırılmış yoğun boyun yaxşı formalı, irəli uzadılmış, kütburunlu kiçik başla tamamlanır.

Şaqlı vəziyyətdəki budaqlı buynuzlarının ucları yuxarı vəziyyətdə dərəğə xatırladır. Ombası dəyirmidir. Gödək və yoğun quyruğu üfüqi vəziyyətdə saxlanılıb. Döşünün alt hissəsi bir qədər irəli çıxmışdır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm ən yaxşı təsvirlərdəndir və e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

2-ci rəsm daşın qərb səthindədir. Bu, ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçinin sxematik təsviridir. Gövdəsi daraldılmışdır. Boyun solda aşağı əyilərək onun başını ifadə edən üfüqi xətlə verilmişdir. Buynuzları yüksəyə qaldırılmış və ucları geriyə əyilmiş iki paralel xətdən ibarətdir. Ombası dəyirmidir. Uzun quyruğun ucu belinə tərəf tutmuşdur. Uzun ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır, həm də dal ayaqlarından biri digərindən uzundur. 16-17-ci yüzilliklərə aiddir.

DAŞ N: 34

270x400 sm ölçülü qaya parçasıdır. 31 və 32 N:-li daşlardan 1-2 km şimal-şərqdə yerləşir. Daşın səthində 4 rəsm bir ərəb yazılı və bir kiçik oyuq həkk olunmuşdur. Çox çətinliklə seziklən heyvan təsvirlərinin fragməntləri də saxlanılmışdır.

1-ci rəsm daşın şərqi tərəfində atının təsviridir. At yüngül qacıqla, profildə, korpusu sağa vəziyyətdə göstərilmişdir. Monolit gövdə real üslubda verilmişdir. Enli, lakin zərif boynu bir qədər qaldırılmışdır və qövslə azca qatlanmışdır. Kiçik başı yaxşı tərtib olunmuşdur. Qulaqları irəli şəklənmişdir. Sağrı dəyirmi, qövsvari, aşağıya tərəf, quyruğu orta ölçülüdür. Atlı yəhərdə sxematik şəkildə verilmişdir. Onun bir ayağı atın qarnından aşağı sallanmışdır. Atın ağızından atlıya qayış yüyənləri uzanır. Atın qabaq ayağı qarın xəttinin ardı ilə kəsilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

2-ci rəsm də atının təsviridir, lakin sxematik və kobuddur. At profildə, korpusu sola tərəf, asta yerişdə göstərilmişdir. Boynu qıсадır və bir az qaldırılmışdır. Atın başı şaquli defislə verilmişdir. Gödək quyruğu üfüqi vəziyyətdə durmuşdur. Atının təsviri də sxematikdir. Irəli uzadılmış əllərində, görünür, işi ucu sağa yönəldilmiş nizə göstərilmişdir. Ayaqları atın qarnından aşağıya sallanıb. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

3-cü rəsm daşın şərqi tərəfində yerləşir. Ayaq üstə, profildə, korpusu sağa olan keçinin təsviri realistikdir, bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi ağır çəkili və iridir. Yoğun boynu şaquli xətlə kəsilmişdir. Heyvanın ciyinində onun köklüyün göstərən böyük donqar vardır. Kiçik başının burnu aşağıya əyilibb. Qövsvari iri buynuzları yuxarıya qaldırılmış və ucları geriyə yönəldilmişdir. Ombası dəyirmidir. Gödək, qarmaqvari quyruğu belinə tərəf qatlanır. E.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

4-cü rəsm bir qədər təhrif edilmiş keçi təsviridir və üçüncü rəsmin bir yamsılamasıdır. E.ə. 1-ci minilliyə aiddir.

5-ci rəsm 3-cü rəsmindəki keçinin buynuzlarından sağda yerləşən, ərəb əlifbası ilə yazıdır. Onun mətni çətinliklə oxunur və ola bilə ki, "səyyah",

yxud səyyad (ovçu) sözündən ibarətdir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.
6-ci rəsm yarımkürə formalı kiçik oyuğun təsviridir.

DAŞ N: 35

34 və 38 N:-li daşlar arasında nəhəng qaya parçasıdır. Ondan 1 metr cənubda 34 N:-li, təxminən 3 m şimalda 37 və 38 N:-li daşlar yerləşir. Şimali-qərb tərəfi 36 N:-li daşın üstündədir. Üst tərəfi cənuba maili, hamar, dördbucaqlı (170x540 sm) səthdən ibarətdir. Daşın sıldırımlı, hamar səthli qərb tərəfində 5 rəsm həkk olunmuşdur.

1-ci rəsm daşın səthinin lap yuxarı tərəfində svastikadır. Rəsm bir qədər təhrif edilmişdir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçinin təsviridir. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi iridir, lakin qabaq hissəsi arxa hissədən böyükdir. Üstündə donqarı olan yoğun boynunu aşağı tutmuşdur. Kiçik başı var, burnu bir az dardır. Uzun, qövsvari, ucları arxaya tərəf yönəlmış buynuzları var. Ombası dəyirmidir. Gədək quyrugunun ucu yuxarı qaldırılıb. Dal ayaqları qabaq ayaqlarından bir qədər uzundur və haçalanmış dırnaqlarla tamamlanır. E.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

3-cü rəsm naməlum növlü heyvan təsvirinin fragmentidir.

4-cü rəsmdə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, real quruluşda keçi təsviridir. Gövdəsi həcmlidir. Aydın ifadə olunmuş süsüklü boyunu aşağı yönəldilmiş iti uchu ağızlı başla tamamlanır. Böyük qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Gədək, ucu yuxarı qaldırılmış quyruğu var. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aid edilir.

5-ci rəsm də daşın səthinin aşağı hissəsində profildə, korpusu solda tərəf, asta yeriyan keçi təsviridir. Həcmli gövdəsinin qabaq hissəsi arxa hissəsindən iridir. Donqarlı, yoğun boynu var. Küt burunlu başı yaxşı formaya salınmışdır. İri qövsvari buynuzları belinə tərəf mailidir. Ombası, demək olar, dəyirmidir. Şaqlı duran gədək quyrugunun ucu geriyə qatlanmışdır. Dal ayaqları qabaq ayaqlarından bir az uzundur. Rəsm e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

Daşın yuxarı səthində 9 heyvan və bir novça təsviri vardır.

1-ci rəsm səthin qərb küçündədir. Bu, ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, asta yeriyan keçinin sxematik təsviridir. Gövdəsi dördbucaqlı formasındadır. Boyunu qıсадır və bir az qaldırılmışdır. Kiçik qövsvari buynuzlarının ucları arxaya tərəf yönəlmüşdir. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu qısadır. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf olan atın real əsasda təsviridir. Gövdəsi həcmli və ağır çəkilidir. Yoğun boynu qaldırılmışdır. Kiçik başının alın hissəsi bir az qabarlıqdır. Sağlığı dəyirmidir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

3-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, asta yeriyan keçi təsviridir. Gövdəsinin arxa hissəsi bir qədər daraldılmışdır. Qısa, qaldırılmış boynu kiçik başla tamamlanır. Orta ölçülü, qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Ombası bucaq altındadır. Gədək, ucu yuxarı vəziyyətdə olan quyruğu var. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviridir. Heyvan asta yerişdə göstərilmişdir. Gövdəsinin arxa hissəsi qabaq hissəsinə nisbətən enlidir. Boyunu qısa, burnu işi ucludur. Uzun, qılınçvari, arxaya tərəf əyilmiş buynuzları vardır. Ombası bucaq altındadır. Gədək quyrugunun ucu bir qədər qaldırılmışdır. Döşü azca irəliyə çıxmışdır. Qarnın arxa hissəsi bir az yiğimlidir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

5-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf olan keçinin bəsit, sxematik təsviridir. Gövdə və boyun bütövdür və nazik burunlu kiçik başla tamamlanır. İki iri buynuzu vardır: biri qövsvari, digəri bucaq altındadır. Ombası şisucludur. Quyruğu uzundur və yuxarı qaldırılmış, ucu belinə tərəf qatlanmışdır. Rəsm 18-ci əsrə aiddir.

6-ci rəsm beşinci rəsmiñin altındadır. Burada ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, bəlkə də at təsvir edilmişdir. Gövdəsi nazikdir və həmin enlikdə kiçik başla tamamlanan uzun boynu var. Başında irəliyə istiqamətlənmış bir defis var, ola bilsin, qulaqlarıdır. Ombası bucaq altındadır və bir az qaldırılmışdır. Rəsm son orta əsrlərə aid oluna bilər.

7-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf olan keçinin kobud, təhrif olunmuş təsviridir. Gövdəsinin qabaq hissəsi daraldılmışdır. Başı böyükdür, gövdəyə mütənasib deyil. Qövşvari buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Ombası bucaq altındadır. Yuxarıya qaldırılmış, gödək quyuğu vardır. Dal ayaqları qurtaracaqdır birləşdirilmişdir. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

8-ci rəsmdə profildə, korpusu sağa tərəf olan və asta yeriyən keçi təsvir edilmişdir. Gövdəsinin qabaq tərəfi daraldılmışdır. Boynu qısamışdır, burnu aşağı kiçik başı var. Böyük, qövşvari buynuzları var, həm də bir buynuzu qatlanmışdır və sanki burun xəttinin ardıdır. Ombası dəyirmidir. Gödək quyuğu şaquli vəziyyətdədir. Qabaq ayaqları qurtaracaqdır qövşlə birləşdirilmişdir. Rəsm 17-18-ci əsrlərə aiddir.

9-cu rəsm daşın səthinin şimal qıraqına yaxın, demək olar, ortasındadır. Keçinin fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf olmaqla real quruluşludur. Gövdəsi monolidir. İri donqarlı, qısa boyun gövdəyə tərəf əyilmiş xətt ilə kəsilmişdir. Başı kiçikdir və gözü göstərilmişdir. Yuxarı qaldırılmış, ucları geriya qatlanmış, iri, qılıncvari buynuzları var. Ombası dəyirmidir. Yuxarı qaldırılmış və ucu belə tərəf qatlanmış gödək quyuğu var. Heyvanın gövdəsi 14 hissəyə doğranmışdır, bu Qobustanın qaya təsvirlərində nadir haldır. Ola bilsin, ovlayacaq heyvanın iştirakçılar arasında əvvəlcədən bölüşdürülməsini ifadə edir. Tarixi e.ə. 3-2 minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

10-cu rəsm daşın şimal qıraqında qərbən şərqə üfüqi xətt şəklində uzanan dayaz novçə təsviridir. Novçə 9-cu rəsmdəki keçinin ayaqlarının dördünü də kəsmişdir. 25-ci və 32-ci daşlarda olan novçalarla analogisi olan bu novçanın nə məqsədlə çəkildiyi aydın deyil.

DAŞ N: 36

Demək olar üçbucaqlı formalı qopmuş daş parçasıdır. Bu daşla onun üstünə düşmüş 35 N:-li daş arasında, yarıq əmələ gəlmışdır. Görünür, iki keçi təsvirli bu daşın üstünə havaxtsa 35 N:-li daş düşdüyüünə görə rəsmlər onun söykənmış tərəfindədir.

1-ci rəsm uzunluğu 68 sm, hündürlüyü 45 sm, ayaq üstə profildə, korpusu sola tərəf keçi təsviridir. Gövdə iridir, çıyılərinin üstündə iri donqar vardır ki, bu da heyvanın köklüyünü ifadə edir. Gövdənin qabaq hissəsi arxa hissəyə nistbətən həcmlidir. Qısa boynu, küt burunlu başı var. İri, hündür, qövşvari buynuzlarının ucları arxaya tərəf qatlanmışdır. Ombası dəyirmidir. Qarmaq formalı gödək quyuğu var və ucu yuxarı qaldırılmış və belinə tərəf əyilmişdir. Ayaqları gövdəsinə perpendiculariyyardır. Rəsm e.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

2-ci rəsm 1-ci rəsmdə olduğu kimidir. Həmin dövrə aiddir.

DAŞ N:-li 38

Yuxarıdan sürüşmüs böyük qaya parçasıdır. 1 N:-li daşdan 15-20 m şimal-qərbə yerləşir. Cənub qərb tərəfdən 37 N:-li daşa söykənir. Daşın sal, hamar səthli tərəfi başqa qayaya bitişik olduğuna görə dərə əmələ gətirmişdir.

Daşın şimal tərəfində 2 rəsm və bir oyuq həkk olunmuşdur. Kompozisiya baxımından rəsm ov səhnəsinin təsviridir.

1-ci rəsm atlının təsviridir. Qaçan at profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Atın fiquru isə realistik əsasda qurulmuşdur, dinamikdir və gövdənin mütənasibliyini eks etdirir. Konturun xətti inamlı əllə həkk olunmuşdur.

Atın qarnı yiğcəmdir. Uzun, vüqarlı boynu qaldırılmışdır, qövşə qabağa əyilərək kiçik başla tamamlanır. Kiçik qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Burnunun üzündə buynuz şəkilli iki paralel xətt vardır ki, ola bilsin hansısa bir bəzəyin simvoludur. Enli döşü rəvan surətdə irəli çıxmışdır. Sağlığı dəyirmidir. Quyuğu azca qaldırılmışdır, sonra aşağı əyilmişdir. Dal ayaqların topuqları, qabaq ayaqların dirsək çıxıntıları və dirnaqları aydın seçilir. At cilovlanmayıb, bu yüyünün kəşfinə qədər atın əhliləşdirilməsini eks etdirir.

Atlı atda yəhərsizdir. Onun bir ayağı atan qarnından aşağı sallanmışdır. Adam enlikürəklidir, beli göstərilib. Bir əli ilə o atın yalından yapışmışdır, digər əli ilə başının üstündə heyvana atmağa

hazır vəziyyətdə gürz tutmuşdur. Atın quyruğunun altında kiçik bir dəyirmi oyuq qazılmışdır.

Atının qarşısında yerləşmiş 2-ci rəsm profildə, korpusu sağa bir heyvanın (ola bilsin keçinin) tamamlanmamış təsviridir.

Gövdə dördbucaqlı formalıdır və uzadılmışdır. Boyun və baş göstərilməyib. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyruğu bir qədər qaldırılmışdır. Ayaqları bir qədər mailidir, görünür, heyvanın hərəkətdə olduğunu ifadə edir, lakin qabaq ayaqları dal ayaqlara nisbətən uzundur.

Ov səhnəsinin təsviri e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir. 3-cü rəsm atın quyruğunun altında formasız oyuqdan ibarətdir.

DAŞ N: 40

Bu daş 1 N:-li daşdan 10-15 km cənub-şərqdə yerləşir, şimal-şərq tərəfdən 39 N:-li daşa söykənir. Səthi qərbə maili olmaqla hamardır. Ölçüləri 150 x 230 sm'dır.

1-ci rəsm atının təsviridir. Onun hər iki əli yuxarı qaldırılmış və dirsəkdən qatlılmışdır. Başı və boynu bir tam təşkil edir. At profildə, korpusu sola olmaqla durmuş vəziyyətdədir. Qısa, qövsvari boynu nazik, aşağı istiqamətlənmış burunlu kiçik başla tamamlanır. Defis formasında qısa qulaqları var. Sağlığı dəyirmidir. Quyruğu yoğun və gödəkdir, ucu aşağıya tərəfdir. Dal ayaqların topuqları və qabaq ayaqların dirsək çıxıntıları göstərilmişdir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

2-ci rəsm bəhrəsiz atlı təsvidir. Atın pozası, görünür, tələsik qaçış vəziyyəti əks etdirir. Atlı bir əli ilə atın yalandan yapışmışdır, o biri əlində başı üzərində izlədiyi heyvana tuşlanmış dişli kürz tutmuşdur. Atın figuru profildə, korpusu sola tərəf olmaqla dinamikdir, bədən quruluşu mütənasibdir. Boynu qısa və yoğundur və qövs şəklində irəli əyilib. Kiçik başı var, burnu aşağıya yönəlib. Şəklənmiş, kiçik qulaqları aydın görünür. Döşü bir qədər irəliyə çıxmışdır. Heyvanın iri gövdəsi var. Sağlığı demək olar dəyirmidir. Gödək quyruğu azca qaldırılmışdır. Dal ayaqların daban çıxıntıları, qabaq ayaqların dirsək çıxıntı-

ları göstərilmişdir. Başı şaquli xətlə kəsilmişdir, ehtimal etmək olar ki, bu nə isə bir bəzəkdir. Rəsm e.ə. 2-ci miniliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

3-cü rəsm antilopun bitməmiş təsvirindən ibarətdir. Fiqur asta yerişdə, profildə, korpusu sola tərəf verilmişdir. Uzun və nazik boynu var. Başı yoxdur. Gövdə uzadılmış və daraldılmışdır. Ombası dəyirmidir. Sallanmış gödək quyruğu vardır. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

DAŞ N:41

Şimal-qərbdən qəsdən cənub şərqə uzanan və 39 N:-li daşa söykənən qaya parçasıdır. Qərb tərəfi 300x480 sm-lik sıldırırm, hamar səthlidir. Orada iki atının naməlum növlü heyvana ov səhnəsini əks etdirən rəsmlər vardır.

1-ci rəsm atda yəhərsiz oturmuş atlıdır. Hər iki ayağı atın bir tərəfindən sallanmışdır. Əlləri yuxarı qaldırılmış və yanlara uzadılmışdır. Atın başı üzərində qaldırıldığı əlində hansısa əşya, ola bilsin, silah tutmuşdur. At profildə, korpusu sola tərəf çaparaq vəziyyətində göstərilmişdir. İrəli çıxmış döşlü gövdəsi mütənasibdir, ağır çəkilidir.

Qövsvari halda irəliyə yönəlmış boyun darburunlu başla tamamlanır. Kiçik qulaqları irəliyə şəklənib. Gödək və yoğun quyruğunun üfüqi vəziyyətdə durması heyvanın sürətlə qaçıdığını göstərir. Qarnı bir qədər yiğcəmdir. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

2-ci rəsm birinci rəsmdən bir az yuxarıda və sağda yerləşir və görünür oxşar şəkildə həkk edilmişdir. Lakin burada at profildə, korpusu sola tərəf olmaqla yüngül qaçışda verilmişdir. Gövdəsi ariq və bir qədər dartılmışdır. Boyun nazik və kifayət qədər uzundur. İrəli şəklənmiş kiçik qulaqlı başı vardır. Döş irəliyə qabarıldır. Sağının üst hissəsi qabarıldır və üfiqi vəziyyətli gödək və yoğun quyruqla bitir. Dal ayaqlarda topuq çıxıntıları düz verilmişdir. Atın boynundan yəhərsiz oturmuş atının yüyənlə qayışı uzanmışdır. Adamın hər iki ayağı heyvanın sol böyründə çıxarılmışdır. Atının bir əlində atmağa hazır nizə vardır. Rəsm e.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdüdlərinə aiddir.

3-cü rəsm ayaq üstə adamin bəsit təsvirindən ibarətdir. Başı böyük, bir əli kənarə uzadılmışdır, digər əli yuxarı qaldırılmış və dirsəkdə qatlanmışdır. Ayaqları ciyini bərabərində aralanmışdır. Rəsm eramızın əvvəllərinə aiddir.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf antilop (?) təsviridir. Gövdə dördbucaqlı formasında verilmişdir. Boynu uzun və nazikdir. Baş və quyruq göstərilməyib. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

DAŞ N:-li 42

Qərb istiqamətində, 1 N:-li daşa tərəf əyilmiş nəhəng qaya parçasıdır. Şərqdən 41 N:-li daşa toxunur. Daşın cənub şərq tərəfi hamar üzlüdür. Burada şirin iki böyük təsviri verilmişdir.

1-ci rəsmidə profildə, korpusu sağa olmaqla təsirli ifadədə, şübhəsiz naturadan, şir həkk olunmuşdur. Rəsmi xətti dəqiq və inamlıdır. Fiqur, səhīl yerinə yetirilmişdir. Gövdənin qabaq hissəsi həcmli, belində isə yiğcəmdir. Boynu yoğun, başı dəyirmidir. Ağzı açılmışdır və vəhşinin köpək dişləri aydın görünür. Bir gözü göstərilmişdir. Gödək qulaqları şaquli istiqamətdə durmuşdur. Ucu topa tüklü uzun quyruğu yuxarı qaldırılmışdır. Dal ayaqlarının topuq çıxıntıları və qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları aydın görünür. Qüvvətli pəncələri var, caynaqları aydın seçilir. Qabaq ayaqları qaldırılmışdır - şir ovunu qəfildən yaxalamağa, sıçrayışa hazırlaşır. Şirin pozası, onun fiquru naməlum rəssamın heyvanın xüsusiyyətlərinə yaxşı bələd olduğunu göstərir.

2-ci rəsmidə şir addımladığı vəziyyətdə, profildə və korpusu sağa olmaqla eks etdirilmişdir. Birinci rəsmidə olduğu kimi, təsvir real quruluşludur. Qabaq pəncələrdən biri verilməyib, quyruğu şaquli vəziyyətdədir.

Hər iki rəsm ehtimal ki, bir rəssama məxsus olmaqla e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdüdlərində həkk edilmişdir.

DAŞ N: 47

Nəhəng qaya parçası olan bu daş (240x460 sm) 1 N:-li daşdan 10-15 cənub qərbdə yerləşmişdir. Cənub şərqdən 46 N:-li daşa toxunur. Daşın cənub tərəfi hamar səthili hündür və dar sildirimidir. Onun qərb kənarında kənarı qopmuş deşik vardır. Daşın üz tərəfi kimi düzbucaqlı üçbucaq formalı hamar şaquli səthi vardır.

Cənub üzündə iki atlı təsviri həkk edilmişdir.

1-ci rəsm kobud işdir. Atın belində yəhərsiz oturmuş atlı anfasda göstərilmişdir. Üzünün cizgiləri verilməmişdir. Yoğun əlləri yanlara uzadılmışdır. Başı dəyirmidir, boynu qıсадır. Ayaqları atın bir yanında endirilib və atın qarnının altına çatır. At ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf təsvir olunmuşdur. Bədənin mütənasibliyi gözlənilməmişdir. Boynu yoğundur, bir qədər qaldırılmışdır, başı kiçikdir. Aşağı çənəsi boynuna sıxlımsıdır. Qulaqları göstərilənməmişdir, amma ağzının kəsiyi dəqiqdır. Aşağı hissəsində döş bir qədər irəli çıxır. Heyvanın sağrısının alt tərəfi və quyruğu göstərilənməmişdir. Dal ayaqları qabaq ayaqlardan çox uzundur. Orta əsrlərin erkən dövrünə aiddir.

2-ci rəsm birinci rəsmiñ altında yerləşir. Atlının profildə fiquru sanki atın belindən bitmişdir. Onun başı dəyirmidir, boğazı göstərilənməyb. O, atın yalandan tutmuşdur. Halbuki atın ağızında yüyen və döşündə cilovu aydın görünür. Atın fiquru (ayaq üstə, profildə, korpusu sola) real üslubda yerinə yetirilmişdir. Gövdəsi böyükdür. Yoğun boynu qaldırılmışdır; nazik, uzun boyunlu başı aşağı yönüb. Qulaqları göstərilənməmişdir. Sağrısı dəyirmi, quyruğu gödəkdir, bir az qaldırılmışdır. Döşü rəvan surətdə irəli çıxmışdır. Dal ayaqlarının topuqları və qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları verilmişdir. Rəsm 2-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

Daşın qərb tərəfində 23 rəsm həkk olunmuşdur. Daşda açılmış bir deşik də vardır. (24-cü rəsm)

1-ci rəsmi ayaq üstə profildə, korpusu sola tərəf olan keçinin sxematik və kobud təsviridir. Bel xətti qabarlıqdır. Boyun göstəriləməyb. Baş yumruqvarıdır və gövdənin qabaq hissəsi ilə birləşdirilmişdir.

Buynuzları adı formaya uygun deyil; kiçik və ucları arxaya yönəlmışdır. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu bir az qaldırılmışdır. Qarnı yiğcamdır. Rəsm, görünür, çoban tərəfindən son orta əsrlərdə çəkilmişdir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə korpusu sola tərəf beli donqar keçinin təsvirindən ibarətdir. Boynu nazik, başı kiçikdir. boynu aşağıya yönəldilmişdir. Qılıncvari buynuzları bir qədər qaldırılmış və arxaya mailidir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu şaquli vəziyyətdədir və ucu arxaya tərəf azca qatlanmışdır. Qarnı yiğcamdır. E.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdüdlarına aiddir.

3-cü rəsm də ayaq üstə, profildə, korpusu sağa olan keçi təsviridir. Gövdəsi həcmli və ağırçəkilidir. Qövsvari buynuzları yuxarı qaldırılmışdır və ucları aşağıya qatlanmışdır. Hər iki budu bucaq altında göstərilmişdir. Gödək quyruğu belinə tərəf mailidir. Gödək quyruğu belinə tərəf əyilmişdir. Gövda ortadan bir şaquli xətlə kəsilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

4-cü və 5-ci rəsmlər şirin keçiyə hücumu kompoziyasıdır. Keçinin, görünür, başı çeynənmışdır, çünkü buynuzları normal vəziyyətdən kənardadır. Keçinin boynundan uzun xət asılmışdır, görünür bu axan qandır. Keçinin figurunun xətləri düz çəkilmişdir, çünki ciyinləri üzərində donqar aydın seçilir. Keçinin budu bucaq altındadır. Gödək quyruğu şaquli vəziyyətdədir.

Şirin yalnız silueti verilmişdir. Gövdəsinin qabaq tərəfi enli, arxa tərəfi isə ensizdir. Başı göstərilməyib. Uzun quyruğunun ucunda tük topası var. Arxa hissəsində nəsə bir xətt asılmışdır.

Bu səhnə, ola bilər 59-cu daşda daha qədim rəsmiň yamsılamasıdır. Rəsm eramızın əvvəllerinə aiddir.

6-ci rəsm bir heyvanın (bəlkə də keçinin) buynuzunun bir hissəsinin təsviridir.

7-ci rəsm svastikanın təsviridir. Onun yan çıxıntıları saat əqrəbinin əksinə istiqamətləndirilmişdir. Görünür, bu rəsm ritual xarakterlidir, ya da tamqadır. E.ə. 1-ci minilliyyə aiddir.

8-ci rəsm boyu bərabərində durmuş adamın sxematik təsviridir. Əynində ətəkləri enli, uzun geyim var, əlləri yuxarı qaldırılmışdır. Başı dəyirmidir, boyun göstərilməyib. Ayaqları geniş aralambı, pəncələri sağa və sola istiqamətlənib. Eramızın əvvəllerinə aiddir.

9-cu rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçi təsviridir. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi iri həcmli, ciyini üstündə iri donqarı var. Boynu yoğundur, küt burunlu başı var. Böyük qövsvari buynuzlarının ucları belinə mailidir. Ombası dəyirmidir. Qarmaq formalı quyruğunun ucu yuxarı qaldırılıb və belinə tərəf əyilib. Rəsm e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdüdlarına aiddir.

10-cu rəsm şirin kiçik siluet təsvirindən ibarətdir. Heyvanın figuru (profildə, korpusu sağa) hərəkətdə realistik verilmişdir. Gövdəsinin qabaq hissəsi iridir. Başı kifayət qədər böyükdür, burnu dəyirmidir. Kiçik qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Gövdənin arxa hissəsi dəyirmidir, ucu büükülmüş, uzun quyruğu var. E.ə. 1-ci minilliyyə aiddir.

11-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçinin real təsviridir. Qrafik baxımdan dəqiqdir. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi iri və ağır çəkilidir, ciyinləri üzərində donqar sezilir. Boynu yoğundur, aşağıya əyilmiş burunlu kiçik başı vardır. Qövsvari buynuzları çox hündürə qalxıb və ucları qatlanıb. Ombası bucaq altındadır, Qarmaq formalı, gödək quyruğunun ucu yuxarı qaldırılıb. Qarın yiğcamdır. Ayaqları haçalarla tamamlanır.

Biz hesab edirik ki, daşda bu rəsm ilk təsvirdir. Onu e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdüdlarına aid etmək olar.

12-ci rəsm naməlum növlü heyvanın ayaq üstə, profildə, korpusu sola heyvanın sxematik və kobud təsviridir. Gövdəsi uzadılmış vəziyyətdədir və qabaq hissədə çox daralıb. Uzun boynu bir az qaldırılmışdır, kütburnu var, qulaqları göstərilməyib. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu verilməyib. Qabaq ayaqlarından biri dizdən büküldür. Görünür, rəsm çobana məxsusdur və orta əsrlərdə çəkilmişdir.

13-cü rəsm ayaq üssü, profildə, korpusu sağa at təsvirindən ibarətdir. Fıqur real quruluşdadır. Gövdəsi iridir. Yoğun boynu dik qalxıb və qövs şəklində irəli çıxmışdır. Başı nisbətən kiçikdir, aşağıya əyilmiş

küt burnu var. Qulaqları təpəsində göstərilmişdir, ucları irəliyə əyilmişdir. Döşü rəvan surətdə irəliyə çıxb. Sağdan dəyirmidir. Yoğun və gödək quyuğunun ucu aşağı sallanıb. Dal ayaqların topuqları və qabaq ayaqların diz çıxıntıları aydın görünür. Burnu və gövdənin qabaq hissəsi üfüqi xətlə birləşdirilmişdir. Bu xətt sonralar çəkilmişdir, görünür, yüyənin cilovunu ifadə edir.

Atın fiquru 40 N:-li daşdakı təsvirə (1-ci rəsm) uyğun halda verilmişdir. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

14-cü rəsm iri ölçülü keçi təsviridir. Heyvanın fiquru real quruluşda planda (ayaq üstə, profildə, korpusu sağa) verilmişdir. Bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Gövdəsi ağır çekili və kökdür. Boynu donqarlıdır. Kiçik başı var. Ağzının kəsiyi aydın görünür. Burnunun qurtaracağı düz xətlə kəsilmişdir. Büyük qövsvari buynuzları yuxarı dikilib və ucları geriyə əyilib. Atda olduğu kimi, döşü bir qədər irəli çıxb. Ombası dəyirmidir. Gödək, qarmaq formalı quyuğun ucu belinə tərəf mailidir. Ayaqların qurtaracaqdə bir qövslə birləşdirilmişdir. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin erkən mərhələsinə aiddir.

15-ci rəsm də ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçi təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur. Yoğun və qısa boynu küt burunlu başla tamamlanır. İri qövsvari buynuzlarının ucları geriyə əyilmişdir. Ombası ucu şıslıdır. Quyuğu gödəkdir və ucu belinə tərəf qatlanmışdır. Boynu xətlə kəsilmişdir. 14-15-ci əsrlərdə aiddir.

16-ci rəsm keçinin kobud təsviridir (ayaq üstə, profildə və korpusu sağa). Gövdəsi uzunsovudur. Boyun göstərilməyib, dəyirmi, formasız başı birbaşa gövdə ilə birləşmişdir. Yerin çatışmamasına görə 14-cü rəsmidəki keçinin qabaq ayaqları maneqilik edir, buynuzları gödəkdir. Ombası bucaq altındadır. Qarmaq formalı gödək quyuğunun ucu belinə tərəf əyilib. Orta əsrlərə aid rəsmidir.

17-ci rəsm tamqa təsviridir. Ortada üfüqi xətlə kəsişən düz xətlə birləşdirilmiş iki dairəcikdən ibarətdir. Orta əsrlərə aiddir.

18-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa natamam keçi təsviridir. Belinin xətləri, ombası və quyuğu göstərilməmişdir. Başı və buynuzları 14-cü rəsmidəki keçi rəsminin qabaq hissəsini kəsir. Rəsm 12-13-cü əsrlərə aid edilə bilər.

19-cu və 20-ci rəsmlər. 20-ci rəsm naməlum 18-ci rəsmidəki keçinin gövdəsinin arxa hissəsində həkk edilmiş işarədir, keçinin dal ayaqlarından birinin xətti bu işarə ilə birləşdirilmişdir. Formasına görə bu işarə 21-ci daşın yuxarı hissəsindəki işaretən təkrarıdır (18-ci rəsm). Maraqlıdır ki, burada da işara “Bəylər” oxunan əreb yazısının altında yerləşmişdir (şəkil 20). Belə yazı 1 N:-li daşda da vardır (15-ci rəsm). 16-17-ci əsrlərə aiddir.

21-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçinin təsviridir. Gövdəsinin qabaq hissəsi, başı və qabaq ayaqlarından biri daşın cənub qıraqında deşik açıllarən xarab edilmişdir (24-cü rəsm). Yalnız qövsvari buynuzlarının ucları qalmışdır. Bel xətti ortada bir az aşağı əyilmişdir. Ortada gövdə şaquli xətlə kəsilmişdir. Rəsm e.ə. 1- ci minilliyin ortalarına aiddir.

22-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçi təsviridir. Kök gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Yoğun boynu sallanmışdır, ucu işi burnu olan başı var. Qövsvari buynuzlarının ucları geriyə əyilmişdir. Bel xətti ortada bir az batıqdır. Ombası dəyirmidir. Gödək quyuğu yuxarı qaldırılmış və bir qədər belinə tərəf əyilmişdir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

23-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçi təsviridir. Uzunsov boynu və kiçik başı var. Gövdəsi dördbucaqlı formasındadır. Qılıncvari buynuzları yuxarı qaldırılmış və ucları arxaya əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Tarixi eramızın başlangıcına aid edilir.

24-cü rəsm heyvan bağlamaq üçün daşa açılmış deşikdən ibarətdir.

DAŞ N: 53

1 N:-li daşın qarşısında 30 N:-li daşdan 6,5 m cənubda yerləşən iri qaya parçasıdır. Onun cənub tərəfi qırmızı ləkəli, hamar üzlüdür (200 x300 sm). Daşda bir-birinin üstündə həkk edilmiş çoxlu rəsmlərin izləri çətinliklə seçilir. Yeddi rəsm aydınlaşdırılmışdır.

1-ci rəsm real planda ayaq üstə, profildə korpusu sola tərəf, iri keçi təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur, ortada daralmışdır, çıyinləri üzərində süüsün aydın görünür. Boynu irəliyə uzadı uzadılmışdır, aşağıya sallanmış küt burunlu başı var. Böyük qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Dəyirmi formalı ombaları göstərilmişdir. Qarmaq formalı quyruğu yuxarı qaldırılmış və ucu belinə tərəf əyilmişdir. Qabaq ayaqları üfüqi xətlə kəsilmişdir. Dal ayaqlarından biri qurtaracaqla haçalanmışdır. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk mərhələsinə aid edilə bilər.

2-ci rəsm profildə, korpusu sağa, ceyran təsviridir. Gövdəsi ortada qatlanmışdır, heyvan elə bil tullanmağa hazırlaşır. Boynu uzunsovudur. Başı aydın ifadə olunmuşdur, küt burnu irəliyə istiqamətləndirilmişdir. Kiçik, şaquli vəziyyətdə buynuzları vardır. Ombası dəyirmidir. Gədək quyruğu qaldırılmış vəziyyətdədir. Eramızın 1-ci minilliyinin ortalarına aiddir.

3-cü rəsm boyu bərabərində anfasda adam təsviridir. Üzünün çizgiləri göstərilməyib. Başını xətti ceyranın dal ayaqlarını kəsir (2-ci rəsm). Ayaqlarının iri pəncələri sağa və sola istiqamətlənmişdir (ola bilər, adam asta yerişdə təsvir edilmişdir). Başı dəyirmidir və böyükdür, boynu qıсадır. Sağ tərəfə uzadılmış əlində halqa, ehtimal ki, dəf tutmuşdur. Sol əli azaddır, sağ əlindən xeyli uzundur, dirsəkdən bükülüdür və yuxarı qaldırılmışdır. Ola bilsin adam hansısa bir ayın icra edir, bəlkə də çaladan pis ruhları qovur. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

4-cü rəsm Boyu bərabərində, profildə, üzü sağa tərəf adam təsviri- dir. Bədəni ağır çəkilidir, sağ ayağının pəncəsinin istiqamətindən və pəncəsi göstərilmədən sol ayağının qaldırılmasından göründüyü kimi görünür, irəli addimlayır. Adamin döşündən sağa əyri, oraq formalı qurtaracaqlı, ucu olan üfüqi xətt çəkilmişdir. Təqribən belə bir xətt, lakin ondan qısa belindən sola gedir. Xətlərin mənasını dəqiq müəyyən etmək çətindir, ola bilər bunlar qollardır, həm də sağ əlində hansısa bir silah tutmuşdur. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

5-ci və 6-ci rəsmlər iki keçi təsvirinin sadə kompozisiyasıdır. Fiquruna və buynuzlarının xarakterinə görə qabaqda duran heyvan (5-ci rəsm) dişi kecidir. İkinci heyvan (6-ci rəsm) iri, gövdəli, böyük başlı erkək kecidir. Daşın səthinin eroziyasına görə onun buynuzlarının ucları qalmayıb. Kompozisiya, ehtimal ki, çoban tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Tarixi orta əsrlərin əvvəllərinə aid edilir.

7-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf gedən keçi təsviridir. E.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

DAŞ N: 54

Bu daş 13 və 14 N:-li daşlardan 8 m şimal-şərqdə yerləşir. Onun şimalşərq tərəfi hamar üzüldür (150x410 sm). Daşda 10 rəsm həkk edilmiş, iki deşik açılmışdır.

1 və 2-ci rəsmlər bir-birinə qarşı duran iki keçinin profildə iri təsvirlərindən ibarətdir. Birinci keçinin ölçüləri: uzunluğu 72 sm, çıyində hündürlüyü 47 sm; ikincisinin ölçüləri müvafiq olaraq 82 və 52 sm-dir. Onların figuruları ağırcəkilidir. Çiyinlərinin üstündə süyünləri aydın görünür. Boyunları yoğundur, azca aşağı endirilib. Ağızlarının kəsikləri aydın verilib. Böyük qövsvari buynuzları yüksəyə qalxıb və ucları bellərinə tərəf əyilib. Hər iki keçinin ombaları dəqiq ifadə olunub. Gövdələri ortada şaquli xətlərlə kəsilmişdir. Ayaqları haçlı dırnaqlarla tamamlanır. Soldakı keçinin (1-ci rəsm) döşü bir az irəliyə çıxmışdır. Dal ayaqlarının topuq qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları göstərilmişdir. Keçilərin figuraları eyni texniki manerada yerinə yetirilmiş, bədənlərinin mütənasibliyi gözlənilmişdir. Rəsmlərin xətləri inamlı və dəqiqdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

3-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçi təsviridir. Kiçik başı var. Burnu aşağı endirilib. Daşın səthinin küləkdən aşınması ucbatından buynuzları pozulub. Eramızın başlangıcına aiddir.

4-cü və 5-ci rəsmlər də realistik əsasda keçi təsvirləridir. Keçilər profildə, korpusu sağa, asta yerişdə göstərilmişdir. Qabaqdakı keçi

daha kök görsənir (4-cü rəsm). Hər iki təsvirin xətləri dəqiqi və inamlıdır. Uzun qövsvari buynuzları vardır. Ombaları dəyirmidir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

6-ci rəsm də ayaqüstə, profildə, korusu sola olmaqla keçinin təsviridir. Gövdəsi irihəcmli, ağırçəkilidir, ölçüləri mütənasibdir. boynu bir az qaldırılmışdır. Kiçik başı yaxşı formaya salınmışdır. Kiçik, ucları belinə qədər əyilmiş qövsvari buynuzları var. Gödək quyuğunun ucu belinə qədər əyilib. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

7-ci rəsm adamın əl-ayağı göstərilmədən sxematik konturundan ibarətdir. Çiyinlərinin üstündə iri başı var. Rəsmin alt hissəsi atın yalının qabaq hissəsinə dirənmişdir (8-ci rəsm).

8-ci rəsmidə atlı sanki atın belindən bitmişdir. Onun bədəninin üst hissəsi göstərilmişdir. 7-ci rəsm atının fiquru ola bilər, boş sahə olmadığından (1-ci rəsmidəki keçinin dal ayaqları maneçilik edir).

Atının ayaqları atın qarnından aşağıya sallanmışdır, ayaq pəncələri dəqiq verilmişdir.

Atın fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Gövdəsi kifayət qədər irihəcmlidir, qarnı yiğcəmdir. Yoğun boynu qövsvari şəkildə qaldırılmışdır. Başı göstərilmeyib, döşü bir az irəli çıxmışdır. Sağlığı dəyirmidir. Quyuğu üfüqi vəziyyətdə durmuşdur. Sümüklərinin çıxıntıları, dal ayaqlarının topuqları və qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları aydın verilmişdir. Ayaqlarının dirnaqları dəqiq göstərilmişdir. Bu at təsviri 47 N:-li daşdakı təsvirlə (cənub hissəsində 2-ci, qərb hissəsində 13-cü rəsmlər) demək olar eynidir. Güman etmək olar ki, 47 N:-li daşda rəsmlər üçün məhz haqqında danışdığımız at təsviri nümunə olmuşdur. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına, ola bilsin bir qədər də əvvələ aiddir.

9-cu və 10-cu rəsmlər atının ceyranı ovlaması səhnəsini eks etdirir. Bundan əvvəlki rəsmidə olduğu kimi, atlı sanki atın belindən göyərmişdir. Atlı bir əli ilə atın yalından tutmuşdur, digər əli aşağı salınıb. Hər iki ayağı atın gövdəsinin bir tərəfində göstərilmiş və atın qarının xəttinə qədərə sallanmışdır. Atın fiquru profildə, korpusu sola göstərilmişdir. Gövdəsi həcmlidir və kökdir. Yoğun boynu yuxarıya qaldırılmış

və qövs şəklində qabağa uzadılmışdır. Kiçik başı var. Qulaqları verilməmişdir. Ağzının kəsiyi aydınlaşdır. Döşünün aşağı hissəsi azca irəliyə çıxmışdır. Sağlığı dəyirmidir. Qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları nəzərə çarpır. Qarnının altında cinsi əlaməti göstərilmişdir. Atın ayaqlarının vəziyyətinə və ceyranın pozasına əsasən demək olar ki, atlı ovunu yaxalamışdır. Rəsm e.ə. 2-İci minilliyin hüdudlarında həkk edilmişdir.

DAŞ N:55

Yerdən çıxan hamar səthli kiçik (100 x 190 sm) qaya parçasıdır. 53 N:-li daşdan şərqdə (4 metrlikdə) və 54 N:-li daşdan şimal-şərqdə (3-4 metrlikdə) yerləşir. Daşın yuxarıya hissəsində iki çarxlı araba rəsmi vardır. Maraqlıdır ki, belə konstruksiyalı araba yaxınlara qədər Azərbaycanın düzən rayonlarında yayılmışdı.

Arabanın bəni dörd tırla birləşən bərabəryanlı formalı üçbucağın iki tərəfi kimi iki yoğun tamaşadan ibarətdir. Arabanın qabaq hissəsində tamaşaların ucları bir-birinə sıxılmışdır və cillə əmələ gətirilmişdir. Çarxların hər biri oymaqı (topu) sağanaqla birləşdirən 7 dəndən ibarətdir; Sağ çarxın yanında görünür bəni saxlamaq üçün dayaq göstərilmişdir ki, bu da dayanacaq vaxtı cillənin heyvanların boyunlarını basmaması üçündür. Cillənin qurtaracağında sol tərəfdə boyunduruq təsvir olunmuşdur.

Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

DAŞ N:59

Bu daş 24 N:-li daşdan təxmirən 14 m şimalı şərqdə nəhəng qaya parçasından ibarətdir və şərq tərəfdən 63 N:-li daşa dirənir. Daşın üzü (11x5m) hamardır və bir qədər cənuba mailidir. Şimal-qərb və şərq kənarlarında uzun və dərin novçalar qazılmışdır. Burada 31 rəsm və işarə vardır.

1-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa olmaqla keçinin kobud və sxematik təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur.

Nazik və uzun boynu bir düz xətlə ifadə olunmuşdur. Dördbucaqlı formalı başı irəliyə çıxmışdır. Qısa və düz buynuzları geriyə əyilmişdir. Ombası bir az dəyirmidir. Gödək quyuğu bir az qaldırılmışdır və ucu belə tərəf əyilmişdir. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

2-ci rəsm iki bir-birinə paralel ehtimal ki, keçinin buynuzlarını yada ayaqlarını ifadə edən 3-cü rəsm daşın şimal qıraqında ilanı ormalı novçadır. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

4-10-cu rəsmələr 7 fiqurdan iki şirin keçi sürüsünə hücumunu əks etdirən kompoziyisiyadan ibarətdir.

Şərlərin rəsmiləri yüksək ustalıqla naturadan çəkilmişdir. Vəhşilərin gövdələrinin qabaq hissələri enli və güclü verilmişdir. İri başları, güclü çənələri, ağızlarında qabaq dişləri aydın görünür. Gözləri və kiçik qulaqları nəzərə çarpar. Uzun, uclarında tük topalı quyuqları var. Birinci şirini pəncələri uzun caynaqları (hər pəncədə 3 caynaq) göstərilmişdir. O biri şirin dırnaqları nöqtələrlə (hər pəncədə 4 nöqtə) verilmişdir. Heyvanların erkək cinsi nişanələri nəzərə çarpar.

Üst səhnədə (4-cü rəsm) şir keçiyə hücum edərək (5-ci rəsm) onun başını çeynəmişdir və gövdəsinin qabaq hissəsini yemişdir, çünki keçinin gövdəsinin yalnız arxa hissəsi və iki dal ayağı təsvir olunmuşdur. İkinci səhnədə şir yenice keçiyə hücum etmişdir (7 rəsm). Bir keçi isə yixilmiş vəziyyətdədir (6-ci rəsm). Çəpişlər (9-cu və 10 -cu rəsm) təhlükədən qaçırlar.

Səhnə çox ifadəli verilmişdir və ona görə də naməlum rəssamin gözəl əsəri sayılı bilər. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

11-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviridir. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Başı nisbətən iridir. İri qövsvari buynuzları var. Ombası bucaq altındadır. Qarmaq formalı quyuğu yuxarı qaldırılıb və ucu belə tərəf əyilib. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

12-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf, asta yeriyən keçinin təsviridir. Gövdəsi iri həcmlidir, amma yiğcamdır. Qısa boynu qaldırılmışdır. Burnu aşağı yönəlib, ağızı açıqdır. Qılınçvari buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Ombası dəyirmidir. Dal ayaqlarının qurtaracaqları

qövslə birləşdirilmişdir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyin son əsrlərinə aid edilir.

13-cü rəsm profildə, korpusu sağa tərəf naməlum növlü heyvan (ola bilsin keçi) təsviridir. Oxşayır heyvan qaçaraq yüksəliyə qalxır. Başı və quyuğu göstərilməyib. Ciynin üzərində donqarı görünür. Qabaq ayaqlarının ucları qövslə birləşdirilib.

14-cü rəsm ayaq üstə durmuş, profildə, korpusu sola tərəf keçi təsviridir. İri gövdəsi dörd bucaqlı formasındadır. Yoğun qaldırılmış boynu və aşağı əyilmiş başı var. Boğazının yanında boynunun xətti göstərilməyib. Hündür, qılınçvari buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu şaquli vəziyyətdədir. Qabaq ayaqlarının biri gövdəsinə perpendikulyardır. Dal ayaqlarının ucları qövsvari xətlə birləşdirilmişdir. Rəsm eramızın əvvəllerinə aiddir.

15-ci rəsm 15 paralel zolağa bölünmüş kvadratformatlı sahədir. Buna bənzər fiqurlar 9 N:li daşın üst tərəfindədir (10-12-ci rəsmələr) vardır. Göyün simvoludur.

16-ci rəsm naməlum növlü heyvan, oxşayır keçi təsviridir. 14-cü rəsmədəki keçinin alt hissəsində həkk edilmişdir. Fiqurda ayaqüstə, profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Gövdəsinin arxa tərəfi qabaq hissəyə nisbətən iridir. Buynuzları göstərilməyib. Ombası bucaq altındadır. Qaldırılmış gödək quyuğu vardır. Rəsm 17-18-ci əsrlərə aiddir.

17-ci rəsmədə ayaqüstə, profildə, korpusu sağa keçi təsviridir. 14-cü rəsmədəki keçinin dal ayaqlarının altındadır. Gövdəsi iri həcmlidir. Qısa, qaldırılmış boynu var. Kiçik, qılınçvari buynuzları arxaya əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Quyuğu gödəkdir. Rəsm eramızın əvvəllerinə aiddir.

18-ci rəsm Yazılıtəpədə keçi rəsmlərinin ən irisidir. (uzunluğu 120 sm, ciyinlərinində hündürlüyü 80 sm) heyvanın fiquru ayaqüstə, profildə, korpusu sağa realistik əsasda qurulmuşdur. İri ağırcəkili gövdəsi ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. Ağızının kəsiyi və gözleri aydın görünür. Hündür qövsvari buynuzları belinə tərəf mailidir. Ciyinlərinin üstündə donqar formalı çıxıntı nəzərə çarpar. Ombası dəyirmidir. Qaldı-

rılmış gödək quyruğunun ucu belinə əyilib. Rəsm e.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

19-cu rəsm profildə, korpusu sola gedən keçi təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur, qabaq hissəsi daha enlidir. Qaldırılmış boynu və kiçicik başı var. Gözləri aydın göstərilmişdir. Hündür qövsvari ucları belinə mailidir. Ombası bucaq altındadır. Qaldırılmış gödək quyruğu var. Dal ayaqlarından birinin xəttini heyvanın gövdəsini kəsir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

20-ci rəsm xaç təsviridir. İri keçi gövdəsinin qabaq hissəsində, ürək tərəfində həkk olunmuşdur (18-ci rəsm). Xaç eyni ölçülü düz xəttin düz bucaq altında kəsişməsi ilə alınmışdır. Xaçın bütün dörd ucu qövsvari xətlə kəsilmişdir. Tarixi e.ə. 4-5-ci əsrlərə aiddir.

21-ci rəsm həmin keçinin qarnının altında, ayaqlarının arasında həkk olunmuşdur. Eyni ölçülü iki düz xəttin düzbucaq altında kəsişməsi nəticəsində alınmışdır. Uclarının yaxınlığında xaçın tərəfləri düz xətlərə kəsişməsi ilə 5 xaç alınmışdır: biri böyük və uclarında dörd kiçik. Rəsm 9-10-cu əsrlərə aiddir.

22-ci rəsm naməlum əşya, ola bilsin, yuxarısı dəyirmi qarmaq formalı ucu olan çoban çomağından ibarətdir.

23-cü rəsm növü naməlum heyvanın, ola bilər, keçinin təsvirindən fragmentdir. Dörd xətt heyvanın ayaqlarını xatırladır.

24-cü rəsm keçinin ayaq üstə, profildə, korpusu sağa bəsit təsvirdən ibarətdir. Gövdəsi höcmlidir, arxa hissəsi qabaq hissəsindən iridir. Qısa boynu və kiçik başı var. İti uclu burnu aşağı yönəldilmişdir. Qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf istiqamətlənmişdir. Qarnı yiğcandır. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyruğu şaquli vəziyyətdədir. Orta əsrlərin ilk mərhələsinə aiddir.

25-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf qaçan keçinin kiçik təsviridir. Şaquli buynuzları belinə tərəf mailidir. Gödək quyruğu vardır.

26-ci rəsm böyük buynuzları belinə tərəf qatlanmış kiçik keçi təsviridir. Keçi arxası üstə, ayaqları yuxarı vəziyyətdədir, yanında duran heyvan tərəfindən öldürülmüşdür (?) (28-ci rəsm).

27-ci rəsm, görünür, heyvanın dal ayaqlarının hissəsini ifadə edən iki paralel xətt parçalarıdır.

28-ci rəsm naməlum növlü heyvanın təsviridir. Onun fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf göstərilmişdir. Gövdəsi iri, ağır çəkilidir. Başı verilməyib, onun əvəzində boynundan yuxarı və aşağı düz xətlər çəkilmişdir. Üst xəttin ucunda baş formasında çıxıntı vardır. Dəfələrlə keçi təsvirlərində müşahidə olunduğu kimi, gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Qarnı yiğcam olduğuna görə gövdəsinin qabaq tərəfi daha iri görsənir və maili xətlə kəsilmişdir. Boynu yoğundur. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyruğu şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları nisbətən yoğundur və aşağı hissədə üşüqi xətlərə kəsilmişdir. Qabaq və dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslə birləşdirilmişdir.

Hesab etmək olar ki, 25-ci, 26-ci, 27-ci və 28-ci rəsmlər növü naməlum heyvanın keçilərə hücum səhnəsinin kompozisiyasını təşkil edir. Bu keçilərin birisi, yuxarıda deyildiyi kimi, öldürülmüşdür (26-ci rəsm), digərindən iki ayaq qalmışdır (27-ci rəsm). Bütün bu rəsmlər, görünür, çobanlar tərəfindən 16-17-ci əsrlərdə həkk edilmişdir.

29-cu rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçinin kobud təsviridir. Gövdəsi ariq görsənir. Boynu qıсадır, başı nisbətən iridir. Boyun qövsvari buynuzlarının ucları quyruğuna əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu belinə əyilmişdir. Ayaqları kifayət qədər uzundur. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Orta əsrlərə aiddir.

30-cu rəsm profildə, korpusu sola tərəf, dizlərini bükmüş keçi təsviridir. Gövdəsi arxa hissəyə nisbətən ağır çəkilidir, qabaq hissəsi arxa hissəyə nisbətən xeyli höcmlidir. Boynu bir qədər qaldırılmışdır. Hündür, qövsvari buynuzlarının ucları geriyə əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu var. Ayaqları gödəkdir: ola bilsin, keçi uzun yunlu cinsdəndir. Rəsm 10-11-ci əsrlərə aiddir.

31-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçinin qədim rəsmlərin modelində sxematik təsvirindən ibarətdir. Qısa boynu var, başı formasızdır. Qövsvari buynuzlarının ucları geriyə əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Qısa quyruğu şaquli vəziyyətdədir. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Uzun ayaqları haçalarla tamamlanır. Rəsm 16-17-ci əsrlərə aiddir.

32-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçinin xətti təsviridir. Boynu göstərilməyib. Başı defislərlə ifadə olunub. Qılıncvari buynuzlarının ucları arxaya qatlanmışdır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

33-cü və 34-cü rəsmlər ana keçinin çəpişi yemləməsi kompozisiyasından ibarətdir. Keçinin fiquru (33-cü rəsm) ayaq üstə, profildə, korpusu sağa olmaqla real üslubda qurulmuşdur. Gövdəsi həcmlidir. Nazik boynu var. Dəyirmi burunlu başı aydın görünür. Kiçik və düz buynuzları arxaya mailidir. Ombası dəyirmidir, quyuğu göstərilməyib.

Ana keçinin qarnı altında çəpiş var (34-cü rəsm). Şübhəsiz ki, kompozisiya naturadan çəkilmişdir. Orta əsrlərin ilk mərhələsinə aiddir.

DAŞ N: 63

Bu daş 59 N:-li daşın yanında nəhəng qaya parçasıdır. Onun üst hissəsi (3x8 m) cənub-qərbə mailidir. Cənub-şərq tərəfi hamar səthdir. Daşın cənub-şərq üzündə 6 keçi rəsmi həkk olunmuşdur.

1-ci rəsmdə keçi ayaq üstə, profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Gövdəsi çox iri və kökdir. Çiyinlərinin üstündə böyük donqar nəzərə çarpır. Qısa boynu və yumurtavari kiçik başı var. Burnunun ucundan çıxan hündür və qövsvari buynuzlarının ucları aşağıya qatlanmışdır. Ombası dəyirmidir. Qaldırılmış, gödək quyuğunun ucu belinə əyilmişdir. Uzun ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır, dal ayaqları haçalarla tamamlanır. Donqar gövdənin qabaq hissəsindən üftüqi xətlə ayrılmışdır. Boynu bel xəttinin davamı olan xətlə kəsilmişdir. Ombasının yaxınlığında dal ayaqları da kəsilmişdir. Rəsm e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

2-ci rəsm profildə, korpusu sağa gedən keçinin təsviridir. Onun uzunluğu 68 sm, hündürlüyü 62 sm-dir. Bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Rəsmin xətləri inamlı və dəqiqdir. İri gövdəsi var, çiyinlərdən donqar aydın görünür. Boyun qısa və yoğundur, aşağı əyilmiş itiburunlu başı var. Buynuzları çox iridir, ucları arxaya

mailidir. Qabaq buynuzunun xətti burnunun xəttinə keçir. Ombası dəyirmidir. Yuxarı qaldırılmış, gödək quyuğunun ucu belinə tərəf əyilmişdir. Dal ayaqlarının qurtaracaqları qövslə birləşdirilmişdir. Gövdəsi ortada və boynu şaquli xətlə kəsilmişdir. Rəsm e.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aiddir.

3-cü rəsmdə keçi profildə, korpusu sağa, yüngül qaçışda göstərilmişdir. Qarın çox yiğcandır, gövdəsinin qabaq hissəsi dal hissəsindən enlidir. 2 N:-li daşda 1-ci rəsmdə keçi təsvirini xatırladır. Boynu gödəkdir, başı formalıdır. Yuxarı qalxmış buynuzlarının ucları belinə tərəf mailidir. Dal ayaqlarından biri qurtaracaqdə haçalanmışdır. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

4-cü rəsm asta qaçan keçinin profildə, korpusunun sağ tərəfinin təsviridir. Uzunluğu 72 sm, hündürlüyü 63 sm-dir. Bədən quruluşu mütənasib, gövdəsi ağır çəkilidir. Boynu azca qaldırılmışdır və çiyinlərinin üstündə donqar aydın nəzərə çarpır. Kiçik başı yaxşı formalandırılmışdır, burnu itidir. Hündür qalxmış buynuzlarının ucları geriye əyilmişdir. Hər iki budu aydın verilmişdir. Yuxarı qaldırılmış gödək quyuğunun ucu belinə tərəf istiqamətlənmişdir. Qabaq ayaqları haçalarla tamamlanır. Boynu və qabaq ayaqlarının yuxarı hissələri düz xətlərlə kəsilmişdir.

Hesab etmək lazımdır ki, daşın səthində bu rəsm ən qədimdir və e.ə. 3 -cü minilliyə, yaxud e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına aiddir.

5-ci rəsm profildə, korpusu sağa, bərk qaçan keçi təsviridir. Rəsm çox dinamikdir, fiquranın mütənasibliyi gözlənilmişdir. Gövdəsi iridir, onun qabaq hissəsi daha həcmlidir. Çiyinlərinin üstündə donqarı aydın sezilir. Boynu qıсадır, küt burunlu başı çox iridir. Yuxarı qaldırılmış buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyuğu dik durmuşdur. Dal ayaqları qabaq ayaqlarından uzundur ki, bu da keçinin yüksəkliyə çıxmاسını ifadə edir. Dal ayaqlarının hər ikisi haçalanmış qurtaracaqlarla tamamlanır. E.ə. 3-2 -ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

6-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa keçinin tərəf olunmuş təsviridir. Başqa rəsmlərə yamsılamadır. Qarın tərəfdə gövdəsinin alt hissəsi iki xətlə göstərilmişdir. Qısa boynu, kiçik başı vardır. Yuxarı qaldırılmış, çox yekə buynuzlarının ucları ombasına tərəf əyilmişdir. Quyuğu göstərilməmişdir. Boynundan ombasına qədər gövdəsinin üst hissəsi batiq xətlə kəsilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

Daşın üst hissəsində 29 rəsm vardır. Onlardan ikisi novça, biri piyaləformalı çaladır.

1-ci rəsm 42 N:-li daşda yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz üslubda şir təsviridir, amma burada təsvir nisbətən sadədir. Heyvan profildə, korpusu sola hərəkətdə göstərilmişdir, çünkü qabaq ayaqlarından biri qaldırılmış vəziyyətdədir. Gövdəsinin arxa hissəsi kiçik həcmlidir. Yoğun, qısa boylu və dəyirmi formalı burunu və qüvvətli çənəli başı var. Ağzı açıqdır vədişləri görünür. Kiçik, şəklənmiş qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Arxa hissədə qarnıı çox yiğcəmdir. Ombası bucaq altındadır. Uzun quyuğu var, ucu qaldırılmışdır. Qabaq ayaqlarının dirsək və dal ayaqlarının topuq çıxıntıları göstərilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

2-5-ci rəsmlər atlıların iki heyvani ovlama səhnəsini əks etdirir.

2-ci və 3-cü rəsmlər profildə, korpusları sola tərəf qaçan naməlum növlü heyvanların, ola bilər, vəhşi atların sxematik təsvirləridir. 2-ci şəkildə heyvanın gövdəsi ensiz dördbucaqlı formasındadır. Qısa və yoğun boynu, böyük, irəli şəklənmiş qulaqları olan başı vardır. Yoğun quyuğu üfüqi vəziyyətdədir.

3-cü rəsmdə heyvanın gövdəsi daralmışdır, onun qabaq hissəsi göstərilməyib. Ombası dəyirmidir. Gödək və yoğun quyuğu üfüqi durur. Qabaq ayaqları təbii vəziyyətdən çıxarılmışdır. Gövdəsinin qabaq hissəsində belinin xətti bucaq altında yuxarı qatlanmışdır.

4-cü rəsm enli geyimdə atının təsviridir. Atın belində yəhərsiz oturmuşdur. Hər iki ayağı atın bir tərəfindən sallanmışdır. Kiçik başı var, boynu göstərilməmişdir. Yalnız nizə tutmuş və yuxarı qaldırılmış bir əli hakk olunmuşdur. Nizənin şiş ucu yuxarıda təsvir etdiyimiz heyvanlara tərəf tuşlanmışdır. Profildə, korpusu sola olan atın figuru

kobud qurulmuşdur. Gövdəsi düzbucaqlı formasında çox uzunsovudur. Uzun boynu üfüqi vəziyyətdədir. Kiçik başı vardır, qulaqları qabağa şəklənmişdir. Gödək və yoğun quyuğu üfüqi dürmüşdür. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Atın ağızının axırından atının əlinə tərəf xətt çəkilmişdir, bu, sözsüz ki, cilovdur.

5-ci rəsm atın belində yəhərsiz oturmuş, qısa geyimdə (gödəkcədə) atlı təsviridir. Hər iki ayağı atın bir tərəfindən sallanmışdır. Atının fiquru kobud qoyulmuşdur. Başı dəyirmi verilmişdir. Əlləri üfüqi istiqamətdə yanlara uzadılmışdır. Sol əlində hansısa silah, ola bilər, ox vardır və sağ əli ilə yayı dartır.

Ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, olan atın gövdəsi dördbucaqlı formasındadır. Qaldırılmış, uzun, nazik boynu və kiçik başı var. Qulaqları qabağa şəklənib. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu üfüqi durmuşdur. Kompozisiya eramızın əvvəlinə aiddir.

6-ci rəsm - naməlum novlu heyvan təsvirinin fragmenti olan iki səliqəsiz xətdən ibarətdir.

7-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf sxematik keçi təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur. Başı bilavasitə gövdəsinin qabaq hissəsi ilə birləşmişdir. Kiçik qövsvari buynuzları var. Ombası bucaq altındadır. Dik quyuğu belinə tərəf əyilib. Dal ayaqlarının biri digərindən gödəkdir. Rəsm 13-14-cü əsrlərə aiddir.

8-ci rəsm də ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin kobud sxematik təsviridir. Başı göstərilməyib. Gödək, qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilib. Gödək, azca qaldırılmış quyuğu vardır. Qabaq və dal ayaqları bir-birinə birləşdirilib. 13-14-cü əsrlərə aiddir. 9-cu rəsm yuxarıda təsvir etdiyimiz keçinin altındadır, nizə və ya oxun təsviridir. Ondan aşağıda iki paralel xətt çəkilmişdir, ola bilər, hansısa bir heyvanın ayaqlarıdır. Nizənin şiş ucu sağa tuşlanmışdır, sapı bir şaquli xətlə kəsilmişdir.

10-cu rəsm formasına görə xaçı xatırladan iki işarənin, ola bilər, tamqanın təsviridir. Onlardan birincisi 5 tərəfi var. Bu tərəflərdən biri 9-cu rəsmdəki xətlə birləşdirilmişdir. İkinci işarənin 4 tərəfi vardır və tərəflərdən biri çıxıntıdır.

11-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf qacaq atın sxematik təsviridir. Gövdəsi uzunsov düzbucaqlı formasındadır. Qaldırılmış uzun boynu var. Başı kiçik bir xətlə verilmişdir. Qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Sağlığı sıvridir. Gödək quyruğu üfüqi vəziyyətdədir. 17-18-ci əsrlərə aiddir.

12-ci rəsm cənub hissəsi dərin və enli olan novça görünüşlü təsvirdir. Novçanın bir ucu 11-ci rəsmindəki atın dal ayağının xətti ilə birləşmişdir (11-ci rəsm). Buna əsasən rəsmi ov üçün hansısa bir tələ təsviri olması nəticəsi alınır.

13-cü rəsm daşın qərb tərəfinin üst qıraqında həkk olunmuş novça təsviridir. Görünür, hansısa bir daşyongan bununla daşın tikinti üçün yararlı olub-olmamasını müəyyənləşdirmişdir. Ola bilər, novça suyunu daşın səthindən kənardı qoyulmuş qaba axıtmaq üçündür. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

14-cü rəsm profildə, korpusu sağa tərəf, otlayan at təsviridir. Qrafik cəhətdən savadlı yerinə yetirilmişdir, heyvanın bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Boynu sallanmışdır, başı göstərilməyib. Döşü bir qədər irəli çıxmışdır. Sağlığı dəyirmidir. Qısa quyruqludur. Qabaq və dal ayaqları bir-birinə yaxınlaşdırılıb. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

15-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf, yüngül qaçışda at təsvirindən ibarətdir. Gövdəsi iridir. Yoğun boynu qövsvari əyilmişdir. Uzunsov burunlu başı vardır, ağızı açıqdır. Enli döşlidür. Sağlığı dəyirmidir. Gödək quyruğu sallanmışdır. Heyvanın gövdəsi ortadan şaquli xətlə kəsilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyin hüdudlarına aiddir.

16-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola keçi təsviridir. Fiqura realistik səpgilidir. Qısa boynu, kiçik başı var. Qılıncevari buynuzlarının ucları arxaya yönəldilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Qaldırılmış gödək quyruğunun ucu belinə tərəf əyilmişdir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

17-ci rəsm naməlum növlü heyvanın sxematik təsvirindən ibarətdir. Onun gövdəsi əyri-üyrüdü, başı və quyruğu göstərilməyib. Gövdəsinin hər yarısında üç ayaq verilmişdir. Rəsm, görünür, çoban tərəfindən çəkilmişdir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

18-ci rəsm iki keçinin döyüş səhnəsinin təsviridir. Belə kompozisiya 13 N:-li daşın üst səthindən də vardır (40-ci rəsm). Heyvanlar burun-buruna, dal ayaqlarının üstündədir. Onların biri həm də qabaq ayağı ilə döyüşür. Gövdələri ortadan kəsilmişdir. Döyüş səhnəsi real quruluşlu, dinamikdir, rəsmi xətləri dəqiqdir. Şübhəsiz, rəsm naməlum rəssamın ən yaxşı əsərlərinə aiddir. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

19-cu rəsm yüksəklikdən düşən maral təsviridir. Profildə, korpusu sağadır. Heyvanın figuru real quruluşdadır. Uzunsov gövdəsinin qabaq hissəsi yiğcamdır. Qaldırılmış boynu, kiçik başı açıq ağızı aydın verilmişdir. Budaqlı buynuzları şaquli dayanmışdır. Ombası dəyirmidir. Gödək, yoğun quyruğu qaldırılmışdır. Qabaq və dal ayaqlarının qurtaracaqları bir qövsvari xətlə kəsilmişdir. E.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

20-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf kiçik ölçülü keçi təsviridir. Formasına görə gövdəsi dördbucaqlını xatırladır. Qısa burnu, iri başı var, ağız-burnu aşağıya doğrudur. Dik qalxmış, kiçik, qılıncevari buynuzlarının ucları geriyə mailidir. Ombası bucaq altındadır. Gödək burnu şaquli vəziyyətdədir. Erkən orta əsrlərə aiddir.

21-ci rəsm də ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviridir. Arxa hissədə gövdəsi bir qədər həcmlidir. Qısa boynu və nisbətən kiçik başı var. Dik qalxmış buynuzlarının ucları geriyə əyilmişdir. Qaldırılmış gödək quyruğunun ucu belinə tərəf qatlanmışdır. Ombası sıvridir. Erkən orta əsrlərə aiddir.

22-ci və 23-cü rəsmlər kompozisiya təşkil edir. Ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf, erkək və dişi keçi fiquraları kobud işlənmişdir. Gövdələri daraldılmışdır. Kompozisiya, görünür, heyvanların qovulmasını ifadə edir. Hündür, qılıncevari buynuzlu, arxadakı figur (22-ci rəsm) erkək keçi kimi qəbul edilir. Rəsm 14-15 -ci əsrlərə aiddir.

24-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin sadə təsvirindən ibarətdir. Qarnının dal hissəsi yiğcam, gövdənin qabaq hissəsi nisbətən həcmlidir. Qısa boynu və aşağıya əyilmiş şiş uclu burunlu başı var. Ombası sıvridir, Gödək quyruğu üfüqi vəziyyətdədir - bu, keçi təsvirlərində nadir haldır. 16-17-ci əsrlərə aiddir.

25-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçinin kobud, sxematik təsviridir. Gövdəsi dördbucaqlı formasında qurulmuşdur. Qısa boyunu qabaq ayağının üstə hissəsinin xəttinin ardi ilə gövdəsindən dəqiq ayrılmışdır. Bu xətt bucaq altında əyilərək başına geçir.. Dik qalxmış, ortada bucaq altında, ucu geriyə qatlanmış bir buynuzu verilmişdir. Qarnı çox yiğcamdır. Gödək quyruğu üfüqi dayanmışdır. 18 -19-cu əsrlərə aiddir.

26-ci rəsm 25-ci rəsmidəki keçidən sağda kiçik badyavari çaladır.

27-ci rəsm atın belində yəhərsiz oturmuş atının təsviridir. Atının bədəni bir qədər qabağa əyilmişdir. Büyük, yumurtavari başı vardır, görünür, başında motal papağı vardır. Hər iki ayağı atın bir yanından asılmışdır. Profildə, korpusu sola tərəf olan atın fiquru real quruluşludur. İrəli uzadılmış qısa boyunu qabarıq alınlı, kiçik başla tamamlanır. Burnu çox daraldılmışdır. Yüyəni yoxdur. Sağlığı dəyirmidir. Uzun quyruğu bucaq altında aşağı sallanmışdır. Heyvanın qarınının dal ayaqlarına yaxın hissəsinin altında cinsi əlamət işarəsi göstərilmişdir. Atın ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır, qabaq və dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslərlə birləşdirilmişdir. Atın geriyə istiqamətlənmış yalnız bir qulağı vardır. Atın və atının pozaları göstərir ki, heyvan tərslik edir, hərəkət etmək istəmir və adam qırımcı və yaxud haçalanmış uclu çubuqla onu qaçmağa məcbur edir. Çubuqdan başqa, atlı əlində çatıya oxşar nəsə bir əşya da tutmuşdur. Son orta əsrlərə aiddir. 28-ci rəsm diametri 25-28 sm, dərinliyi 16 sm olan badyavari çaladır.

29-cu rəsm profildə, korpusu sola, hücum pozasında itin real təsviridir. Boynunda, görünür, xaltası var. Başının xəttinin bir hissəsi küləkdən aşınmışdır. Yuxarı qatlanmış, ucunda tük topası olan quyruğu var. Rəsm kifayət qədər dinamikdir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 66

Yuxarıda uzunsov, ellips formalı nəhəng qaya parçasıdır. Şimaldan qərbə doğru 63 və 65 sayılı daşların yaxınlığında, şimalda yerləşir. Üst hissəsi cənub-şərqə maili, hamar səthlidir (3x11 m). Bu səthdə üç heyvan rəsmi, novça və badyavari çala vardır.

1-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf "qulaq asma" pozasında maral təsviridir. Bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Fiqur canlı və ifadəlidir. Yuxarı qaldırılmış vüqarlı boyunu və gözəl formaya salınmış burnu, irəlidə kiçik başı var. Bir gözünün və ağzının kəsikləri yaxşı verilmişdir. Anfasda çıxıntıları içəriyə əyilmiş iri, budaqlı buynuzları vardır. Geniş döşü rəvan surətdə qabağa çıxır. Gövdəsi ortada bir az yiğcamdır. Ombası dəyirmidir. Gödək və yoğun quyruğu şaquli durmuşdur. Dal ayaqlarının topuq və qabaq ayaqlarının diz çıxıntıları dəqiq göstərilmişdir. Dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslə birləşdirilmişdir.

Rəsmi xətləri inamlı və dəqiqdır. Şübhəsiz, naturadan həkk edilmiş bu rəsm dövrünün ən gözəl əsərlərindəndir. E.ə. 3-cü minilliyyin son əsrlərinə aiddir.

2-ci rəsm profildə, korpusu sola tərəf, ayaqlarının vəziyyətindən və qaldırılmış ombasından göründüyü kimi, qaçıdan sonra dayanmış maralın realistik təsviridir. Bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. İnce boyunu rəvan surətdə geriyə qatlanmışdır. Kiçik başı, demək olar ki, boynundan ayrılmamışdır. Ağızı açıqdır. İri budaqlı buy-nuzları anfasda göstərilmişdir; tamaşaçıya yaxın yarısı o biri yarıya nisbətən uzundur. Heyvanın qarnı bir qədər yiğcamdır. Dal ayaqlarının yaxınlığında cinsi əlamət işarəsi vardır. Ombası dəyirmidir. Qaldırılmış quyruğunun ucu belinə tərəf yönəlmüşdir. Rəsmi xətləri inamlıdır, rəsmi özü olduqca plastikdir və ona görə də naməlum rəssamın gözəl əsəridir. E.ə. 3-cü minilliyyin son əsrlərinə aiddir.

3-cü rəsm ayaq üstə, profildə korpusu sola keçinin kobud təsviridir. Fiqur həcmlidir. Boynu nisbətən yoğundur, iri başı var, burnu kütdür. Qılıncvari buynuzlarının ucları azca arxaya mailidir. Qarnı yiğcamdır. Ombası bucaq altındadır. Gödək, şaquli dayanmış quyruğu vardır. Eramızın əvvəllerinə aiddir.

4-cü rəsm yarımdairəvi piyalə formalı, diametri 15-17 sm, dərinliyi 4 sm olan çaladır.

5-ci rəsm novçadır. Ehtimal ki, 17-19-cu əsrlərdə daşyonanlar tərəfindən çəkilmişdir.

Daşın üst kollarının şərqi böyüründə, bir sıradır oyuqlar vardır. Yerli maldarlar çardaq düzəltmək üçün dirəklərin baş hissələrini bu çalalarla qoyurdular. Buradaca heyvanı bağlamaq üçün daşda açılmış deşiklər vardır.

DAŞ N:91

Yazılıtəpənin qərb ətəyində, qurumuş çay yatağının sol sahilində yerləşir. Daşın cənub-şərqi tərəfi üçbucaq formalı, şaquli, hamar səthdən ibarətdir. Uzaq keçmişdə tonqal qalandığına görə daşın üzü rənglidir.

Nəzərdən keçirilən səthinin yuxarı gündündə ərəb əlifbası ilə üç sətrli fars yazısı vardır. Kitabənin mətnində deyilir ki, “İmad Şəki (burada olmuşdur) ibadət etmiş, getmişdir”. Alt səthin ortasında (ibadət etmişdir) sözündən sonra namaz qıldıqda istifadə olunan möhür daşını ifadə edən kiçik dairə çəkilmişdir. Yazı metal alətlə 13-14-cü əsrlərdə həkk edilmişdir.

DAŞ N: 92

Bu daş Yazılıtəpənin qərb yamacında, 80 N:-li daşdan 8 m qərbdə və 14 km 90 N:-li daşdan şimal-şərqdə yerləşir. Daşın şimal-şərq qurtaracağında böyük çat vardır.

1-ci rəsm profildə, korpusu sağa tərəf qaçan maralı gözəl yerinə yetirilmiş təsviridir. İncə boynu qaldırılmışdır, baş yaxşı formalasdırılmışdır. Hərəsində beş budaq olan iki buynuzu anfasda verilmişdir. İrəli çıxmış döşü enli və həcmlidir. Qarnı ortada boğumludur. Ombası dəyirmidir. Yuxarı qaldırılmış gödək və yoğun quyuğu vardır. Dal ayaqlarının topuq, qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları aydın sezilir. Rəsmiñ xətti inamlı və dəqiqdır. Rəsm dinamikdir. Rəssamın ustalığı aydın görünür.

Heyvanın fiquru quruluşuna və təsvirin yerinə yetirilmə texnikasına görə 9 N:-li daşda təsvir edilmiş maral təsvirini xatırladır (15-ci rəsm). Fərqli bundadır ki, bu təsvirdə maralın daha iri buynuzları var və boğazının altında saqqal sallanmışdır. E.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aiddir.

2-ci rəsm 1-ci rəsmiñ qarşısında, elə onun kimidir. Ayaq üstə, profildə və korpusu sağa olan maralın təsviri bitməmişdir. Çiyinlərinin üstündə donqarı aydın görünür, bu, heyvanın köklünü göstərir. Qarnının dal hissəsi, ayaqlarından biri quyuğu yoxdur. Dəyirmi ombası 1-ci rəsmidəki maralın qabaq hissəsi ilə kəsikdir. Qabaq ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Qüvvəti boynu qaldırılmışdır, başı kiçikdir. Orta ölçülü, budaqlı buynuzlarının hərəsində üç çıxıntı var. E.ə. 3-cü minilliyin son əsrlərinə aiddir.

3-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola maralın təsviridir. Qaldırılmış boynu var, başı kiçik, maili xətlə ifadə olunmuşdur. Xəttin üstündə anfasda azca qalxmış böyük, hər tərəfində beş budaq olan buynuzu görünür. Gövdəsi uzunsovudur. Ombası bucaq altındadır. Quyuğu iki kiçik cızıqla ifadə olunub. Çiyin hissəsi şaquli xətlə kəsilmişdir. Eramızın əvəllərinə aiddir.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, ola bilər, maralın təsviridir. Təsvir kobuddur. Başı və buynuzları göstərilməyib. Gövdəsi uzunsovudur. Ombası bucaq altındadır. Gödək və yoğun quyuğu üfüqi vəziyyətdədir. Qabaq ayaqlarından birinin xətti əyridir. Gövdəsinin qabaq hissəsi az maili xətlə kəsilmişdir. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 100

Yazılıtəpənin qərb ətəyində, qurumuş çayın sol sahilində yerləşir. Səthi (250x330 sm) qərbə tərəf mailidir. Daşda çətin sezikən 2 rəsmindən ibarət kompozisiya var. Rəsmlər enən xətt üzrə yerləşmişdir. Atlının kobud fiquru profildə, korpusu soladır. Atlı atın belində yəhərsiz oturmuşdur. Onun siluetlə verilmiş bir ayağı atın o biri yanından sallanmışdır. Atlı bir əli ilə atın yarından yapışmışdır, başının üstündə qaldırılmış o biri əlində üfüqi istiqamətdə izlədiyi marala tuşlanmış nizə tutmuşdur.

Atın gövdəsi uzunsovudur. Sağlığı dəyirmidir. Üfüqi vəziyyətdə olan quyuğunun ucu aşağı əyilmişdir. Qaldırılmış güclü boynu və kiçik başı vardır. Uzun sürən təqibdən sonra atın ağızı açıqdır. Bir qulağı

qabağı şəklənmişdir. Enli döşü rəvan surətdə irəli çıxmışdır. Aşağıda, qabaq ayaqlarının yanlarında iki kiçik piyaləvari çala qazılmışdır.

Atlının qarşısında təqib olunan profildə, korpusu sola tərəf maral təsvir edilmişdir. Qaldırılmış boynu irəli uzadılmışdır. Başı aydın verilmişdir. Ağzının kəsmiyi və gözü göstərilmişdir. Büyük, yoğun və budaqlı buynuzları anfasdan verilmişdir. Gövdəsi uzunsovudur. Ombası dəyirmidir. Gödək quyuğu üftüqi durmuşdur. Gövdəsinin qabaq tərəfi və döşü dalğavari və düz xətlərlə kəsilmişdir. Maralın döşündə və belində kiçik cizgilər var, ola bilsin, qan damalarını ifadə edir. Bütün bunlar, görünür, ovsun səciyyəlidir.

Atın və maralın təsvirləri texniki cəhətdən eynidir. Kompozisiya e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aiddir.

DAŞ N: 113

Cingirdağın şimal-şərq ətəyində orta ölçülü qaya parçasıdır. Daşın şimal-şərq tərəfində, şaquli, hamar sahəsində (2×3 m) 4 heyvan (üç at və bir keçi) təsvir edilmişdir. Onların hamısı çobanlar tərəfindən 19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində yerinə yetirilmişdir. Rəsmlər kobud və sxematikdir.

DAŞ N: 114

1 N:-li daşdan 275 m, 113 N:-li daşdan 82 m cənub-şərqtərəfli iri qaya parçasıdır. Cingirdağın şimal ətəyində yerləşir. Daşın uzunluğu 270 sm, eni 200 sm, qalınlığı 70 sm-dir. İki daş üzərindədir. Alt daşlar isə yerdən çıxan iri qayanın üzərində durmuşdur. Diqqəti burası cəlb edir ki, üstdəki daşın səthinin müxtəlif yerlərinə müxtəlif ölçülü daşlarla vurduqda müxtəlif tonlu zəng səsi çıxır. Yerli əhali ondan primitiv çalğı aləti kimi istifadə etmişdir və ona görə "Qaval çalan daş" adlanır. İndi də yerli maldarların uşaqları bu daşın ətrafına toplaşaraq ondan alınan səslərin sədaları altında rəqs edirlər. Daşın çalınan səthi əslər boyu sonsuz döyülmədən ovulmuşdur. Daşın bu qırğıçı, görünür, onun

növünün keyfiyyətini yoxlamaq məqsədilə 1953-cü ildə isə naməlum adam tərəfindən dağıdılmışdır.

DAŞ N: 123

Cingirdağın şimal-qərb ətəyində, qurumuş çayın sağ sahilində, Yazılıtəpənin 300-350 metrliyində iri qaya parçasıdır. Cingirdağla Yazılıtəpə arasından Dərəyurd qışlağına gedən yol bu daşın bir neçə metrliyindən keçir.

Daşın sıldırımlı divar formalı şərq tərəfi (hündürlüyü 3 m, uzunluğu 5 m) şimal-şərqə və cənub-qərbə enisi olan hamar səthdən ibarətdir. Burada daşın səthində 22 təsvir həkk olunmuşdur: 2 heyvan (15 və 16-ci rəsmlər) və 20 tamqa. Bütün tamqlar xarici görünüşlərinə görə üç qrupa bölüntür.

1-ci qrupa dairəciklər formasında 8 tamqanı əhatə edir: 2-ci, 3-cü, 12-ci, 13-cü, 18-ci, 19-cu, 20-ci və 21-ci rəslər. Dairəciklərdən aşağıya tərəf üç şüa formalı xətlər gedir. Xətlərdən biri şaquli, iki qiraqdakılar düz, hərəsi qabarıl tərəfi bayırda olan yarımqövs kimi çəkilmişdir. Nəticədə Günəşin qədim qrafik təsviri alınır.

2-ci qrupa iki tamqa (1-ci və 2-ci rəsmlər) aiddir. 1-ci qrupa aid tamqlardan fərqli cəhəti ondadır ki, kənar xətlərin alt ucları bir-birilə birləşdirilmişdir.

3-cü qrupa 10 tamqa aiddir (4-cü, 5-ci, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 10-cu, 11-ci, 17-ci və 22-ci rəsmlər). Bunlar da dairəciklərdən ibarətdir, lakin onlardan aşağıya bir düz xətt endirilmişdir. Bu xətt dairəcikdən aşağıda nalşəkilli fiqur ilə kəsişərk boğaz əmələ gətirir. Bu nalşəkilli fiquranın ucları aşağıya istiqamətləndirilmişdir və dairəciklərdən endirilmiş düz xəttə yaxınlaşır. Nəticədə stilləşdirilmiş kişi cinsli antropomorf fiqura alınır. Bu tamqlara Qobustanın qədim qəbiristanlığında baş daşlarında rast gəlinir.

Adları çəkilən tamqa qrupları orta əsrlərə - 10-18-ci əsrlərə aiddir, həm də 1-ci qrupa ayrılan tamqlar nisbətən qədimdir və 10-13-cü əsrlərə, ola bilər, daha əvvələ aiddir.

15-ci rəsm heyvanın, ehtimal ki, kərtənkələnin xətti təsviridir. Tarixi 17-18-ci əsrlərə aiddir.

16-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, naməlum növlü heyvanın, bəlkə də atın kobud, xətti təsviridir. Uzun boynu vardır; burnu aşağıya yönəlmış baş maili xətlə verilmişdir. Qulaqları göstərilməmişdir. Uzun quyruğu var. Rəsm 17-18-ci əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 134

Yazılıtəpənin qərb ətəyində yerləşən nəhəng qayadır. Onun şərq tərəfi aşağıya maili, dörd dördbucaqlı formalı (2x7m) hamar səthdən ibarətdir. Burada çətinliklə seçilən 5 heyvan təsviri vardır. Hazırda daşın səthində yenə də şibye bitdiyinə görə rəsmləri seçilmir.

1-ci, 2-ci və 3-cü rəsmlər atlının və şirin maral ovu səhnəsi kompozisiyasından ibarətdir. Naməlum rəssam heyvanların hərəkətlərində cəldliyi ustalıqla göstərə bilmüşdür. Atın və şirin quyruqlarının düzxəlli durumu, ayaqlarının və korpuslarının vəziyyəti bunu aydın göstərir. Şirin və atın ağızları açıqdır, sanki onlar uzunmüddətli qaçışa görə boğulurlar. Maralın, atın və şirin səciyyəvi xüsusiyyətləri çox ustalıqla verilmişdir. Ovçunun atı başını geriyə çevirmiş və sonunun çatdığını hiss etmiş marala çatmışdır.

Profillə, korpusları sol tərəfə olan hər üç heyvan kökdür. Maralın və şirin ombaları və atın sağısı dəyirmidir. Maralın və atın döş xətləri gözə çarpacaq dərəcədə irəliyə çıxmışdır.

Onların qulaqları kifayət qədər aydın göstərilmişdir. Maralın quyruğu çox gödəkdir, çətinliklə seçilir. Atın və şirin quyruqları isə, yuxarıda deyildiyi kimi, üfüqi vəziyyətdədir. Şirin uzun quyruğunun ucunda tük topası vardır.

Şirin yəli və başı eroziya nəticəsində daşın səthinin dağıılması ilə əlaqədar olaraq saxlanmamışdır.

Ovçu atda yəhərsiz oturmuşdur, onun hər iki ayağı atın bir yanından sallanmışdır. Yüyəni yoxdur. Atlı bir əli ilə atın yalandan yapışmışdır, digər əli ilə onu sürür.

Bu kompozisiya qədim dövr rəssamının yaradıcılıq qabiliyyətinin dərk edilməsi baxımından çox qiymətli və maraqlı olmaqla yerli əhalinin o dövrdə özünəməxsus mədəniyyəti üzə çıxır. Xüsusilə xalq içərisində gözəllik simvolu hesab edilən, Azərbaycan aşıqlarının, şairlərinin və yazıçılarının əsərlərində yüksək və təmiz hisslerin ifadəsi çün sevimli motiv olan maralın həyəcanının verilməsində rəssamın yüksək ustalıq məharəti heyranedicidir.

Bu ov səhnəsinin təsvirini e.ə. 3-2 minilliklərini hüdudlarına aid etmək olar.

4-cü rəsm profildə, korpusu sağa tərəf yüngül qaçışa keçi təsviridir. Fiqur dolğun verilmişdir. Boynu bir qədər uzadılmış və qaldırılmışdır, başı balacadır. İri qövsvari buynuzlarının ucları arxaya əyilmişdir, üst buynuz xətti bir qədər uzundur. Çiyinlərinin üstündə donqarı göstərilmişdir.

Ombası dəyirmidir və azca qaldırılmışdır. Gödək quyruğu şaquli dəyirmidir, ucu belə tərəf qatlanmışdır E.ə. 2-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

5-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin, sadə, sxematik təsviridir. Gövdənin qabaq hissəsi ilə qarışlığına görə başı aydın göstərilməyib. İri qövsvari buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyruğu vardır, şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları nisbətən uzundur. Gövdə şaquli xətlə kəsilmişdir. Son orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N:135

İri qaya parçasıdır. Yazılı təpənin qərb ətəyində, qurumuş çayın sol sahilində böyübü üstə düşmüşdür. Daşın səthi (12x5m) azca yerdən çıxır, hamardır, lakin bir az kələ-kötürdür və cənubda mailidir.

Daşın səthində çoxlu sxematik, kobud təhrif olunmuş heyvan, əsas etibarilə keçi rəsmləri həkk olunmuşdur ki, onların 30-u hesaba alınmamışdır. Onların çoxu eroziyadan silinmişdir.

Heyvan figurlarının yalnız ayrı-ayrı hissələri (məsələn, 2-ci, 18-ci və 19-cu rəsmlər) qalmışdır. Bəzi rəsmlər çox səliqəsiz yerinə yetiril-

mişdir, heyvanların bədənlərinin hissələri bir-birindən ayrılmışdır (4-cü, 9-cu və 13-cü rəsmlər). Başları aydın olmayan heyvan rəsmləri də vardır (1-ci, 6-cı, 12-ci, 16-ci, 17-ci və 22-ci rəsmlər). Az-çox bəzi keçi rəsmləri aydınlaşdırılmışdır (3-cü, 5-ci, 7-ci, 8-ci, 10-cu, 11-ci, 14-cü, 15-ci, 20-ci, 21-ci, 23-cü, 24-cü, 25-ci, 26-ci, 27-ci, 28-ci və 30-cu rəsmlər). Onların bəzilərinin gövdələri ənənəvi surətdə şaquli xətlərlə kəsilmişdir (10-cu, 13-cü, 14-cü, 15-ci, 17-ci, 21-ci və 22-ci rəsmlər). Bütün heyvanlar ayaq üstə təsvir olunmuşdur.

19-cu rəsm profildə, korpusları sola və sağa (9-cu rəsm), 29-cu rəsm ayaq üstə profildə, korpusu sola tərəf xətti təsviridir. Qaldırılmış gödək quyruqlu itin təsvirini xatırladır.

Bütün bu rəsmlər çobanlar tərəfindən 16-19-cu əsrlərdə həkk edilmişdir.

DAŞ N:136

122 N:-li daşa söykənən böyük qaya parçasıdır. Şimal-qərbə maili daşın səthi hamardır. Qərb tərəfində 8 rəsm həkk olunmuşdur.

1-ci rəsm atın belində yəhərsiz oturmuş atının təsviridir. Hər iki ayağı atın bir yanında göstərilmişdir. Ayaqların pəncələri sağa və sola yönəlmışdır. Gövdəsi ensizdir. Başı dəyirmidir, bir başa çıyılının üzərində durur, boyun göstərilməyib. Adamın figuru atın figuruna nisbətən xırda-xırda görsənir, adam elə bil atın üstündə durmuşdur. Atlı bir əli ilə yüksənin cilovunu tutmuşdur, o biri əlində irəliyə tuşlamış nizə tutmuşdur.

At ağırçəkilidir. Ayaqüstü, profildə, korpusu sağa tərəf təsvir edilmişdir. Yaxşı formaya salınmış başı vardır. Boyun yoğundur, qaldırılmış qövslə irəli əyilmişdir. Ağzında yüksənin iki qayışı göstərilmişdir. Qulaqları irəliyə şəklənmişdir. Döşü enli və qabarıldır. Sağlığı dəyirmidir. Qaldırılmış quyruğunun ucu, aşağı sallanmışdır. Dal ayaqların topuq çıxıntıları göstərilmişdir.

Heyvanın figuru realistik quruluşdadır, bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Xətlər inamlı və dəqiqdır. Rəsm naturadan çəkilmişdir. E.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarında həkk edilmişdir.

2-ci rəsm də sanki atın belində yəhərsiz oturmuş atlının təsviridir. Lakin atın figuruna nisbətən atlı kiçik görsənir. Dəyirmi başı var, boyunu göstərilməyib. Belində qurşaqlarıdır. Əlləri yoxdur, onun əvəzində figuranın qarşısında bir vertikal şaquli xətt var. Atlı, ehtimal ki, bir əli ilə cilovdan yapıшиб: o biri əlində başı üstündə üfüqi vəziyyətdə yarpaq şəkili ucluğu olan nizə tutmuşdur.

At ayaq üstə profildə, korpusu sağa təsvir edilmişdir. Nazik, nisbətən uzun boylu yuxarı qalıdırılmış və azca aşağı əyilmişdir. Başı kiçik maili xətlə ifadə olunmuşdur. Qulaqları qabağa şəklənmişdir. Burnunun aşağısında yüksənin cilovu görünür. Enli, bir qədər qabağa çıxmış döşü var. Qarın çox yiğcamdır. Sağlığı dəyirmidir. Quyruğu demək olar üfüqi vəziyyətdədir. Dal ayaqlarının topuq çıxıntıları göstərilmişdir. Atın ayaqlarının vəziyyətinə görə demək olar ki, atlı cilovu dərtmişdir və atını saxlamaq istəyir. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

3-cü rəsm atın belində yəhərsiz oturmuş atlının təsviridir. Ayaqlarını hər ikisi heyvanın qarnının qabaq tərəfindən sallanmışdır. Dəyirmi başı var, boyunu göstərilməyib. Atlı bir əli ilə cilovu tutmuşdur, o biri əlində çıyinləri bərabərlikdə üfüqi vəziyyətdə nizə tutmuşdur.

Atın figura ayaq üstə, profildə, korpusu sağa göstərilmişdir. Nisbətən uzun boyunu var, küt burunlu yekə başı var. Qulaqları qabağa şəklənmişdir. Döşü qabarıldır. Gövdəsi ağırçəkil və həcmlidir. Sağlığı dəyirmidir. Üfüqi vəziyyətdə saxlanmış gödək quyruğu var. Dal ayaqlarının topuq çıxıntıları göstərilmişdir. Qabaq ayaqlarından biri yoxdur. Rəsm eramızın əvvələrinə aiddir.

4-cü rəsm keçi təsviridir. Fiqur realistik quruluşludur. Keçi ayaq üstə, profildə, qaçışda, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Gövdəsi dərtmişdir, qabaq hissəsi arxa hissəyə nisbətən həcmlidir. Döşü azca irəliyə çıxmışdır. Qarnı çox yiğcamdır. Belinin xətti bir qədər batıqdır. Boyunu nisbətən yoğundur, qaldırılmışdır, kiçik başı var. Qövsvari buynuzlarının ucları arxaya əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Qaldırılmış gödək quyruğu var. Qabaq ayaqlarının diz çıxıntıları göstərilmişdir. Dal ayaqlarından birinin yuxarıda çıxıntı var. E.ə. 2-1-ci minilliklərinin hüdudlarına aiddir.

5-ci rəsmdə keçinin qaçışda, profildə korpusu sağa təsviridir. Fıgur 4-cü rəsmdə olduğu kimi dərhal və bir sıra detallarda onu təkrarlayır. E. ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

6-ci rəsm keçininin ayaq üstə, profildə, korpusu sağa xətti təsviridir. Dik və ucları geriyə yönəlmış buynuzları var. Gödək quyuğu şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm 18-19 -cu əsrlərə aiddir.

7-ci rəsm də keçininin ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf təsviridir. Qaldırılmışdır, sonda bir az dərtilmiş və azca əyilmiş boynu, kiçik başı var. Bir gözü göstərilmişdir. Qılıncvari buynuzlarının ucları belinə tərəf əyilmişdir. Qarnı yığılmışdır, ona görə bədəni ariq görsənir. Ombası bir az itiləşdirilmişdir. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

8-ci rəsm hansısa bir əşyanın yaxud heyvanın təsvirinin fragmətidir.

DAŞ N: 143

Hündürlüyü 108 sm olan uzunsov və donqarlı qaya parçasıdır. Cingirdağın şimal-şərqində düzəndə, 114 N:-li daşdan 850-860 m cənub- şərqdə yerləir. Daşın ümumi uzunluğu 260 sm, eni 75 smdir. Daşın səthində 99 müxtəlfi işarə həkk edilmişdir, tamqlar, xırda oyuqlar və şərh oluna bilməyən təsvirlər. Onların 5-i tamqadır (5-ci, 1ss5-ci, 16-ci, 23-cü və 40-ci rəsmlər) və 123 N:-li daşdakı bir qrup tamqa təsvirləri ilə eynidir. Kiçik dairəciklərindən aşağıya şüasəkilli üç xətt endirilmişdir. Qalan 14 tamqa (1-ci, 2-ci, 3-cü, 4 -ci, 6-ci, 12-ci, 14-cü, 17-ci, 20-ci, 21-ci, 24-cü, 33-cü, 39-cu və 41-ci rəsmlər) bütünlüklə 123 N:-li daşdakı 3 qrup tamqları təkrarlayır. Daha 8 tamqa (7-ci, 8-ci, 11-ci, 13-cü, 22-ci, 27-ci, 28 -ci, və 41-ci rəsmlər) 141 N:-li daşda həkk edilmiş tamqlarla eynidir bu işdə 141 N:-li daşdakı tamqlar nəzərdən keçirilmir və 123 N:-li daşdakı 3 qrup tamqlarla müqayisə oluna bilər. Bircə fərqi budur ki, dairəcikdən endirilən xətlərin üçü də düz xətlidir. 13-cü rəsmdəki tamqada

dairəciyin ortasında nöqtə, 22 N:-li rəsmdəki dairəciyin ortasında xaç işarəsi həkk olunmuşdur.

Nəzərdən keçirilən 8 tamqa 15-18-ci əsrlərə aiddir.

Sonrakı 6 tamqa bir sıra səciyyəvi cəhətləri ilə fərqlənir.

9-cu rəsm 123 N:-li daşdakı 1 qrup tamqları xatırladır, lakin dairəcikdən aşağıya 4 şüasəkilli xətt endirilmişdir, həm də xətlərin ucları sağa və sola qatlanmışdır. 14-16-ci əsrlərə aiddir.

10-cu rəsmdə tamqa dairəcikdən və aşağı enən 3 xətdən ibarətdir. Xətlərin ikisi bir-birinə paraleldir, üçüncüsi (sağda kənarda) ortadakı xətlə ortada bucaq altında birləşmişdir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

26-ci rəsm 37-ci rəsm kimi (bax aşağı) həkk olunmuşdur. Ondan bununla fərqlənir ki, ikinci dairəcikdən sonra şaquli xəttin qurtaracağında bucaq formalı daha üç xətt həkk edilmişdir. Rəsm 15-16-ci əsrlərə aiddir.

29-cu rəsm dairəcikli tamqadan və bucaq altında iki cüt ayaqdan ibarətdir. Ola bilər 9-cu rəsmlə təqlid etmişdir. Rəsm 16-18-ci əsrlərə aiddir.

34-cü rəsm də dairəcikdən və 2 ayaqdan ibarət tamqadır, lakin sol ayaqcıq düzxətli ayaqcıq qövs şəklində əyilmişdir. Rəsm 18-19-cu əsrlərə aiddir.

37-ci rəsmdə tamqa 123 N:-li daşdan 2 qrup tamqların təsvirinin təkrarlayır. Rəsm 16-17-ci əsrlərə aiddir.

Bütün tamqlardan ikisi formalarına görə seçilir.

35-ci rəsm rus əlifbasında “Φ” hərfini xatırladır: düz şaquli xətt dairəciyi ortadan kəsərək onun çəvrəsinin hüdudundan bir az kənarə çıxır. Dairəcəyin sol tərəfində bir kiçik maili xətt çəkilmişdir. Rəsm 15-16-ci əsrlərə aiddir.

36-ci rəsm ortasında nöqtə həkk olunmuş dairəcikdən ibarət olmaqla tamqanın bir növüdür. Qalan üç tamqanın aşağıdakı çəkilişləri var.

18-ci rəsm rus əlifbasının “Π” hərfini xatırladır. Üzərində üfüqi xətt çəkilmişdir.

19-cü rəsm üç paralel üfüqi xəttdən ibarətdir, üst xəttin ortasına bir şaquli xətt endirilmişdir.

25-ci rəsm də üç paralel üfüqi xəttdən ibarətdir, lakin sol kənar xətt bir qədər uzundur.

Kiçik xətt parçalarından ibarət işarələrə Qobustanın qəbir daşlarında da rast gəlinir.

Bu üç rəsm son orta əsrlərə aid edilə bilər.

30-cu və 31-ci rəsmlər şərh oluna bilmir: ola bilər “Φ” hərfi formalı fiqura ilə (31-ci rəsm) ilə birləşdirilmiş antropomorf fiqurudur (30- cu rəsm).

32-ci rəsm naməlum növlü heyvan təsviridir. Onun gövdəsi (?) üç şaquli xətlə, qarın (?) xəttinin davamı olan başı (?) bir şaquli xətlə kəsilmişdir.

Axırıncı üç rəsm, görünür, çobanlar tərəfindən həkk edilmişdir və heç bir məna kəsb etmir. 18-19-cu əsrlərə aiddir.

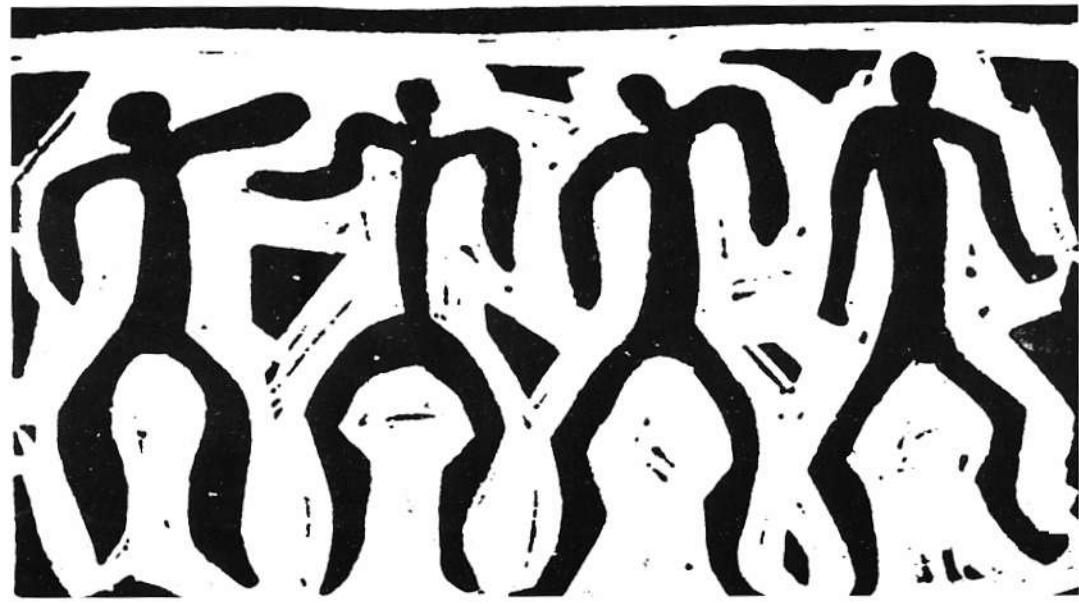
Haqqında danışdığınız işarə və tamqlardan başqa daşın səthində 56 kiçik oyuq qazılmışdır. Onlardan biri nisbətən böyükdür və yanında xətt parçası vardır. böyük oyuqdan sağdakı kiçik oyuqlar hərəsində 7 oyuq olmaqla yuxarıdan aşağıya doğru düz xətt üzrə 3 cərgədə yerləş-

dirilmişdir. Böyük oyuqdan bir az yuxarıda hərəsində 3 oyuq olmaqla iki cərgədə maili xəttlə oyuqlar da var, həm də onların arasında sanki bu iki cərgəni birləşdiyi bir oyuqda vardır. Burada da 7 oyuq həkk edilmişdir. Böyük oyuqdan solda, hər cərgədə oyuq olmaqla kvadrat formada yerləşmişdir, yəni 9 oyuğun düzülüyü kvadrati xatırladır. Axırıncı düz xətt üzrə 10 oyuq da qazılmışdır. Bütün oyuqlar, ya da onların hər qrupu, ehtimal ki, hansısa bir məna kəsb edir. Bəlkə də oyuqlar bütünlükdə hansısa naməlum növlü bir heyvanın təsviridir.

DAŞ N: 153

Orta ölçülü qaya parçasıdır. Yazılıtəpənin şərq ətəyində, 35N:-li daşdan 6 m şərqdə yerləşir. Daşın 205x215 sm sahəli cənub tərəfi romb formalıdır.

Daşın aşağı hissəsinin səthində profildə, korpusu sağa tərəf sürətlə qaçan heyvan təsviri vardır. Təsvir çox ustalıqla yerinə yetirilmişdir. Heyvan kök və qüvvətlidir. Naməlum rəssam, görünür, at yaxud kulan təsvir etmişdir. Gövdəsi dərtulmuş vəziyyətdədir, qabaq hissəsi arxa hissədən iridir. Boyun irəliyə uzadılmışdır, ağızı açıqdır. Şaquli

BÖYÜKDAŞ DAĞI
Yuxarı terras

Böyükdaş dağı Qobustan dəmiryol stansiyasından təxminən 4 km qərbdə, Kənizdağ palçıq vulkanından 2 kilometr cənubda yerləşir.

Böyükdaş Xəzər dənizi tərəfdən stol formalıdır və şimaldan cənuba doğru 3 km uzunluğunda divar kimi yuxarı qalxır. Dağın torpaq örtüyü eroziya nəticəsində asanlıqla daşılan gil suxurdan ibarətdir.

Dağın zirvəsi uzaq keçmişdə düzəngahdan ibarət olmuşdur. Nazik torpaq təbəqəsinin altı 10-15 qalmışında Abşeron mənşəli əhəng daşından ibarət təbəqə vardı. Möhkəm yeraltı təkanların və eroziyanın çoxəsrlilik təsiri altında dağın sağ tərəfi və əhəngdaşı hissəsi daşılmışdır. Bunun nəticəsində dağın şərq yamacının orta zolağında, şimaldan cənuba doğru əhəngdaşının çoxsaylı böyük və kiçik parçaları və qalaqları ilə örtülmüş 4 terras əmələ gəlmışdır. Ümumiyyətlə, dağın bu tərəfi güclü zəlzələdən sonra əmələ gəlmış xarabaliği xatırladır. Burada ayrı-ayrı sahələrdə, bəzən keçilməsi mümkün olmayan dar keşidlər əmələ gəlmışdır.

Yuxarı terrasda, dağın zirvəsinə yaxın yerdə, həmişə adamları və heyvanları özünə cəlb edən təmiz, içməli suyu olan təbii bulaqlar vardır.

Dağın yamacının dağılması nəticəsində zirvəni əsl gil edən əhəngdaşı təbəqəsi 10-15 m dərinliyində uçurum əmələ gətirmişdir. Uçurumun (eni 5 m) təkcə cənub hissəsində və onun şimal hissəsinin qurarağında (eni 11 m) hərəsinin zirvənin hamar səthinə çıxan bir keşidi qalmamışdır.

Məhz qayaların belə fantastik dağıldığı rayonda dağın zirvəyə

yaxın şərq yamacında (yuxarı terrasda və onun ətəyi rayonunda) böyük qaya parçalarının bir-birinin üstünə düşməsi nəticəsində pis havada aborigenlərin sığınacağına çevrilmiş 20-yə qədər böyük və kiçik mağara və talvar əmələ gəlmışdır. Bu qaya parçalarının bir çoxu üzərində ən qədim dövrlərdən başlayaraq 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər adamların və heyvanların təsvirləri, işarələr, piyalə şəkilli oyuqlar, iki tərəfli deşiklər həkk edilmişdir.

Böyükdaşın hüdudlarında üzərində təsvirlər olan çoxlu daşlar qeydə alınmışdır: yuxarı terrasda 167 daş, aşağıda və onun ətəklərində 323 daş. Hər sahədə daşların sıra nömrələriləri var. Hər metrdən bir üfüqi çapmalarla, daşların olduğu yeri göstərən topoqrafik plan tərtib edilmişdir.

19-cu əsrin 80-cı illərinin əvvələrində Böyükdaş dağının hüdudlarında olan çox böyük miqdarda daşlar qırılmış və Bakı-Tbilisi dəmir yolunun çəkilişində istifadə edilmişdir. Bu da yerin təbii landşaftını pozmaqla yanaşı, yuxarı terrasda nadir qaya rəsmli daşları məhv etmişdir. Ehtimala görə nadir qaya təsvirləri olan çoxlu miqdarda daş ləğv edilmişdir.

1946-1950-ci illərdə Böyükdaş dağı əsildə inşaat üçün daş karxanasına çevrilmişdi. Nəticədə Qobustanın qaya təsvirləri kompleksi bir daha tələfata uğradı.

1951-ci ildən Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə Qobustanın hüdudlarında inşaat üçün daş hazırlanması dayandırıldı.

Quyu-bulaqdan 30 metr məsafədə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Onun şərq, cənub və qərb tərəflərində sadə daş, bəzən də metal alətlə heyvan və insan təsvirləri həkk edilmişdir. Onlardan ən dəyərləri cənub və şərq tərəfdədir.

Daşın cənub tərəfi uzunluğu 7,5 m, hündürlüyü 5 m-ə qədər olan hamar şaquli səthdən ibarətdir. Onun səthində 30 təsvir var: qeyri-müəyyən növə məxsus 14 heyvan, 12 keçi, 3 at və adam rəsmləri.

Bunlardan ən qədimi qeyri-müəyyən növə məxsus heyvan təsvirləridir. Ümumi görünüşə əsasən heyvanlar öküüzü xatırladır, lakin buynuzlarının forması bu fikri təkzib edir. Onların fiqurları real əsaslarla - ayaq üstə, profildə, korpusu sağa (7-si) və sola (7-si)- verilmişdir. 21-ci rəsmidə heyvan çəpişə hücum edir (20-ci rəsm). Hamisının bədən quruluşu böyük və ağırçəkilidir. Süstünləri xüsusi olaraq nəzərə çarpır, bu da onların dolğunluğu haqqında təsəvvürü artırır. Boyunları yoğundur, bəzilərində bir qədər aşağı əyilmişdir, başları kiçikdir. Buynuzları qabağa çıxmış, bir qədər yuxarı qalxmış və ucları, keçi buynuzunu xatrılادaraq bir qədər geriyə əyilmişdir. Bütün bu təfsilat həmin heyvanları, şərti olaraq kannalara bənzətməyə imkan verir. Sağrıları bucaq altındadır. Quyruqları öküzungü kimi sallanır. Ayaqları gövdələrinə şaquli vəziyyətdədir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aid edilir.

15-ci rəsm qeyri-müəyyən növə məxsus heyvanın, ehtimal ki, öküüzü (ayaq üstə, profil, bədəni sağa yönəlmış) sadə təsviridir. Uzunluğu 100 sm, ciyinlərdən hündürlüyü 50 sm-dir. Bədəni ağırçəkilidir, bir qədər uzunsovudur. Boynu qüvvətli, gödək və dolğundur. Aşağı əyilmiş kütburnu ilə birlikdə başı böyükdür. Buynuzları göstəriləmişdir. Sağısı bucaqvardır. Quyruqu aram sallanır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Daha qədim rəsmləri təqlid edərək orta əsrlər dövründə metal alətlə nəqş edilmişdir.

Keçilərin təsviri sadə, bəziləri isə sxematik (məsələn, 12-ci, 13-cü, 27-ci, 29-cu rəsmlər) verilmişdir. 27-ci və 29-cu rəsmlərdəki keçi təsvirləri çox tərrif edilmişdir. Boyunları və başları birlikdə, bütöv haldə göstərilir. Ehtimal ki, onlar son orta əsrlər dövründə çobanların asuda vaxtlarında həkk edilmişdir.

4-cü rəsmidə keçi təsviri maraqlıdır. Onun fiquru ayaq üstə, profil, bədəni sağa yönəlmış vəziyyətdə real quruluşa verilmişdir. Bədən quruluşu mütənasibdir, rəsmin xətləri aydın və inandırıcıdır. Heyvanın bədəni orta hissədə nazılır və sanki iki üçbucaqdan ibarətdir, şaquli xətlə kəsilib. Boynu nisbətən uzundur, bir qədər yuxarı qalxmış, başı kiçik, burnu aşağı olmaqla yaxşı formalaşdırılmışdır. Buynuzları böyük və qövsəkillidir, yuxarı qalxmış və ucları geriyə qatlanmışdır. Ombası bir qədər qaldırılmış, dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, qarmaq şəkillidir və ucu kürəyinə doğru yönəlmışdır.

Bu təsviri konfiqurasiyasına görə Yazılıtəpəninin təsvirlərindən fərqlənir və Böyükdaş rayonu səciyyəvidir. Rəsm e.ə.3 -cü minilliyin sonuncu əsrlərinə aiddir.

Gözdən keçirdiyimiz keçi təsvirləri Yazılıtəpədəki dağlarda həkk olunmuş təsvirlərin eynidir. Onlar müxtəlif vaxtlarda icra edilmiş və tarixi e.ə. 2-1 minilliklərə, 12 və 13-cü rəsmlər isə yeni eraya keçid dövrünə aiddir.

Atların təsvirləri aydın xətlə seçilir. Onların hamısı yüngül yürüşdə, profildə, bədənləri sağa (14-cü və 23-cü), sola (23-cü rəsm) yönəlmış vəziyyətdə göstərilmişdir. Onların axırıncısı real üslubda verilmişədir, dinamikdir. Ortada bel xətti bir qədər əyilmişdir. Boynu nisbətən yoğundur, dəyirmi ağızlı kiçik başı var. Gödək qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Döşü bir qədər irəliyə çıxmışdır. Sağısı dəyirmidir. Qurtaracaqda qatlanmış dal ayaqlar digər iki atın təsvirlərində olduğu kimi irəliyə yönəlmışdır. Kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir.

Adamin kiçik təsviri (1-ci rəsm) sxematikdir. Bədənini six bürünmüs paltarı dizinə qədər enmişdir, belində kəməri var. Əlləri göyə qaldırılmışdır. Dəyirmi başı sanki göyə qaldırılmışdır. Eramızın ovvalarınınə aiddir.

Öküz təsvirinin (2-ci rəsm) fonunda naməlum növlü heyvanın sxematik rəsmi həkk edilmişdir (3-cü rəsm). Gövdəsi ortada bir qədər əyilmiş düz xətlə ifadə olunmuşdur. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Daşın şərq tərəfində 5 öküz və 4 keçi rəsmi vardır. Onların içərisində öküzün iri (uzunluğu 1m) təsviri fərqlənir (1-ci rəsm). Onun figuru real üslubdur, ayaq üstə, profildə və korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Gövdəsi qüvvətli və ağırçəkilidir. Bədən quruluşu mütənasibdir. Süyüünü aydın ifadə edilmişdir. Qüvvətli, yoğun boynu var. Yekə başı var, burnu aşağı yönəlmışdır. İrəli çıxmış iri buynuzları ortada burularaq dik qaldırılmış və ucları arxaya yönəlmışdır. Ayaqları və quyuğu göstərilmişdir. E.ə. 6-5-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir.

Keçilərin dörd təsvirindən 3-cü rəsmi götürək. Heyvan profildə, korpusu sağa tərəf qaçışda göstərilmişdir.

Figuру böyükdür, ağırçəkilidir. Boynu yoğundur. Aşağıya yönəlmış küt burnu olan başı böyükür. Yuxarıya qaldırılmış və ucu kürəyi nə yönəldilmiş qövsəoxşar buynuzları var. Quyuğu gödəkdir, şaquli vəziyyətdədir. Kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir (normal yeri bir qədər dəyişdirilmişdir). Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyə aiddir.

4-cü rəsmdəki keçinin qarnı çox yığcamdır, figuru sanki iki üçbucaqdan ibarətdir. Heyvanın sinəsi rəvan surətdə irəli çıxır. Boynu qısamış, azca yuxarı qaldırılmışdır, aşağıya doğru yönəldilmiş sivri burnu olan başı kiçikdir. Buynuzları qılıncəoxşardır, yuxarı qalxmış, ucları geriyə yönəlmışdır. Bel xətti azca batiqdır. Ombası bucaq altındadır. Quyuğu gödəkdir, irəliyə çıxaraq bir qədər yuxarı qalxmışdır. Dal ayaqları uclardan birləşdirilmiş və gövdəsinin dal hissəsi daha böyük görünür. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyin ilk dövrünə aiddir.

2-ci və 5-ci rəsmlərdə keçilər, profildə, aram yerişli və bədənləri sağa dönmüş vəziyyətdədir. Onların figurları real əsaslarla göstərilmişdir. Buynuzları qısa, başları aydın ifadə edilmişdir. Buynuzları qövsəridir, yuxarı qaldırılmış və geriyə əyilmişdir. Quyuqları gödəkdir və yuxarı qalxmış və bellərinə doğru yönəlmışdır. 2-ci rəsmdəki keçinin qabaq ayaqları qövsə birləşdirilmişdir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyin sonuncu əsrlərinə aiddir.

DAŞ N: 12

Quyudan 40 m şimal-qərbədə hündür qayanın başında yerləşən meydançıdadır. Qaya parçasının qərb qurtaracağı yaxındakı daşlarla birləşərək ona bitişik olanlarla bir yerdə pis havadan və Ginoşdən qorunmaq üçün münasib olan iki maili çardaq əmələ gətirmişdir. Bizim ekspedisiyanın üzvləri ona "Çardaq zağa" adını vermişlər. Dağın şərq və qərb tərəflərində çoxlu heyvan və adam təsvirləri qalmışdır. Qayanın şərq tərəfi, eni cənubdan şimala 5 m, hündürlüyü 6 m qədər olan dik səthdən ibarətdir. Onun aşağı hissəsi hamardır. Burada heyvanların və adamların təsvirləri həkk edilmişdir, bunların bir çoxu sonralar metal alətlə zədələnmişdir. Metal alətlərlə, bəzən də daşla zədələnmərinə baxmayaraq 16-ci rəsm çox və ya az dərəcədə yaxş mühabifəz edilmişdir.

Qeyd edilən ən qədimi qeyri-müəyyən növlü heyvanın, ehtimal ki, kannanın (11-ci rəsm) təsviridir. Konfiqurasiyasına görə 9-cu daşın 24-cü rəsm ilə eynidir. Heyvan figuru real əsas üzrə - ayaq üstə, profildə bədəni sağa yönəlmış vəziyyətdə qurulmuşdur. Üç da! ayağı göstərilmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyin erkən əsrlərinə aid edilir.

12 və 16-ci rəsmlərdə keçi təsvirləri real əsaslar üzrə (ayaq üstə - 2-ci rəsm, qaçanda -16-ci rəsm, korpusları sağa yönəlmış) verilmişdir. Bədənləri böyükür. Buynuzları qövsəoxşardır, ucları geriyədir. Quyuqları gödəkdir, bellərinə doğru əyilmişdir. Tarixi e.ə 2-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aid edilir.

On son təsvirlər keçilərin 18-19-cu əsrlərdə metal alətlərlə həkk olunmuş təsvirləridir (3-cü və 5-ci rəsmlər).

Keçilərin qalan təsvirləri (1-ci, 2-ci, 3-cü, 6-ci, 7-ci, və 8-ci rəsmlər) ayaqüstə, profildə, korpusu sağa tərəf yönəlmış vəziyyətdə verilmişdir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyə aid edilir. Bunlardan daha qədimi 2-ci və 8-ci rəsmlərdirdir.

Nəzərdən keçirilən rəsmlər qrupunda öküzlər üzrəndə ov səhnəsi xüsusi maraq doğurur. Kompozisiya 3 fiqurdan: it (10-cu rəsm), ovçu

(13-cu rəsm) və öküzdən ibarətdir. Öküz gərgin, bütün bədəni ilə irəliyə yönəlmış vəziyyətdə (qaçanda, profildə, bədəni sağa yönəlmış) verilmişdir. Bədəninin ön hissəsi daha böyükdür. Süüsünü aydın göstərilmişdir. Boynu yoğundur, irəli gərilmışdır, başı kiçikdir. Buynuzları kələ-kötürdür, irəliyə doğrudur. Ucları yuxarı qatlanmışdır, sinəsində kiçik çıxıntısı var. Boynunun özülü, eləcə də bədəni ortada xətlərlə kəsişir. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, sallanır.

Öküzün arxasında bir qədər aralı bütün qamətilə ayaq üstə durmuş adamın anfas təsviri verilmişdir. Başı dəyirmi, boynu nisbətən zərifdir. Bir əli ilə əyilmiş qındır, o birisi isə öküzə tərəf yönələrək qılınçı yuxarı qaldırılmışdır. İt onun ardınca cumur. Onun kiçik qulaqları olan başı nisbətən böyükür, demək olar ki, dəyirmidir. Ortada bədəni çox gərilmış və əyilmişdir, quyruğu yanına yapmışdır, qabaq və dal ayaqları irəliyə uzadılmış (baldır və biləkləri üfüqi vəziyyətdədir), irəliyə atılmağa hazırlaşır. Kompozisiyanın tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

15-ci rəsmədə adam təsviri kobud və sxematik verilmişdir. Ayaqları sallanmışdır. Hər iki əli ilə ovçu tərəfə çevrilmişdir (13-cü rəsm). Bellində, yəqin ki, qılınçın qını olmuşdur. Bunun da tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

Daşın qərb tərəfi sığınacağın içərisində şərq divarının əmələ gətirmişdir. Onun hamar səthi var və yuxarıdan irəliyə əyilmişdir. Üzərində 21-ci rəsm 12 adam, 3 keçi, at, 2 müəyyən edilməmiş heyvan və 3 qeyri-müəyyən əşya təsvirləri həkk olunmuşdur.

Bu rəsmlər iki kollektiv əmək prosesinin iki səhnəsi xüsusi maraq doğurur. Birinci qrupda 5 adam var (4-cü və 8-ci rəsmlər), bunlardan 4-ü profildə (5-ci və 8-ci rəsmlər) göstərilmişdir, onlar cərgə ilə əlləri yuxarı qaldırılmış və dizləri azca bükülmüş halda dayanmışlar, sağda kənardakının gödək quyruğu var. Onların hamısı başları üzərində dairəyə oxşar uzun bir əşya aparırlar (9-cu rəsm). Onun sağ ucu təxminən cəngələoxşardır, solu - qısa, düz şaqulidir. "Dirsəyin ortasından cəngələoxşar uclu yuxarıya bir xətt ayrıılır. Soldan birinci adam (4-cü rəsm) daha böyük ölçüdədir, bunun da quyruğu var, ancaq uzundur. O,

ayaqlarını dizdən bükərək pəncələri yana olmaqla geniş açmışdır. Bədənin yuxarı hissəsi profil göstərilmişdir, iri döşü aydın görünür, bu isə rəsmin qadın təsviri kimi qəbul etməyə imkan verir. O, iki əllərini yuxarı qaldırıb, yəqin ki, qadın işə rəhbərlik edir.

Bu qrupun üzərində ayaqları geniş açılmış və dizdən bükülmüş adamin anfas təsviri verilmişdir (10-cu rəsm). Sol əli dirsəkdən bucaq şəkilli bükülmüş, sağ əli ilə bir qədər yuxarı qalxmışdır və hər hansı bir əşya tutmuşdur, ehtimal ki, kamana oxdur. Onun qarşısında başsız və gödək quyruğu olan bir heyvan - yəqin ki, keçi həkk olunmuşdur (11-ci rəsm).

İkinci qrupa 3 böyük adam aiddir (17-20-cu rəsmlər). Əvvəlki qrupda olduğu kimi, solda təsvir edilmiş adam işə rəhbərlik edir. Onun fiquru böyükür, ayaqları geniş açılmış və dizdən bükülmüşdür, pəncələri yanlara yönəlmüşdir; əlləri yuxarı qalxmışdır, uzun quyruğu var. Bədənin yuxarı hissəsi profildə göstərilmişdir, böyük döşü aydın görünür, deməli, təsvir edilən qadındır. Ondan sağ tərəfdə, birinci qrupda olduğu kimi, əlləri yuxarı qalxmış və dizləri azca bükülmüş 2 adam təsviri həkk edilmişdir. Sağdan kənardakı fiqurun ayaqları yanında 2 uşaq təsvir edilmişdir. Hər 3 nəfər yuxarı qaldırılmış əllərində tirə oxşar üfüqi vəziyyətdə olan bir yük tutmuşlar. Onun sağ ucu dalğasəkilli geriyə qatlanmışdır (16-ci rəsm).

İnsan fiqurlarının quruluşu, onların icra edilməsi üsulunu, eləcə də zəhmətkeşlərin hər iki qrupuna qadınların rəhbərlik etməsi şəraitini nəzərə alaraq onların tarixini e.ə. 4-cü minilliyin ortalarına aid etmək olar.

Adamların başqa təsvirlərindən 14 və 15-ci rəsmlər diqqəti cəlb edir. Hər iki nəfər çömbələrək oturmuş, onların dəyirmi kiçik başları və uzun quyruqları var. Tarixi həmçinin e.ə. 4-cü minilliyin ortalarına və yaxud daha sonrakı dövrə aid edilir.

2-ci rəsmədə keçi təsviri diqqətə layiqdir. Onun fiquru real əsas üzrə qurulmuş (ayaqüstə, bədəni sağa yönəlmış), şəklin xətləri aydınlaşdır, fiqur düzgün qurulmuşdur. Heyvanın bədəni ağır çəkilidir, ciyinləri üstündə donqarı nəzərə çarpacaq dərəcədə göstərilmişdir. Boynu qüvvəlidir, başı kiçikdir, yaxşı formalaşmışdır. Buynuzları iri qövsvarıdır,

yuxarı qalxmış, ucları arxaya qatlanmışdır. Ombası dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, şaquli vəziyyətdədir. Ayaqları bədəninə perpendikulyardır. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin hüdüdləri ilə müəyyən edilir.

1-ci və 21-ci rəsmlər qeyri-müəyyən növə məxsus heyvanın ehtimal ki, antilopun təsvirləridir. Onların figuru asta yürüsdə, profildə, bədəni sola (1-ci rəsm) və sağa (21-ci rəsm) yönəlmış vəziyyətdə göstərilmişdir. Boyunları azca yuxarı qalxmış, xirdə qulaqları və ya buynuzları olan başları aydın göstərilmişdir. Quyruqları güclə seçilir, şaquli vəziyyətdədir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

3-cü rəsm atın real təsviridir (ayaqüstü, profil, korpusu sağa tərəf). Boynu bir qədər qaldırılmış, küt burnu olmaqla başı yaxşı formalaşmışdır. Qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Sağlığı kobuddur. Quyruğu gödəkdir, aram dayanmışdır. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

13-cü rəsm qeyri-müəyyən növə məxsus heyvanın sürətilə qaçmasını göstərir (profil, bədəni sağa yönəlmüş). Bədəni çox böyük və güclüdür. Boynu qıсадır, tosqundur, başı aydın göstərilmişdir. Buynuzları kiçikdir, qövəvardır. Ombası dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, bir qədər aşağı əyilmişdir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

12-ci rəsm bir ucu çəngələ oxşar, o birisi qarmaqşəkilli ucları olan əşyanın təsviridir.

DAŞ N:13

“Çardaq zağa” sığınacağının cənub tərəfini divar kimi tutan və şərq tərəfi 12N:-li daşa söykənən nəhəng qaya parçasıdır. Daşın sığınacağın içərisinə baxan şimal tərəfi ölçüsü 4x5 m olan şaquli hamar səthdən ibarətdir. Burada 6 təsvir qeyd alınmışdır. Onların içərisindən birinci rəsm uzunluğu 80 sm, çiyinlərdən hündürlüyü 40 sm olan çətin seçilən keçinin böyük təsviridir (ayaqüstü, profildə, korpusu sağa yönəlmüş). O daş səthinin, demək olar ki, mərkəzi hissəsində daş alətlə həkk edilmişdir. Rəsm realdır. Nəyi isə dinləyən heyvanın vəziyyətini çox aydın göstərir. Bədəni mütənasibdir. Bədənin qabaq hissəsi daha böyükdür. Başı yaxşı formalaşmış, burnu qabağa doğru daralır.

Buynuzları böyükdür, yuxarı qalxır və geriyə əyilir, ucları qövs şeklinde aşağı yönəlir. Döşü sərbəst irəli çıxır. Qarnı ön hissədə bir qədər yiğcamdır. Ombası dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, ucları qarmaq şeklinde kürəyə tərəf uzanır. Dal ayaqları atlının təsvirinin sonrakı təsvirə söykənməsi nəticəsində zədələnmişdir (4-cü rəsm). Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aid edilir.

4-cü və 6-cı şəkillər iki silahlı atlı arasında gedən döyüş səhnəsini göstərir. Hər ikisi sadə sxematik tərzdə verilmişdir. Atlıların ayaqları irəliyə doğrudur. Hər iki atlı bir əlləri ilə atın yüyənin cilovundan tutmuş, o biri əlləri ilə qılınçı yuxarı qaldırmışdır, sol tərəfdəki atlının (4-cü rəsm) belindəki qılincının qını aydın görünür.

Atlar profildə, burunları bir-birinə yaxın göstərilmişdir. Bədənləri nazilmiş və uzadılmışdır. Uzun boyunları yuxarı qalxmış, başları böyük deyil, çəhəngləri açıqdır, qulaqları aydın göstərilmişdir. Hükum edən tərəf ehtimal ki, birinci atlıdır: bunu atın irəliyə yönəlmüş başı, yuxarı qalxmış quyruğu və dal topuqlardan bükülmüş ayaqları təsdiq edir.

Hər iki şəkil metal alətlə həkk edilmişdir və tarixi orta əsrlərin ilk dövrünə aid edilir. Daha bir atlının (2-ci rəsm), atın (3-cü rəsm) və keçinin (5-ci rəsm) təsvirlərini də bu dövrə aid etmək olar.

DAŞ N:14

13-N:-li daşdan və “Çardaq zağa” sığınacağından cənubda və bulaq-quyudan 32 m qərbdə yerləşir. Daşın şimaldakı dik (şaquli) tərəfi 7 m eni 3 m olan üçbucağı xatırladır. Daşın bu sahəsinin aşağı hissəsi, demək olar ki, hamardır. Burada vəhşi öküzün - ayaqüstü. profildə, bədəni sağa olmaqla təsviri həkk edilmişdir. Şəklin xətləri aydınlaşdır, içəridən hamarlanmışdır. Heyvanın bədən quruluşunun mütənasibliyi çox gözəl göstərilmişdir. Bədəni kök və ağırçkilidir, döşləri öündə sallanan dəri qatları olan boynu qısa və güclüdür. Yastı alnı, kütburnu olan başı böyük və uzunsovudur. Buynuzları iridir, özündən bir qədər yuxarı qalxmış, irəliyə doğrudur, yuxariya və geriyə qatlanırlar. Belinin xətti bir qədər əyilmişdir. Quyruğu uzundur,

sallanır. Ayaqları gödəkdir, güclüdür, qabaqdakılar uclarından əymə ilə birləşdirilmişdir.

Rəssam heyvanın xarakterik xüsusiyyətlərini bacarıqla vermiş, bu isə ancaq predmeti gözəl biləndə mümkündür. Şəkil uzaq keçmişin ən yaxşı əsərlərindən biridir. Tarixi e.ə. 5-6-cı minilliklərin hündüdularına aid edilir.

DAŞ N: 15

10 m qədər uzunluğu olan qayadır. Torpağın altından bir qədər irəli çıxaraq, təxminən cənubdan şimala doğru yerləşmişdir. 13-cü daşdan və "Çardaq-zağ" sığınacağından təxminən 50 m cənubda və bulaq-quyudan 10 m cənub-qərbdə yerləşir. Daşın qərb tərəfinin şimal hissəsi yerdən 180 sm hündürdə olan hamar şaquli səthidir. O, cənuba doğru eyni bərabərdə enir və yox olur.

Daşın hamar şaquli tərəfində 4 keçi və üç adam təsviri var. Keçinin fiquru reallıqla (ayaqüstü, profil, bədəni sağa yönəlmış) təsvir edilmişdir. Bədəni böyük, ağırçəkilidir. Başı yaxşı formalasmışdır. Böyük qövsə oxşar buynuzları ucları ilə aşağı qatlanmışdır. Budu dəyişmədi. Qısa qarmağa oxşar quyuğu şaqulidir, ucları belinə tərəf yönəlmışdır.

Keçinin qarşısında, ehtimal ki, müvəffəqiyyətli ovdan sonra dini mərasimə aid rəqs iifa edən iki adamın sxematik təsviri yerləşdirilmişdir. Onların bədənləri düz xətlərlə verilmişdir. Ayaqları geniş açılmış və dizlərdən bükülmüş, pəncələri sağa və sola yönəlmışdır. Qolları dirsəkdən bükülmüş və yuxarı qaldırılmışdır, ucları başlarına yönəlmışdır. Başları böyük deyil, bədən xəttinin davamı kimi çıxıntı şəklində göstərilmişdir. Boyunları göstərilməmişdir. Ayaqlarını arasından qısa quyuqları və kişi cinsinə məxsus əlamətləri - həmçinin bədənin xəttinin davamı kimi göstərilir.

Bunlardan bir qədər sağda adəmin buna oxşar daha bir təsviri var. Bu rəsmlərini kompleksinin tarixi e.ə. 3-cü minilliyin erkən dövrünə təsadüf edir.

DAŞ N: 20

Bulaq-quyudan 90 m cənub-qərbdə yerləşən nəhəng qayadır, ondan aralıda 50-60 sm daha bir qaya vardır. Bunların arasında qərb tərəfdə yerləşən sığınacağa aparan dar keçid əmələ gəlmışdır. Cənub və cənub-şərq tərəflərinin səthi hamar və bir qədər mailidir. Qayanın cənub-şərq tərəfində də daş alətlə 5 təsvir - 4 keçi və 1 qeyri-müəyyən fiqur şəkli nəqş edilmişdir.

Heyvanlar qrupunu sürü hesab etmək olar. Onların fiquru (ayaqüstü, profildə, bədənləri sağa yönəlmış), demək olar ki, biri digərini təkrar edir. Güclü böyük bədənləri düzbucaq şəklində verilir. Boyunları qısamış kökdür, kütburunları qabağa çıxmamaqla yaxşı göstərilmişdir. İri buynuzları yuxarı qaldırılmış və qövs şəklində qatlanır. Gədək quyuqları durur və azacıq belə doğru əyilmişdir. Qiçları gödəkdir, bədəninə görə şaquli vəziyyətdədir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ilk dövrünə aid edilir.

Keçilərin rəsminin altında aşağıya çıxıntısı olan yanlış dairə şəkilli, müəyyən edilməmiş təsvir var. Belə hesab etmək olar ki, bu tələ şəklidir. Tarixi həmin dövrə aiddir.

DAŞ N:21

Cənub tərəfdən 20-N:-li daşla yanaşıdır, onunla birlikdə çox da böyük olmayan sığınacağa 50-60 sm-lik keçid əmələ gətirir. Daşın sığınacağa yönəlmış qərb tərəfində 150 sm hündürlüyündə keçi (profildə, asta qaçışda, korpusu) təsviri həkk edilmişdir. Rəsmin xətləri aydınlaşdır. Fiqur əsas üzərində çəkilmiş dinamikdir, bədən quruluşu mütənasibdir. Bədəni böyük, güclüdür, bir qədər irəliyə çıxmışdır. Boyu yoğundur, qısamış, qaldırılmış, başı yaxşı formalasmışdır. Buynuzları böyük, yuxarı qaldırılmışdır və yarımla dairə şəklində belinə doğru əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Quyuğu gödəkdir,

üftüqi vəziyyətdədir. Bel xəttindən bədənin qabaq hissəsinə üç maili zolaq gedir, onlardan ikisi qabırğa tərəfdən yuxarı hissəni, üçüncüsi isə boynunu kəsir.

Keçinin şəklinin konturu daxilində zolaqlarla və ya xətlərlə təsvir edilməsi Qobustanının qaya təsvirləri kompleksində çox nadir hadisədir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

DAŞ N:22

Dağ yamacının sildirilmiş qurtaracağı olan nəhəng qayadır. Bulaq-quyudan şimal və şimal-qərbə doğru təxminən 110 m-lik məsafədə yerləşir. Aşağı hissədə onun şərq qurtaracağı sahəsi 9x6 m olan, demək olar ki, hamar səthdən ibarətdir. Burada 3 qaçan maralın və keçinin şəkilləri həkk olunmuşdur. Maralların təsviri, bir-birindən azca aralı təəxminən eyni üftüqi xətdə (bədənləri sağa dönmüş) yerləşmişlər. Fiqurların irəli cumma hərəkəti yaxşı verilmişdir. Şəkillərin konturları bəzi yerlərdə, xüsusilə döş və bud nahiyyələrində, daha enli xətlərlə göstərilmişdir. Bütün maralları belləri nazikdir, hətta bel və qarnı xələri birləşirənlər. Boyunları vüqarla yuxarı qalxmış, başları irəli çıxmışlar, burunları çox da böyük deyil. Buynuzları irişaxəlidir, hündürdür. Maralların ikisinin (1-ci və 4-ci rəsmlər), təxminən, dəyirmidir, üçüncüdə (3-cü rəsm) künəvaridir. Quyruqları gödəkdir, bir qədər qalxmışdır. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyin ortalarına təsadüf edir. Bununla belə güman etmək olar ki, 4-cü rəsm o birlərdən daha əvvəl icra edilmişdir və o biri təsvirlər üçün nümunə olmuşdur.

2-ci rəsm - sadə, kobud yerinə yetirilmiş keçi təsviridir (ayaqüstə, yandan profil, bədəni sola dönmüş). Bədəni ensizdir. Boynu və başı siluetlə göstərilmişdir. Buynuzları böyük deyil, təxminən paraleldir, geriyə əyilməklə bir qədər yuxarı qalxmışdır. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, şaqulidir. Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliklərə aid edilir.

DAŞ 23

Bulaq-quyudan təxminən 115 m şimal, şimal-qərbədir. Ondan təxminən cənub-qərbə 20-ci daş durur. Daşın cənub hissəsi 3,40 və 4,50 m-lik şaquli hamar səthdən ibarətdir. Onda daşla və metal alətlə heyvanların və adamların çoxlu təsvirləri həkk edilmişdir, bunlardan 19 şəkil hesaba alınmışdır. Onlardan ən ilki adamların-kİŞİLƏRİN (6-ci, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 17-ci rəsmlər) siluet şəkilləridir. Onlardan bəziləri (6-ci, 7-ci, və 17-ci rəsmlər) qismən korlanmış və ya eroziya, sonrakı əsrlərin rəsmləri ilə dağıdılmışdır. 8 və 9-cu rəsmlər yaxşı mühafizə edilmiş, lakin burada da baş və əllər (birincidə), sol əl (ikincidə) yoxdur.

Bütün bu şəkillərdə adamlar ayaqüstə, anfas və geniş açılmış ayaqlarla, yan örtükleri ilə göstərilmişdir. (6-ci şəkildə yan örtüyü daşın səthinin eroziyası ilə xarab edilmişdir. Bədənləri uzundur, qamətlidir, çiyinləri orta ölçüdədir, başları, boynu göstərilmədən, kiçik çıxıntı şəklində verilmişdir. Əlli nazik xətlərlə göstərilmişdir. İri baldırları qabağa çıxan ayaqları yoğun və güclüdür, dizlərdən azca əyilmişdir.

Şəkillərin siluet xarakterini tropik ölkələr üçün xarakterik olan, güclü ayaqları, yan örtüklerini nəzərə alaraq onların tarixini e.ə. 8-7-ci minilliklərin hüdudlarına aid etmək olar.

Keçilərin təsviri (1-ci, 2-ci və 3-cü rəsmlər), eləcə də təsvirin, yəqin ki, atların bir hissəsi (11-ci rəsm) və heyvan təsvirinin fragmenti (parçası) (15-ci rəsm) daha sonrakı dövrdə daş alətlə icra edilmişdir. Onların tarixi e.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid edilə bilər.

Atların (rəsm 4-cü, 5-ci, 12-ci, 13-cü, 14-cü), keçinin (16-ci rəsm) və itin (18-ci rəsm) təsviri orta əsrlər dövründə metal alətlə həkk olunmuşdur.

Öz aralarında düzgün xətlərlə birləşdirilən düzgün çizilmiş dördbucaqların (19-cu rəsm) şəkli maraqlıdır; xətlər tərəflərini küçündən və ortasından keçir. Ehtimal ki, bu hansısa tilsimin simvolu və ya orta əsrlər dövründə çox yayılmış stolüstü oyunlar üçün sahənin təsviridir.

23-N:-li daşdan 25 m şimala doğru, bulaq-quyudan 140 m-lik məsafədə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şərqi hissəsində 33 rəsm: dini mərasim rəqsini ifa edən 27 adamın hoppanma vəziyyəti, 2 keçi, hərəsindən bir dənə olmaqla - it, öküz, silahlı adam, təsvirləri və hər hansısa bir təsvirin frangmenti həkk edilmişdir. Daşın səthinin eroziyası ilə əlaqədar olaraq şəkillər çox zədələnmişdir.

Adamların təsviri xətti xarakter daşıyır və sxematik verilmişdir, bədənlərinin hündürlüyü 20-25 sm-dir. Onlar hamısı anfas (16-ci rəsmidə profildə) çəkilmişdir. Rəqs edənlərin bədənləri düz şaquli xətlərlə verilmiş, ayaqları geniş açılmış və dizlərdən bükülmüşdür. Qolları bir qədər yana açılmış, dirsəklərdən qövəvari bükülmüş və yuxarı qaldırılmışdır. Başları bədən xəttinin davamında kiçik çıxıntı kimi verilmişdir. Adamların bəzisində ayaqlarının arasında quyruq və ya kişi cinsinin əlaməti görünür - bu da bədən xəttinin davamındadır. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliyin hüdudları ilə müəyyən edilir.

Keçinin təsviri (1-ci rəsm) çox təhrif edilmişdir: o, əl və ayaqlar arasında sıxışdırılmışdır və yerin çatışmamazlığı ucbatından heyvanın başı və boynu göstərilməmişdir, buyuzları isə kiçildilmişdir. Fiqurun arxa hissəsinin quruluşunun xarakteri, bədənə quruluşunun mütənasibliyi, həkk etmə vurma texnikası nəzərə alınarsa bu təsvirin tarixini e.ə. 2-1-ci minilliyin hüdudlarına aid etmək olar.

İkinci keçinin təsviri (24-ci rəsm), öküzungü kimi, (25-ci rəsm) çox sxematik və kobuddur. O, ehtimal ki, son orta əsrə qədim şəkilləri təqlid edərək çəkilmişdir.

İt (22-ci rəsm) qaçan vaxtı göstərilmişdir (profildə, bədəni sağa yönəlmüş) bununla belə, bədənin, əl-ayaqların hərəkəti qarnının arxa hissəsinin yiğcamlığı çox gözəl verilmişdir. Boynu yuxarı qaldırılmış, başı kiçik, qulaqları nisbətən iri geriyə yönəlmışdır. Quyruğu uzun, maili aşağıya sallanmışdır. Tarixi 2-ci minilliyin ortalarına aid edilmişdir.

Silahlı admanın yanlarını örtən geyimdə siluet təsviri xüsusi maraq doğurur. O, anfas, bütün boyu hündürlüyündə göstərilmişdir. İri baldırları olan güclü ayaqları bir qədər aralı qoyulmuş və dizlərdən bükülmüşdür. Pəncələri bayır tərəfə yönəlmışdır. Bədəni gərilmış və mütənasibdir, beldən bir qədər çəkilmiş, ciyinləri orta ölçüdədir. Boynu göstərilməmişdir. Qolları nazikdir, düz xətlə verilmişdir. Adam sağ əlində baltaya oxşar hər hansı bir silah tutub, ciyinlərindən kaman keçirilmişdir. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyin son əsrlərinə aid edilir.

30-cu rəsm hansısa təsvir parçasından ibarətdir.

Möhkəm əhəng daşından ibarət çox böyük qaya parçasından ibarətdir. 24 N:-li daşdan şimala doğru 127 m-lik məsafədədir. Daşın cənub tərəfi şaquli hamar səthdir. O hər tərəfdən qayalarla qorunur, buna görə eroziyaya az uğramışdır.

Burada adamların, maralın, tələnin və qayığın 14 siluet təsvirindən və 3 ziqqaz şəkilli xətlərdən ibarət 20 rəsm qeydə alınmışdır.

Adamin 2 böyük siluet figurundan (4-cü və 13-cü rəsmlər) və 3 ziqqaz şəqqəkilli xətlərdən (6-ci, 12-ci və 14-cü rəsmlər) ibarət kompozisiya daha maraqlıdır. Adamların yanlarını örtən geyimlərdə təsvirləri eyni ölçüdədir, - hündürlüyü 127 sm-dir. Onlar ayaq üstə, anfas, dizdən bükülmüş qüvvətli ayaqlarını geniş açaraq göstərilmişdir, baldırları böyükdür, pəncələri bayira doğrudur. Diz nahiyyəsində ucları aydın görünən sarğıları vardır. Sol figurun ayaqları arasında kişi cinsinin əlaməti göstərilmişdir. Bədənləri uca, qamətlidir. Belləri bir qədər yığılmışdır. Ciyinləri bədənlərinə nisbətən enlidir. Başları balacdır, çıxıntı şəklində göstərilmişdir. Sol figurun başında (4-cü rəsm) (dik kəkil şəklində) saçları görünür, qolları düz nazik xətlərlə verilmişdir. Hər iki figurun ciyinlərindən kamanla olan bütün adamların təsvirləri kimi çəpəki kaman asılmışdır. (4-cü rəsmdən sağdan sola, 13-cü rəsmdə soldan sağa). Adamlardan birinin sol əlində (4-cü rəsm) və o birinin sol (13-cü rəsm) əlində silah ehtimal ki, balta vardır. Hər iki figurun qalan

iki əli aşağı sallanmış və bir-birilə birləşdirilmişdir. Onlardan aşağı ucuları ilə çarpzlaşan 2 cüt paralel xətt aşağıya doğru gedir. Görünür, adamlar hər hansı qabda su aparırlar, sol figurun başı üzərindən, ehtimal ki, simvolu mənalı olan düz xətt keçir, ondan aşağıya figuru, adamın bədəninin hər iki tərəfindən tökülen ziqzaq şəkilli paralel xətlər (yağış) keçir.

2-ci, 9-cu, 15-ci, 16-ci və 17-ci rəsmlərdəki adamlar kaman və baltalarla silahlanmışdır, iki axırıncı figur yan örtüyü geyimində, nisbətən iri ölçüdə - hündürlüyü 55 və 67 sm təsvir edilmişdir.

5-ci və 15-ci rəsmlərdə adamların buynuzşəkilli başlarında kəkilləri göstərilmişdir. Belə kəkillər 9-cu və 11-ci rəsmlərin adamlarının başlarında da aydın görünür. 3-cü və 8-ci rəsmlərdə adamlar uzun quyuqlarla göstərilmişdir, amma ola bilsin, kişi cinsi əlamətləridir.

Böyük figurun (4-cü rəsm) əlində ucunda düzbucaklı formalı əşya olan xətt endirilmişdir. Ola bilər, bu əşya kapkan, yaxud heyvan ovlamak üçün tələdir.

10-cu rəsm bitməmiş maral təsvirindən ibarətdir - yalnız maral təsvirindən ibarətdir. -yənələ burun sağa olmaqla, buynuzları, boynu və gövdəsinin qabaq tərəfi göstərilmişdir.

Bu rəsmlər üstdə burun hissəsində Günəş göstərilmiş qayıqın gözəl təsviri (20-ci rəsm) yerləşir. Günəşin diskindən sağa tərəf yoğun uclu maili xətt endirilmişdir.

Qayıqın dal tərəfi içəriyə qatlanmış qarmaqla tamamlanır. Qayıqın korpusunda şaquli xətlərlə ifadə olunmuş 23 adam rəsmi vardır. Buradaca qayıqın təsvirini kəsən iki adam rəsmi həkk edilmişdir. (18-ci və 19-cu rəsmlər).

4-cü və 13-cü rəsmlər e.ə. 8-ci, 16-ci və 17-ci rəsmlər e.ə. 7-ci minilliyyə aiddir. Qayıqın təsvirini (20-ci rəsm) e.ə. 7-ci minilliyyən ortalarına aid etmək olar. Qalan rəsmlər sonralara həkk edilmişdir, bununla belə 8-ci rəsmdə adam təsviri e.ə. 4-cü minilliyyə aiddir.

Daşın şimal tərəfi şaquli hamar səthidir. Qərbədən şərqə uzunluğu 15m, hündürlüyü 7-8 m-dir. Şərq tərəfi sığınacağıının içərisinə tərəfdir, yağış və külək tutmadığını görə eroziyaya uğramamışdır. Bu səthdə “rəsm qalareyası” ni xatırladan külli miqdarda rəsmlər vardır.

Ən aydın şəkillər mağaraya girişin sol tərəfindəki sahədə (uzunu x hündürlüyü) 7x2,5 m sahədə həkk edilmişdir. Burada 77 təsvir, o cümlədən 63 adam (39 kişi və 24 qadın) təsvirləri hesaba alınmışdır. Onlar əsasən çilpaq təsvir olunmuşlar. Kişi cinsindən olan adamların 34 anfas (2-ci, 4-cü, 6-ci, 7-ci, 8-ci, 11-ci, 13-cü, 14-cü, 16-ci, 18-ci, 19-cu, 21-ci, 23-cü, 24-cü, 26-ci, 27-ci, 31-ci, 32-ci, 33-cü, 34-cü, 35-ci, 37-ci, 38-ci, 40-ci, 41-ci, 42-ci, 45-ci, 49-cu, 50-ci, 52-ci, 55-ci, 57-ci, 58-ci rəsmlər) və 5 profil (5-ci, 36-ci, 43-cü, 44-cü və 46-ci rəsmlər); qadın cinsindən - 2 anfas (47-ci və 53-cü rəsmlər) və 22-si profil (3-ci, 9-cu, 12-ci, 28-ci, 54-cü, 59-cu, 60-ci, 62-ci, 63-cü, 64-cü, 65-ci, 66-ci, 67-ci, 68-ci, 71-ci, 72-ci, 73-cü, 74-cü, 75-ci və 77-ci rəsmlər). Bundan başqa 7 öküz (1-ci, 20-ci, 22-ci, 25-ci, 29-cu, 39-cu və 48-ci rəsmlər), 2 keçi (30-cu və 51-ci), qayıq (17-ci rəsm) və 4 qeyrimüyyən figur təsvirləri həkk edilmişdir (10-cu, 16-ci, 61-ci və 70-ci rəsmlər). Adları çökilən təsvirlərin içərisində səthin təxminən mərkəzində həkk edilmiş adamların iri siluet şəkilləri üstünlük təşkil edir. Belə ki, qadın figurunun qorunub saxlanan hissəsində hündürlüyü 47-ci rəsmdə (baldırıları ortasından ayaqların bir hissəsi daşın səthinin eroziyası nəticəsində dağılmışdır) 13 sm-dir, ehtimal ki, ilk vaxtlar 150 sm olmuşdur. Bu qadın figuru bütün başqa təsvirlərdən üstün olduğunu görə sığınacağa “Ana zaşa” adı verilmişdir.

Bu figur anfas, ayaq üstə boyu bərabərində göstərilmişdir. Dizlərdən nazik olan ayaqları bir-birinə yaxındır, budları böyük və genişdir, baldırıları güclüdür, əzələlidir. Bədəni mütənasibdir, beldən incədir, sinəsi böyükdür. Başı kiçik çıxıntı şəklində bilavasitə sinəsinin üstündən başlayır. Qolları göstərilməmişdir, lakin sağdan sola çıyinləri üstündən çəpəki kaman aşırılmışdır. Bu da qadınların silahdan istifadə etmək bacarığını və onların ovda iştirak etdiyini sübut edir.

Bu şəkildən sağda və solda kişilərin iri siluet təsvirləri vardır. Belə ki, onlardan üçü profildə üzü sağa qadına tərəf (43-cü, 44-cü, 46-ci rəsmlər), üçü isə - anfasda verilmiş qadından sağdadır (49-cu, 50-ci və 52-ci rəsmlər). Profil fiqurlar ayaqüstə verilmiş, bədənləri hündür

mütənasibdir, çiyinləri bucaq altındadır, başları və əlləri yoxdur, bir hissəsi və sağrısı kiçik çıxıntılarla göstərilmişdir. İki fiqurun ayaqları aşağı hissədə pəncələrsiz haça şəklindədir.

Kişi profil təsvirlərindən ən yaxşısı - yeganə, özünün ilkin görünüşünü qoruyub saxlayan 36-ci rəsmidir. Burada da fiqur mərkəzdə sıfıri ilə qadına təref çevrilmiş, bədəni və dizləri irəliyə azca əyilmişdir, baldırları güclü və əzələlidir. Anfas kişi fiqurları ayaq üstə yan geyimlərində (50-ci rəsmidə geyimi yoxdur) geniş açılmış və dizlərdən bükülmüş əzələli ayaqlarla, aydın görünən baldırları və bayırə yönəlmış pəncələri ilə göstərilmişdir. Bədənləri nisbətən enli çiyinləri ilə hündür mütənasibdir, boyunları çıxıntı şəklində olan kiçik başları ilə güclə seçilir. İki fiquru (49-cu və 50-ci rəsmlər) kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Hamisının qolları nazik xətt şəklindədir, ikisinin (49-cu və 50-ci rəsmlər) sol əlləri geniş açılmış barmaqlar ilə sərbəstdir; 50-ci rəsmidəki adamın sağ əlində və 52-ci rəsmidə silah, ehtimal ki, balta vardır. Başqa silahlılaşmış kişi fiqurlarında olduğu kimi, çiyinlərindən soldan sağa çəpəki kaman aşırılmışdır (11-ci, 55-ci və 57-ci rəsmlər).

Nəzərdən keçirilən fiqurlar Qobustanın qaya təsvirləri kompleksində ən qədimi sayılır. Onların tarixi e.ə. 8-ci minilliyin erkən əsrlərinə aiddir. Onların ən qədimi olan 50-ci rəsm ehtimal ki, e.ə. 8-ci minillikdən əvvəl həkk edilmişdir, bunu fiqurun monolitliyi: kişi cinsindən olan adamların başqları ilə müqayisədə daha geniş açılmış böyük və güclü ayaqlarının təsviri göstərir. Bir halda ki, 47-ci rəsmidəki qadının kamanının ucu yanında olan kişi təsvirinin yuxarı hissəsi ilə kəsişir, (46-ci rəsm) bu qadın təsvirinin 46-ci rəsmidəkindən (bir neçə on il və ya) daha sonra icra edildiyini demək olar.

Profildən çekilmiş 17 qadın fiqurunun təsviri daha çox diqqəti cəlb edir. Onlar əsasən sağ küncündə və yaxınlıqda yerləşmişlər. Onların qurulmasının xarakterində paleolit dövrünün daş üzərində qadın təsvirlərinin həkk olunması və üslublaşdırılmış şəkildə heykəlcik - tilsimlərin verilməsi tərzi təkrar olunur. Qadın fiqurları ayaqüstə dayanmış və bir qədər irəliyə doğru əyilmiş bədənləri ilə

göstərilmişdir: 5 sağa və 12 sola. Büyük döşləri, çox iri sağrısı və budları, ayağının iri baldırı aydın görünür, fiqurlar beldən daralmışdır. Başları kiçikdir, çıxıntı şəkildə verilmişdir. Bu təsvirlərdən 66,-ci 69-cu və 74-cü rəsmlər daha çox xarakterikdir və qrupda ən böyükləridir (hündürlüyü 40 sm qədərdir). Tarixi e.ə. 8-ci miniliyin son əsrlərinə aid edilir.

Vəhşi öküzün - ayaqüstü, bədəni sağa təref böyük təsviri (uzunu 195 sm) xüsusiş diqqətə layiqdir. O, sahənin mərkəzi hissəsində yerləşmişdir. Bədəni böyük və kökdür, hündür süyünü nəzərə çarpir. Boynu qıсадır, güclüdür. Yastı alnı və uzun burnu olan başı böyükdür. Sınəsinin qarşısında qat görünür. Buynuzları böyükdür, irəliyə çıxır, ortadan ucları yuxariya qatlanmışdır. Qulaqları gödəkdir, şaqulidir. Qarın xətti və ayaqlarının aşağı hissəsi, daşın səthinin eroziyası ilə əlaqədar qorunub saxlanılmışdır. Ombası təxminən dəyirmidir. Quyruğu uzundur, sallanır.

Təsvir real üslubdadır, bədən quruluşunun nisbətinə çox gözəl əməl edilmişdir. Şəkil qədim dövrün ən yaxşı əsərlərinindəndir.

Rəsmin konturunun aydın xətləri bir çox təsvirlərə kəsişir, bu isə rəsmlərini təbəqələnməsini inandırıcı surətdə sübut edir və onların tarixini müəyyənləşdirməyi asanlaşdırır. Öküzün təsviri e.ə. 7-ci miniliyə aiddir.

Yenə 6 öküz (1-ci, 20-ci, 22-ci, 25-ci, 29-cu və 48-ci rəsmlər) daha sonrakı dövrdə e.ə. 6-4-cü minilliklərdə (29-ci və 48-ci rəsmlər) həkk edilmişdir.

1-ci rəsmidəki öküzün dal ayaqları və 20-ci rəsmidəki buynuzlarının ucları qayıqın (17-ci rəsm) təsviri ilə kəsişir. Rəsmlərin təbəqələşməsinə daha böyük sübut. Bu isə qayıqın təsvirini e.ə. 6-ci miniliyin ilk əsrlərinə aid etməyə imkan verir.

4-cü və 35-ci rəsmlərdəki adamlar ayaqüstü, anfas, ayaqları dizdən azca bükülmüş, pəncələri bayırə olmaqla təsvir edilmişdir. Qolları nazik xətt şəkildə verilmişdir. Onlardan biri (35-ci rəsm) belindən bağlanan açıq geyimdir. Görünür o, üstdən kəmər də bağlamışdır, sol əlində baltaya oxşar silah var, başında yarımdairə şəkildə bəzək

(şlem) vardır, onun da kənarları üftüqi vəziyyətdə qatlanmış və ciyinlərinə çatır. 4-cü rəsmidəki adamın qolları qövs şəklində belinə doğru qatılmışdır, yəqin ki, lələklərdən ibarət, hündür, gözə çarpan bəzək var. Bu rəsmlərin tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərə aid edilir. (35-ci rəsm daha qədimdir).

Yenə də bir təbəqəlaşmə 27, 28 və 29-cu rəsmlərdəki yaxşı ifadə olunmuşdur. Onlardan ən aşağı, deməli ən ilk təbəqə ayaq üstə durmuş, qadının siluet təsviri idir. (profildə, üzü sola çevrilmiş - rəsm 28). Daşın eroziyası nəticəsində budun aşağı hissəsi və ayaqları mühafizə edilmişdir. Kök budu, böyük döşü, nazik bel və çıxıntı şəklində irəli əyilmiş başı aydın görünür. E.ə. 8-7-ci minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

Qadının nəzərdən keçirilən təsvirinin yuxarısında budlarını örtən geyimdə kişi figurunun ayaq üstə anfansda siluet rəsmi həkk olunmuşdur (27-ci rəsm). Onun da dizdən aşağı ayaqları qalmamışdır. Onun sol əlində hər hansı bir silah (balta) var, sağ - sərbəstdir. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyyə aid edilir.

Bundan çox sonra, e.ə. 4-cü minillikdə bu kişi figurunun yaxınlığında öküzün kobud təsviri nəşq olunmuşdur (29-cu rəsm). Kişinin sağ budu onun kürəyinin xəttini kəsir. Daşın səthində, sayına görə beşinci olan, bu təbəqəleşmə yaxşı görünür, burada öküzün quyuğu dini ayin rəqsini ifa edən adamın sağ ayağı ilə (hoppanan vəziyyətdə) kəsişir. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudu ilə müəyyən edilir.

6-ci, 8-ci, 13-cü, 37-ci, 42-ci, 45-ci və 58-ci rəsmlər - kişi cinsindən olan adamların təsvirləridir. Onların hamısı sadə düz xətlə yerine yetirilmişdir. Onların figuru ayaqüstə, anfas, adorasiya vəziyyətində - ayaqları geniş açılmış, əlləri yuxarı qalxmış - göstərilmişdir. E.ə. 2-1-ci minilliklərə və sonrakı əsrlərə aiddir. Burada təbəqəleşməni qeyd edək: 45-ci rəsmidəki adamın bədənin yuxarı hissəsi 44-cü şəkildəki kişinin siluet təsvirini, birincinin ayaqları isə böyük öküzün bel xəttini kəsir (şəkil 39).

Keçilərin təsvir də sadə və sxematik verilmişdir. (30 və 51-ci rəsm). Axırıncı adamın iri siluet təsvirinin sinasında nəql edilmişdir - bu isə burada şəkillərin təbəqəleşməsinin son hadisəsidir. Keçilərin təsvirinin tarixi orta əsrlərin son dövrünü aid edilir.

Şimal qərbə tərəf. ("Ana zağa" sıginacağının daxilində). 5 rəsm hesabla alınmışdır: 2 kişi və 3 keçi təsvirləri (rəsmlər göstərilmişdir). Adamların təsvirləri - 1-ci və 2-ci rəsmlər - ayaqüstə, anfasda, geniş açılmış ayaqlarla göstərilir, onlardan 1-ci rəsm siluet xarakteri daşıyır. Bədəni hündür və mütənasibdir, boyunu göstərilmir. başı çıxıntı şəklindədir. Onda saçlar - qarmaq kimi əyilmiş kəkil görünür. Qolları aşağı sallanmış nazik düz xətlə göstərilmişdir. Ayaqları dizdən aşağı buddalarında güclü, əzələlidir, pəncələri aralıdır. Sağ ayağında dizdən yuxarı, ucları aşağı sallanan sarğı vardır. Sol budunda 3 xətt görünür, ehtimal ki, bud örtüyüdür. Ciyinlərindən soldan sağa çəpəki kaman aşırılmışdır. Tarixi e.ə. 7-ci miniliyyin ortasına aid edilir. İkinci təsvir sxematik, kobud yerinə yetirilmişdir və daha çox sonrakı dövrə aiddir.

Keçilərin təsvirlərindən 3-cüsü daha maraqlıdır. Heyvanın figuru real əsaslarla həkk edilmişdir (ayaqüstə, profildə, bədəni ilə sola yönəlmüşdir). Bədəni kökdür, monolitdir. Boyunu qıсадır, başında yuxarı qalxmış və ucları geriyə qatlanmış iri qövsşəkilli buynuzları vardır. Budu dəyirmidir. Quyuğu gödəkdir, şaqulidir. Bədənin qabaq hissəsi və aşı siluet şəklində verilmişdir - bu keçilərin təsvirində nadir hadisədir. Tarixi e.ə. 3-2-ci minilliklərin həddi ilə müəyyən edilir.

Kobud işlənmiş iki keçi rəsmi çox sonralar həkk edilmişdir.

DAŞ N: 30

"Ana zağa" sıginacağının şərq (kiçik) və qərb (böyük) kameralarının şimal tərəfini təşkil edir. Uzunu 17-20 m, sıginacağın daxilində hündürlüyü 4-5 m olan nəhəng qayadır. Sıginacağın daxilində şaquli səth hamarlanmışdır. Burada adamların və heyvanların çoxlu şəkilləri həkk edilmişdir, onlardan bir çoxu daşın səthinin eroziyası nəticəsində dağılmışdır. Sıginacağın böyük kamerasında 42 rəsm - 17 adam, atlı, 1 öküz, 7 keçi, 3 at və qeyri-müəyyən figur təsviri qeydə alınmışdır.

Bütün təsvir edilən adamlar kişi cinsindəndirlər. Onlardan ikisi (22-ci və 32-ci rəsmlər) profildə, qalanları anfasda, o cümlədən 3-ü (9-cu, 11-ci və 13-ci rəsmlər) dini ayin rəqsini vəziyyətində, 3-ü (26-ci, 35-ci,

37-ci rəsmlər) adorasiya vəziyyətində, 3-ü (29-cu, 38-ci, 39-cu rəsmlər) budlarını örtən geyimdə göstərilmişdir. Onlardan bəziləri çiyinlərindən çəpəki asılan kamanla silahlanmışlar. Adorasiya vəziyyətində təsvir edilən fiqurların birinin çiyinlərində bəzəyi - iki cüt dik duran xətti - vardır. Tarixi e.ə. 5-4-cü minilliliklərə aiddir.

Adam təsvirlərinin ən qədimi 29-cu, 30-cu, 32-ci, 36-ci, 38-ci və 39-cu rəsmlərdərdir, bunların tarixi e.ə. 7-6-cı minilliliklərə və daha son dövrlərə aid edilir. Sonrakı şəkillər e.ə. 4-3-cü miniliklərdə meydana çıxmışdır. Dini ayın rəsmlərini ifa edən adamların təsvirlərinin tarixi e.ə. 3-cü minilliliklə müəyyən edilir.

Bütün öküzlər ayaqüstü, profildə, 4-ü (7-ci, 16-ci, 34-ci və 40-ci rəsmlər) gövdələri sola dönmüş, 10-u isə sağa dönmüş vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Bu heyvanlardan 8-i (10-cu, 14-cü, 16-ci, 17-ci, 18-ci, 19-cu, 21-ci və 40-ci rəsmlər) qədim qısa buynuzlu öküzlərdir. Onların uzunluğu 68 sm və 150 sm arasındadır, çiyinlərdən hündürlüklərin 28 sm-dən 90 sm qədərdir.

Qısa buynuzlu öküzlərin ən qədim təsviri 21-ci rəsmidir, bu həm də ən irisidir (21-ci rəsm), uzunluğu 150 sm, çiyinlərdən hündürlüyü 90 sm. Rəsm realdır, konturun xətləri aydın və qətidir, bədii quruluşu mütənasibdir, kəkili aydın görünür. Şübhəsiz, şəkil naturadan çəkilən nümunədir. E.ə. 7-ci minilliyin son əsrlərinə aid edilir. Qısa buynuzlu öküzlərin yerdə qalan təsvirləri sonralar (e.ə. 6-ci minilik) siyahıya alınmış nümunə üzrə təsvir edilmişdir, yalnız 40-ci şəkil e.ə. 7-6-cı miniliklərinin hüduduna aid edilir.

E.ə. 7-6-cı miniliklərin hüdudlarına həm də 34-cü rəsmidəki öküzün təsviri daxildir.

Öküzlər qrupu maraqlıdır (8-ci rəsm). Şəkillərə ötəri nəzər saldıqda müxtəlif istiqamətlərdə çəkilmiş bir-birilə kəsişən çox böyük miqdarda oyma xətlər görünür. Lakin diqqətlə baxdıqda bədənləri sağa dönmüş 4 öküzin bir-birinin üstünə düşən fiquru görünür, həm də 3 şəkil yaxşı oxunur, 4-cü öküzin konturunu çətin izləmək olur. Görünür ibtidai insan öküz sürüsünü göstərməyə cəhd etmişdir. Lakin onda perspektiv haqqında təsəvvür olmadığından ona bu fikri aydın ifadə etməyə imkan

verməmişdir. Güman etmək olar ki, qədim rəssam üçün sürii də, xüsusu nəsil kimi, həmcins obyekt olmuşdur. Məhz buna görə də şəkillərin bir-birinin üzərinə düşməsi istisna edilmir. Tarixi e.ə. 6-ci minilliyyə aiddir.

Nəzərdən keçirilən sahədə keçilərin təsviri kobud və sxematik yerinə yetirilmişdir. Onların hamısı, görünür, son orta əsrlərdə çobanlar tərəfindən boş vaxtlarda nəql edilmişdir. Yalnız 27-ci rəsmidəki keçinin təsvirini, 26-ci rəsmidəki insan kimi, e.ə. 1-ci minilliyin erkən əsrlərinə aid etmək olar.

Atlar da kobud və sxematik (1-ci, 3-cü və 6-cı rəsmlər) təsvir edilmiş, 6-cı şəkil isə o qədər primitivdir ki, yalnız aydın göstərilmiş yəli, ucundan düyüň başlanmış quyuq və qabaq ayaqlardakı buxovlar axtarılan obyekti müəyyən etməyə imkan verir. Bu təsvirlər də, həmcinin orta əsrlər dövründə çobanlar tərəfindən nəqli edilmişdir.

Atlı (20-ci rəsm) sxematik və kobud nəqli edilmişdir. Tarixi 9-8-ci əsrlərə aiddir.

Ox atanın təsviri (22-ci rəsm) öküzün qarnının altında göstərilmişdir, ox öküzün qabaq ayaqlarına doğru yönəldilmişdir. Doğrudur, ox atanın rəsmi öküzə nisbətən daha sonra yonulmuşdur. E.ə. 2-1-ci miniliklərdə bunu fiqurun quruluşu və yayın forması təsdiq edir.

DAŞ N:31

Uzunluğu 10 m, hündürlüyü 4-5 m olan nəhəng qayadır. "Ana zağa" sığınacığının içərisində yerləşir. Onun şimal hissəsi hamardır, sığınacığın böyük kamerinin sol divarıdır, bir qədər irəli əyilmişdir. Burada 6 rəsmi həkk edilmişdir: öküz, 2 keçi, at və insan fiquru. İzləri çətin seçilən heyvan şəkilləri daşın yuxarı tərəfində də mühafizə edilmişdir, lakin ora keçmək çətin olduğundan suratları çıxarılmamışdır.

İri ölçüdə olan (uzunluğu 150 sm, çiyinlərdən hündürlüyü 90 sm) öküzün (1-ci rəsm) təsviri verilmişdir. Heyvanın fiquru (ayaqüstü, profil, bədəni sola yönəlmış) böyükdür, ağırçəkilidir. Çiyinlərinin üstündən güclə nəzərə çarpan şəkil çıxır. Boynu yoğundur, yasti alnı olan

başı böyükdür. Buynuzları iridir, qabağa çıxmışdır, ortada isə qövs şəklində yuxarı qalxır. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu tərpənmir. Qarın xətti bir qədər sallanır.

Rəsm bütövlükdə çox plastikdir və naturadan çəkilən ən yaxşı nümunədir. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyyə aid edilir.

At nisbətən kiçik ölçü ilə fərqlənir- uzunluğu 50 sm, çiyinlərdən hündürlüyü 35 sm-dir. Fiqura real əsaslar üzrə qurulmuşdur (ayaqüstə, profil, bədəni ilə sola dönmüş vəziyyətdə), bədən quruluşu mütənasibdir. Boynu uzundur, yuxarıya dikləmiş sivri qulaqları olan başı kiçikdir. Sağlığı künvarıdır. Quyruğu təxminən üfüqüdür. Tarixi e.ə. 3-2-ci minilliklərə aiddir.

Keçilərin təsviri (5-ci və 6-ci rəsmlər) real əsas üzərində qurulmuş, lakin bununla bərabər onlar bir qədər sxematikdir, fiqurların qurulmasında kiçik təhriflər vardır. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

3-cü rəsm kişinin dini ayin rəqsində təsviridir (hoppanma vəziyyətində). Qolları dirsəkən bükülmüş və yuxarı qalxmışdır. Başı və boynu bədənin davamı kimi şaquli xətlə göstərilmişdir. Bədənin aşağısında gödək quyruq və kişi cinsinin əlaməti vardır Tarixi e.ə. 4 - 3-cü minilliklərin hüdudu ilə müəyyən edilir.

4-cü rəsm qadın figurunun siluet təsviridir, bunun böyük budları, ensiz dizlər və pəncələri bayırda olmaqla, təxminən çiyin bərabərində geniş açılmış iri baldırlı ayaqları təsdiq edir. Beli nazikdir. Başı kiçik, boynu uzundur. Qolları görünmür. Çiyindən soldan sağa kaman aşırılmışdır. Çiyindən bir qədər aşağıda hər iki tərəfdən 2 kiçik maili xətt çəkilib, ehtimal ki, bu qadının döşləridir. Sağ çiyindən yuxarıya, boynun və başın xətti ilə bir ölçüdə olan, daha bir xətt çəkilmişdir. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərin tarixi ilə göstərilir.

DAŞ N: 31a

Uzunluğu təxminən 8, hündürlüyü 6 m olan qaya parçasıdır. "Ana zağa" sığınacağının böyük kamerasının qərb tərəfini örtərək onun divarlarının birini təşkil edir. Səthi üstünə düşən balıqqulaqlarından batiqlarla doludur.

Daşın səthinin şimal hissəsinin yuxarı kənarında güclə seçilən ayaq üstə durmuş kişinin siluet təsviri vardır. Onun fiquru pəncələri bayırda olmaqla geniş açılmış əzələli ayaqları ilə göstərilmişdir. Bədəni böyükdür, beldən bir qədər irəli çıxmış əmcək hissəsi, aydın görünən boynu ilə dəyirmi başı vardır. Qolları yana açılmış, dirsəkən bükülmüş və yuxarı qalxmışdır, sixilmiş yumruqları ilə sanki adorosiya vəziyyətindədir. Onun sağ böyründən kənara, qollarından uzun olmayan enli maili xətt keşir. Tarixi e.ə. 3-2-ci minilliklərə aiddir.

DAŞ N:32

Şərqdən qülləyə bənzər nəhəng qayadır. Təxminən "Ana zaşa" sığınacağının böyük kamerasından 10 m şimal-qərbə yerləşmişdir. Şimal-şərqi və şərqi tərəfin aşağı hissəsində adamların və heyvanların çox böyük miqdarda təsvirləri həkk olunmuşdur, həm də burada şəkillərin təbəqələşməsini yaxın tədqiq etmək mümkündür. Daşın səthi bir çox yerlərdə eroziyalasdırılmışdır, ona görə də şəkillər zədələnmiş və çox vaxt onları şərh etmək mümkün olmur.

Daşın şimal-şərqi tərəfində 3 rəsm qeydə alınmışdır.

1-ci rəsmde bütün boyu bərabəri duran qadının anfasda siluet təsviri verilmişdir. Ayaqları, pəncələri bayırda olmaqla təxminən bir-birinə yaxınlaşmışdır. Yanları genişdir, baldırları kökdür. Beli nazikdir, döşü göstərilməmişdir. Başı kiçikdir, bədənin xəttinin davamıdır. Qolları göstərilməmişdir. Çiyinlərinən sağdan sola kaman aşırılmışdır.

Quruluşun xarakteri, yerinə yetirilməsi üslubu və nəqşetmə texnikasına görə 31-ci daşdakı təsvir qadın figurunu xatırladır və tarixi həmin dövrlə, yəni e.ə. 7-6-ci minilliklərin hüdudu ilə müəyyən edilir.

2-ci rəsm öküzün iri (üzünü 130 sm, çiyinlərindən hündürlüyü 66 sm) təsvirindən ibarətdir. Fiqur real əsaslar üzrə qurulmuşdur (ayaq üstə, profil, bədəni ilə sağa yönəlmış). Bədəni böyük və ağırcəkilidir. Qarın sallanır. Çiyinləri üstündən kəkili aydın görünür. Boynu qüvvətli və kökdür, bir qədər yana əyilmişdir, yastı alını var. Sınəsinin

qabağında güclə seçilən qatları var. Buynuzları böyükdür, irəli çıxmışdır və ortada bir qədər yuxarı əyilmiştir. Budu güncərvədir. Ayaqları qüvvətlidir, bədəninə görə şaquli vəziyyətdədir. Tarixi e. ə. 7-ci minilliyə aid edilir.

3-cü rəsm keçinin (ayaq üstə, profil, bədəni ilə sola dönmüş) real əsaslarla təsviridir. Bədəni bir qədər gərilməşdir. Boynu bir qədər yuxarı qalxmış, kütburnu olan kiçik başı vardır. Qövsşəkilli buynuzları yuxarı qalxmış və ucları ilə geriyə qatlanmışdır. Budu dəyirmidir. Quyruğu gödəkdir, qarmaqşəkillidir, belinə doğru mailidir. Tarixi e. ə. 2-1-ci minilliyin hüdudları ilə müəyyən edilir.

Daşın sağ tərəfində onun aşağı hissəsində yaxşı mühafizə edilmiş 19-u rəsmində qeydə alınmışdır: 9 öküz, 3 keçi, maral və 6 adam təsvirləri.

Adam təsvirlərindən ən qədimi 12 və 13-cü rəsmlərdir. Ümumi konfiqurasiyaya görə onları qadın fiqurları hesab etmək olar, xüsusən ona görə ki, onlardan birinin döşü iri verilmişdir. Əlliəri eyni zamanda başları da göstərilməmişdir. Bununla bərabər bu fiqurların (13-cü rəsm) birinin ayaqları arasında quyruğaoxşar düz kiçik xətt var. Hər ikisi siluet şəklində yerinə yetirilmişdir (ayaq üstə, bütün boyu bərabəri, anfasda), ayaqları bir-birinə yaxınlaşmışdır. Budları və baldırları böyük və kök göstərilmişdir, bu adətən qadın fiqurlarının formallaşmasında müşahidə edilir. Ayaqlarının aşağı hissəsi pəncələri ilə birlikdə eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. Fiqurun qorunub saxlanmış hündürlüyü 72 və 92 sm uyğundur. Tarixi e. ə. 7-6-ci minilliklərin hüdudları ilə müəyyən edilir.

Adamların qalan təsvirləri (1-ci, 3-ci, 4-cü və 18-ci rəsmlər) bir qədər gec nəqs olunmuşdur. Sonuncu 3 rəsm e.ə. 6-5-ci, 1-ci rəsm isə 4-cü minilləklərə aid edilir.

Öküz təsvirləri (2-ci, 5-ci, 6-ci, 9-cu, 11-ci, 14-cü, 15-ci, 16-ci və 19-cu rəsmlər) ayaq üstə profildə bədənləri ilə sola (5), sağa (4) dönmüş vəziyyətdə göstərilmişdir. Onlardan bir çoxu canlı, plastik verilmişdir. Altı öküz rəsm daha çox realdır -(2-ci, 5-ci, 9- cu, 11-ci, 14-ci və 15-ci rəsmlər). Onların süyünləri, qulaqları, kök və qüvvətli boyun-

ları və böyük buynuzları olan iri başları aydın ifadə edilmişdir. Onların ölçüləri 70 sm-dən 120 sm, ciyinlərindən hündürlükleri 40 sm-dən 100 sm-ə qədərdir. Bu təsvirlərdən biri 13-cü rəsmi qadın fiqurunu kəsir, bu isə birinci şəklin daha qədim mənşəli olduğunu sübüt edir. Ehtimal ki, 2-ci rəsmində biz inək təsvirini görürük. Onun bədənin qabaq hissəsi və başı siluet kimi verilir, əmcayı və qabaq ayaqlarında dəyirmi olan qalın dırnaqları göstərilmişdir. Bütün bu detallar Qobustan kompleksindəki öküz təsvirlərinin tarixi e.ə. 7-ci minilliyin son əsrlərinə qalanları isə e. ə. 6-5-ci minilliklərə aid edilir.

Keçilər (7-ci, 8-ci və 17-ci rəsmlər) ayaq üstə, profildə, korpusları sola (2) və sağa dönmüş vəziyyətdə göstərilmişlər. Onların şəkillərinin konturları öküz təsvirləri ilə kəsişir. 7-ci və 8-ci rəsmlər Qobustan kompleksindəki təsvirlərin ən yaxşısıdır. Heyvanların xarakterik xüsusiyyətləri, onların lətif görünüşü, bədən quruluşlarının mütənasibliyi naməlum rəssam tərəfindən çox gözəl verilmişdir. 7-ci rəsmində alınan bir hissəsi və buynuzların dibi xarab olmuşdur, 8-ci rəsmində qulaqlar və kiçicik saqqal göstərilmişdir.

Hər iki keçinin buynuzları qılıncvari, yuxarı qaldırılmış və ucları geriyə qatlanmışdır. Budları dəyirmidir. Quyruqları gödək üfüqidir. Tarixi e. ə. 3-cü minilliyə aiddir.

3-cü keçinin bədəninin aşağı hissəsi əl-ayaqları ilə birlikdə dağıdılmışdır, bu səbəbdən onun fiqurunun tam təsvirini bərpa etmək mümkün deyil, bu isə tarixini müəyyən etməyi çətinləşdirir. Aydındır ki, keçinin başı öküzün burununun və adamin dizinin (18-ci rəsm) üstünə düşür (16-ci rəsm), bu isə nəzərdən keçilən şəklin daha sonra meydana gəlməsini sübüt edir.

Maral (10-cu rəsm) iti yürüsdə (profildə, bədəni ilə sola yönəlmüş) hoppanan vəziyyətdə - ayaqları irəli çıxmış, bədənin ön hissəsi qabarmış, boynu əyilmiş, başı geriyə qatlanmış və quyruğu yuxarı qalxmış vəziyyətdə verilmişdir. Bu isə şəklə dinamiklik və təsirliliklə verir və onu naməlum rəssamın ən yaxşı əsərlərindən hesab etməyə imkan yaradır. Öküz təsvirinin fonunda verilir (11-ci rəsm). Tarixi e. ə. 3-cü minilliyin son əsərlərinə aid edilir.

"Ana zağa" siğınacağının büyük kamerasından qərbə doğru 10-15 m-lük məsafədə yastısına yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Onun yuxarı tərəfi cənub-şərqə doğru bir qədər maili və yastıdır. Onda xırda noveuqlar və çox da böyük olmayan dərinliklər şəklində eroziyanın izləri görünür. Daşın qərb tərəfi uzunluğu 10,5 m, hundurluğu 2,20 m olan hamar şaquli səthdən ibarətdir. Onun aşağı sol hissəsində qübbə şəklində boşluq ardır, burada 5-6 nəfər daldalana bilər. Daşın bu səthində adamların, heyvanların, çayın və qeyri-müəyyən fiqurların 49 təsviri vardır.

Adam təsvirlərinin içərisində 18 kişi fiquru (1-ci, 4-cü, 9-cu, 13-cü, 14-cü, 20-ci, 25-ci, 26-ci, 27-ci, 30-cu, 37-ci, 38-ci, 39-cu, 40-ci, 41-ci, 43-cü və 47-ci rəsmlər) vardır. Onların hamısı siluet və yağlı xətlərlə (ayaq üstə, anfasda) verilmişdir. Ayaqları geniş açılmış və dizdən azca əyilmişdir. 4,24,25,26,38 və 40-ci rəsmdəki fiqurlar yalnız budlanıtı örtən geyimlərdə və kəkil şəklində olan saçlarla göstərilmişlər (bax: 39-cu rəsm). Onlardan bəziləri (1-ci, 4-cü, 30-cu və 40-ci rəsmlər) kamanla, 2-si isə - baltacıqlar ilə də silahlanmışdır. Nəhayət, 9-cu şəkildəki adamin başını çələng bəzəyir.

Qadın fiquru 5-dir (6-ci, 7-ci, 8-ci, 11-ci və 16-ci rəsmlər). Onların hamısı siluetlə verilmişdir (ayaq üstə, profildə, üzləri sola - 2-si sağa dönmüş vəziyyətdə). Onların içərisində irəli çıxan böyük döşü, nazik beli, kök və ayaq baldırları olan 16-ci rəsdəki figur fərqlənir.

Adam təsvirlərinin bir hissəsi, yəqin ki, yerləşdirilməsinə görə, 3 qrupdan ibarət kompozisiya yaradır: ortada 3 qadın (6-ci, 7-ci, 8-ci rəsmlər) və kənarlarda 2 kişi fiquru (24-cü, 25-ci və 27-ci rəsmlər); yenə 3 kişi fiquru (38-ci, 39-cu və 40-ci rəsmlər). Bütün onlar, görünür, dini ayin-adətli rəqs ifa edirlər, hər halda, yallıya yaxın olan, rəqs vəziyyətində təsvir edilmişlər. Adamların bütün təsvirlərinin tarixi e.ə. 6-5-ci minilliliklərə aid edilmişdir; 13-ci, 14-cü, 32-ci, 41-ci, 43-cü və 47-ci rəsmlər isə sonrakı əsrlərdə həkk edilmişdir.

Öküzlər 3 rəsmdə - 2-ci, 3-cü və 45-ci rəsmdə verilir. Həm də on-

ların axırıncı ikisinin bədənlərinin qabaq hissəsi və başları göstərilmişdir, qalanları isə eroziya nəticəsində dağılib, və ya ümumiyyətlə həkk edilməmişdir. 3-cü rəsmdəki öküzün başı siluetlə verilmiş, bu isə öküzlərin təsvirində çox nadir hallarda müşahidə edilir. 2-ci və 3-cü rəsmlər, ehtimal ki, heyvanlarda kürsək dövrünü göstərir. 45-ci rəsm e.ə. 6-ci minilliyin, iki digər şəkillər isə e.ə. 5-4-cü minilliliklərin tarixinə aid edilir.

Keçilər 10-cu, 18-ci, 19-cu, 23-cü, 28-ci, 44-cü və 49-cu rəsmlərdə təsvir edilmişlər. Onlardan birincisinin iri bədəni, çiyinləri üzərində iri donqarı, öküzlərin şəkillərində olduğu kimi, sallanan quyuğu var, lakin buynuzları ilə o, keçini xatırladır. Ehtimal etmək olar ki, rəsmdə kanna - iri antilopa təsvir edilmişdir. Siluetlə verilmiş 23-cü rəsmi (başı və bədənin ön hissəsi göstərilmişdir) biz ceyran təsviri kimi qəbul edirik. Bu qrupdan 49-cu rəsm daha qədimdir. Keçinin iri (uzunu 150 sm, çiyinlərdən hündürlüyü 83 sm) fiquru profil, bədəni ilə sağa yönəlmış və aram yürüşdə göstərilmişdir. Bədəni güclüdür, iridir, ağır çəkilidir, yoğun boynu bir qədər qaldırılmış, başı nisbətən kiçikdir, böyük buynuzları yüksək qaldırılmış və qövsvari geriyə qatlanmışdır. Qulaqları və kiçik saqqalı görünür. Budu güncəvarıdır. Bu, heyvanın figuruna böyük düzbucaqlı şəklini verir. Quyuğu qisadır, dikdir. Dal ayaqları mühafizə edilmişdir. Bel xətti öküzün burnu ilə kəsişir (45-ci rəsm). Tarixi e.ə. 4-3-ci minilliliklərin hüdudlarına aid edilir.

Keçilərin (bəlkə də ceyranların) digər təsvirlərindən 28-ci və 44-cü rəsmlər diqqəti qabaq hissəsi göstərilmişdir, ikisinin də boynu və başı siluetlə verilir. Tarixi, 23-cü rəsmdəki ceyran təsviri kimi, e.ə. 3-cü minilliyin erkən dövrünə aid edilir. 18-ci və 19-cu rəsmlər e.ə. 3-cü minilliyin son əsrlərinə aiddir.

Atlar (21-ci, 22-ci, 29-cu, 31-ci və 46-ci rəsmlər) ayaq üstə durmuş və aram yürüşdə (profildə, korpusları ilə sağa yönəlmış) həkk olunmuşdur, həm də 21-ci, 22-ci və 46-ci rəsmlərdə yalnız bədənin və başın qabaq hissələri saxlanılmışdır. Atların figurlarının konturları adamların (20-ci, 24-ci, 25-ci, 26-ci və 30-cu rəsmlər), ceyranların (23-cü rəsm) və keçilərin (28-ci və 49-cu rəsmlər) təsvirləri kəsişir, bu da təbəqələ-

rinin xarakter nümunəsidir və tarixləri müəyyən etməyə imkan verir. E.ə. 3-cü minilliyyin ortalarına aiddir.

Qayıqlar 4 rəsmində təsvir edilmişlər (5-ci, 33-cü, 34-cü və 35-cü rəsmlər), bunlardan yalnız 5-ci və 35-ci şəkillər tamamilə mühafizə olunmuşlar. Bütün qayıqlarda şaquli xəttlərlə çəkilmiş oturmuş adamlar aydın görünür. Tarixi e. ə. 5-cü minilliyyə aid edilir.

Nəhayət, 12-ci, 15-ci, 17-ci, 32-ci, 36-ci, 42-ci və 48-ci rəsmlərdə təsvir edilmiş obyekti müəyyən etmək çətindir. 15 və 42-ci rəsmində qeyri-müəyyən növdən olan heyvanların təsviri verilmişdir. Onlardan birincisi otlayarkən göstərilmişdir (profil, bədəni sağa dönmüş). Bədəni güclüdür, monolitdir, quyruğu yoxdur, ciyinlərinin üstündə donqarı var, boyunu güclü kökdür, aşağı sallanmışdır, başı biçimsizdir. 42-ci rəsmindəki heyvan təhrif edilmiş halda verilmişdir. Başı və boynunun bir hissəsi siluetlə göstərilmişdir. Bədəni böyük güclüdür, boyunu yoğundur, ehtimal ki, bu öktüzdür. Dal ayaqları göstərilməmişdir.

48-ci rəsmindəki keçinin bədənində ensiz tora bənzər nə isə bir şey şaquli vəziyyətdə həkk edilmişdir. Buna oxşar bir təsvir olmadığından torun rolunu anlamaq çətindir, lakin onun keçinin fiqurunda yerləşdirilməsi bunun heyvan ovlamaq üçün alət olmasına kümən etməyə imkan verir. 12-ci, 17-ci, 32-ci rəsmlər heyvanların, 36-ci rəsm isə qayıq təsvirinin parçalarıdır.

DAŞ N: 34

“Ana zağa” sığınacağının böyük kamerasından cənub-qərbdə, yerləşmiş və 33 N:-li daşın cənub kənarındadır. Qayanın şimal tərəfi binövrəsi ilə birlikdə 14 m, hündürlüyü 10 m olan, demək olar ki, bərabəryanlı üçbucaq fomasındadır. İrəliyə bir qədər maili olmaqla şaquli vəziyyətdə durur.

Daş səthinin aşağı hissəsində çoxlu miqdarda təsvirlər həkk edilmişdir, onlardan bir çoxu eroziya nəticəsində xarab olmuşdur.

İçərisində 34 adam, heyvan qayıq və müəyyən edilməmiş fiqur olan təsvirləri qeydə almaq mümkün olmuşdur.

Adam təsvirlərinin içərisində 6-sı kişi cinsindədir (6-ci, 10-cu, 12-ci, 20-ci və 23-cü rəsmlər). 6-ci rəsmidə ayaq üstə duran adam kamanla silahlanmışdır, oxu sağa atandan sonra yayı sağ elində saxlamışdır. 10-cu rəsmidə qolları yuxarı qalxmış və barmaqları geniş açılmış yüzüren adam görünür. 12-ci rəsmidəki adam görünür öldürülmüşdür.

O, sağ böyru üstə uzanaraq çox bükmüşdür, ayaqları dizdən, qolları dirsəkdən əyilmişdir, əlləri üzünə yönəlmüşdir. Çox ehtimal ki, bütün bu 3 rəsm kompozisiya - döyüş səhnəsini təşkil edir.

23-cü rəsmidə ayaqları geniş qoyulmuş, pəncələri yana olan adam təsvir edilmişdir. Sağ əli dirsəkdən belinə doğru əyilmişdir. Kişi cinsi əlaməti aydın görünür.

Adamların 4 qeydə alınmış təsvirləri (rəsm 6-ci, 10-cu, 12-ci və 23-cü rəsmlər) e.ə. 1-ci minilliyyin erkən əsrləri ilə müəyyən edilir.

15-ci rəsm dini mərasim rəqsini ifa edən adamın hoppanan vəziyyətdə təsviridir. Onun qolları yuxarı qaldırılmış və 13-cü şəkildəki öküzün qarnın kəsirlər. Tarixi e. ə. 3-cü minilliyyə aiddir.

20-ci rəsm maraqlıdır. Bütün konfiqurasiyası, forması və ayaqlarının qoyuluşuna görə onu kişi təsviri hesab etmək olar. Lakin bunu aydın görünən böyük döşü inkar edir. Bununla yanaşı adamın yanlarını örtən geyimi vardır, bu isə heç bir qadın təsvirində yoxdur. Beldən yuxarı bədənidən, sağ tərəfdən qarmaq şəklində yuxarıya doğru əyilən, üfüqi xətt keçir. Tarixi e.ə. 4-cü minilliyyə aid edilir.

33-cü rəsmidə ayaq üstə duran qadın təsvir edilmişdir. Ayaqları ciyin bərabərində qoyulmuş, yanları geniş baldırıları yoğundur. Beli nazik, döşü böyük dəyirmidir. Başı çıxıntı şəklindədir, kəkil şəkildə uzun saçları göstərilmişdir. Əlləri göstərilməmişdir. Ciyinlərindən çəpəki sağdan sola kaman aşırılmışdır. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərin hüdüdləri ilə müəyyən edilir.

Öktüzlər 11 rəsmidə həkk edilmişlər. Onların hamısı ayaq üstə, profil, bədənləri ilə sağa (1-ci, 2-ci, 5-ci, 13-cü, 16-ci, 17-ci, 18-ci və 32-ci rəsmlər) və sola yönəlmüş (26-ci, 28-ci və 30-cu rəsmlər) vəziyyətdə verilmişdir.

30-cu şəkildə boynun yuxarı hissəsi və buynuzlarla birlikdə başı qorunub saxlanmamışdır.

Sürətlə qaçlığı zaman öküzün göstərildiyi şəkil diqqəti cəlb edir. Başqa öküzlərdən onun fiquru daha kök və ağır çəkilidir. Quyruğu aydın göstərilməmişdir. Bir çox rəsmlərin xəttləri qarşılıqlı surətdə kəsişir, bəzən də ayrı-ayrı fiqurlar öküzlerin böyük qədim fiqurlarının fonunda nəqs edilmişdir (1-ci rəsm 2-ci rəsm, 13-cü, 16-cı və 18-ci rəsm 17-ci rəsm; 26-cı rəsm 32-ci rəsm; 28-ci rəsm 30-cu rəsmin üstünə düşür). Öküzlərin böyük təsvirlərinin uzunu 80-100 sm, ciyinlərindən hündürlüyü 40-60 sm-dir. Onların tarixi e.ə. 6-ci minilliyin son əsrlərinə, qalan öküz təsvirləri isə 5-4-cü minilliklərə aid edilir.

At fiqurları (7-ci və 29-cu rəsmlər) ayaq üstə, profildə, bədənləri ilə sola və sağa dönmüş halda göstərilmişdir. 29-cu şəkildə bədənin bir hissəsi və dal ayaqları göstərilməmiş, fiqur isə əsasən təhrif edilmişdir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyə aid edilir.

24-cü və 27-ci rəsmlərdə qayıqlar təsvir edilmişdir. Onlardan birincisi aydın və detallarla göstərilmişdir. Burun hissəsində Günəş var, onun diskindən aşağıya kiçik xətt düşür. Qayıq kifayət qədər dərindir, içərisində kamanla silahlanmış 4 adamın təsviri aydın görünür. Qayığın dal tərəfi bir qədər qaldırılmış və qarmaq şəklində onun içərisinə doğru yönəldilmişdir. O biri qayıq (27-ci rəsm) daha sadə sxematik yerinə yetirilmişdir. Onda 8 düz şaquli xətt göstərilmişdir, yəqin ki, adamlardır. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aid edilir, həm də 24-cü rəsm daha qədimdir.

Maralların təsviri qaçan, bədənləri ilə sağa yönəlmış (9-cu və 21-ci rəsmlər) sadə və kobud yerinə yetirilmişdir (qaçan, bədənləri ilə sağa yönəlmış). Tarixi e.ə. 2-1-ci minilləklərə aiddir, on qədimi 21-ci rəsmdir.

3-cü, 4-cü, 11-ci, 14-cü, 19-cu, 20-ci, 22-ci, 25-ci rəsmləri və 31-ci və 34-cü rəsmlərdəki heyvanların növ mənsubiyətini müəyyən etmək mümkün deyil.

DAŞ N: 34a

Lövhənin kiçik qırığıdır. 33-N:-li daşın cənub tərəfinin aşağı hissəsində yaranmış çox da hündür olmayan qübbənin içərisindədir. Başqa yerə asanlaşa bilər.

Onun yastı tərəfində ayaq üstə, anfas, kişi cinsindən olan adamın siluet təsviri həkk edilmişdir. Güclü əzələli ayaqları geniş açılmışdır, bununla belə, sol ayağının pəncəsi və baldırı lövhənin kənarı ilə birləşdə qırılmışdır. Bədəni böyükdür, qolları nisbətən nazikdir, aşağı sallanmışdır. Boynu qısa, başı uzunsovudur. Saçları ciyinlərinə qədər uzanan kəkil şəklində göstərilmişdir. Ayaqları arasından uzun quyruğu və ya kişi cinsi əlaməti sallanır. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyə aid edilir.

DAŞ N: 35

33 N:-li daşın yuxarı tərəfinin şimal kənarında və "Ana-zAĞA" sığınacağıının böyük kamerasından 20 m qərbədə yerləşir. Daşın şimal-şərqi səthində daş alətlə həkk edilmiş güclə seçilən rəsmlər vardır. Onların çoxu eroziya nəticəsində dağılmışdır. 6 rəsm nisbətən yaxşı qalmışdır.

1-ci rəsm qayıq təsviridir. Onun sağ hissəsi, görünür, dağılmışdır; mühafizə edilmiş hissəsində, ciyinlərindən soldan sağa çəpəki aşırılmış yayla silahlanmış 5 nəfər oturmuşdur. Tarixi e.ə. 6- 5-ci minilliklərin hüdudu ilə müəyyən edilir.

Adamlar (2-ci, 3-cü, 4-cü) geniş qoyulmuş ayaqları ilə bütün boyları hündürlüyündə təsvir edilmişlər. Onlardan ikisi (2-ci və 3-cü rəsmlər) yanlarını örtən geyimdə göstərilmiş, birincisi yayla silahlanmış və aydın görünən quyruğu və ya kişi cinsi əlaməti vardır. O biri təsvirin bədəninin yuxarı hissəsi, başı və qolları saxlanmamışdır. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

4-cü rəsm çox sonra həkk edilmişdir. Onun ölçüləri kiçikdir, başı nisbətən böyük və dəyirmidir. Qolları yana açılmış, sol dirsəkdən azca əyilmiş və yuxarı qaldırılmışdır. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyin son əsrlərinə aiddir.

5-ci və 6-ci rəsmlər iri ölçülü (hündürlüyü uyğun olaraq 45 və 58 sm) qeyri-müəyyən fiqurlardır. Bir ucu qalınlaşdırılmış, o biri ucunda halqa şəkilli ilgək olan təxminən düz xətt görünüşü vardır. Düz xəttin ortasından qısa maili xətt keçir. Bunun heyvanların ovlanması üçün qurğu (tələ, kəmənd və ya cələ). Tarixi e.ə. 2-ci minilliyə aid edilir.

DAŞ 36

Böyük qayadır. 33N:-li daşın yuxarı tərəfinin şimal kənarında, 35-ci daşla (onun şimal tərəfində) yanaşı durur. Onun səthində çoxlu şəkillərin güclə görünən izləri var, onlardan 3-ü qeydə alınmışdır.

1-ci rəsm admanın (ayaq üstə, anfasda) düz xətlə çəkilmiş və bir qədər təhrif edilmiş təsviridir. Ayaqları geniş açılmışdır. Qolları da beləcə geniş açılmış, qövs şəklində əyilmiş və aşağı sallanmışdır.

Bədən xəttinin davamında kişi cinsi əlaməti göstərilir Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliklərə aid edilir.

2-ci rəsm yeriyən öküzün böyük (uzunu 94 sm çiyinlərdən hündürlüyü 50 sm) təsviridir. Fiquru real əsaslarla (profil, bədəni sola yönəlmış) qurulmuşdur. Bədəni güclüdür, böyükdür, irəliyə çıxan hundur kəkili var. Boynu tosqundur güclüdür, başı böyükdür, bir qədər uzadılmışdır, yastı almı var. Buynuzları qıсадır, qövs şəklində irəliyə əyilmiş, ucları ilə alına yaxınlaşır, bu isə onu qıسابuzlu vəhşi öküz hesab etməyə imkan verir. Budu dəyirmidir, çanaq sümüyü yanında axırıncı fəqərəsinin çıxıntısı aydın göstərilir. Quyruğu uzundur, aşağı sallanır, lakin ucu geriyə çəkilmişdir (ehtimal ki, bununla quyruğun yellənməsi göstərilir). Qarnı sallaqdır. Ayaqları gödək güclüdür.

Bütün rəsm savadlı, aydın hakk edilmiş və bu qəbildən olan təsvirlərin yaxşalarındandır. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərə aid edilir.

3-cü rəsm yeriyən atın real təsviridir (profil, bədəni sağa dönmüş). Bədəni böyükdür, güclüdür. Boynu qıсадır, yuxarı qalxmışdır. İrəli çıxmış sıvri qulaqları olan başı kiçikdir. Sağlığı güncvarıdır. Quyruğu gödəkdir, sallanır. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyə aid edilir.

DAŞ 38

Uçurulmuş nəhəng parçaların altında qalmış böyük qaya parçasıdır. "Ana zağa" sığınacağının böyük kamerasından qərbə 30 m, 33-cü daşdan 5 m-lik məsafədədir. Daşın şimal-qərb tərəfi özülü 4 m, hündürlüyü 3,5 m olan üçbucaq şəklindədir. Burada 3 kişinin (ayaq üstə, anfas) siluet təsviri **həkk** edilmişdir. Hamisinin güclü əzələli ayaqları geniş açılmış və **dizlərdən** bükülmüşdür. 2-ci rəsmdə sağ ayağın budundan aşağı hissəsi və sol ayağın pəncəsi saxlanmamışdır. 1 və 3-cü rəsmlərdəki fiqurlar yanlarını örtən geyimdəirlər, həm də sonuncuda 23 N:-li daşdakı 7-ci, 8-ci və 9-cu rəsmlərdə olduğu kimi, budun hər tərəfində 4 zolaqdan ibarətdir. 3-cü rəsmdəki admanın bədəni hündür, mütənasibdir. Boğazı nazikdir, başı, kəkilişəklli saçları ilə şaquli xətt, demək olar ki, **dördbucaqlı** şəklindədir; ehtimal ki, bu lələklərdən ibarət bəzəkdir. Nazik xətt şəklində aşağı sallanmış yalnız sol qolu açılmış barmaqları ilə göstərilmişdir. Böyük quyruğu və ya kişi cinsi əlaməti görünür. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərə aid edilir.

1 rəsmdəki adam sağdan sola çıynindən aşırılmış kamanla silalanmışdır, 2-ci rəsmdə admanın əlinde balta var, sağ əli aşağı salınmışdır, dirsəyə qədər mühafizə edilmişdir. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərə aid dir, həm də 1-ci rəsm gec yerinə yetirilmişdir.

DAŞ N:39

Böyrü üstə, uzunluğu 460 sm, hündürlüyü 210 sm olan qaya parçasıdır. "Ana-zağa" sığınacağının böyük kamerasından 10 m şimalda yerləşmişdir. 32-ci daşa tərəf çevrilən cənub tərəfi hamar, şaquli xəttəndə ibarətdir. Orada 12 admanın (-kişi) və bir keçinin təsviri vardır.

Adamların fiquru ayaq **üstə** və anfasda verilmişdir. Onlardan 6 fiqurun siluəti güclə və iri ölçüləri ilə (orta hesabla hundurlüyü 127 sm) seçilir. Rəsmlərin hamısı bir üfüqi xətt üzündə yerləşmişlər. Kənarda ki 2 admanın bədənlərinin yuxarı hissəsi və başları yoxdur (1-ci və 12-ci), sağ və sol qollarının, buna uyğun olaraq, aşağı hissələri saxlanmışdır.

Nəzərdən keçirilən bütün fiqurlarda, 1-ci rəsmidən başqa, yanlarını örtən geyim vardır, burada yəqin ki, yan geyiminin təsviri axan yağış suyu ilə yuyulmuşdur. Eləcə də 7-ci və 11-ci rəsmlərdəki adamlar qasıq hissədə bəzəklə təsvir olunmuşlar, bu da ucu aşağı bucaq şəklindədir, 11-ci rəsmidə kəmər də vardır.

Kişilərin fiqurları mütənasibdir. Güclü əzələli ayaqları pəncələri bayırda olmaqla güclü əzələli ayaqları dizlərdən bükülmüşdür. Əlləri aşağı salınmış düz nazik xəttlərlə verilmişdir. Başları balaca, çıxıntı şəklinədir. Onlardan 3-ü kamanla silahlanmışlar (7-ci və 8-ci rəsmlərdə kaman soldan sağa, 9-cu rəsmidə sağdan sola çıyinlərindən asılmışdır), 8-ci və 9-cu rəsmlərdəki fiqurların həm də sağ əllərində hər hansı bir silah, görünür balta, axırında isə biçaq vardır.

9-cu və 11-ci rəsmlərin arasında alçaq boylu kişinin (hündürlüyü 40 sm, - 10-cu rəsm) siluet təsviri vardır. Görünür, o özündən sağda və solda olan kişilərin əlindən tutmuşdur.

Adamların iri təsvirlərinin bütün bu qrupu, 29-cu daşın şimal tərəfində buna oxşar şəkillər kimi, e.ə. 8-ci minilliyə aiddir.

2-ci, 3-cü və 5-ci rəsmlərdəki kişilər siluetlə (ayaq üstə, anfas), geniş açılmış və dizdən bükülmüş güclü ayaqları ilə verilmişdir. Ölçüləri kiçikdir - orta hesabla 25 sm 2-ci və 3-cü rəsmidəki fiqurlar, görünür, baltalarla, 5-ci rəsmidəki isə çıyindən sağdan sola aşırılmış kamanla silahlanmışlar. Tarixi 10-cu rəsmlər birlidə, e.ə. 8-6-ci minilliklərin hüdudu ilə müəyyən olunur.

4-cü şəkil böyük dəyirmi başı olan adamın təhrif edilmiş təsviridir, və indicə qeyd olunan şəkillərin sxematik təqlid olunmasıdır. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərə aiddir.

6-ci rəsmidə keçi (ayaq üstə, profil, korpusu sağa təsvir edilmişdir. Bədəni böyükdür, boynu uzamış və yuxarı qalxmışdır, başı kiçikdir. Buynuzları qövsşəkillidir, yuxarı qalxmış və ucları ilə geriyə yönəlmışdır. Bunu güncəvarıdır. Quyruğu gödəkdir, üfüqi vəziyyətdə dik durur - bu keçilərin təsvirində nadir hadisədir. Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliklərin hüduduna aiddir.

DAŞ N:42

“Ana zağa” sığınacağından şimalda 100-105 m-lük məsafədə kiçik enişdə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır.

Daşın şərq tərəfi uzunluğu 12 m, hündürlüyü 6 m olan dik, demək olar ki, hamar səthdən əylmişdir. Səthin aşağı hissəsində çoxlu şəkil nəqş edilmişdir, onlardan bir çoxu eroziya nəticəsində xarab olmuşdur: bir çox yerlərdə onların konturlarının izləri çatın seçilir. 14 rəsm - 4 öküz, 5 adam, qayıq və 2 qeyri-müəyyən fragmənt - daha yaxşı mühafizə edilmişdir.

Öküzlərin təsviri (2-ci, 10-cu, 12-ci və 14-cü rəsmlər) profil, bədənləri sola yönəlmış (2-ci rəsm istisna olmaqla) vəziyyətdə verilmişdir. Yüksək realist ustlıqla naturadan çəkilmiş 12-ci və 14- cü rəsmlər daha təsirlidir. 12-ci rəsmidəki heyvan yüksələn xətt üzrə hərəkətdə göstərilmişdir. Onun uzunu 110 sm, çıyinlərindən hündürlüyü 70 sm Fiquru tosqundur, ağırçəkilidir. Bədənin qabaq hissəsi daha böyükdür. Kəkili aydın göstərilmişdir. Boynu yoğun və güclüdür, yastı alını olan uzunsov başı böyükdür. Buynuzları böyük dalğavaridir, ucları yuxarı olmaqla irəliyə yönəlmışdır. Qulaqları təxminən şaqulidir. Sinəsinin önünde qatları var. Qarnı bir qədər sallanır. Ayaqları gödək güclüdür. Bunu dəyirmidir. Bel xəttində çanaq sümüyü karşısındadır. Axırında onurgasının çıxıntısı göstərilmişdir. Quyruğu gödəkdir, maili sallanmışdır. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyə aiddir.

14-cü rəsmidə öküz ayaq üstə təsvir edilmişdir. Onun bütün fiquru monolitdir, tosqundur, bədənin uzunluğu 160 sm, çıyinlərdən hündürlüyü 90 sm-dir. Çiyinləri üzərində iki xətlə kəkili göstərilir. Boynu olduqca kökdir, yastı alını olan uzunsov başı böyükdür. Buynuzları iri dalğavaridir, yuxarıya yölənmüşdir, həm də aşağısı qısa buynuzlu öküzlərdə olduğu kimidir yuxarısı isə vəhşi öküzungünə oxşayır. Qulaqları təxminən şaqulidir. Sinəsi önünde qat aydın görünür. Ayaqları nisbətən gödəkdir, güclüdür. Qarnı bir qədər sallanmışdır. Bunu dəyirmidir. Quyruğu maili sallanmışdır. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyə aiddir.

Öküzlərin qalan təsvirləri (2-ci və 10-cu rəsm) eroziya nəticəsində xeyli zədələnmişdir, yalnız boynun bir hissəsi və başı qalmışdır. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aid edilir (2-ci rəsm sonra nəqş edilmişdir).

Adam təsvirlərinin qrupunu 3 qadın və 2 kişi fiqurları təşkil edir.

Qadın fiqurlarından 3-cü və 4-cü rəsmlər siluetlə profildə çəkilmiş, birincinin ayaqları saxlanmamışdır. 5-ci rəsmdəki qadın anfas təsvir edilmişdir. Dizdən aşağı sol ayağı və sağ ayağının pəncəsi qalmamışdır. Yanları böyükdir, enli və dəyirmidir, maili xətlərlə naxış vurulmuşdur. Beli nazikdir. Döşü böyük, dəyirmidir. Başı boynu göstərilmədən çıxıntı şəklindədir. Əlləri göstərilməmişdir. Çiyindən çəpəki soldan sağa kaman aşırılmışdır.

4-cü rəsm şimal tərəfdə 29 N:-li daşda təsvir edilmiş qadın təsvirini demək olar ki, təkrar edir (74-cü rəsm), amma burada qadının budları güclü və böyükdir.

Qadınların bütün təsvirlərinin tarixi 8-ci minilliyyin son əsrlərinə aiddir.

Kişilərin təsviri (7-ci və 9-cu rəsmlər) - sadə sxematik yerinə yetirilmişdir. 7-ci rəsm qayıq (6-ci rəsm) və qeyri-müəyyən fiqurun arasındaki boşluğa pərcim edilmişdir (8-ci rəsm), ayaqları yaxşı qalmışdır, başı və bədəninin bir hissəsi göstərilməmişdir.

9-cu şəkildə fiqurun uzun bədəni, pəncələri bayira olan güclü əzələli ayaqları və böyük dəyirmi başı var. Qolları gödəkdir, bir qədər arallanmış və aşağı sallanmışdır. Başı qayıq (6-ci rəsm) aşağı hissəsinə söykənmişdir. Rəsm e.ə 4-cü minilliyyə, 7-ci rəsm isə nisbətən sonrakı dövrə aid edilir.

13-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin real üslubda təsviridir. Bədəni düzbucaqlı şəklindədir, iridir. Boğazı nazikdir, azca qaldırılmış və dala qatlanmışdır. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, yuxarı qalxmışdır.

Keçinin fiquru öküzün fonunda həkk edilmişdir (14-cü rəsm) və onun sinəsinin xəttini kəsmiştir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyə aid edilir.

1-ci rəsmi ümumi konfiqurasiyasına görə atın təsviri kimi qəbul etmək olar, hərçənd bəzi hissələrində və fiqurunda öküzə oxşarlığı

vardır. Heyvan ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf göstərilmişdir. Boyunu azca qaldırılmış, nisbətən kökdür. Küt burnu və irəliyə çıxmış sıvıri qulaqları olan başı böyükdir. Ayaqları gödəkdir, qarnı azca sallanmışdır, sağısı bucaq altındadır. Quyruğu gödəkdir, maili durur. Bədənin qabaq hissəsi öküzün (2-ci rəsm) başı və boynu ilə kəsişir. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudu ilə müəyyən edilir.

6-ci rəsmdə dərindibli qayıq təsvir edilmişdir. Onun burun hissəsi qaldırılmış və onda Günəş həkk olunmuşdur. Adamlar şaquli xətlərlə göstərilmişdir. Qayığın burun hissəsinə yaxın sol tərəfi çox zədələnmiş və əyilmişdir, onda həmçinin şaquli xətlər vardır. Burun hissəsi aşağı salınmış düz xətlə göstərilmişdir.

Yuxarı burun hissəsi, qayığın buna bənzər digər təsvirlərlə müqayisədə daha mükəmməl konstruksiyası olduğunu sübut edir. Bu isə onu daha sonrakı dövrə təxminən e.ə. 5-ci minilliyyə aid etməyə imkan verir.

8-ci və 11-ci rəsmləri küləyin təsiri nəticəsində aşdıığına görə izah etmək mümkün deyildir.

Daşın cənub tərəfi dik hamar səthdən ibarətdir. Onda çoxlu miqdarda təsvir həkk edilmişdir, onlardan bir çoxu eroziya nəticəsində xarab olmuş, bəzi yerlərdə rəsmin güclə seçilən izləri qalmışdır. Onlardan 17-si qeydə alınmışdır: 4 adam, 2 öküz, 5 at, 3 keçi və 3 qeyri-müəyyən fiqurun təsvirlər.

15-ci və 17-ci rəsmlərdə adamlar (siluetlə, anfasda) yanaşı dururlar, birincinin hündürlüyü 100 sm, ikincininki bir qədər kiçikdir, lakin ayaqlarının aşağı hissələri saxlanmamışdır. Hər iki fiqurun geniş dəyirmi budları və yoğun baldırıları var, birinin dizləri sarıqlıdır. Bədənləri beldən nazikdir, sinə və ciyinlərinə doğru genişlənir. Bütün bunlar şəkillərdə qadınların təsvir edildiyini güman etməyə imkan verir. Lakin yaxşı formalaşdırılmış əllər, yanlarını örtən geyimin olması (17-ci rəsm) və geniş açılmış ayaqları belə izaha zidd çıxır. Yəqin ki, adsız rəssam gəncləri təsvir etməyə cəhd göstərmmişdir. Başları dəyirmi və böyükdir. Boyunları uzun və nazikdir, bu isə qədim dövrün adamlarının təsviri üçün xarakterik deyildir. Qollar yana açılmış, barmaqlar aralanmışdır. Sınəsində kəsişən xətlərdən ibarət,

yəqin ki, bəzək vardır, bu da, ehtimal ki, tatuirovkadır. 15-ci rəsmədəki adəmin ayaqları arasından uclar bir-birindən aralanan mayilli cizgilər çəkilmiş uzun düz xətt sallanır. Ehtimal ki, məhsuldarlıq simvoludur. Hər iki fiqurun ciyinlərindən sağdan sola çəpəki kamanlar aşırılmışdır. E.ə. 7-6-ci minilliklərin hüdudları ilə müəyyən olunur.

13-cü və 16-ci rəsmələr sxematik xətlə yerinə yetirilmiş kişi təsvirləridir. Hoppanan, dini mərasim rəqsini ifadə edən vəziyyətdə göstərilmişdir, lakin 16-ci rəsmədə yalnız sağ ayağı qalmışdır, əllərinin ucları yoxdur. E.ə. 3-cü minilliyə aiddir.

Öküzlər 4-cü və 12-ci rəsmədə ayaq üstə, profildə, bədəni ilə sağa təref təsvir edilmişlər. Onların fiqurları real əsaslar üzərində qurulmuşdur. Bədənləri iridir. 12-ci rəsmədəki heyvanın budu bucaq altındadır, quyuğu uzundur, aram dayanır. Dal ayaqlarından biri eroziya nəticəsində dağılmışdır. 4-cü rəsmədəki öküz otlayarkən göstərilmişdir. Burnunun aşağı hissəsi, qarnı və qabaq ayaqları saxlanılmamışdır. Heyvanın vəziyyəti, plastikliyi, başının əyilməsi heyrətediləcək qədər canlı verilmişdir. Dəyirmi budu, çanaq sümüyü qarşısında axırıncı fə-qərəsinin çıxıntısı göstərilmişdir. Buynuzları dalğavaridir, irəliyə yönəlmış ucları ilə yuxarı qatlanmışdır. Quyuğu qıсадır, sallanır. Tarixi e.ə. VI minilliyin son əsrlərinə aiddir.

Atlar (2-ci, 3-cü, 5-ci, 7-ci və 10-cu rəsmələr) ayaq üstə, profildə, korpusları ilə sağa təref halda verilmişlər. İlk üçünün bədəni iridir, ancaq 2-ci rəsm təhrif edilmişdir. Onlar 5-ci rəsmənin nümunəsi əsasında yerinə yetirilmişlər. Atın kürəyinin xətti 3-cü rəsmədə öküzün təsvirinin dal hissəsini kəsir (4-cü rəsm), bu isə həmin qrupun daha gec - e.ə. 2-ci minilliyin son əsrlərində yarandığını sübut edir.

1-ci, 8-ci və 9-cu rəsmələr ayaq üstə, korpusları sağa (ilk ikisi sola yönəlmüşdir) keçi təsvirləridir. 8-ci və 9-cu rəsmərdəki heyvanlar bir-birinin qarşısında dayanmışlar. Onların fiqurları real əsaslarla qurulmuşdur. Bədənləri düz mütənasibdir, qısa saqqallıdır, başları böyük deyil. Buynuzları yuxarı qalxmış və qövs şəklində geriyə qatlanmışdır. 8-ci rəsmədəki keçinin bədəni bucaq altında çəkilən 3 paralel xətlərlə bəzədilmişdir. Bu keçi təsvirlərində nadir hadisədir. Bu

heyvan hücum vəziyyətində verilmişdir. Yəqin ki, rəssam iki keçinin döyüş səhnəsini vermək istəmişdir, lakin 2-ci keçi (9-cu rəsm) sakit vəziyyətdə dayanmışdı, ehtimal ki, bu bir qədər əvvəl həkk edilmişdir. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyə aid edilir.

1-ci rəsmədəki keçi sadə və kobud işlənmişdir. Ehtimal ki, çoban tərəfindən orta əsr dövründə həkk edilmişdir.

Qeyri-müəyyən fiqurlar (6-ci, 11-ci və 14-cü rəsmələr), çox ehtimal ki, öküz təsvirinin fragmentləridir (buynuz və burun hissələri).

DAŞ N: 44

“Ana zağa” sığınacağından 110-115 m şimalda yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Onun şərq tərəfinin səthi özülü 8 m, hündürlüyü 4,5 olan üçbucaq formasındadır. Burada 2 öküz və adam təsvirləri qorunub saxlamışdır.

Öküzlər (1-ci və 2-ci rəsmələr) ayaq üstə, profil, korpusları sola dönən vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Birinci real təsvir edilmişdir, bədən quruluşu mütənasibdir. Fiquru ağırçəkilidir, qüvvətlidir. Boynu yoğundur, bir qədər qaldırılmışdır, küt burnu olan başı böykdür. Buynuzları dalğavaridir, yuxarı qaldırılmışdır. Ombası dəyirmidir. Quyuğu mayilli aşağı yönəlmüşdir. Dal ayaqlarının aşağı hissəsi mühafizə edilməmişdir. Rəsmin, şübhəsiz ki, naturadan çəkilmiş nümunəsidir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyə aiddir.

2-ci rəsm kobud çəkilmişdir, görünür əvvəlkini təqlid edir. Fiqur həddindən artıq kök göstərilmişdir. Buynuzları bir qədər təhrif edilmiş formadadır. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyin son əsrlərinə aid edilir.

Adam təsviri ayaq üstə və anfas göstərilmişdir (3-cü rəsm). Ayaqları geniş açılmış, kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Qolları bir qədər açılmışdır. Başı bədən xəttinin davamı kimi çıxıntı şəklindədir. Tarixi e.ə. 4-cü minilliyə aid edilir.

Uzunsov şəkildə (uzunu 460 sm, cənub-qərb tərəfdən hündürlüyü 100 sm) böyük qayadır. "Ana - zağa" sığınacağından şimala 115-120 m-lik məsafədə yerləşir. Daşın hər üç tərəfində, şərq tərəfindən başqa, adamların və heyvanların böyük miqdarda şəkilləri həkk edilmişdir.

Daşın şimal tərəfində rəsm çoxdur, onlar çox vaxt bir-birilərlə kəsişirlər. Əsrlər keçidkə təsvirlər su ilə gətirilmiş torpaqla mühfizə edilmişdir. Bu səthin bəzi yerlərində güclə seçilən fragməntlər vardır. Cəmi burada 44 rəsm - 14 adam, 13 at, 5 öküz, 5 keçi, it, qeyri-müəyyən növə məxsus heyvan təsvirləri və 4 fragmənt vardır.

Kişi təsvirləri içərisində (onlar cəmi 12-dir), nəzərdən keçilənlərin ən qədimi olan 33-cü rəsm öz konfiqurasiyasına və icra etmə tərzinə görə fərqlənir. O, pəncələri bayırə olan geniş açılmış güclü əzələli ayaqları ilə bütün boyu bərabərində göstərilmişdir. Bədəni bel hissəsində bir qədər daralmışdır. Boynu, demək olar ki, heç göstərilməyib. Başı nisbətən böyükür, yumurtavarıdır, kəkil şəklində saçları göstərilmişdir. Çiyindən soldan-sağ'a kaman aşırılmışdır. Ayaqları arasında uzun quyuq və ya kişi cinsinin əlaməti görünür. Tarixi e.ə. 7-6-ci minilliklərə aiddir.

Ayaq üstə duran qadının (7-ci rəsm) kobud profildə təsvirini, eləcə də 28-ci rəsmidəki ayaq üstə, anfasda çəkilmiş qadın figurunun həmin dövrə aid etmək olar. Axırıncınnı qolları dirsəkdə bütünlüy və yuxarı qalxmışdır. Qobustan kompleksində qadın rəsmləri içərisində adorasiyanın belə vəziyyəti yeganə haldır. Başı kiçikdir, bədəni mütənasibdir, iri döşü göstərilmişdir. Ayaqları geniş açılmışdır. Maraqlıdır, ombaları və ayaqlarının baldırıları başqa qadın şəkillərində olduğu kimi, göstərilmişdir.

Kişilərin başqa şəkilləri (2-ci, 14-cü, 15-ci, 16-ci, 17-ci, 18-ci, 19-cu, 20-ci, 25-ci, 29-cu və 36-ci rəsmlər) xətti sxematik xarakter daşıyır, onlardan 4-ü (14-cü, 20-ci, 29-cu və 36-ci rəsmlər) oxatanlardır.

Atların rəsmləri (3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-ci, 9-cu, 10-cu, 32-ci və 41-ci rəsmlər) əsaslarla yerinə yetirilmişdir (ayaq üstə, profil, korpusları

sağa yönəlmüş). Bədən quruluşları düz mütənasibdir, monolitdir, dolğundur. Boyunları yuxarı qalxmışdır. Başları nisbətən böyükdür, bu isə onları qatıra oxşadır. Qulaqları irəliyə doğru sıvıdır. Sağrıları dəyirmidir, quyuqları gödəkdir, maili aşağı sallanmışdır. 41-ci rəsmidə at olayarkən təsvir edilmişdir; 10-cu rəsmidə cinsi əlamət göstərilir, bu da heyvanların bu qrupuna ayğırla birlikdə at ilxisi kimi baxmağa imkan verir.

Atların qalan şəkilləri (8-ci, 35-ci, 38-ci, 39-cu rəsmlər) ayğır təsvirləri kimi qəbul edilir. Onlar hamısı hərəkətdəirlər, həm də bu çox canlı və plastik verilmişdir. 35-ci və 40-ci rəsmlər daha ifadəlidir. Birincidə ayğır sürətlə təpəyə qalxır, o birində başını geri çevirmişdir. Atların təsvirinin tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüduduna aid edilir.

Öküzlər qrupu da (11-ci, 12-ci, 13-cü, 37-ci və 44-cü rəsmlər) beləcə real verilmişdir (ayaq üstə, profil, bədənləri yana yönəlmüş). Bədən quruluşu mütənasibdir, figurları iridir, ağır çəkilidir, kəkilləri aydın görünür. Boyunları güclüdür, dolğundur, başları iridir, buynuzları əyilmiş, ucları yuxarı qatlanaraq irəliyə çıxmışdır.

Keçilər və ya ceyranlar (24-cü, 26-ci, 27-ci, 30-cu və 43-cü rəsmlər) ayaq üstə, profilde təsvir edilmişlər, 26 və 43-cü rəsmlərdə korpusları sağa tərəf, 24-cü, 27-ci və 30-cu rəsmlər sola yönəlmışlər. Onların figurları real əsas üzərində qurulmuşdur. 24-cü rəsmidəki ceyran təsvirinin tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına, bəlkə də daha sonrakı dövrə aid edilir, bu rəsmlərin qalanlarının tarixi daha son dövrə, təxminən e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüduduna aid edilir.

23-cü rəsmidə qaçan it - bəlkə də pişik (profildə, korpusu sağa dönən) təsvir edilmişdir. Qulaqları gödək, demək olar ki, şaqulidir. Quyuğu uzun, yuxarı qalxmış, ucları kürəyinə doğrudur. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyə aiddir.

42-ci il rəsmidə naməlum növlü heyvan təsviri həkk edilmişdir (ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf dönən). Bədəni çox ağır və iridir, başla boynu birləşərək bədənin qabaq hissəsinin davamını təşkil edir. Bütün figur güclü görünür. Buynuzları kiçikdir, boynu üzərində yarımdairə kimi göstərilmişdir. Bütün konfiqurasiyasına görə 33-cü daşda olan 15-ci rəsmidəki təsvirini xatırladır.

21-ci rəsm şaquli vəziyyətdə ensiz uzun tor şəklində qeyri-müəyyən əşyadır. Quruluşuna görə 33-cü daşdakı 48-ci rəsmi xatırladır.

Bütün qeydə alınan rəsmlərdən 10-u kompozisiya təşkil edir: on səhnəsi 7 adam (14-cü, 15-ci, 16-ci, 17-ci, 18-ci, 19-cu və 20-ci rəsmlər) öküz ovunda. Ovçulardan ikisi kamanla silahlanmış, irəlidə gedən yayın ipini çəkir, ox haçalanmış ucu ilə, bir-birinin dalınca düzülmüş öküzlərdən irəlidəkinin burnuna yönəlmışdır (13-cü rəsm), onun özü də ovçuya hücum edir. İkinci oxatan (20-ci rəsm) ovçuların bu qrupunda axırıncı qaçırlar. O, dəyirmi iri başı və aydın görünən kişi cinsi əlaməti ilə göstərilmişdir. Kompozisiyanın tarixi e.ə. 4-cü minilliyyət aiddir. 44-cü rəsmidəki öküz təsviri də bu və ya bundan əvvəlki dövrlər adı edilir.

Başqa kompozisiyada öküz (37-ci rəsm) dayçaya hücum edir (38-ci rəsm).

22-ci, 31-ci və 34-cü rəsmlər qeyri-müəyyən təsvirlərin fragmenti, 1-ci rəsmidə isə cinsi müəyyən edilməmiş heyvanın figurunun ön hissəsidir.

Başın qərb tərafında adamların və heyvanların 5 təsviri verilmişdir. Birinciya 2 kişi (2-ci və 5-ci rəsmlər) və bir qadın figura (3-cü rəsm) daxildir. 5-ci şəkildəki kimi sxematik, kobud verilmişdir (ayaq üstə, anfas). Başı dəyirmi formadadır, qeyri-mütənasib böyükdür. Qolları bel nahiyyəsindədir. Hər iki əlində baltaya bənzər silah vardır. Sağ ombası və ya sağrısının bir hissəsi nəzərə çarpacaq dərəcədədir. Ayaqları kökdir, pəncələri bayırda olmaqla, təxminən ciyinləri enində açılmışdır. Bədəni hündürdür, qalılığına görə eynidir. Sağ tərəfdə ciyin nahiyyəsində yoğunlaşmış çıxıntı var.

2-ci rəsmidə kişi adorasiya vəziyyətində (ayaq üstə, anfas) təsvir edilmişdir. Onun figurunu öküzin quyuğunun ucu kəsir (1-ci rəsm). Kobud və xətti yerinə yetirilmişdir. Başı bədən xəttinin davamı kimi kiçik çıxıntı şəklindədir.

Qadın ayaq üstə (3-cü rəsm), profil, üzü sola tərəf yönəlmış vəziyyətdə təsvir edilmişdir. Ombaları və sağrısı dolgundur. Döşü güclə seçilir. Başı, boyunu göstərilmədən, kiçik çıxıntı şəklindədir.

Bütün adam təsvirləri daha qədim şəkilləri təqlid edərək nəqs edilmişdir və tarixi e.ə. 5-4-cü minilliliklərə aid edilir.

1-ci və 2-ci rəsmlər ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf öküz təsvirləridir. Bununla belə, ikinci rəsm yalnız gövdənin qabaq hissəsi, baş və buynuzlardan ibarətdir. Hər iki rəsm real quruluşdadır. Heyvanlar kök və ağırçəkilidir. Yoğun, qüvvətli boyunları və yastı alınlı iri başları var. Buynuzları ortada azca qövsvari əyilmiş, ucları yuxarı qaldırılmışdır. Qulaqları şaquli vəziyyətdədir. 1-ci rəsmidə ombras dəyirmidir. Gödək və azca maili quyuğu sallanmışdır. Ayaqları nisbətən qısa, qarını azca sallaqdır. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyyət aiddir.

Daşın cənub-şərq tərəfində iki öküz, qadınlar, qayıqlar, atlar və naməlum növlü heyvan rəsmləri həkk edilmişdir.

Öküzlərin təsviri (3-cü və 4-cü rəsmlər) ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf real quruluşdur. Onların figurları dolu, boyunları yoğundur. Süüsünləri aydın görsənir. Yastı alınlı, iri başları var. Dalğashəkilli buynuzları irəli çıxarılmışdır. Qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Ombaları, xüsusilə 4-cü rəsmidəki öküzdə dəyirmidir. Hər iki heyvanda çanaq sümüklərinin qarşısında axırıncı fəqərənin çıxıntısı nəzərə çarpır. Quyuqları maili sallanmışdır. Qarınları sallaqdır. 3-cü rəsmidə öküzin qabaq ayaqları, 4-cü rəsmidə dal ayaqları saxlanmamışdır.

Hər iki rəsm çox sənətkarlıqla, natura ilə yaxından tanılıqla yerinə yetirilmişdir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyyət aiddir.

3-cü rəsmidə çox mühüm bir detali qeyd etmək lazımdır: öküzin boynunda çatı göstərilmişdir. Bu, öküzin əhliləşdirilmiş olduğunu demək üçün müəyyən əsaslar verir. Qobustanın kompleksində e.ə. 5-ci minilliykdə həkk edilmiş başqa heyvan rəsmlərində belə fakt məlum deyil. Ehtimal ki, Azərbaycan ərazisində heyvanların əhliləşdirilməsi e.ə. 5-ci minilliykdə öküzin öyrədilməsi ilə başlanmışdır. Bu, görünür, heyvanın ləngliyi və ov vaxtı inəyin dana ilə birlikdə tutulmasının nisbətən asanlığı ilə izah oluna bilər.

Ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf qadın təsviri (1-ci rəsm) sadə və kobuddur, görünür, qədim rəsmlərin təqlididir. İri döşü, incə beli, yoğun baldırıcıları və sağrızı aydın göstərilmişdir; əlləri verilməmişdir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyyət aiddir.

5-ci rəsmidə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, asta yerisdə at təsviri real quruluşa malikdir. Gövdəsi monolit və həcmlidir. Qısa, yoğun boynu var. Başı nisbətən iridir. Qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu aşağıya mailidir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyə aid edilir.

2-ci rəsmidə naməlum növlü heyvan oturaq vəziyyətdə göstərilmişdir. Qabaq ayaqları irəliyə uzadılmışdır. Başı göstərilməmişdir. Quyruğu gödəkdir. Gövdəsinin qabaq hissəsi dal hissəsinə nisbətən iridir. Heyvanın pozası və konfiqurasiyası onun it, ya da pişik fəsiləsindən olduğunu göstərir. Tarixi e.ə. 5-4-cü minilliklərin hüduduna aid edilir.

DAŞ N:46

Yerdən çıxan və hündürlüyü 100-140 sm olan daş 45 N:-li daşdan 3-4 m şimal-qərbədir. Onun üstündə böyrü üstə başqa bir iri qaya parçasının yerləşməsi nəticəsində altda 4-5 adamın yerləşə biləcəyi bir sıginacaq əmələ gəlmışdır. Sığınacağın qarşısında şimaldan və şimal-qərbən iri daş parçaları ilə hasarlanmış meydança vardır. Onun cənub şərq tərəfində 45 N:-li daş yerləşir. 45 və 46 N:-li daşların səthlərinin təmizlənməsi prosesində çoxlu insan və heyvanın, o sıradan bir neçə ov səhnəsinin və bir savaş səhnəsinin təsvirləri üzə çıxarılmışdır. Buna görə sıginacağa "Ovçular zağası" adı verilmişdir. Sonralar bu abidə ətraf daşların yerlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün səmt oriyentir oldu.

46 N:-li daşda rəsmlər onun əsasən şərq və cənub tərəflərində həkk edilmişdir.

Daşın şərq tərəfi şaquli və hamardır. Onun səthində 18 adamın (onlarin ikisi qadın figurudur) və rəqs edən iki qrupun rəsmləri vardır. Daha sonra daşın səthində savaş səhnəsi və iki naməlum figur təsvir edilmişdir.

Qadın rəsmləri (1-ci və 2-ci rəsmlər) ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf siluetlə yerinə yetirilmişdir. İş kobud və sxematikdir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyyə aid edilir.

Bu rəsmlərdən aşağıda iki cərgədə durmuş, ayaqlarını geniş açmış və əl-ələ vermiş iki qrup adam təsvirləri yerləşir. Onlar Azərbaycanda indi də oynanılan "Yallı" tipli mərasim rəqsini ifa edirlər. Rəsm e.ə. 3-cü minilliyyə aiddir.

Savaş səhnəsi 12 sxematik, xətti adam figurlarından ibarətdir. Onların 6 nəfəri oxçulardır, həm də dörd nəfəri (5-ci, 15-ci, 16-ci və 17-ci rəsmlər) oxlarını döyüşə hazırlamışdır. 5-ci rəsmidəki kişilərin quyruqları, ya da kişi cinsi əlamətləri göstərilmişdir.

9-cu rəsmidə oxçu profildə verilmişdir, onun gövdə xəttinin davamı kimi gödək quyruğu vardır. İki adam, deyəsən, öldürülmüş adamı aparır (6-ci, 7-ci və 8-ci rəsmlər). 12-ci, 13-cü, 14-cü və 18-ci rəsmlərdə əlləri irəli uzadılmış adamlar öldürülmüş adama tərəf qaçırlar. 10-cu və 11-ci rəsmlər anlaşılmır. Bu kompozisiya e.ə. 3-cü minilliyyə aiddir.

Daşın cənub tərəfində 26 rəsm həkk olunmuşdur: 3 oxçu figuru, 16 at, öküz və 2 naməlum növlü heyvan rəsmləri və 4 anlaşılmayan figur.

At dəstəsi ilxi təşkil edir. Bütün heyvanlar profildə, qaçışa, korpusları sola tərəf siluetlə göstərilmişdir (5-ci, 6-ci, 7-ci, 16-ci, 18-ci, 20-ci və 24-cü rəsmlər). Onların figurları real quruluşludur. Boyunları azca qaldırılmışdır, başları çox hallarda iridir, qabağa şəklənmiş qulaqları vardır. Quyruqları gödəkdir. 4-cü, 5-ci, 6-ci, 16-ci, 20-ci və 21-ci rəsmlərdə saqrılarına şaquli xətlərlə zədə vurulmuşdur (ovsun simvolu). 24-cü rəsmidə isə bu xətlər boynuna, döş hissəsinə və sağırsına endirilmişdir. Başqa rəsmlərdə (1-ci, 2-ci, 3-cü, 8-ci, 19-cu, 22-ci və 26-ci rəsmlər) bu zədələnmələr yoxdur, onların bəzilərində daşın səthinin eroziyası nəticəsində figurların hissələri qalmamışdır. İlixinin bir atında (26-ci rəsmidə) kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Görünür, bu at ayğırdır və ona görə bütün atların arxasında yerləşdirilmişdir.

İlxıya, görünür, oxla silahlanmış ovçular hücum etmişlər (12-ci, 17-ci və 25-ci rəsmlər). Odur ki, onlar oxlarını ilxida atlara yönəltmiş vəziyyətdə göstərilmişdir.

13-cü və 15-ci rəsmlər naməlum növlü heyvan təsvirləridir, həm də ikincisi 20-ci rəsmidəki at rəsminin fonunda göstərilmişdir.

10-cu rəsm, ehtimal ki, öküz təsviridir, yalnız başı, buynuzları və bel xəttinin hissəsi qalmışdır.

Bütün bu təsvirləri e.ə.3-cü minilliyin ortalarına aid etmək olar. Qalan rəsmləri (9-cu, 11-ci, 14-cü və 25-ci rəsmlər) şərh etmək çətindir. 23-cü rəsm, ola bilsin, oxçu təsvirinin hissəsidir.

DAŞ N: 46a

46 N:li daşın üst tərəfində yerləşən kiçik ölçülü qaya parçasıdır. Onun hamar cənub-şərq hissəsində ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviri vardır. Rəsmin xətləri dəqiq və inamlıdır; bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi həcmlidir, boynu bir az qaldırılmışdır və yuxarı tərəfdə daraldılmışdır, başı yaxşı formalaşdırılmışdır, burnu aşağıya yönəldilmişdir. Kiçik buynuzları ortadan arxaya tərəf əyilmişdir. Ombası dəyirmidir; gödək quyruğu vardır. Qarın azca sallaqdır. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aid edilir.

DAŞ N: 46 (qazıntılardan)

“Ovçular zağası”nın meydançasından şimal-qərbdə şaquli kiçik qaya parçasıdır. Daşın cənub şərqə tərəf yönəlmış səthi hamardır. Onun üzərində çoxlu, lakin əksər hallarda kobud insan və heyvan rəsmləri vardır. Onlar bir-birinin üstündə həkk edilmişdir. Bunun nəticəsində çox rəsmlər zədələnmiş və anlaşılmaz vəziyyətə salınmışdır. Ona görə də cəmi 9 rəsm qeydə alınmışdır. 2-ci və 5-ci rəsmlər ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf keçi təsvirləridir. 5-ci rəsmdə keçinin ombası, qarmaq formalı quyruğu və bel xətti aydın seçilir. Digər rəsm çox kobud işdir.

3-cü rəsm ayaq üstə durmuş adamin, ola bilsin, kişinin xətti təsviridir. Onun sağ əli yana uzadılmışdır, sol əli isə başına tərəf əyilmişdir.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf öküz təsviridir. Bel xətti, hündür süysünü, sallanmış quyruğu, azca sallanmış qarnı və ayaqları aydın verilmişdir. Gövdəsi həcmli və qüvvətlidir. Ombası azca dəyirmidir. Boynu, başı və buynuzları qalmamışdır. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

Vəhşi donuzun və potasının ovlanması səhnəsi 6-ci, 7-ci, 8-ci və 9-cu rəsmlərin məzmunu təşkil edir. İki bərk qaçan kişi (6-ci rəsm) ov itini (7-ci rəsm) donuza və potasına qısqırır. İt irəli cummuşdur. Gövdəsi dərtilmiş vəziyyətdədir. Qüvvətli boynu var. Başı nisbatən iri, irəliyə şəklənmiş qulaqları qıсадır. Quyruğu və dal ayaqları yastınlılmışdır, bu, onun sürətlə qaçmağını ifadə edir. Qədim rəssamın yüksək ustalığı bu figurda özünü göstərmişdir.

Pota (8-ci rəsm) təhlükədən anasına (9-cu rəsm) tərəf qaçıır. Donuz ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, çox real quruluşa göstərilmişdir. Gövdəsi irihəcmlidir, bel xətti dəyirmidir. Yoğun boynu, uzun, sallanmış burunlu başı var. Qulaqları iki kiçik xətlə ifadə olunmuşdur. Donuzun quyruğunun səciyyəvi vəziyyəti çox bacarıqla verilmişdir. Bu təsvir naməlum qədim rəssamın ən yaxşı əsərlərindən biri hesab oluna bilər. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyə aiddir.

1-ci rəsmi şərh etmək mümkün olmamışdır.

DAŞ N: 48

“Ovçular zağası”ndan 40 m şimalda yerləşən böyük qaya parçasıdır. Daşın şaquli, hamar səthində ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf vəhşi öküzün iri (uzunluğu 100 sm, hündürlüyü 50 sm) təsviri həkk edilmişdir. Gövdəsi ağırçəkili və irihəcmlidir. Qüvvətli qısa boynu vardır. Yastınlı və dəyirmiburunlu, iri başı aydın görünür. Azca qaldırılmış iri buynuzları, irəli çıxarılmış və bucaq altında yönəlmışdır. Kiçik qulaqları şaquli vəziyyətdədir. Bel xətti bir qədər batıqdır. Hündür süysünü və çanaq sıtmayıñın qabağında sonuncu fəqərəsinin çıxıntısı göstərilmişdir. Qarnı bir qədər sallaqdır. Ombası dəyirmidir. Uzun quyruğu sallanmışdır. Qüvvətli ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Həm qabaq, həm də dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslərlə birləşdirilmişdir.

Heyvanın figurunun quruluşunda rəssamın yüksək ustalıq və naturanı yaxşı bilməsi hiss olunur. Şübhəsiz, rəsm dövrünün şədevrərindəndir. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyə aiddir.

DAŞ N: 49

“Ovçular zağası”ndan 45 m şimalda, 48 N:-li daşın yanında nəhəng qaya parçasıdır. Şaquli vəziyyətdə olan şərqi hissəsinin hamar səthi oturacaqda 23 m, hündürlüyü 10-12 m olan üçbucaq formalıdır. Onun bəzi yerlərində dərin, şaquli çatlar vardır.

Daşın səthinin aşağı hissəsində adamların və heyvanların 16 rəsmi və bir anlaşılmaz figur həkk edilmişdir. Qadınların siluet təsvirləri ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf (2-ci, 11-ci və 12-ci rəsmlər) və ayaq üstə, anfasda (10-cu rəsm) verilmişdir. 11 və 12-ci rəsmlər böyük (müvafiq olaraq 90 sm və 85 sm) ölçülüdür. Onların budları ilə birləşən yekə qarınları (ola bilsin, hamilə olduqları göstərilmişdir), incə belləri, demək olar ki, yumru baldırıları vardır. 11-ci rəsmdə baldır paralel xətlər şəklində tatuirovka ilə bəzədilmişdir. 12-ci rəsmdə figurun belinə tərəf mənəsi aydın olmayan bir maili xət çəkilmişdir. Hamisinin döşləri iri, belləri incədir. Başları çıxıntılar formasında verilmişdir. Əlləri göstərilməmişdir.

2-ci rəsm kiçik ölçülüdür. Baldırıları ifadə olunmamışdır. Bu təsvirdə də qarın yekədir. 10-cu rəsmdə figurun hündürlüyü 80 sm-dir. Budları enli və həcmlidir, dizləri nazik, baldırıları iridir. İncə, qamətli beli vardır. Döşü iri və yumrudur. Başı çıxıntı kimi göstərilmişdir. Boyun verilməmişdir. Ciyindən çəpinə ox asılmışdır.

Bu rəsmlər e.ə. 8-ci minilliyyə aid edilir, 2-ci rəsm isə, ehtimal ki, e.ə. 7-ci minillikdə həkk edilmişdir.

Kişi təsvirləri (1-ci, 6-ci və 7-ci rəsmlər) xətti səciyyəlidir. Hamisi anfasda verilmişdir. 1-ci rəsmdə kişi ayaq üstə, uzun quyruqla, yaxud kişi cinsi əlaməti ilə göstərilmişdir. Qolları sallanmışdır, başı çıxıntı kimi ifadə olunmuşdur; 6-ci rəsmdə adam ayaq üstə, 7-ci rəsmdə ritual rəqs pozasında verilmişdir. E.ə. 3-2-ci minilliklərə aiddir.

3-cü, 4-cü, 5-ci, 14-cü və 16-cı rəsmlər ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf öküz təsvirləridir. Onlardan 14-cü rəsm xüsusilə maraqlıdır. Öküzin uzunluğu 150 sm, hündürlüyü 87 sm-dir. İri həcmli göv-

dəsi vardır. Süsünü aydın seçilir. Boynu qısa, yoğun və qüvvətlidir. Dəyirmiburunlu başı vardır. Yekə buynuzları bir az qaldırılmış, irəli yönəldilmiş və yuxarı burulmuşdur. Qulaqları kiçik, şaquli xətlərlə verilmişdir. Qarın bir qədər sallanmışdır; ombası dəyirmidir, uzun, sallaq quyruğu vardır. Ayaqları gödəkdir: dal ayaqlarında topuqları nəzərə çarpar. Rəsm çox elastikdir və heyvanın bütün xarakterik cəhətlərini əhatə edir. Bütün bunlar onu Qobustan kompleksinin ən yaxşı əsərlərindən biri hesab etməyə imkan verir.

16-cı rəsmdə öküz yuxarıda təsvir etdiyimiz öküzlə qabaq-qabağa durmuşdur. Lakin onun qarnı və ayaqları saxlanmamışdır. Hər iki rəsm e.ə. 7-ci minilliyyə, 3-cü, 4-cü və 5-ci rəsmlər isə 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına aiddir.

Asta qaçışa, profildə, korpusu sağa tərəf bir at rəsmi (8-ci rəsm) iki iri qadın figurundan (10-cu və 11-ci rəsmlər) aşağıda, digəri isə (15-ci rəsm), ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf öküz (14-cü rəsm) fonunda həkk edilmişdir. Həm də onun figurunun konturları öküzin döş xəttini kəsir. Hər iki rəsm real quruluşludur. Gövdələri həcmlidir, burunları qısa və nazikdir, 8-ci rəsmdə baş yekə, 15-ci rəsmdə yekə və uzunsovudur. Qulaqları kiçikdir. Kiçik qulaqları qabağa şəklənmişdir. 15-ci rəsmdə quyruq uzundur və sallanmışdır. 8-ci rəsmdə isə qisadır və üfüqi vəziyyətdədir. E.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudlarına aiddir. Həm də 15-ci rəsm 3-4 əsr qabaq həkk edilmişdir.

9-cu rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf keçi təsviridir. Gövdəsi həcmli və ağırcəkilidir. Yoğun boynu, kiçik başı var, ağzının kəsiyi göstərilmişdir. Buynuzları gödək və dikdir, şaquli vəziyyətdədir. Qulaqları iki kiçik şaquli xətlə ifadə edilmişdir. Gödək quyruğu bel xəttinin davamı kimi verilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyyin ortalarına aiddir.

13-cü rəsmdə naməlum növlü heyvan təsvir edilmişdir.

DAŞ N: 51

“Ovçular zağası”ndan 120-130 m şimalda nəhəng qaya parçasıdır. Daşın cənub tərəfi oturacağı 10 m, hündürlüyü 6 m olan üçbucaq

formalıdır. Yuxarıdan aşağıya doğru dərin çatları olan şaquli, hamar səthi vardır. Burada iki rəsm vardır.

1-ci rəsmdə ayaq üstə, üzü sağa tərəf yekə (hündürlüyü 135 sm) qadın təsvir edilmişdir. Daşın səthinin eroziyası nəticəsində figurun ayaqları xarab olmuşdur. Qadının hündür bədəni və böyük qarnı vardır, görünür, onun hamilə olduğu göstərilmişdir. İncə beli, geniş sinəsi və döşü irəliyə çıxmışdır. Aşağı əyilmiş başı çıxıntı kimi verilmişdir. Qarnında, sinəsində, bel nahiyəsində kiçik xətlər var, görünür, tatuirovkadır. Tarixi e.ə. 8-ci minilliyyin son əsrlərinə aid edilir.

2-ci rəsmdə ayaqüstü, profildə, korpusu sağa tərəf heyvan kök görünür, gövdəsi həcmli, ağırçəkilidir. Çiyinlərinin üstündə süsünü göstərilmişdir. Qısa, qüvvətli boyunu yasti alınlı iri başı var. Buynuzları nisbətən uzunsovudur və ucları yuxarı yönəlmüşdir. Çətinliklə sezilən qulaqları geriyə əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Sallaq quyruğu var. Gödək ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm e.ə. 6-5-ci minilliklərin hüduduna aid edilir.

Göstərilən rəsmlərdən başqa daşın bəzi yerlərində ciziqlər da vardır, ola bilsin, bunlar xətti keçi təsvirlərinin konturlarıdır və 18-19-cu əsrlərdə çobanlar tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

DAŞ N: 52

Uzunsov formalı (uzunluğu 8 m, hündürlüyü 3 m) yekə qaya parçasıdır. "Ovçular zağası"ndan 210 m şimal-şərqdə yerləşir. Onun cənub səthi tamamilə hamardır. Səthin şərq hissəsində 2 rəsm həkk edilmişdir.

1-ci rəsm tamqanın təsviridir. Belə tamqa formasına Cingirdağın qaya rəsmlərində tez-tez rast gəlinir. Son orta əsrlərə aiddir.

2-ci rəsm böcəyin (böv ya əqrəb) kobud, sxematik təsviridir. Bu rəsm də orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 59

Yerdən çıxan qaya parçasıdır. "Ovçular zağası"ndan 120 m şimal-şərqdə yerləşir. Daşın dördbucaqlı (3x4 m) formalı yuxarı tərəfi hamardır. Burada, qərb qıraqına yaxın yerdə bir piyaləvari, diametri 17 sm, dərinliyi 8 sm olan çala qazılmışdır. Daşın şərq tərəfi sıldırımdır. Səthində 3 maral və keçi rəsmi həkk edilmişdir.

Maralların təsvirləri siluetlə yerinə yetirilmişdir. Heyvanlar bir-birinin ardınca üfüqi xətt üzrə qədidi vəziyyətdə göstərilmişdir. Rəsmlər real quruluşludur, dinamikdir. Boyunları vüqarla qaldırılmışdır, kiçik başları var, burunları qabağa yönəlib. İri, budaqlı buynuzları yuxarı qaldırılmışdır. İki maralda (3-cü və 4-cü rəsmlər) buynuzun dibindən belinə qövsvari xətt gedir; 3-cü rəsmdə isə heyvanın alnında kiçik, şaquli xətt çəkilmişdir. Ombaları dəyirmidir. Qarmaqşəkilli ucları belə tərəf əyilmiş gödək quyruqları var.

Bu təsvirlər 22 N:-li daşdakı maral rəsminin təqlididir.

2-ci rəsm heyvanın, ola bilər, keçinin sxematik, xətti təsviridir. 22 N:-li daşda keçi rəsminin təqlididir.

Hesab etmək lazımdır ki, bu kompozisiya mənimsənilmədir və ona görə e.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N: 63

Şərq tərəfi formasına görə dördbucaqlını (uzunluğu 11 m, eni 3 m) xatırladan yekə qaya parçasıdır. "Ovçular zağası"ndan 25-20 m şimalda 62 N:-li daşın üstündə yerləşmişdir. Onun şərq tərəfi sıldırımlı, hamar səthlidir. Səthi şimal qurtaracağında quş rəsmləri həkk edilmişdir. Bu, Qobustanın qayaüstü rəsmlər kompleksində nadir haldır.

Quşlar profildə, korpusları sağa tərəf göstərilmişdir. Uzun boyunları var, dimdikləri açılmışdır. Quyruqları uzundur, üfüqi istiqamətdə durmuşdur. Böyük pəncəli, uzun ayaqları var. Birinin pəncəsi haçlı, digərinin xətti pərdəli, ikihaçaklıdır. Quşların növ mənsubiyetini təyin etmək çətindir. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyə aiddir.

DAŞ N: 65

Yerdən çıxan yekə qaya parçasıdır. "Ana zağa" sığınacağına girişin karşısındada 10-15 metrliyində böyrü üstə durur. Şimal tərəfi 2,5 m hündürlüyündə hamar sildirilmişdir.

Burada bir böyük öküz (uzunluğu 245 sm, hündürlüyü 136 sm) və bir maral rəsmi həkk edilmişdir.

Öküzin ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf fiquru real quruluşludur. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi irihəcmli və ağırçəkiliyidir. Yoğun, qüvvətlı boynu və çiyinlərinin üzərində süysünü vardır. Geniş alaklı, aşağı yönəldilmiş burunlu, yekə başı vardır. Ortadan əyilmiş böyük buynuzları qabağa yönəlib, ucları yuxarı qaldırılmışdır. Buynuzların dibindən iki kiçik, şaquli xətlə qulaqları göstərilmişdir. Uzun quyruğu sallanmışdır. Qarnı bir az sallanmışdır. Dal ayaqlarının topuq, qabaq ayaqlarının dirsək çıxıntıları göstərilmişdir.

Rəsm xəttinin dəqiqliyi və inamlı olması rəssamin yüksək ustalıq məharətini, heyvanın xüsusiyyətlərini yaxşı bildiyini göstərir. E.ə. 7-ci minilliyyə aiddir.

Öküzin təsvirinin fonunda sonrakı dövrlərdə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf maral təsviri həkk edilmişdir. Boynu bir az qaldırılmışdır. Kiçik başı var, budaqlı buynuzları hündürə qalxmışdır. Ombası bucaq altındadır. Şaquli vəziyyətdə dayanmış gödək quyruğu vardır. Tarixi e. ə. 1-ci minilliyyə aiddir.

DAŞ N: 66

"Ana zaşa" sığınacağının 29 N:-li daşın üst kənarından qopmuş qaya parçasıdır. Cənub tərəfə düşmüş və burada rəsmlərin bir hissəsinin qabağını kəsmişdir.

Daşın üst tərəfində 30 rəsm həkk olunmuşdur. Onların 27-si adam, 3-ü heyvan təsvirləridir.

Üç qadın fiquru (6-ci, 7-ci və 14-cü) ayaq üstə, profildə, üzləri sola tərəf (6-ci və 7-ci rəsmlər) və sağa tərəf həkk edilmişdir.

Kişi təsvirlərinin bir hissəsi (1-ci, 2-ci, 8-ci, 9-cu, 11-ci, 12-ci, 13-cü, 16-ci, 19-cu, 24-cü və 25-ci rəsmlər) ayaq üstə, anfasda verilmişdir. Onlardan 1-ci, 9-cu, 12-ci, 13-cü, 19-cu və 25-ci rəsmlərdə fiqurlar oxla və balta ilə silahlanmışlar.

Başqa rəsmlərdə kişilər profildə, üzləri sola tərəf (4-cü, 5-ci, 10-cu, 20-ci, 21-ci, 27-ci rəsmlər) və sağa tərəf (15-ci, 22-ci, 23-cü, 28-ci, 29-cu və 30-cu rəsmlər) göstərilmişdir. 5-ci, 15-ci, 23-cü, 29-cu və 30-cu rəsmlərdə fiqurlar döyüşə hazır oxlarla göstərilmişdir.

11-ci kobud sxematik rəsm diqqəti özünə cəlb edir. Adamın ayaqları geniş aralanmış və dizləri azca qatlanmışdır; pəncələri iridir, onlardan biri iki, digəri üçbarmaqlıdır. Hər iki ayağı topuqda sarılmışdır. Bir qolu dirsəkdən qatlanmış və başına tərəf qaldırılmışdır, əli üç barmaqlıdır, ikinci qolu da dirsəkdən qatlanmış və budunun üstünə qoyulmuşdur.

Bütün adam təsvirləri hansısa bir kompozisiyanı, ola bilsin köç vaxtını, ya da döyüşü eks etdirir.

17-ci, 18-ci və 26-ci rəsmlər naməlum heyvanın təsvirləridir. Onların birincisində heyvan siluetlə, profildə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Gövdəsi iri və hcəmlidir. Yoğun, qüvvətlı boynu, kütburunlu başı var. Dik qaldırılmış buynuzları keçi buynuzlarını xatırladır. Qulaqları buynuzların diblərində iki şaquli xətlə göstərilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyruğu qövsvari aşağı enir.

Bütün heyvanlar adamlar tərəfə hərəkətdə göstərilmişdir ki, bu da rəsmdə ov səhnəsinin təsvir olunduğuunu söyləmək üçün əsas verir. Tarixi e. ə. 4-3-cü minilliliklərin hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N: 67

29 və 66 N:-li daşların yaxınlığında qayanın qəşəndə, 5-6 m yüksəklikdə yerləşən yekə daş parçasıdır. Onun şərq tərəfi şaquli hamar səhəlidir.

Burada kiçik bir sahədə iki cərgədə mərasim rəqsini ifa edən 12 kişi təsvir edilmişdir. Onların hamısı anfasda göstərilmiş, siluetlə yerinə

yetirilmişdir. Yuxarı cərgədə 5 figurun kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir; aşağı cərgədə 7 figur da vardır. Cərgədə mərkəzi yeri başlarında bəzəkləri olan 3 kişi tutur. Onların bəziləri əl-ələ veriblər.

Bütün figurlar real quruluşludurlar, ayaqları geniş açılmış və dizlərdə qatlanmışdır. Çox hallarda pəncələri də aralı qoyulmuşdur. Tarixi e.ə. 4-cü minilliyyin ortalarına aiddir.

DAŞ N: 78

“Ana zağa” mağarasından 40-50 m qərbədə uçmuş daşların arasında nəhəng qaya parçasıdır. Daşın üstünə düşmüş üç iri qaya parçaları çətinliklə gedilə bilən, 10-15 adamın yerləşə biləcəyi sığınacaq əmələ gətirmiştir.

Daşın cənub şaquli səthi düzdür. Burada 9 rəsm həkk edilmişdir. Onların 8-i qadın təsvirləridir. 7-ci rəsm öküzün iri, uzunluğu 140 sm, hündürlüyü 65 sm olan təsvirdir.

Qadın təsvirlərinin dördü bu öküzün təsvirlərinin fonundadır və onun figurunun konturunu kəsirlər. Qadınlar ayaq üstə, anfasda göstərilmişdir. İncə belləri, lakin yoğun və hacmli budları var. 8-ci rəsm istisna olmaqla bütün rəsmlərdəki qadın figurlarının bellərində üfüqi istiqamətdə xətlər var. Ola bilsin bu xətlər tatuirovkadır. 2-ci və 8-ci rəsmlər istisna olmaqla, budları da bucaq altında, 2-3 xəttlərlə, zirvələri aşağı olmaqla bəzədilmişdir. 5-ci rəsmdə 2 qadının dizində bir-iki üfüqi xətlər formasında sarğı var. Çiyinləri enlidir, iri, dəyirmi döşləri var. Başları uzunsov çıxıntılarla ifadə edilmişdir. 5-ci təsvirdə figur sinənin bir hissəsi və 6-ci rəsmdə başqa siluetlər verilmişdir. Qobustan kompleksinin bütün rəsmlərində olduğu kimi əlləri göstərilmişdir. 8-ci rəsm istisna olmaqla çiyinlərində çəpinə sağdan sola oxlar aşırılmışdır.

Ümumi konfiqurasiyasına görə rəsmlər eneolit dövrünün qadın heykəllərini xatırladır. Yeddi qadın təsvirində bəzəklər göstərildiyinə görə bu sığınacaq “Yeddi gözəl” adlandırılmışdır. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərə, öküzün təsviri isə e.ə. 4-cü minilliyyə aid edilir.

DAŞ N: 81

Dağın başından qopub düşmüş daşlar işçərisində çox yekə qaya parçasıdır. “Ana zaşa”dan 70 m qərbədə 78 N:-li daşdan 15-20 m aralı yerləşir. Cənub qərbədən daşa bir qaya parçası da söykonmış, nəticədə, çətin keçilə bilən 7-8 adamın yerləşə biləcəyi sığınacaq əmələ gəlmişdi.

Daşın sığınacağ'a tərəf yönəlmış şaquli qərb hissəsi hamardır. Onun üzərində 32 rəsm qeydə alınmışdır: 27 adam, 2 heyvan, qayıq təsvirləri və anlaşılmayan figur. Daşın səthinin eroziyası nəticəsində bəzi rəsmlər xarab olmuşdur.

Adam rəsmlərinin hamısı ayaq üstə, anfasda, siluetli, 14-cü və 27-ci rəsmlərdə xətti kimi təsvirləridir. 3-cü, 7-ci, 8-ci, 21-ci və 24-cü rəsmlərdə kişilərin cinsi əlamətləri aydın göstərilmişdir. 2-ci, 3-cü, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 13-cü, 15-ci, 20-ci, 21-ci, 22-ci, 24-cü və 26-ci rəsmlərdə figurların kəmərüstü bağlamaları vardır.

2-ci, 3-cü və 7-ci rəsmlərdə kişilərin ciyinlərində çəpinə oxlar aşırılmışdır (ikisi soldan sağa tərəf, biri də sağdan sola tərəf).

3-cü rəsmdə kişinin əlində baltası da var.

Figurlar qamətlidir, qüvvətli, dizləri qatlanmış, ayaqları geniş açılmışdır. Sağrıları iridir, dabanları pəncələri salladıqda kənara ayrılmışdır. Əlləri nazik, bəzilərində qalın xətlərə göstərilmişdir. Kiçik, boyunları göstərilmədən, dəyirmi başları var. Çoxlarının kəkil formasında başlarında saçları verilmişdir.

Ən iri figuralar səthin yuxarı hissəsində cərgədə göstərilmişdir (10-cu, 11-ci, 19-cu, 25-ci və 32-ci rəsmlər). Onların əlləri sallanmışdır, bellərnə bir üfüqi xətlə ifadə olunmuş hansısa aşağıya maili alətlər bağlamışlar.

İki figurannın (1-ci və 11-ci rəsmlər) başlarında bəzəklər var.

Təsvirlər e.ə. 5-4-cü minilliylərin hüdüdlərinə aiddir, yalnız 14-cü, 27-ci və 28-ci rəsmlər e.ə. 4-cü minilliyyin son əsrlərində yerinə yetirilmişdir.

4-cü rəsm mərasim rəqsi oynayan hoppanan adam təsviridir. Rəsm e.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

8-ci rəsmdə ceyran, 37-ci rəsmdə naməlum növlü heyvan (başı, quyruğu və dal ayaqları yoxdur) təsvir edilmişdir.

Ceyranın figuru ayaq üstə, profildə, korpusu sola siluetlə yerinə yetirilmişdir. İri gövdəsi, qaldırılmış boynu, kiçik yaxşı formalasdırılmış başı vardır. Hündürə qaldırılmış buynuzları ortadan arxaya əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu qaldırılmışdır. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

18-ci rəsmdə hündür qayıq təsvir edilmişdir. Qayıqda 6 kişi oturmuşdur. Onların biri oxla silahlanmışdır. E.ə. 4-cü minilliyyə aiddir.

1-ci və 5-ci rəsmlər naməlum figurların fragmənləridir.

DAŞ N:85

“Ana zağa” sığıncağından cənub-qərbədə, ondan 50-60 m aralı yekə qaya parçasıdır. Daşın cənub tərəfi səthdən ibarətdir. Burada 17 adam və heyvan rəsmləri həkk edilmişdir. Onların bəzilərinin ayrı-ayrı hissələri eroziya nəticəsində xarab olmuşdur.

Bütün adam rəsmləri 80-85 və 25-30 sm ölçülü kişi təsvirləridir.

8-ci və 13-cü rəsmlər xətti, qalanları siluetlə yerinə yetirilmişdir. 1-ci, 8-ci və 13-cü rəsmlərdən başqa bütün figurlar ayaq üstə, anfasdadırlar.

Geniş açılmış güclü ayaqları dizlərdən qatlanmışdır, yoğun budları var, ayaqlarının pəncələri kənara tərəfdir. 7-ci rəsmdə yalnız baş və sağ çiyinli xətti qalmışdır. Üç figurda (9-cu, 11-ci və 12-ci rəsmlərdə) kişi cinsi əlamətləri göstərilmişdir. Çiyinlərdə genişlənən hündür bədənləri qəmətlidir.

1-ci, 2-ci, 4-cü, 11-ci və 16-ci rəsmlərdə figurların başları nisbətən yekə və dəyirmidir. 6-ci, 9-cu, 10-cu və 12-ci rəsmlərdə çıxıntılar formasında kiçik ölçülüdür. Əlləri sallanmış xətlərlə ifadə olunmuşdur.

Bəzi rəsmlərdə (5-ci, 6-ci, 9-cu, 10-cu və 11-ci rəsmlər) kişilərin əllərində silahlar, görünür balta vardır; 10 kişi oxla silahlanmışdır (1-ci, 2-ci, 4-cü, 5-ci, 6-ci, 9-cu, 10-cu, 11-ci, 12-ci və 16-ci rəsmlər). E.ə. 7-6-ci miniliklərə aiddir. 9-cu rəsm ola bilər daha qədimdə e.ə. 8-7-ci miniliklərdə həkk edilmişdir. Bu fikir təsvirlərin iri ölçülü olması və sağ figurların dizlərində sarğı (bəzən) uclarının sallanması ilə təsdiqlənir.

Heyvan təsvirləri içərisində (14-cü, 15-ci və 17-ci rəsmlər) öküz figuru (15-ci rəsm) yaxşı saxlanılmışdır. Qalanlarının növ mənsubiyətlərini müəyyən etmək olmur.

Öküzün figuru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf real quruluşludur, bədən quruluşu mütənasibdir, gövdəsi monolitdir. Hündür süsyün yaxşı təsvir edilmişdir. Qısa, qüvvətli boynu, enli alınlı başı vardır. Dalgavari, ucları azca qaldırılmış buynuzları qabağa çıxmışdır. Qulaqları iki kiçik şaquli xətlə ifadə olunmuşdur. Ombası bucaq altındadır. Uzun quyruğu sallanmışdır. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır.

Öküzün bel xətti 9-cu rəsmdə admanın ayağını kəşmişdir. Tarixi e.ə. 6-ci minilliyyə aiddir.

DAŞ N: 86

“Ana zaşa” sığıncağından 60 m cənub-qərbədə, 85 N:-li daşın yanında yerləşir. Şimal-şərq tərəfi başqa bir yekə daşa söykəndiyinə görə 1,5x3 m sahəsi olan sığınacaq əmələ gətirmiştir. Daşın səthinin aşağı, sığınacağa yönəlmış aşağı hissəsində indi də Azərbaycanda oynanılan “Yallı” rəqsi tipində mərasim rəqsini ifa edən 7 kişi rəsmi həkk edilmişdir. Onlar əl-ələ vermiş vəziyyətdə anfasda göstərilmişdir. Geniş açılmış ayaqları dizlərdən qatlanmışdır. Solda axırıcı kişinin başında bəzək vardır, ola bilsin saçlarıdır. Fikrimizcə, həmin adam qrupun başçısıdır. Tarixi e.ə. 4-cü minilliyyə aid edilir.

DAŞ N:90

Şimal-şərqdə hündürlüyü 4,5 m, eni 1,5 m olan düzbucaqlı formalı yekə daş parçasıdır.

Daşın səthində silahlı atının qabani ovlaması səhnəsi həkk edilmişdir. Atının yanında iki it təsviri də var.

Bir əlində sıyrılmış qılınc tutan atdlı (3-cü rəsm) qabana lap yaxınlaşmışdır. Korpusu sağa qaban tərəfə olan atın rəsmi sadə qurulmuşdur. Başı bir az qaldırılmış boynunun davamı kimi göstərilmişdir. Qulaqları qabağa şəklənmişdir. Gözləri iki nöqtə ilə ifadə olunmuşdur. Boynunda bəzək var. Ağızından axan köpük (üç kiçik şaquli xətlə ifadə olunmuşdur). Atının qabani uzun müddət qovduğunu gösətrir. Atın döşü rəvan surtdə irəli çıxmışdır. Sağlığı dəyirmidir. Qaldırılmış qövsvari quyuğunun ucu geriyə döndərilmişdir.

Atlı atın boynunun yaxınlığında oturmuşdur. Onun aşağı sallanmış ayaqları atın bir yanında göstərilmişdir. Gövdəsi uzunsovudur, çiyinlərdə bir qədər genişləndirilmişdir. Qısa və nazik boynu və başı dəyirmidir.

Atlı bir əli ilə cilovu tutmuşdur. Yuxarı qaldırılmış əlində isə düz tiyeli qılınc vardır. Belində qılıncın qını göstərilmişdir.

Atının qarşısında qabanını fiquru asta qaçışa, profildə, korpusu sağa tərəf real qurulmuşdur. Gövdəsi həcmli və ağırçəkilidir, çiyinlərinin üstündə böyük donqarı var, burnu itiocludur. Qulaqları iki kiçik şaquli xətlə göstərilmişdir. Gədək quyuğunun ucu yuxarı qaldırılmış və bucaq altında belinə tərəf döndərilmişdir. - bu qaban üçün səciyyəvi detaldır.

1-ci və 2-ci rəsmi təsvirlərini təsvirləridir. Onların birinin boynunda xaltası var (2-ci rəsm) və sanki o biri itə hücum edir. Hücum edən itin gövdəsi uzunsovudur, ağızı açılmış halda başı var. Qulaqları gödəkdir, şaquli vəziyyətdə durmuşdur. Pəncələrində ağır dırnaqları görünür (qabaq ayağının hərəsi üç, dal ayaqlarının hərəsi 4 və 5 dırnaqlıdır). Hücum pozalıdır. Uzun quyuğunun yuxarı qaldırılmış ucu belinə tərəf əyilmiştir. O biri it qorxaqdır, geri çəkilir, başını aşağı sallamışdır, quyuğu dalına sıxılmışdır. Kompozisiya eranın hüdudlarına aiddir.

DAŞ N: 99

Böyükdaş dağının yuxarı yaylasını qıraqında, şərq tərəfdən "Ana zağa" sığınacağından 100 m qərbə yastı daşdır. Yaylaqdən dərin çatla ayrılmışdır. Böyükdaş dağının zirvəsinə gedən çığır burada bitir. Daşın sahəsi 115x 200 sm-dir. Səthində diametrləri iç-içə 30-39, 20-25 və 8-10 sm olan üç dairə təsviri həkk edilmişdir. Ortadakı dairədən kənara 7 şüa xətti gedir. Bundan başqa, kənar və orta dairələr kiçik düz xətlə birləşdirilmişdir. Orta dairənin o biri ucu bayır dairə ilə xətlə birləşdirilmişdir. Ümumi konfiqurasiyasına görə rəsm hörməcək torunu xatırladır. Hamar səthdə olduğuna, yaylanın orta əsrlərdə görüş yeri olmasına görə, ehtimal ki, bu təsvir çobanların hansısa oyunu üçündür. Ola bilər bu təsvirini nəsə bir ovsun mənası var. Orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 101

Kiçik qaya təsviridir. Böyükdaş dağı yaylasının cənub qurtaracağında, ucurumun şərq qıraqında yerləşir. Çat daşı iki hissəyə bölmüşdür. Onların birində maral ovu səhnəsi həkk edilmişdir.

1-ci rəsm ayaqüstü, profildə, üzü sağa - marala tərəf oxla silahlanmış ovçunun kobud, xətti təsvirdir. Ovçunun fiquru başdan və sağa istiqamətləndirilmiş pəncəli iki ayaqdan ibarətdir. Çox yekə başı var, yumurtavari formalı, sifətini aşağı tutmuşdur. Uzun cənəaltı xətt ehtimal ki, saqqalını ifadə edir. Başının kontur xəttinin ortasında 3 üfüqi xətt çəkilmişdir: bunlar, görünür, burnunu və ağızını bildirir. Qatlanmış qolunda marala tuşlanmış böyük ox tutmuşdur. Ovçunun arxasında iki kiçik paralel xətt çəkilmişdir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf maralın xətti təsviridir. Başı aşağı endirilmiş şüa formalı üç xətlə göstərilmişdir.

İri buynuzları, hündür qaldırılmış və qövs şəklində arxaya yönəlmışdır. Qabaq buynuzda 3, arxa buynuzda 2 çıxıntı vardır. Ucu bucaq altında yuxarı qaldırılmış gödək, üfüqi quyuğu gövdənin bel xəttinin davamıdır.

Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır, qurtaracaqlarında iki kiçik düz xətlə, görünür, dırnaqları verilmişdir. Hər iki rəsm metal alətlə həkk edilmişdir. 6-7-ci minilliklərə aiddir.

DAŞ N:103

Böyükdaş dağının cənub yamacında şaquli vəziyyətdə durmuş böyük qaya parçasıdır. Onun cənub tərəfi formasına görə 3x4 m, sahəli düzbucaqlı xatırladır. Səthində metal alətlə 8 rəsmdən ibarət ov səhnəsi həkk edilmişdir.

Ovda iki atlı iştirak edir (3-cü və 7-ci rəsmlər). Onların birincisi qrupun yuxarısında bilavasitə maralın arxasında yerləşdirilmişdir.

İkincisi aşağıda durmuşdur. Onun qasışında addımlayan adam təsvir edilmişdir. (5-ci rəsm). Bütün təsvirlər sxematik səciyyəlidir. 3-cü rəsmdə at profildə, korpusu sola - marala tərəf göstərilmişdir. Uzun boynu qaldırılmışdır. Qabağa şəklənmiş qulaqları olan kiçik başı var.

Gövdəsi uzunsov və nazikdir. Qabaq və dal ayaqları aşağı hissədə putlarla əhatələnmişdir ki, bu da rəsmin traktovkasi ilə uyuşmuşdur. Belə zənn etmək olar ki, put sonradan çəkilmişdir.

Atlı atın belində sanki ayaq üstədir. Onun ayaqları atın bir yanında göstərilmişdir və onun qarnından aşağı sallanmış, sola yönəldilmişdir. Bel daralmışdır və bir qədər irəliyə əyilmiştir. Bu nizənin atluması pozasıdır. Belində kəməri, böyründə qılinci asılmışdır. Nazik, dik boynu, kiçik yumru başı var. Atlı bir əlində cilovu tutmuşdur, dirsəkdən bükülmüş digər əlində isə marala tuşlanmış nizəsi var.

Atının dalında naməlum növlü ola bilsin öldürülülmüş heyvan figuru görünür (4-cü rəsm).

7-ci rəsmdə ayaq üstə, korpusu sağa tərəf at təsvir edilmişdir.

Qaldırılmış çox uzun boynu var, qulaqları qabağa şəklənmişdir. Gövdəsi uzunsovudur. Quyruğu azca qaldırılmışdır. Dal ayaqlarının dırnaqları nəzəre çarpır.

Atının ayaqları atın gövdəsinin yalnız bir yanında göstərilmişdir.

Atın qarnının altından aşağı sallanmış ayaqlarının ucları üfüqi xətlə

birləşdirilmişdir. İnce beli qurşaqlıdır, böyründən qılinci asılmışdır. Nazik, hündür boynu, kiçik, yumru başı var. Bir əli ilə cilovu tutmuşdur. Dirsəkdən qatlanmış və başından yuxarı qaldırılmış, digər əli ilə nizəni atmağa hazırlanmışdır. Nizənin sapının dal ucunda zərbəni qüvvətləndirən əşya vardır.

Atın altında dayça təsvir edilmişdir (6-ci rəsm).

Atın arxasında ayaqüstü, profildə, korpusu sola tərəf keçinin kobud, sxematik xəttə təsviri çəkilmişdir (8-ci rəsm). Dik qalxmış buynuzları bucaq altında geriyə qatlanmışdır. Quyruğu iki xətlə göstərilmişdir, xətlərin biri yuxarı, digəri aşağı əyilmiştir.

5-ci rəsm piyada ovçunun kobud, sxematik təsviridir. Bir əlində şaquli vəziyyətdə hansısa bir silah ola bilən ağac tutmuşdur.

1-ci rəsm onu qovan profildə, korpusu sola tərəf maral təsviridir. Gövdəsi uzunsovudur. Nazik boynu qaldırılmışdır. Başı aydın göstərilmişdir. Budaqlı buynuzları dik qalxmışdır. Ağzından (iki xətlə ifadə olunmuş) köpük sallanmışdır. Gödək quyruğunun qarmaqşəkilli ucu belinə əyilmiştir. Qabaq ayaqları dal ayaqlarının arasında naməlum növlü heyvan təsviri vardır (2-ci şəkil). Kompozisiya e.ə. 5-ci minilliyyə aiddir.

DAŞ N:104

Böyükdaş dağının cənub yamacının kənarında yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Daşın cənub səthi hamardır. Orada 6 rəsm, 2 balıq, 2 keçi, at və anlaşılmayan təsvir həkk olunmuşdur.

1-ci rəsm başı sola tərəf balığın iri siluet (uzunluğu 115 sm, qarnının ortasında eni 27 sm) təsviridir. Balığın iti ucu başı gövdəsinin şaquli xətlə ayrılmışdır. Gövdəsində 4 üzgəci var - biri belində, üçü qarnının altında. Quyruq plavniki simmetrik deyil, onun üst hissəsi böyüktür. Balığın ikinci təsviri (5-ci rəsm) nisbətən kiçik ölçülüdür. Daşın səthinin eroziyası nəticəsində quyruq xarab olmuşdur.

4-cü rəsm anlaşılmaz, bir ucu iri balığın pəri ilə birləşmiş xətdən ibarətdir (1-ci rəsm). Ola bilər, bu xətt balığ tutmaq üçün bir şeydir. Bu təsvirlər e.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

Atın qacışda, profildə korpusu sağa tərəf təsviri (2-ci rəsm) real quruluşludur. Gövdəsi həcmli və ağırçəkilidir.

Boynu qaldırılmışdır. Kiçik ölçülü başı yaxşı formalaşdırılmışdır. Qulaqlar şaquli vəziyyətdə qoyulmuşdur. Ombası dəyirmidir. Gödək quyuğu maili durmuşdur. Atın boyun xətti 4-cü rəsmiñ xətlərindən birinin - balığın sıfəti ilə birləşdiyi yerdə kəsişir. E.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

3-cü və 6-ci rəsmlər ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf keçi təsvirləridir. 3-cü rəsmdə keçinin qarnının aşağı hissəsi, bir qabaq və bir dal ayağı daşın səthinin eroziyasına görə pozulmuşdur. Kiçik başları, qısa boyunları var. 3-cü rəsmdə qılıncvari buynuzlar yuxarı qaldırılmış və arxaya əyilmişdir. Onların ucları 4-cü rəsmiñ xətləri ilə kəsilmişdir. 6-ci rəsmdə qövsvari buynuzların ucları boynuna tərəf yönəldilmişdir. Ayaqları gödəkdir. Gövdəsi güclü və ağırçəkilidir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu üfüqi vəziyyətdə durmuşdur. Rəsm e.ə. 2-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

DAŞ N: 105

Böyükdaş dağının cənub yamacının lap kənarında 104 N:-li daşın yanında, ondan şimala nəhəng qaya parçasıdır. Cənub tərəfi geriyə kiçik meylliklə hamar, şaquli səthdən ibarətdir. Həmin səthin şərq hissəsində 10 rəsm (4 keçi, 2 adam, 2 balıq rəsmi və 2 anlaşılmayan fragment) həkk edilmişdir.

Keçilərin təsvirləri (3-cü, 4-cü, 9-cu və 10-cu rəsmlər) ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf (3-cü və 4-cü rəsmlər) və sola tərəf (9-cu və 10-cu rəsmlər) real quruluşludur. Onların figurları irihəcmli, bədən quruluşları mütənasibdir. Boyunları qaldırılmışdır, başları yaxşı formalaşdırılmışdır. Kiçik, qövsvari buynuzlarının ucları bellərinə tərəf əyilmişdir. 4-cü və 9-cu rəsmlərdə heyvanların saqqalları, 4-cü rəsmdə isə qulaqları göstərilmişdir ki, bu da Qobustan kompleksində keçilərin təsvirlərində nadir haldır. 4-cü rəsmdə omba bucaq altındadır, 9-cu rəsmdə isə dəyirmidir, qarnı sallanmışdır. Gödək quyuqları

qaldırılmışdır. Ayaqları gövdələrinə perpendikulyardır. 3-cü rəsmdə bud və dal ayaqlardan biri saxlanmamışdır. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyə aid edilir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, həm də 9-cu rəsm hamisində əvvəl həkk edilmişdir.

10-cu rəsm kobud yerinə yetirilmişdir, təsvir təhrif olunmuşdur və orta əsrlər dövrünə aiddir.

Kişi təsviri (5-ci rəsm) ayaq üstə, profildə, anfasda verilmişdir. Rəssam ovçu kişinin gücünü və qüdrətini bacarıqla və inamla ifadə etmişdir. İri, yoğun ayaqları geniş açılmış, dizlərindən daralmışdır. Əzələli baldırları və budları var. Bədəni nisbetən qısaböyludur; beli və əlləri göstərilməmişdir. Başı kiçik çıxıntı kimidir. Çiyinlərindən çəpəki ox aşırılmışdır, döşündə və qarın nahiyyəsində bəzək vardır, görünür, tatuirovkadır. E.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

8-ci rəsmdə ayaq üstə, profildə, üzü sola tərəf qadın təsvir edilmişdir. İncə beli, böyük və dəyirmi döşü, çıxıntı formasında ifadə olunmuş, sol tərəfə meylli başı vardır. Dizləri daraldılmışdır; baldırları yoğundur, sola döndərilmişdir, bir ayaq pəncəsi vardır. Budları ilə birləşmiş qarın nahiyyəsində iki adəmin sxematik xətti rəsmləri həkk edilmişdir; biri geniş açılmış ayaqları ilə, digəri sağa uzadılmışdır - görünür, bununla qadının bətnində iki uşağın olması ifadə olunmuşdur. Başı və döşünün bir hissəsi istisna olmaqla bütün bədəni çarpzlaşan və əyri-üyrü xətlər şəklində tatuirovka ilə örtülmüşdür. E.ə. 7-6-ci minilliklərə aiddir.

1-ci və 7-ci rəsmlərdə balıqlar təsvir edilmişdir, həm də birincisində gövdəsinin bir hissəsi ilə başı qalmışdır. Balığın ikinci təsviri böyük (uzunluğu 158 sm, qarın tərəfdə 50 sm) konturludur. Başı bir qədər daraldılmışdır, iti burnu şaquli xətlə gövdəsində ayrılmışdır. Beş üzgəci aydın görünür; ikisi belində, üçü qarnının altında. Quyuq üzgəci düzdür. Balığın qabaq hissəsində defis şəkilli bir dik çıxıntı var. Qarnı ağır, azca sallaqdır, ehtimal ki, kürüsü var. Rəsm e.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

2-ci və 6-ci rəsmlər hansısa bir heyvanın təsvirinin çıxıntılarıdır.

DAŞ N: 112

“Çardaq zağa”dan təxminən 230-240 m cənuba və bulaqdan 300 m cənub-qərbə böyük qaya parçasıdır. Daşın üst tərəfi ortası böyük çökək olmaqla dördbucaqlı formasındadır. Şəquli, şimal-qərb tərəfi də dördbucaqlı (145sm x 425sm) formalıdır. Burada 4 öküz təsviri həkk edilmişdir. Onlardan biri çətinliklə seçilir və bəzi yerləri saxlanmamışdır, ona görə də nüsxəsi çıxarılmamışdır.

1-ci və 2-ci rəsmlər öküzlərin döyüş səhnəsinin kompozisiyasıdır. İri öküz (1-ci rəsm) profildə, korpusu sağa tərəf dörmüşdur. Onun fiquru qüdrətlidir. Peysərində və çiyinlərinin üstündə süsün formalı iki çıxıntı var. Yoğun, uzun boyunludur. İri başı irəliyə çıxmışdır. Nazik burnu aşağı endirilmişdir. İrəli çıxmış iri buynuzlarının ucları qövəvari şəkildə yuxarı əyilmişdir. Ombası azca dəyirmidir. Uzun quyuğu sallanmışdır. Güclü, gödək ayaqları vardır. Heyvan nisbətən kiçik ölçülü öküzin (2-ci rəsm) üstünə hūcuma keçərək bütün gövdəsi ilə irəliyə cummuşdur.

İkinci öküz də ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf təcavüzkar pozada təsvir edilmişdir. İri buynuzları qabağa uzanmışdır və birinci öküzinin buynuzlarına müqavimət göstərir. Yoğun və güclü boynu var. Qulaqları iki kiçik xətlə ifadə olunmuşdur. Gövdəsi həcmli və qüdrətlidir. Ombası azca dəyirmidir. Kiçik quyuğu var. Güclü, gödək ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır.

3-cü rəsmdə də öküz profildə, korpusu sağa tərəf təsvir edilmişdir. Güclü fiqurdur, gövdəsinin qabaq hissəsi həcmlidir, çiyinlərinin üstündə hündür süsünü var. Qısa və yoğun boyunludur. Aşağı tutulmuş burunlu başı nisbətən balacadır. Buynuzları çox yekədir, irəli çıxmışdır və ucları qövəvari yuxarı qaldırılmışdır. Ombası bir az dəyirmidir. Gödək quyuğu var. Qısa və güclü ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır.

Bu rəsmin qarşısında bir öküz təsviri də vardır, lakin çox çətinliklə sezilir.

Bu rəsmlər e.ə. 5-ci minilliyyin son əsrlərinə aiddir.

DAŞ N: 118

“Ana zağa” dan 50-60 m cənub-qərbə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şaquli cənub-şərq tərəfi üstdə bir qədər daralan dördbucaqlı (oturacağı 10,5 m, hündürlüyü 12 m) formasındadır. Daşın səthi hamardır, çox yerlərdə eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. Səthin cənub yarısının aşağı hissəsində iki fiqurdan ibarət maral ovu səhnəsi həkk edilmişdir.

1-ci rəsm oxla silahlanmış ovçunun ayaq üstə, profildə, üzü sağa tərəf kobud, xətti təsviridir. Sağ elində qaçan marala tuşlanmış böyük ox tutmuşdur. Maralın təsviri (2-ci rəsm) kobud və xəttidir. Nisbəton yoğun və uzun, yuxarı qaldırılmış boynu var. Burnu və başı çıxıntı kimi göstərilmişdir. Böyük budaqlı buynuzları yuxarı qaldırılmış və anfasda qoyulmuşdur. Gödək quyuğu bel xəttinin davamı kimi göstərilmiş və ucu belinə tərəf qatlanmışdır. Dal ayaqlarının biri istisna olmaqla ayaqlarının qurtaracaqları yoğunlaşdırılmışdır - bununla da dırnaqları göstərilmişdir. Kompozisiya e.ə. təxminən 8-7-ci əsrlərə aid edilə bilər.

DAŞ N: 126

Yerdən çıxan kiçik ölçülü daşdır. “Ana zaşa” sığınacağından cənub-qərbə, onun 50-60 metrliyində “Yeddi gözəl” sığınacağına gedən cığırдан solda yerləşir. Daşın qərb səthində, əsas etibarilə aşağı hissəsində, çoxlu adam təsvirləri həkk edilmişdir. Onların çoxu eroziya nəticəsində məhv olmuşdur, çətinliklə seçilən izləri qalmışdır. 7 rəsm qeydə alınmışdır.

1-ci və 2-ci rəsmləri qızın qaçırlılması, yaxud oğurlanması səhnəsinin təsviri kimi də izah etmək olar. Kişinin təsviri (1-ci rəsm) ayaq üstə, anfasda verilmişdir. Qüvvətli ayaqları geniş açılmışdır və bucaq altında qatlanmışdır, pəncələri sağa və sola tərəf yönəldilmişdir. Bədəni qəmetlidir. Boynu fərqləndirilməmişdir, kiçik başı var. Kişi bir əli ilə qızı (2-ci rəsm) tutaraq ardınca dərtür, o biri əli isə çiyin

bərabərinə qaldırılmış və yana uzadılmışdır. Qız ayaq üstə, profildə, üzü kişiyyə tərəf müqavimət pozasındadır. Onun hündür, qamətli bədəni var. incəbellidir. Başı bədəni ölçüsündədir, boynu göstərilməmişdir. Döşləri verilməyib. Yoğun baldırları var, sağrıları nəzərə çarpir. Ayaq pəncələri sola - kişiyyə tərəf yönəlmüşdir.

Görünür, bu səhnə 128 N:-li daşda (bax: aşağıda) olan kompozisiyaya uyğunlaşdırılmışdır.

Qızın arxasında üç nəfər kişinin təsviri də vardır (3-cü, 4-cü və 5-ci rəsmlər). 4-cü rəsmində baş və qollar göstərilməmişdir. 3-cü rəsm bilavasitə qızın təsvirinin arxasında verilmişdir, onun iki əli qızı tərəf uzadılmışdır. 5-ci rəsmində kişinin başı kiçik, şaquli çıxıntı ilə ifadə edilmişdir. Onun başında saçları kiçik, üfüqi xətlə verilmişdir. 3-cü və 4-cü rəsmlərdə kişilərin cinsi əlaməti göstərilmişdir.

İki kişi təsviri ayaq üstə, anfasda həkk olunmuşdur (6-ci və 7-ci rəsmlər). Onların ayaqları geniş açılmış və dizlərindən qatlanmışdır. Birincisində kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. 6-ci rəsmində kişinin bədəni qamətlidir, belində bir qədər daraldılmışdır. Əlləri yanlarında sallanmışdır. Başı və boynu çıxıntılar kimidir. Onun hər ciyinin üstündə bir kiçik şaquli xət var, görünür, hansısa bəzəkdir. 7-ci rəsmində kişinin ciyində bir naməlum əşya, ola bilsin yük var, çünkü hər iki ciyindən kənarları görünür.

Bu rəsmlərin hamısı e.ə. 6-5-ci minilliklərə aiddir.

DAŞ N: 128

Böyükdaş dağının yuxarı yaylasından qopub diyirlənmiş böyük qaya parçasıdır. "Ana zağa"dan 130-140 m qərbə yerləşir. Daşın qərb tərəfi şaquli hamar səthdən ibarətdir. Onun aşağı hissəsində çoxlu rəsmlər həkk edilmişdir. Lakin onların bir hissəsi eroziyadan xarab

olmuşdur. Cəmi 7 rəsm hesaba alınmışdır: 5 kişinin və bir qadının siluet təsvirləri və öküzün kontur təsviri .

Bütün kişilər (1-ci, 3-cü, 4-cü, 6-ci və 7-ci rəsmlər) ayaq üstə, anfasda göstərilmişdir. Onların qüvvətli ayaqları geniş açılmış və dizlərdən qatlanmışdır. Hamısının kişi cinsi əlamətləri verilmişdir. Başları çıxıntılar formasındadır. Boyunları göstərilməmişdir. Üç kişinin (1-ci, 6-ci və 7-ci rəsmlər) başında kəkil var. Qolları yana açılmış və dirsəklərdə aşağı sallanmışdır. Bellərində gödək geyimləri var. Ciyinlərindən çəpəki kaman aşırılmışdır.

1-ci və 2-ci rəsmlərdə qadının, ya da qızın oğurlanması (qaçırlılması) səhnəsi eks olunmuşdur. Kişinin sol əlində balta var, ikinci əli ilə qadının boğazından yapışır arınca sürüyür. Qadının təsviri ayaq üstə, profildə verilmişdir. Ayaq pəncələri sola, başı və döşü sağa yönəlmüşdir: sanki qadın müqavimət göstərir və arxasında durmuş kişidən (3-cü rəsm) kömək diləyir. Onun qamətli figur var, beli incədir, yoğun baldırları və sağrı, enli sinəsi nəzərə çarpir. Hörükleri iki şaquli xətlə ifadə edilmişdir. Başında üçbucaq formalı bəzəyi var.

3-cü rəsmində kişi əlində hansısa bir itiulu silah tutmuşdur, görünür, qadını müdafiə etməyə hazırlaşır. Bu səhnə həm də digər kişi rəsmləri e.ə. 6-ci minilliyyə aiddir.

5-ci rəsmində ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf öküz təsvir edilmişdir. Onun figuru təbii üslubdadır. Güclü və həcmli gövdəsi var. Ciyinlərinin üstündə böyük süysünü göstərilmişdir. Gödək, qüvvətli boynu, enli alınlı başı var, burnu aşağıya yönəlmüşdir. İrəli çıxmış buynuzları ortadan burularaq yuxarı qalxmışdır. Qulaqları iki kiçik, şaquli xətlə ifadə olunmuşdur. Ombası dəyirmidir. Gödək quyruğu bucaq altında aşağı sallanmışdır. Uzun ayaqları dizlərdən qatlanmışdır. E.ə. 5-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

BÖYÜKDAŞ DAĞI
Aşağı terras

DAŞ N:1

Böyükdaş dağının şərq ətəyində yerləşir. Böyük, dərin çatlarla parçalanmışdır. Qayanın cənub hissəsinin üstü ayrılmış və bir qədər yerindən dəbərmüşdür. Daşın şərq tərəfi uzunluğu 8 m, hündürlüyü 6 m hamar səthdən ibarətdir. Bu səthin üst hissəsində 12 rəsm həkk edilmişdir: 7 qayıq, 3 keçi və bir adam təsvirləri və naməlum növlü heyvan figuru.

Qayıqların rəsmləri üfüqi vəziyyətdə bir-birinin altındadır. Onlar su və külək eroziyası nəticəsində çox korlanmışdır: 6-ci və 7-ci rəsmlər istisna olmaqla qalanlarının burun və dal hissələrinin təsvirləri saxlanmamışdır. Bununla əlaqədar olaraq bəzi qayıqların burun hissələrinin xarakteri aydın deyil. 6-ci rəsmdə qayığın sol qurtaracağı yuxarı qaldırılmışdır və içəriyə qarmaqla tamamlanmışdır. 7-ci rəsmdə də qayığın sol qurtaracağı bir az qaldırılmışdır və ortası irideşikli dairəciklə bitmişdir. Görünür, bu elə qayığın dal hissəsidir.

Bütün qayıqların içərisində oxla silahlanmış avarçəkənlər göstərilmişdir. 1-ci qayıqda 5, 2-ci qayıqda 2, 3-cü qayıqda 5, 4-cü qayıqda 4, 5-ci qayıqda 20, 6-ci qayıqda 15, 7-ci qayıqda 8 avarçəkənin təsviri vardır. Həm də 5-ci qayıqda 2 nəfər, 6-ci qayıqda 3 nəfər avarçəkən ayaq üstədir. 6-ci qayıqda ayaq üstə olan avarçəkənlərin biri özündən sağda oturmuş avarçəkənə əlini uzatmışdır, ola bilar silah götürür. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aid edilir.

8-ci, 11-ci və 12-ci rəsmlər ayaq üstə, profildə və korpusları sağa tərəf keçi təsvirlərindən ibarətdir. Onlardan siluetlə yerinə yetirilmiş 12-ci rəsm özünü göstərir (uzunluğu 45 sm, ciyinlərində hündürlüyü 30 sm), real üslubda quruluşu, şüxluğu və ahəngdarlığı ilə fərqlənir. Boynu azca qaldırılmışdır, kütburunlu, yaxşı formaya salınmış başı vardır, saqqalı görünür. İri, qılıncvari buynuzları geriyə mailidir. Gövdəsi həcmli və ağırçəkilidir. Ombası dəyirmidir. Gədək quyuğu üfüqi vəziyyətdədir. Heyvanın zahiri görünüşü qədim rəssam tərəfindən böyük ustalıqla verilmişdir. Rəsmi, şübhəsiz, dövrünün şədevlərinə aid etmək olar. E.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına aiddir.

8-ci rəsm indicə nəzərdən keçirdiyimiz rəsmdən kontur təqlidir. Keçinin qarnı iki xətlə göstərilmişdir, həm də görünür, üst xətt sonradan çəkilmişdir və keçinin figurunu ariq edir. Ortada bu xətlər şaquli xətlə birləşdirilmişdir ola bilər, uğurlu ov məqsədilə ovsun simvoludur. E.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

11-ci rəsm keçi təsvirinin fragmentidir. Gövdəsinin yaxşı ifadə olunmuş boynu, buynuzlu başı və saqqallı qabaq hissəsi saxlanılmışdır.

9-cu rəsm ayaq üstə, anfasda, gədək geyimdə kobud və sxematik adam təsviridir. Bədəni dördbucaqlı formasında verilmişdir. Qısa boynu və sağ ciyini üstündə duran yumru başı var. Əlləri kənarlara

uzadılmışdır. Sol əlində silah (qılınc, ya da xəncər) tutmuşdur. Ayaqlarının pəncələri içəriyə tərəf yönəldilmişdir. Tarixi erkən orta əsrlərə aid edilir.

10-cu rəsm anlaşılmayan fiqur, ola bilər tamqadır.

Daşın aşağı hissəsinin şərq tərəfində uzunsov taxça əmələ gəlmışdır. Daşın şimal hissəsinin səthində 8 qayıq, 4 keçi, 2 öküz və növü naməlum heyvan təsvirləri müəyyən edilmişdir.

Qayıqların təsvirləri kiçik ölçülüdür (1-ci, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-ci və 7-ci rəsmlər). Onlardan 1-ci rəsm böyük qayığın (2-ci rəsm) üstündə yerləşdirilmişdir, digərləri isə 2-ci qayıqdan (8-ci rəsm) yuxarıda qrup təşkil edir. İki qayığın burun hissələrində (5 və 6-ci rəsmlər) Günəş həkk olunmuşdur. Birincisinin korpusu sola, ikincisinin korpusu isə sağa yönəldilmişdir. Qalan qayıqların istiqamətləri aydın deyil. E.ə. 5-4-cü minilliklərə, ya da bir qədər sonrakı dövrə aiddir.

2-ci və 8-ci rəsmlərdə qayıqlar iridir. İkinci rəsmdəki qayıq təsviri, ümumiyyətlə, Qobustan qaya rəsmləri kompleksində ən böyük təsvirlərdəndir (uzunluğu 2,5 m). Qayıqların korpusları sağadır. 2-ci rəsmdəki qayığın burun hissəsində iki ümumi mərkəzli çəvrələrə Günəş göstərilmişdir. Bayır çevrilən şüalar və ucları yoğunlaşdırılmış iki düz xətt gedir. Qayığın lap burun hissəsində 8 kiçik, şaquli xətt çəkilmişdir, onların mənası aydınlaşdırılmamışdır. Dal tərəfi bir qədər qaldırılmışdır və qövslə qatlanmışdır, görünür, qayığı körpüyə bağlamaq üçün ucu yuxarı tilovdurdur.

Qayıqda oxla silahlanmış 37 adam oturmuşdur. Onların ikisinin başı Günəş təsvirinə tərəf uzanmışdır. Aralarında olan adam qayığın ortasında oturmuşdur. Ehtimal ki, burada ölenlərin aparılması mərasimi səhnəsi təsvir olunmuşdur ki, bu da Böyükdaş və Kiçikdaş qayalarındaki çoxlu qayıq təsvirlərinin məqsədini aydınlaşdırmaq üçün qiymətli faktdır. Tarixi e.ə. 6-ci minilliyin ortalarına aid edilir.

8-ci rəsmdəki qayığın burun hissəsində də diskindən şüalar gedən Günəş təsvir edilmişdir. Diskin altında yoğunluclu, düz, şaquli xətt çəkilmişdir. Qayığın burun hissəsinin yaxınlığında 5 şaquli xətt

göstərilmişdir. Dal hissəsi bir az qaldırılmışdır, qurtaracağından, görünür, qayığı körpüyə bağlamaq üçün sicim sallanmışdır. Qayığın korpusunun altında və ortasında, aşağıya, görünür, suyun simvolu olan dalğavari paralel xətlər çəkilmişdir. Qayıqda oxla silahlanmış 14 adam oturmuşdur. E.ə. 6-ci minilliyin ortalarına, ola bilər, bir az sonrakı dövrə aiddir.

11-ci, 12-ci, 13-cü və 15-ci rəsmlərdə keçi təsvir edilmişdir. Ola bilsin, 13-cü rəsm dağ qoçunu ifadə edir. Qoç ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. Qabarlıq bel xəqli kök gövdəsi var. Boynu bir az qaldırılmış, başı yaxşı formalaşdırılmışdır. Gözü göstərilib. Azca qaldırılmış kiçik buynuzları yarımdairə şəklində boyun xətti üzərində burulmuşdur. Boynu şaquli xətlə kəsilmişdir - ovsun simvoludur. Döşü azca irəliyə çıxmışdır. Azca qaldırılmış ombası dəyirmidir. Gədək quyuğu asılıdır. Qarın sallaqdır. Ayaqları qısa və yoğundur; dal ayaqlarının topuq çıxıntıları görünür.

12-ci rəsmdə keçi profildə, korpusu sola qaçışa göstərilmişdir. Fiqur real quruluşdadır, dinamikdir. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi həcmlidir, boynu azca qaldırılmışdır; başı yaxşı formalaşdırılmışdır, saqqalı sallanmışdır. Kiçik buynuzları yarımdairə şəkildə arxaya əyilmişdir. Döşü rəvan surətdə irəli çıxmışdır. Ombası dəyirmidir. Gədək quyuğu qaldırılmışdır.

Hər iki rəsm e.ə. 3-cü minilliyin ortalarına aiddir.

15-ci rəsm öküzün təsvirinin (14-cü rəsm) fonunda həkk olunmuşdur. Keçinin fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sağa kobud, sxematik yerinə yetirilmişdir. Gövdəsi həcmli və monolitdir. Boynu nazik, gədək, başı dəyirmidir. Saqqalı görünür. Dik qalxmış, qılıncvari buynuzlarının ucları geriyə qatlanmışdır. Ombası dəyirmidir. Gədək quyuğu belinə tərəf əyilmişdir. Qısa ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

Öküzün təsvirləri (9-cu və 14-cü rəsmlər) ölçülərinə görə fərqlənlərlə: birincisinin uzunluğu 12 sm ciyinlərində, hündürlüyü 8 sm (Qobustan kompleksində ən kiçik öküz təsviri olmaq etibarilə sonralar

həkk olunmuşdur), ikincisinin uzunluğu 108 sm, hündürlüyü 73 smdir. Fiqurlar ayaq üstə, profildə, korpusları sağa göstərilmişdir. 14-cü rəsm real quruluşludur. Gövdəsi həcmli və ağırçəkilidir. Çiyinlərinin üstündə iri süysün var. Qısa və yoğun boynu aşağı yönəlmüşdir, kiçik başı var. Buynuzları irəli yönlüdür və ortada qövsvari əyilmiş, ucları yuxarı qalxmışdır. Ombası bucaq altındadır. Uzun, sallaq quyuğu var. Dal ayaqlarının topuq, qabaq ayaqlarının diz çıxıntıları göstərilmişdir. Tarixi e.ə. 6-cı minilliyyin ortalarına aid edilir.

10-cu rəsm naməlum növlü heyvanın sxematik təsviridir. Rəsm 16-19-cu əsrlərə aiddir.

DAŞ N:1a

Bir ucu 1 N:-li daşa söykənmiş iri qaya parçasıdır. Onun səthində həkk olunmuş çoxlu rəsmlərdən 31-i qeydə alınmışdır: 13-ü adam, 11-i qayıq, 2-si öküz, 2-si pişik, 2-si naməlum heyvan təsvirləri və hansısa bir figur. Adam rəsmlərinin 11-i qadın təsviridir. 25-ci rəsmdən başqa onların hamısı ayaq üstə, profildə, üzleri sola (3-cü, 14-cü, 17-ci, 18-ci və 22-ci rəsmlər) və sağa (2-ci, 10-cu, 26-ci, 28-ci və 30-cu rəsmlər) siluet formasında həkk olunmuşdur. Fiqurları azca qabağa əyilmişdir. Belləri inca, budları yoğun, baldırları əzələlidir. Sağrları qabarlıqdır və iri, dəyirmi döşləri var. Başları çıxıntılar formasındadır.

22-ci rəsm çox kobud və təhriflidir. Daşın səthindəki başqa qadın təsvirinin təqlidiidir.

25-ci rəsm gedən qadının öküzinə fonunda (24-cü rəsm) təsviridir. Pəncələri qabağa olan ayaqları geniş açılmışdır. Beli inca, sinəsi həcmli və dəyirmidir. Başı sağa tərəf, uzun tük dəstəli çıxıntı kimi göstərilmişdir. Qadının əynində dizdən az aşağıya qədər uzanmış geniş ətəklə paltar vardır. E.ə. 1-ci minilliyye aiddir.

21-ci və 31-ci rəsmlərdə müvafiq olaraq profildə və anfasda kişilər təsvir olunmuşdur. 31-ci rəsm xəttidir. Onun ayaqları geniş açılmış və əlləri yanlara uzadılmışdır. Baş dəyirmidir, boyunları kifayət qədər

yoğun və hündürdür. Başında tük topası göstərilmişdir. Ayaqların arasında kişi cinsini göstərən əlamət vardır.

26-ci və 27-ci rəsmlər kişilərin qadınlarla cinsi əlaqədə olma anlarını eks etdirir.

Bütün bu adam rəsmləri e.ə. 5-4-cü minilliylərə, 31-ci rəsm isə e.ə. 3-cü minilliyyə aiddir.

Qayıqların korpusları sağa tərəf həkk olunmuşdur. 1-ci, 11-ci, 12-ci, 13-cü, 21-ci və 23-cü rəsmlərdə qayıqların burun hissələrində Günəş göstərilmişdir, bəzi hallarda diskdən aşağıya bir və ya qısa, düz xətlər gedir. Qayıqlarda düz, şaquli xətlərlə ifadə olunmuş adamlar bəzən qoşa-qoşa oturmuşlar. Adamlar silahlanmamışlar, təkcə 21-ci rəsmdə qayıqda 3 adamın oxları var.

12-ci, 13-cü və 21-ci rəsmlərdə qayıqlar çox əyilmişdir, sanki qəza nəticəsində sınmışlar, lakin bütövlüyü saxlamışlar, görünür, qayıqlar yüngül materialdan, məsələn, qamışdan düzəldilmişdir. 16-ci rəsmdə qayığın korpusu ortada əyilmişdir, onu dal hissəsinə qarmaqla bağlanmış 20-ci rəsmdəki qayıq aparır. Ən yaxşı qayıq təsviri 23-cü rəsmdədir. Burun hissəsi çox qaldırılmışdır, ucunda Günəş və onun diskindən enən xətlər vardır. Dal hissəsi kiçik görünür, körpüyə bağlamaq üçün qarmaqla tamamlanır. Qayıqda 6 cüt adam oturmuşdur. Adamlar kiçik, düz xətlərlə ifadə olunmuşdur. Qayıqlar e.ə. 5-4-cü minilliylərə aid edilə bilər, həm də əvvəlcə 21-ci və 23-cü rəsmlər həkk edilmişdir.

4-cü və 24-cü rəsmlər ayaq üstə, profildə, korpusları müvafiq surətdə sağa və sola olmaqla öküz təsvirləridir. 4-cü rəsmdə figur təhrif edilmişdir: boyun və baş ayrılmamışdır, kiçikölçülü buynuzları burnunun ucundan çıxarılmışdır; qulaqları buynuzlarının diblərində çətin seçilən kiçik şaquli xətlərlə göstərilmişdir. Çiyinlərinin üstündə hündür süysün göstərilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu var. Qısa ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Ombasının yanında gövdəsi və boynu şaqullu xətlərlə kəsilmişdir - Qobustan qaya təsvirləri kompleksində bu, nadir öküz rəsmidir. Görünür, bu qayda

qədim keçi təsvirlərində rast gəlinən uğurlu ov məqsədilə ovsun simvoludur. Tarixi minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

24-cü rəsmidə öküz iri ölçülüdür (uzunluğu 56 sm, hündürlüyü 25 sm). Onun fiquru realistik quruluşdadır. Qabarıq süstünlü bel xəttinin əyriliyi ilə gövdəsi düzbucaqlı formasındadır, ağırçəkilidir. Qısa, yoğun və güclü boynu, yasti alınlı və kütburunu iri başı var.

Qaldırılmış buynuzları qabağa yönəlib; onların dalında iki kiçik, şaquli xətlə qulaqları verilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu maili endirilmişdir. Gödək ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Dal ayaqlarının qurtaracaqları qövslə bi-şədirilmişdir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyin ilk əsrlərinə aid edilir.

6-ci və 7-ci rəsmılarda pişiklər (hər ikisi profildə, korpusları sağa, tərəf asta hərkətdə) təsvir edilmişdir. Kiçik gövdələri, yoğun boyunları var. Başları iridir, qulaqları kiçik, şaquli xətlərlə verilmişdir. Ombaları dəyirmidir. Yuxarı qaldırılmış, uzun quyuqları var. Birisinin quyuğunun ucu içəri əyilmişdir, ikincisində azca dala qatlanmışdır. Gödək ayaqları qüvvətlidir. Pişiklərin qarşısında həmin ölçülərdə, profildə, korpusu sağa tərəf, naməlum növlü iki heyvan çəkilmişdir. Onların fiqurları elə pişik'rin təsvirlərini xatırladır, amma gödək quyuqları və uzun qulaqları var. E.ə. 1-ci minilliyin ortalarına aiddir.

4-cü rəsmidəki öküz təsvirinin fonunda bir naməlum fiqur çəkilmişdir (5-ci rəsm).

DAŞ N: 2

1 N:-li daşdan 10 metr şimal-qərbə, yerdən çıxan qaya parçasıdır. Onun şaquli, şimal-qərb tərəfi hamardır. Orada boyu 50 sm-ə yaxın, ayaq üstə, profildə, üzü sola tərəf qadın təsviri həkk edilmişdir. İncə-bellidir, iri, dəyirmi döşləri qabağa çıxmışdır. Başı çıxıntı formasında, boyun fərqləndirilmədən şaquli dayanmışdır. Qarnı böyükür, budu ilə birləşmişdir, ola bilsin hamiləliyi göstərilmişdir. Belindən aşağıda, budundan sağa sağısı dairəciklə verilmişdir. Dizləri daraldılmışdır,

baldırıları yoğundur. Başı, bel hissəsi və sağısı istisna olmaqla bütün bədəni tatuirovka ilə örtülmüşdür. Tarixi e.ə. 7-6-cı minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N:7

Nəhəng uzunsov daşdır. Böyükdaş dağının etəyinin şimal qurtaracağında yerləşmişdir. Cənub tərəfdən iki maili dam örtüyüna oxşayır. Şərq tərəfi bir qədər geriyə əyilmişdir, səthi hamardır. Formaca tərəfləri 4x11 metr olan dördəbucaqlını xatırladır. Səthinin şimal hissəsində sxematik xətti səciyyəli, bəzən təhrif olunmuş şəkildə heyvan təsvirləri həkk edilmişdir. Onların bəziləri son dövrlərdə bir-birinin üstündə verilmişdir. Bəziləri çox çətinliklə sezikir, yalnız fragməntləri saxlanılmışdır. Bütün təsvirlərin yalnız dördü hesaba alınmışdır. 1-ci rəsm iri (uzunluğu 215 sm, ciyinlərdə hündürlüyü 145 sm), sanki nəyə isə qulaq asan öküzin təsviridir. Heyvan ayaq üstə, profildə və korpusu sola tərəf göstərilmişdir. Bədən quruluşunun mütənasibliyi gözlənilmişdir. Ciyinləriinin üstündə iri süysünü var. Boynu qısa, yoğun və qüvvətlidir, kiçik başı yaxşı formalaşdırılmışdır. Alın yastıdır, burnu iticludur. İri buynuzları bir qədər qalxmış və qabağa yönəlmış, ortada ucları yuxarı olmaqla qövsvari əyilmişdir. Ombası azca dəyirmidir, uzun quyuğu var. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Qarnının altında kişi cinsini bildirən əlamət verilmişdir. Bu, Qobustan kompleksində öküz təsvirlərində yeganə haldır. Ola bilər, bu strix təsvirə sonralar əlavə olunmuşdur.

Rəsmin xətləri inamlıdır və yüksək ustalıqla yerinə yetirilmişdir. Tarixi e.ə. 7-ci minilliyyə aiddir.

2-ci və 4-cü rəsmılarda keçilər ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf həkk edilmişdir. 3-cü rəsmidə isə keçinin korpusu sola tərəfdir, onun başı və ayaqları ilə birlikdə gövdəsinin qabaq tərəfi göstərilməmişdir. Gövdəsi uzunsovudur. Bir üfüqi xətlə verilmiş boynu nazik və uzundur. Başı nisbətən böyükür. Qısa, qılıncvari buynuzları

qaldırılmış və geriyə əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Gödək quyuğu şaquli dayanmışdır. Uzun ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm 15-16-cı əsrlərə aiddir.

4-cü rəsmidə keçinin təsviri həcmli və ağırçəkilidir. Boynu, öküzdə olduğunu kimi, qısa, yoğun və qüvvətlidir. Ciyinlərinin üzərində iri süüsünü var. Başı kiçik, buynuzları qövsvarıdır, yuxarı qaldırılaraq yarımdairəvi vəziyyətdə geriyə əyilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Yuxarı qaldırılmış gödək quyuğunun ucu belinə tərəf mailidir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyə aid edilir.

DAŞ N:8

Rus dilində qorunma yazılı daşdan 50-60 metr şimalda və Azərbaycan dilində qorunma yazılı 7 N:-li daşdan 100-110 metr şimal-qarbare nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şaquli tərəfi bir qədər qabağa əyilmişdir və üst xətti azca qabarlıq, uzadılmış dördbucaqlı (4x11 m) formasındadır. Daşın üst hamar səthində, 2 metr yüksəklikdə çoxlu rəsmlər həkk olunmuşdur, lakin eroziya nəticəsində onların çoxu xarab olmuşdur, yalnız fragmentları saxlanılmışdır. 42 rəsm - 27 qayıq, 9 adam, 1 öküz, 1 keçi, 3 naməlum növlü heyvan və 3 anlaşılamayan figur hesaba alınmışdır.

Qayıq rəsmləri (10-cu, 11-ci, 13-cü, 14-cü, 20-ci, 31-ci, 32-ci, 40-ci və 41-ci rəsmlər) tam saxlanmamışdır; bəzilərinin yalnız fragmentları qalmışdır (2-ci, 40-ci və 41-ci rəsmlər). 9-cu və 17-ci rəsmlərdə dağılmış qayıqları təsvir edilmişdir - onların korpusları ortadan qatlanmışdır. Çox qayıqların uclarında Günəş təsvir olunmuşdur. 1-ci, 4-cü, 9-cu, 17-ci, 18-ci, 19-cu, 21-ci, 22-ci, 24-cü, 27-ci, 28-ci, 31-ci, 32-ci və 34-cü rəsmlərdə qayıqların korpusları qarbare - sola, 3-cü, 5-ci, 7-ci və 15-ci rəsmlərdə şərqə - sağa döndərilmişdir. Bütün qayıqlarda kiçik, şaquli xətlərə göstərilmiş adamlar oturublar. 5-ci qayıqda 8 nəfərin ikisi, 22-ci rəsmdə 9 nəfərin hamısı oxla silahlanmışdır.

Qayıq təsvirlərindən 5-ci, 7-ci, 22-ci və 24-cü rəsmlər daha yaxşı

işlənmişdir. Bu qayıqların hamısı dərin diblidir, korpusları siluetlə verilmişdir, burun hissələrində günəş təsvirləri var.

Üç qayanın təsvirindən ibarət kompozisiya xüsusilə maraqlıdır (22-ci, 24-cü və 34-cü rəsmlər). Üçüncü təsvir xeyli sonra həkk olunmuşdur. Oxlarla silahlanmış adamları olan qabaqdakı qayıq (22-ci rəsm) ikinci qayığı (24-cü rəsm) yedəkdə aparır, bu qayıq isə kiçik ölçülü üçüncü qayığı (34-cü rəsm) yedəyinə almışdır. Görünür, burada silahsız adamları olan iki qayığın quldurlar tərəfindən aparılması səhnəsi təsvir edilmişdir.

Siluet korpuslu bu dörd dərin dibli qayıqların təsvirlərini e.ə.6-ci minilliyyə, qalan qayıq təsvirləri e.ə. 5-4-cü minilliliklərə, bəzilərini sonrakı dövrələrə aid etmək olar.

8-ci, 23-cü, 29-cu, 30-cu, 36-ci, 38-i, 39-cu və 42-ci rəsmlərdə qadın təsvirləri qədim təsvirlərin təqlidləridir. 23-cü, 36-ci və 42-ci rəsmlər istisna olmaqla onların hamısı ayaq üstə, profildə, üzləri sola tərəf, 36-ci rəsmdə sağa tərəf siluetdə yerinə yetirilmişdir. Onların fiqurları incəbelli, iriqarınlı, yoğunbudlu, irisığrılı və əzələli baldırıldır (8-ci, 29-cu, 30-cu, 36-ci, 38-ci və 39-cu rəsmlər). Dəyirmi döşləri lap irəliyə çıxıb. Başları çıxıntılar formasında irəli mailidir. Tarixi e.ə. 5-ci minilliyyə aid edilir. 23-cü və 42-ci rəsmlər, görünür, sonralar həkk edilmişdir.

25-ci rəsm işinin ayaq üstə, anfasda xətti təsviridir. Ayaqları geniş aralananmış, əlləri yanlara uzadılmışdır. Başı gövdə xəttinin davamıdır. Tarixi e.ə. 3-2-ci minilliliklərə aiddir.

33-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf öküz təsviridir. Gövdəsi iri və həcmlidir, ciyinlərinin üstündə hündür süüsünü var. Boynu yoğun və qüvvəlidir, kiçik başı var, irəli çıxmış buynuzları iki kiçik, şaquli xətlə göstərilmişdir. Ombası bir qədər dairəvidir. Uzun, qaldırılmış quyuğu var. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Rəsm e.ə. 4-cü minilliyyə aiddir.

Ceyran təsviri (26-ci rəsm) ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf real quruluşludur. Budu və quyuğu qalmamışdır. Gövdəsi

ağırçekilidir, boynu uzunsudur, başı yaxşı formaya salınmışdır, küçük buynuzları arxaya yönəlmışdır. ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyə aid edilir.

35-ci rəsm naməlum növlü heyvan təsviridir. Yer olmadığından (36-ci rəsmidə qadın fiquru mane olur) başı göstərilməmişdir. Heyvanın ümumi konfiqurasiyasına və gödək quyuğuna görə ehtimal etmək olar ki, qədim rəssam at təsvir etmək istəmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyin hüdudlarına aid edilə bilər.

12-ci, 16-ci və 37-ci rəsmlərdə anlaşılmayan fiqurlar təsvir olunmuşdur.

DAŞ N:9

7 N:-li daşdan 60-70 metr şimal-qərbə yerləşən nəhəng qaya parçasıdır. Şimal və şimal-qərb tərəfi oturacağı 5 metrə yaxın bərabərəyinli üçbucağı xatırladır. Səthinin şimal kənarında piramida formasında taxça kimi oyuq vardır. Keçmişdə tonqallar qalandığını görə qırmızı ləkələr nəzərə çarpır. Oyuqda çoxlu rəsmlər həkk edilmişdir, onların əksəriyyəti zədələnmişdir. Onların 10-u hesaba alınmışdır.

1-ci və 2-ci rəsmlər iki kişinin tutaşması səhnəsinin təsviri kompozisiyasıdır. Hər iki rəsm xətti, sxematikdir. Tutaşanlar ayaq üstə, anfasda, ayaqları geniş açılmış vəziyyətdə göstərilmişdir. 2-ci rəsmidə kişinin uzun cinsi əlaməti göstərilmişdir. Onun bir əlində hansısa alət ola bisaq, ağac vardır, o biri əli ilə rəqibinin boğazından yapışmışdır (1-ci rəsm). 1-ci rəsmidə kişinin əlində kiçikölçülü silah, ola bilsin, bıçaq göstərilmişdir. Görünür, rəqibini qarnından bıçaqla yaralamışdır və qan axır. Tarixi e.ə. 3-2-ci minilliliklərə aid edilir.

3-cü rəsm naməlum növlü heyvanın, ola bilsin, öküzün, ya da atın ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf təsviridir. Fiqur real quruluşdadır. Gövdəsi irihəcmlidir. Boynu qısa, yoğundur, kiçik başı var. Buynuzları və qulaqları yoxdur. Ombası bucaq altındadır. Uzun,

sallaq quyuğu var. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. E.ə. 2-ci minilliliklərə aid edilir.

4-cü və 5-ci rəsmlər adamın naməlum heyvanı (5-ci rəsm), ola bilsin, dovşanı (4-cü rəsm) ovlaması səhnəsinin təsviridir. Adam dovşanın dal ayaqlarını tutmağa müvəffəq olmuşdur. Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliliklərin hüdudlarına aid edilir.

6-ci rəsm keçininn, ya da ceyranın ayaq üstə, profildə, korpusu sağa qaçan zaman təsviridir. Fiqur real quruluşdadır. Gövdəsinin dal tərəfi qabaq tərəfindən həcmlidir. Gövdəsi boynu və qabaq ayaqları ilə birlikdə irəliyə uzadılmışdır ki, bu da rəsmin dinamikasını göstərir. Burnu aşağıya tərəf kiçik başı var. Hündürə qaldırılmış, qılıncvari buynuzlarının ucları geriyə qatlanmışdır. Buynuzların yanında iki şaquli, kiçik xətlə qulaqları göstərilmişdir. Ombası bucaq altındadır. Qısa quyuğu sallanmışdır. Boynu şaquli xətlərlə kəsilmişdir. E.ə. 2-ci minilliyyin erkən əsrlərinə aiddir.

7-ci rəsm şaquli vəziyyətdə, hər iki qurtaracağında ilgəkli, ensiz, uzun torşəkilli, anlaşılmayan təsvirdir. Formasına görə Böyükdaş dağının yuxarı terrasındaki 33-cü daşdakı 48-ci və 21-ci rəsmləri xatırladır.

8-ci rəsm hansısa bir heyvanın, ola bilsin keçinin gövdəsinin arxa hissəsinin təsviridir.

9-cu və 10-cu rəsmlər müasir azərbaycanlılarda yallı adlanan rəqs tipində qabaq-qabağa, iki cərgədə (üst cərgədə 24, alt cərgədə 16 adam) durmuş çoxlu adamın mərasim rəqsini əks etdirir. Adamlar geniş açılmış ayaqları ilə göstərilmişdir. Bəzilərinin başlarında saçları var. Bəzi fiqurlar daşın eroziyası və odun təsirindən xarab olmuşdur. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyə aid edilir.

DAŞ N:10

Yerdən çıxmış böyük qaya parçasıdır. Böyükdaş dağının şərq etəyinin cənub qurtaracağının yaxınlığında yerləşir. Daşın şimal-qərb

tərəfi dəyirmizirvəli, oturacağının eni 5 m, hündürlüyü 2 m, üçbucaq oturacağının eni 5 m, hündürlüyü 2 m formalıdır. Səthi düz və hamardır.

Bu daşda ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviri vardır. Rəsm real quruluşa malikdir. Heyvanın gövdəsi beldə çox dərtilmiş vəziyyətdə olduğunna görə sanki iki yanaşı üçbucağı xatırladır. Gövdənin qabaq tərəfi dal tərəfinə nisbətən iridir. Çiyinlərinin üstündə kiçik donqar göstərilmişdir. Uzun boynu qabağa uzadılmışdır, başı yaxşı formalasdırılmışdır. Burnu dəyirmidir, bir gözü göstərilmişdir. Hündür buynuzları yarımdairə şəklində arxaya əyilmişdir. Döşü qabağa çıxmışdır. Ombası dəyirmidir. Qarmaqvari gödək quyuğu var, ucu belinə tərəf əyilmişdir. Dal ayaqlarının topuq çıxıntıları göstərilmişdir. Qabaq və dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslərlə birləşdirilmişdir. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N:13

Böyükdaş dağının şərq etayının cənub qurtaracağının yaxınlığında yerləşir. Daşın qərb tərəfi dəyirmizirvəli üçbucağı xatırladır. Oturacağı 560 sm, hündürlüyü 250 sm-dir. Şaquli vəziyyətdə dayanmışdır. Daşın səthi hamardır, ayrı-ayrı yerləri eroziyanın təsiri ilə laylanmışdır. Daşın səthinin yuxarı hissəsində çoxlu heyvan təsvirləri var. Onlardan 5 keçi rəsmi hesaba alınmışdır. Onların hamısı ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf göstərilmişdir. 1-ci, 3-cü, 4-cü və 5-ci rəsmlər bir cərgədə bir-birinin ardına yerləşdirilmişdir. Fiqurlar real quruluşdadır. Beldə gövdələri çox dərtlidə görə sanki iki üçbucaqlıdan ibarətdir. Gövdələrin qabaq tərəfləri həcmlidir. Çiyinlərinin üstündə donqarlar görünür. Uzun boyunları irəliyə uzadılmışdır, başları yaxşı formalasdırılmışdır. 2-ci rəsmdəki keçi təsviri istisna olmaqla qalanlarında keçilərin burunları kütdür. Hərəsinin bir gözü göstərilmişdir. Bir xətlə göstərilmiş buynuzları yarımdairəvi formada arxaya əyilmişdir. 4-cü rəsmdə keçinin buynuzunun ucu saxlanmamışdır. Döşləri

qabağa çıxmışdır. Ombalar dəyirmidir. Qarmaqvari quyuqlarının ucları bellərinə tərəf əyilmişdir. 2-ci və 3 -cü rəsmlərdən başqa o birilərində keçilərin dal ayaqları göstərilmişdir. Gövdələri, 1-ci, 2-ci və 3-cü rəsmlərdə boyunları ortadan şaquli xətlərlə kəsilmişdir. E.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir. 2-ci rəsm nisbətən sonrakı dövrə həkk edilmişdir.

DAŞ N:15

Bu daş 1950-ci ildə tikintidə istifadə məqsədilə partladılmışdır. Biz ondan əvvəl çıxardığımız nüsxələr əsasında rəsmləri izah edirik.

Nəhəng daş Böyükdaş dağının şərq ətəyində yerləşirdi. Daşın şimal-şərq tərəfi (5x9 m) sildir. Orada çoxlu rəsm vardı. Lakin daşın səthinin xarab olması nəticəsində çoxusu pozulmuşdu. Cəmi iki heyvan təsviri hesaba alınmışdır.

2-ci rəsmdə heyvanın ayaq üstə, profildə, korpusu sağa təsviri real quruluşludur. Uzunluğu 138 sm, hündürlüyü 70 sm-dir. Gövdəsi həcmli və monolitdir. Onun ön hissəsi bir qədər iridir. Çiyinləri üstündə süyüsünə görən. Qısa və yoğun boynu var. Kütburunlu iri başı var. Böyük buynuzları yarımdairəvi formada arxaya yönəlmüşdir. Ombası bucaq altındadır. Uzun quyuğu var. Qabaq ayaqları qurtaracaqlarda qövslə birləşdirilmişdir.

Ümumi konfiqurasiyasına görə təsvir edilmiş heyvan öküzdür, amma buynuzlarına görə kecidir. Görünür, qədim rəssam bu rəsmi necə gəldi çəkmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyə aid edilir.

1-ci rəsm 2-ci rəsmdən təqlididir və sonralar həkk edilmişdir.

DAŞ N:16

Yerin altından çıxan nəhəng daşdır. Formasına görə dəyirmizirvəli üçbucağı xatırladır. Özülü 14 m, hündürlüyü 7 m-dir. Ortada dərin yarıq daşı iki bərabər hissəyə bölmüşdür.

Daşın səthinin qərb hissəsində iki xaç, şərqi hissəsində 6 sətirlilik qədim latin kitabəsi həkk edilmişdir. Kitabə belə oxunur:

1-ci sətir - İmperator Dominitsiano ("imperator" sözü qısaca "imp" kimi verilmişdir);

2-ci sətir - Sezare Avqust (axırıncı söz "Avq" kimi verilmişdir);

3-cü sətir - Qermanik(o);

4-cü sətir - L.Yolius;

5-ci sətir - Maksimus >¹;

6-ci sətir - Leqionis XII Fulminate (birinci və ikinci sözlər "Leq" və "Ful" kimi verilmişdir).

Bu kitabə Fulminatın XII Roma legionunun imperator Dominitsian (81-96-ci illər) hakimiyyəti illərində Azərbaycana (Qafqaz Albaniyasına), Xəzər sahillərinə göldiyini göstərir.

Göstərilən xaç işarələri bir-birindən təxminən 4 metr aralıda, yazıldan 4 metr qərbdə yerləşir.

DAŞ N:21

İri, cənuba maili yastı qaya parçasıdır. Formasına görə tərəfləri 190 x270 sm olan dördbucaqlını xatırladır. Nəhəng bir daşın cənub hissəsinin cənub qıraqının əmələ gətirdiyi çardağın altında yerləşdiyinə görə gündən və yağışdan qorunur.

Daşın səthində 21 yarımkürə formalı çala qazılmışdır: diametrləri 8-30 sm, dərinlikləri 2-25 sm

Keçmişdə od qalandığına görə bəzilərinin içərisi qırmızı rəng almışdır. Daşın şərqi qıraqında heyvan bağlamaq üçün deşik açılmışdır (24-cü rəsm). Şimal-qərb qıraqına yaxın və şərqi qurtaracağının yaxınlığında çalaların arasında dairəciklər və ondan çıxan qısa, şüa şəkilli xətlərdən ibarət 2 tamqa həkk olunmuşdur (2-ci və 15-ci rəsm).

16 N:-li çaladan iki cüt qısa, düz xətt çəkilmişdir.

DAŞ N:23

Böyükdaş dağının şərqi ətəyində nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şimal tərəfi hamardır. Tərəfləri 4 və 6 metr olan dördbucaqlını xatırladır. Daşın özülünə yaxın 2 öküz təsviri həkk olunmuşdur. Birincisinin uzunluğu 80 m, ciyinlərində hündürlüyü 47 sm-dir. İkincisinin ölçüləri müvafiq olaraq 68 və 42 sm-dir. Heyvanların bir-birinin ardına getməsi vəziyyəti göstərilmişdir. Kompozisiyada paleolitik manera hiss olunur. Heyvanların fiqurları real quruluşludur. Gövdələri uzunsov və daralmış vəziyyətdədir. Qabaq hissələri nisbətən iridir. Ciyinləri üzərində süsünləri görünür, Boyunları qısa və yoğundur, azca qaldırılmışdır, başları, demək olar ki, boyunlarının davamıdır. 1-ci rəsmdə öküzin burnu itiuclu, 2-ci rəsmdə isə kütdür. Qövsvari, iri buynuzları azca yuxarı qaldırılmış və ucları aşağı əyilmişdir. Uzun, sallanmış quyuqları var. Ayaqları irəliyə mailidir ki, bu da hərəkəti bildirir. Tərəxi e.ə. 6-ci minilliyyə aid edilir.

DAŞ N: 26

Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin şimal qurtaracağında yerdən çıxan qaya parçasıdır. Daşın cənub-qərb tərəfi şaqulidir. Onun hündürlüyü 2 m, ortada eni 3 m-dir. Orada 5 rəsm vardır.

2-ci, 3-cü və 5-ci rəslər ayaq üstə, profildə, korpusları sağa tərəf keçi təsvirləridir. Fiqurlar real quruluşludur. Gövdələri həcmli və ağır-çəkilidir. Boyunları, demək olar ki, göstərilməmişdir. Başları yaxşı formalaşdırılmışdır, burunları kütdür. İri buynuzları hündür qaldırılmış və qövslə arxaya əyilmişdir. Ombaları dəyirmidir. Quyuqları qarmaq-şəkillidir, azca qaldırılmışdır və ucları bellərinə tərəf əyilmişdir. 2-ci rəsmdə keçinin gövdəsi şaquli xətlə kəsilmişdir. E.ə. 2-1-ci minilliliklərə aiddir. 5-ci rəsm çox sonralar həkk edilmişdir.

1 > işarəsi senturio (-senturion) deməkdir.

4-cü rəsm ortada iki düz xətlə ayrılmış dördbucaqlıdan ibarət anlaşılmayan fiqurunun təsviridir. Dördbucaqlıdan sola bir üfüqi xətt gedir, onun ortasından yuxarıya doğru çıxıntı var. Bu xətt qurtaracaqda bucaq altında yuxarı qaldırılmışdır və ucu sola tərəf kiçik qarmaqla tamamlanır, onun da yanında bir dalğavari xətt vardır. Ehtimal ki, heyvanı tutmaq üçün tələnin təsviridir. Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliklərə aid edilir.

1-ci rəsm, görünür heyvan təsvirinin fragментidir.

DAŞ N: 54

Uzunsov formalı (hündürlüyü 1 m, uzunluğu 2 m) qaya parçasıdır. Büyükdaş dağının şərq ətəyinin ortasında 21 N:-li daşdan cənub şərqdə, ondan 270-280 m aralıda açıq çöldə yerləşir. Daşın cənub-şərq tərəfində 4 rəsm hesaba alınmışdır.

1-ci, 2-ci və 3-cü rəsmlər hoppana-hoppana mərasim rəqsini yerinə yetirən 3 kişinin xətti təsvirləridir. Onların əlləri yuxarı qaldırılmışdır, 2-ci və 3-cü rəsmlərdə ayaqları dizlərdə iti bucaq altında qatlanmışdır, pəncələri sağa və sola qoyulmuşdur. 1-ci rəsmdə bir adamın bir ayağı başının səviyyəsinə qədər qaldırılmışdır. 3-cü rəsmdə kişilərin ayaqlarının arasında quyruq, yaxud kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyət aid edilir.

4-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçi təsviridir. Fiqur real quruluşludur. Gövdəsi həcmlidir, ortada bir qədər daralmışdır. Boynu yoğundur, bir az qaldırılmışdır, kütburunlu iri başı var. İri, dik buynuzlarının ucları arxaya yönəlmüşdir. Ombası bucaq altındadır. Uzun ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyin son əsrlərinə aid edilir.

DAŞ N: 116

Büyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında 16 N:-li daşdan 250-260 m aralıda yerləşir. Daşın səthinin cənub tərəfi şaqulidir, formasına görə dördbucaqlı (8x24 sm) xatırladır. Burada 20 keçi, qulan, atlı və anlaşılmayan fiqur təsvir edilmişdir.

Bütün keçi təsvirləri ayaq üstə, bəziləri asta hərkətdə, profildə, 12-sinin korpusu sağa tərəf (1-ci, 4-cü, 5-ci, 6-ci, 8-ci, 10-cu, 11-ci, 15-ci, 16-ci, 17-ci, 18-ci və 20-ci rəsmlər) və 5-i sola tərəf (2-ci, 7-ci, 9-cu, 13-cü və 14-cü rəsmlər) göstərilmişdir. Onların fiqurları real quruluşludur. Gövdələri bədən çox dərtlənmişdir, ona görə də təsəvvür yaranır ki, onlar sanki iki üçbucaqlıdan təşkil olunmuşlar. Gövdələrinin qabaq tərəfləri nisbətən iridir. Çoxusunun çiyinləri üstündə kiçik donqarları göstərilmişdir. Uzun boyunları qabağa uzadılmışdır. Yaxşı formalasdırılmış, kiçik başları var, küt burunları aşağıya yönəldilmişdir. Buynuzları qösvəri bir xətlə verilmişdir (5-ci və 14-cü rəsmlərdə buynuzların çox hissəsi xarab olmuşdur). Onların (6-ci və 11-ci rəsmlər istisna olmaqla) döşləri çox irəliyə çıxmışdır. Hamisinin ombaları dəyirmidir. Gödək və yuxarı qaldırılmış quyruqlarının ucları bellərinə tərəf əyilmişdir. Dal ayaqlarının topuqları göstərilmişdir (14-cü və 17-ci rəsmlərdə gövdələr və qabaq ayaqları daşın səthinin eroziyasına görə pozulmuşdur). Gövdələr, 4-cü, 11-ci, 15-ci, 16-ci və 20-ci rəsmlər istisna olmaqla ortadan şaquli xətlərlə kəsilmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aid edilir.

12-ci rəsmdə, görünür, qulan təsvir edilmişdir. Onun fiquru ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, real quruluşludur, bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsi daralmış qarınlıdır. Boynu azca qaldırılmışdır, kütburunlu başı nisbətən iridir. Qulaqları böyükdür. Döşü rəvan surətdə qabağa çıxmışdır. Bel xətti bir qədər batıqdır. Ombası dəyirmidir. Uzun quyruğu aşağıya əyilmişdir. Dal ayaqlarının daban çıxıntıları göstərilməmişdir. E.ə. 3-cü minilliyyin ilk əsrlərinə aiddir.

19-cu rəsm atının xətti və təhrif olunmuş təsviridir. Profildə həkk edilmişdir, at və atlı sağa baxırlar. Adam bir əli ilə cilovu tutmuşdur, o biri əlində, görünür, qırmanc vardır. Ayaqları atın qarnından bir az aşağıya sallanmışdır. Atın gövdəsi arıqdır, başı bir kiçik xətlə göstərilmişdir, burnu aşağıya yönəlmışdır, qulaqları qabağa şəklənmişdir. Son orta əsrlərdə keçinin təsviri (8-ci rəsm) üstündə həkk olunmuşdur və ona görə də təsvir xeyli zədələnmişdir.

3-cü rəsmidə anlaşılmayan fiqur, ya da işarə həkk edilmişdir.

DAŞ N:117

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağının yaxınlığında, 116 N:-li daşdan 20-25 m cənub-şərqi yerdən çıxan iri qaya parçasıdır. Daşın şimal və cənub tərəflərinin səthləri dəyirmizirvalı üçbucaqlı (özüldə 5 m, hündürlüyü 1,5 m) xatırladır. Daşın şimal tərəfi azca qorbə maili hamar səthdir. Onun şərq qırağında deşik açılmışdır. Ortasında (hündürlüyü 80 sm, aşağı hissəsində eni 65 sm) qabarlıq tağ həkk (1-ci rəsm) edilmişdir. Onun yuxarı hissəsi üç tərəfdən dördbucaqlı çərçivə ilə haşiyələnmişdir və bütünlükdə 115 sm hündürlüyündə portalı xatırladır. Erkən orta əsrlərə aiddir.

Tağdan solda bir keçi (2-ci rəsm), sağda üç keçi (3-cü, 4-cü və 5-ci rəsmlər) təsvir edilmişdir. 2-ci və 3-cü rəsmlər taqla bir sıradadır, görünür bir vaxtda həkk edilmişdir. Keçilər ayaq üstə, profildə, korpusları sola - şərqə tərəf göstərilmişdir. Təsvir sxematikdir və kobud yerinə yetirilmişdir. 9-10-cu əsrlərə aiddir.

4-cü və 5-ci rəsmlər də sxematikdir. Yuxarıda haqqında danışılan keçi təsvirlərindən sonraya aiddir.

Ehtimal ki, tağ məsciddə mehrab kimi ibadət üçün istifadə olunmuşdur. Daşın qırağında açılmış deşik isə qurbanlıq heyvanının bağlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

DAŞ N: 125

16 N:-li daşdan qorbə, böyrü üstə düşmüş nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şərq hissəsi N:125, qərb hissəsi N:126 adlandırılmışdır. Daşın səthində 11 rəsm və qırığı qoparılmış 2 deşik hesaba alınmışdır. 3-cü, 8-ci və 9-cu rəsmlərdə ayaq üstə, profildə, korpusları sola dəvə təsvirləri həkk edilmişdir. Onların bellərində hörgüləri aydın göstərilmişdir.

1-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, böyük, qövsvari buynuzlu keçi təsviridir.

2-ci rəsm naməlum növlü heyvanın çox təhrif olunmuş xətti təsviridir. Onu həm keçi, həm də dəvə hesab etmək olar. Ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf göstərilmişdir. İri buynuzları, belində süüsünü var. Uzun quyuğu üfüqi vəziyyətdə durmuşdur. Boynunun altında asılı kiçik xətt vardır.

5-ci rəsm də naməlum növlü heyvanın sxematik, xətti təsviridir. Heyvan ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, asta gedişdə göstərilmişdir. Boynu çox uzundur, hündür qaldırılmışdır və irəli əyilərək başını əmələ gətirmişdir. Quyuğu gödəkdir, azca qaldırılmışdır və belinə tərəf qatlanmışdır. Qulaqları göstərilməmişdir.

6-ci rəsm də naməlum növlü heyvanın ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf, sxematik xətti təsviridir. Uzun boynu qabağa uzadılmışdır, kiçik başı vardır. Gödək quyuğu üfüqi vəziyyətdə durmuşdur.

4-cü, 7-ci və 11-ci rəsmlər hansısa heyvan rəsmlərinin fraqmentləridir. Nəzərdən keçirilən bütün rəsmlər son orta əsrlərdə çobanlar tərəfindən asudə vaxtlarda çəkilmişdir.

10-cu rəsm dördayaqlı nərdivanın fiqurudur. Son orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N:127

Yerdən çıxan iri qaya parçasıdır. Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin qurtaracağında, 125 və 126 N:-li daşlardan az aralıda yerləşir. Daşın üç tərəfində heyvan rəsmləri vardır. Daşın səthinin maili hamar tərəfində üç heyvan təsviri həkk edilmişdir. 2-ci və 3-cü rəsmlər döyüş pozasında bir-birilə qabaq-qabağa durmuş iki keçinin təsviridir. Onların fiquraları real quruluşludur. Gövdələri ağırçəkilidir, çiyinlərinin üstündə süysünləri vardır. Hər ikisinin qabaq hissələri iridir. Boyunları qısa və yoğundur. Kiçik başları yaxşı formalasdırılmışdır, burunları aşağıya tərəf yönəlmışdır. Birincisinin qılincvari, ikincisinin qövsvari buynuzlarının ucları arxaya əyilmişdir. Ombaları bucaq altındadır. Gödək quyuqları bellərinə tərəf mailidir. Qarınları yiğcamdır. Tarixi e.ə. 2-ci minilliyyin ilk əsrlərinə aid edilir.

1-ci rəsmdə ayaq üstə, profildə, korpusu sağa at təsvir edilmişdir, real quruluşdadır. Boynu bir az qaldırılmışdır, başı göstərilməmişdir. Gövdəsi arıqdır. Ombası azca dəyirmidir. Sallanmış, uzun quyuğu var. Döşünün qabığında kiçik çıxıntı göstərilmişdir. Ayaqları gövdəsinə perpendikulyardır. Tarixi e.ə. 1-ci minilliyyin ortalarına aid edilir.

DAŞ N: 140

Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin şərqi qurtaracağında, 125 N:-li daşdan 70-80 m cənub-qərbə nəhəng qaya parçasıdır.

Onun şərqi tərəfi şaquli hamar səthdir. Orada böyük miqdarda rəsmlər həkk olunmuşdur, lakin eroziya çoxunu xarab etmişdir. Yalnız 13 rəsm hesaba alınmışdır: 9 keçi, bir adam təsvirləri və 3 fragment.

Keçilər ayaq üstə, profildə, korpusları sağa (3-cü, 4-cü, 7-ci, 8-ci və 10-cu rəsmlər) və sola tərəf (1-ci, 2-ci, 12-ci və 13-cü rəsmlər) təsvir edilmişdir.

1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü və 8-ci rəsmlər iridir. 2-ci rəsmdə keçinin uzunluğu 168 sm, çiyinlərində hündürlüyü 105 sm, 3-cü rəsmdə müvafiq olaraq 180 sm və 110 sm, 8-ci rəsmdə 200 sm və 128 sm-dir. 1-ci və 4-cü rəsmlər bir qədər kiçikdir.

Bu keçilərin fiqurları real quruluşludur. Beldə gövdələri çox daraldılmışdır və ona görə də sanki iki üçbucaqlılardan təşkil olunmuşdur. Gövdələrinin qabaq hissələri daha iridir. Çiyinlərinin üstündə kiçik süysünlər görünür. Uzun boyunları qabağa uzadılmışdır. Kiçik başları var, yaxşı formalasdırılmışdır. Küt burunları aşağıya yönəldilmişdir. Qövsvari buynuzları arxaya əyilmişdir. Döşləri çox irəliyə çıxmışdır. Ombaları dəyirmidir. Gödəkdir, quyuqlarının ucları bellərinə tərəf əyilmişdir. Dal ayaqlarının daban çıxıntıları (1-ci rəsm istisna olmaqla) göstərilmişdir. Gövdələri ortada şaquli xətlərlə kəsilmişdir. Bu rəsm e.ə. 6-ci minilliyyin son əsrlərinə, 1-ci və 4-cü rəsmlər isə e.ə. 4-3-cü minilliyyiklərin hüdudlarına aiddir.

Qalan keçi təsvirləri (7-ci, 10-cu, 12-ci və 13-cü rəsmlər) çox sonralar həkk edilmişdir və bir sırada əvvəlkilərin üzərində dururlar. Onlar orta əsrlərdə çobanlar tərəfindən sxematik tərzdə yerinə yetirilmişdir.

9-cu rəsm ayaqları geniş açılmış, əlləri yuxarı qaldırılmış kişilərin ayaq üstə, anfasda xətti təsviridir. Eramızın başlanğıcına aiddir.

5-ci, 6-ci və 11-ci rəsmlər anlaşılmayan fiqurlar, ola bilsin heyvan rəsmlərinin fragmentləridir.

Daşın qərb tərəfi düz və hamarsəthlidir. Burada bir stilə yerinə yetirilmiş çoxlu rəsmlər həkk olunmuşdur, hesabla 12 rəsm alınmışdır. Onlar sadə və sxematik, 9-cu və 11-ci rəsmlər isə xətti keçi təsvirləridir. Onların hamısı profildə, dördü (1-ci, 6-ci, 8-ci və 10-cu rəsmlər) korpusları sağa tərəf və səkkizi (2-ci, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 7-ci, 9-cu, 11-ci və 12-ci rəsmlər) korpusları sola tərəf göstərilmişdir.

Buynuzları qılincvari, buynuzlarının ucları arxaya yönəldilmişdir. Gödək (2-ci rəsm istisna olmaqla) quyuqlarının ucları bellərinə tərəf əyilmişdir, qalanlarında (7-ci rəsm istisna olmaqla) aşağı sallanmışdır. Bu rəsmlər orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 145

Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin qurtaracağında nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şaquli, hamar səthli şərqi tərəfi formasına görə dördbucaqlı xatırladır. Burada keçinin iri təsviri (uzunluğu 250, hündürlüyü 160 sm) vardır.

Heyvanın fiquru real quruluşludur. Beldə gövdəsi daraldılmışdır. Qabaq hissəsi nisbətən həcmlidir. Nazik boynu irəli uzadılmışdır. Qövsvaridir, buynuzları ortada yarımdairəvidir, ucları aşağıya əyilmişdir. Döşü çox irəli çıxmışdır. Ombası dəyirmidir. Gödək, qarmaqvari quyuğu var. Dal ayaqlarının daban çıxıntıları görünür. Qabaq və dal ayaqları qövslərlə birləşdirilmişdir. Gövdəsi ortada şaquli xətlə, burnu üfüqi xətlə kəsilmişdir. Bel xəttinin üstündə çox sonralar bir bel xətti də çəkilmişdir ki, o da heyvanın figurunu xeyli dəyişdirir. Tarixi e.ə. 6-ci minilliyi son əsrlərinə aiddir.

DAŞ N: 151

Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin cənub qurtaracağında, 16 N:-li daşdan 400 m qərbə yerləşdirilmişdir. Qərb hissəsinin şaquli hamar tərəfində bir maral və üç keçi təsviri vardır.

1-ci rəsm ayaq üstə, profildə, buynuzları anfasda maral təsviridir. Budaqlı böyük buynuzları şaquli vəziyyətdə, çıxıntıları içəriyə tərəf verilmişdir. Uzun boynu qabağa uzadılmışdır, kütburunlu başı var, Ağzının kəsiyi göstərilmişdir. Ombası azca dəyirmidir. Gödək quyuğu qaldırılmış, ucu belinə tərəf əyilmişdir. Qarnı yiğcandır. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Rəsm e.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin iri (uzunluğu 75 m, hündürlüyü 55 sm) təsviridir. Fiqur real quruluşludur. Gövdəsi ortada çox yiğcandır, onun qabaq tərəfi daha iridir. Çiyinlərinin üstündə yekə süysün vardır. Qövsvari, yoğun boynu bir az qaldırılmışdır, aşağı əyilmiş kütburunlu kiçik başı vardır. Qövsvari

buynuzları hündürə qaldırılmış, ucları belinə tərəf əyilmişdir. Ombası dəyirmidir. Uzun quyuğu aşağı sallanmışdır, buna - Qobustanın kompleksində keçi təsvirində nadir hallarda rast gəlinir. Ümumiyyətlə, konfiqurasiyasına görə (xüsusilə, ombası, quyuğu, boynu və başı) bu heyvanlar atı xatırladır. Gövdəsi ortada şaquli xətlə kəsilmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin erkən əsrlərinə aid edilir.

3-cü rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf keçinin təhrif olunmuş təsviridir. Görünür, qabaqkı təsvirin təqlidi və orta əsrlərə aiddir.

DAŞ N: 155

Böyükdaş dağının şərqi ətəyinin yaxınlığında, yamacda, latın kitabəli 16 N:-li daşın qərbində, ondan 400-420 m aralıda, nar kolluqlarının arasında böyük qaya parçasıdır. Daşın şaquli qərb tərəfi hamar səthlidir. Burada 38 rəsm qeydə alınmışdır: dəvə karvanının, atlının və naməlum növlü heyvanların təsvirləri.

Dəvə karvanı üç cərgədə, bir-birinin ardıcadır. Birinci cərgədə (daşın birinci yarısında, onun kənarına yaxın) piyada sarvan (10-cu rəsm) bir-birinə bağlanmış dəvələri aparır (11-ci və 12-ci rəsmlər).

İkinci cərgədə iki piyada 7 dəvəni aparır: birincisi bir-birinin yedəyində 3 dəvəni (15-ci, 17-ci və 18-ci rəsmlər), ikincisi (19-cu rəsm) bir əli ilə bir-birinin yedəyində dəvələrin (22-ci, 24-cü, 25-ci və 27-ci rəsmlər), cilovundan tutmuş, o biri əli ilə ağacı yuxarı qaldırılmışdır. 25-ci rəsmdə dəvənin altında balasının təsviri həkk edilmişdir (26-ci rəsm).

Karvanda dəvələrin hamısı profildə, korpusları sola tərəf göstərilmişdir. Lakin təsvirlər kobud və xəttidir. Karvandalar ayaq üstə, profildə rəsmləri də kobud və xəttidir. Bu rəsmlər 13-15-ci əsrlərə aiddir.

13-cü, 29-cu və 30-cu rəsmlər profildə, korpusları sağa (13-cü və 29-cu rəsmlər) və sola tərəf (30-cu rəsm) dəvələrin təsvirləri çox

sxematikdir. 23-cü rəsm 24-cü rəsmdəki dəvə təsvirinin üstündə həkk edilmişdir. Bu, deyəsən, keçinin sxematik təsviridir.

1-ci, 2-ci, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-ci, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 16-ci, 20-ci, 21-ci və 28-ci rəsmlər naməlum növlü heyvanın sxematik xətti təsviridir. Görünür, 18-19-cu əsrlərdə çobanlar tərəfindən həkk edilmişdir.

DAŞ N: 159

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında böyük qaya parçasıdır. Daşın şimal-qərb tərəfi, demək olar ki, şaquli və düzdür. Çox yerlərdə eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. Burada 14 rəsm qeydə alınmışdır. 7 keçi, 4 qayıq, öküz təsvirləri, tamqa və anlaşılmaz figur.

Keçilər ayaq üstə, profildə, korpusları sola (1-ci, 6-ci, 10-cu və 14-cü rəsmlər) və sağa tərəf (11-ci, 12-ci və 13-cü rəsmlər) verilmişdir. Onların hamısı kobud, sxematik və xəttidir. Orta əsrlərə aiddir, yalnız 10-cu və 14-cü rəsmlərin tarixini e.ə. 5-ci minilliyə aid etmək olar.

5-ci rəsm öküzün ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, iri (uzunluğu 170 sm, hündürlüyü 80 sm) təsviridir. Fıqurun konturu punktir xətlə həkk edilmişdir - bu Qobustan kompleksində nadir haldır.

Heyvanın gövdəsi iri, ağırçəkilidir, süüsünü görünür, qüvvətli, yoğun boynu var. Buynuzları iki şaquli xətlə göstərilmişdir. Döşü bir qədər irəliyə çıxmışdır. Qabaq hissədə belinin xətti azca batıqdır. Ombası dayırmışdır. Quyruğu uzundur, ombasından bir qədər aralıdır və aşağı sallanmışdır. Qüvvətli, gödək ayaqları var. Quyruğu və ayaqları bir qədər əyri verilmişdir. Tarixi e.ə. 6-ci minilliyə aid edilir.

9-cu rəsm öküzün gövdəsinin qabaq tərəfində tamqa təsviridir. Dairəcikdən və ondan ayrılan üç qısa xətdən ibarətdir. Rəsm orta əsrlərə aiddir.

Qayıqların təsvirləri (2-ci, 3-cü, 4-cü və 7-ci rəsmlər) damın səthinin eroziyası nəticəsində xarab olmuşdur. Hamisindən yaxşı 7-ci rəsm qalmışdır. Onların üçünün (2-ci, 4-cü və 7-ci rəsmlər) korpusları

sağda tərəf, birininki isə sola tərəf yönəldilmişdir. Qayıqların hamisindən burun hissələrində Günəş təsvir edilmişdir. E.ə. 4-ci minilliyə aiddir.

8-ci rəsm öküzün gövdəsi üzərində naməlum növlü heyvanın fiqurudur, ola bilər, hansısa bir heyvan təsvirinin fragmentidir.

DAŞ N: 193

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin yamacında iri qaya parçasıdır. Daşın cənub-şərq tərəfinin yuxarı hissəsində çoxlu heyvan və adam rəsmləri vardır. Lakin onların bəziləri bir-birilə kəsişir, bəziləri isə eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. 21-ci rəsm qeydiyyata alınmışdır: 5 adam, 6 keçi, 2 öküz, 3 at (?) və 5 naməlum növlü heyvan təsvirləri.

Adamlar ayaq üstə, anfasda göstərilmişdir. Rəsmlər kobud, bəzən təhriflərlə yerinə yetirilmişdir. 5-ci rəsmdə adam uzun geyimdə verilmişdir. Başı yumrudyur, ayaqları bir-birinə yaxınlaşdırılmışdır. 6-ci rəsmdə bir əli ilə 7-ci rəsmdəki adamın paltarının ətəyindən tutmuş çocuq göstərilmişdir. 7-ci rəsmdəki adamın bir əli yana uzadılmışdır, o birisi dirsəkdən bükülü vəziyyətdə yuxarı qaldırılmışdır. Hər iki əlinin barmaqları yumruq halında sıxılmışdır. Sağ əlinin xətti 9-cu rəsmdə öküzün buynuzunu kəsir. E.ə. 1-ci minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

18-ci rəsm iribədənli, aralanmış, qısaayaqlı, pəncələri kənara yönəlmüş adamın kobud və sxematik təsviridir. İri başı var, boynu göstərilməmişdir. Açıqovuclu sol əli yana uzadılmışdır, bu əlinin üç barmağı var. Sağ əli yuxarı qaldırılmış və dirsəkdə qatlanmışdır, sanki 19-cu rəsmdəki keçinin quyruğunu tutur. Adamın döşündən çəpəki xətt keçirilmişdir. Beli qurşaqlıdır, kəmərin xəttindən sola bir kiçik şaquli xətt çəkilmişdir, ola bilsin, hansısa silahdır. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyə aid edilir.

12-ci rəsm mərasim rəqsi yerinə yetirən adamın təsviridir. Daha qədim rəsmin təqlididir. Kişi cinsi əlaməti göstərilmişdir. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyə aiddir.

Keçilərin təsvirləri ayaq üstə, profildə, 15-ci və 19-cu rəsmlərdə qəçişda, korpusları sağa (15-ci, 19-cu, 20-ci və 21-ci rəsmlər) və sola tərəf (3-cü və 4-cü rəsmlər) verilmişdir. Onların hamısı sadə, bəzi yerləri təhrif (4-cü, 20-ci rəsmlər), 15-ci rəsmidə isə xətti təsvirlərdir. 15-ci rəmin dinamikliyi heyvanın gövdəsinin uzunsovluğunu nəzərə çarpdır. Tarixi e.ə. I minilliyin ortalarına aid edilir.

9-cu və 11-ci rəsmlər profildə, korpusları sola tərəf öküz təsvirləridir, həm də onların birincisi, bu daşın səthindəki rəsmlərin ən qədimidir. Öküzün iri (uzunluğu 72 sm, hündürlüyü 40 sm), fiquru səthin ortasında, real quruluşludur. Gövdəsi irihəcmli və ağırçəkiliidir, çıyinlərinin üstündə süsünü göstərilmişdir. Yoğun, qüvvətli boynu, geniş alınlı başı var. İri buynuzları irəliyə çıxarılmış, ucları qövsvari əyilərək yuxarı qaldırılmışdır. Kiçik xətlərlə ifadə olunmuş şaquli qulaqları görünür. Ombası bucaq altındadır. Quyruğu maili durmuşdur. Tarixi e.ə. 6-5-ci minilliklərə aid edilir.

11-ci rəsmidə öküz irəli uzadılmış qabaq ayaqları və üfüqi durmuş quyruğu ilə sürətli qəçişda göstərilmişdir. Onun gövdəsi irihəcmlidir, çıyinlərinin üstündə süsünü aydın görünür. Yoğun, qüvvətli boynu və iri başı var. Buynuzları nisbətən qısamışdır, lakin ortada əyriliyi aydın ifadə edilmişdir; qabaq ayaqları və başı birinci öküzün ombasını və quyruğunu, 10-cu rəsmidə heyvan təsvirinin isə gövdəsinin yuxarı hissəsini kəsir ki, bu da nəzərdən keçirilən təsvirin sonradan həkk edildiyini göstərir. Öküzün boynunda ucu aşağı sallanmış xətt vardır, görünür, başında çatısıdır. Bu, öküzün əhliləşdirildiyini göstərir. Rəsm e.ə. III minilliyin ilk əsrlərinə aiddir.

8-ci, 10-cu və 16-ci rəsmlər naməlum növlü heyvan təsvirləridir. Ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf göstərilmişdir. Gövdələri uzunsovudur, ortada çox dərtilmişdir, 16-ci rəsmidə gövdə monolidir, iri başı yoğun boynu üzərində durur. Qalan ikisinin boyunları uzundur və kiçik başları var. Çiyinlərinin üstündə donqarları görünür. Ortada əyri, ucları qabağa hündür buynuzları nəzərə çarpar. Ombası dəyirmidir. Uzun quyruqları aşağı sallanmışdır. Ayaqları nisbətən hündürdür;

qabaq ayaqların diz çıxıntıları göstərilmişdir. Büyük öküzün fonunda həkk edilmişdir. 16-ci rəsmidə iki şaquli xətlə qulaqları verilmişdir, kişi cinsi əlaməti vardır.

Görünüşlərinə görə bu heyvanlar atı xatırladır, lakin buynuzlarına görə anlaşılmır. Güman etmək olar ki, 8-ci, 10-cu və 16-ci rəsmlərdə qnu antilopu təsvir olunmuşdur. Tarixi e.ə. 3-cü minilliyin ilk əsrlərinə aid edilir.

1-ci, 2-ci, 13-cü, 14-cü və 17-ci rəsmlər naməlum növlü heyvan rəsmlərinin fragmentləridir.

DAŞ N: 201a

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında yerdən çıxan böyük qaya paçasıdır. Daşın cənub tərəfi hamardır. Orada çoxlu miqdarda rəsmlər həkk edilmişdir, lakin onların əksəriyyəti daşın səthlərinin eroziyası nəticəsində xarab olmuşdur. 20 təsvir qeydiyyata alınmışdır: 6 keçi, at, maral, canavar, şir, adam, 3 it, 3 atlı rəsmləri və üç anlaşılmayann fiqur.

Keçilər ayaq üstə (6-ci rəsmidə qəçişda), profildə, korpusları sola tərəf təsvir edilmişdir. Onların fiquraları real quruluşludur. Təkcə 1-ci rəsm kobud və sxematikdir, gövdəsi uzun və nazikdir, quyruğu yoxdur, Hamısının iri quyruqları qaldırılmışdır, qılıncvari, 1-ci və 4-cü rəsmlərdə qövsvarıdır, 5-ci rəsmidə isə ceyranın buynuzları kimidir.

13-cü rəsmidə keçinin fiqur, görünür, əvvəlcə ortadan dərtilmişdir və şaquli xətlə kəsilmışdır. Sonradan əlavə xətlə qarnı genişləndirilmişdir və buna görə gövdəsinin təsviri həcmli çıxmışdır.

Keçilərin təsvirləri e.ə. 2-ci minilliyin əvvəllerinə, 1-ci rəsm orta əsrlərə aiddir.

9-cu rəsm atın təhrif olunmuş təsvirdir və görünür, orta əsrlərdə çobanın işidir.

8-ci rəsm atlının sxematik təsviridir. At ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf göstərilmişdir. Gövdəsi uzun və nazikdir; nazik boynu yuxarı

qaldırılmışdır və qulaqları qabağa şəklənmişdir. Orta əsrlərdə çoban tərəfindən həkk edilmişdir.

12-ci və 13-cü rəsmlər şirin (12-ci rəsm) keçiyə hücumu səhnəsinin kompozisiyasıdır. Şirin fiquru real quruluşludur. Vəhşinin elastik gövdəsi qurbanına doğru yönəldilmişdir, qabaq ayaqları qabağa uzadılmışdır. Gövdəsinin qabaq hissəsi nisbətən həcmlidir. Boyunu yoğun və qüvvətlidir, azca qaldırılmışdır. İri başı və dəyirmi burnu var; ağızının kəsiyi və dik dayanmış qulaqları göstərilmişdir. Ombası dəyirmidir, quyruğu uzundur. Pəncələrinin hamısının caynaqları göstərilmişdir. Kompozisiya e.ə. 2-ci minilliyyə aiddir.

6-ci və 7-ci rəsmlər atının (7-ci rəsm) keçini (6-ci rəsm) ovlaması səhnəsinin təsviridir. Atlı canını qurtarmağa çalışan keçiyə çatmışdır, sağ əli ilə başının üstündə tutduğu nizəni ona tuşlamışdır. Nizənin heyvana dəyəcəyi yer oxla göstərilmişdir, görünür, ovsun səciyyəlidir. Nizə iridir, arxa qurtaracağı yüksək ağırlaşdırılmışdır. At sürətli qaçışa, açıq ağızlı göstərilmişdir. Atının fiquru iridir, ayaqları atın qarın xəttindən aşağıya sallanmışdır. Atlı sol əli ilə cilovdan yapmışdır. E.ə. 2-1-ci minilliklərin hüduduna aiddir. Digər kompozisiya - iki canavarın (17-ci və 18-ci rəsmlər) maralı (16-ci rəsm) qovması səhnəsinin təsviridir. Bütün heyvanların fiqurları profildə və korpusları sola tərəf, real quruluşludur. Maralın gövdəsi dərtlənmişdir, uzun qaçışdan ağızı açıqdır. Buynuzları hündür və budaqlıdır. Ayaqları qurtaracaqlarda haçalanmışdır. Keçinin buynuzuna dimdiyi açılmış quş, ola bilər, ov üçün istifadə edilmiş şahin qonmuşdur (1-ci rəsm). Quşun başında üç ləlek var. Başına yaxın boyunu qurşaqla bəzədilmişdir. Qanadlarının ucları azca qaldırılmışdır, quyruğu isə aşağı əyilmişdir. Bu kompozisiya e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudularına aiddir.

19-cu rəsm atının profildə, korpusu sağa tərəf, təhrif olunmuş təsviridir. Atının fiquru və atın gövdəsinin qabaq hissəsi daşın səthinin eroziyası nəticəsində xarab olmuşdur. Sonralar onun üzərində adamın anfasda xətti təsviri həkk edilmişdir. Ayaqları aralı qoyulmuşdur. Başı ortasında nöqtəsi olan dairə şəklindədir. Adam əllərində iri dəyirmi əşya, ehtimal ki, nağara tutmuşdur. Ehtimal ki, bu adam ovsunçu, yaxud şamandır. Rəsm eramazın əvvəllərinə aiddir.

2-ci rəsm iki xaçın, yaxud svastikanın və onların altında çəkilmiş qısa xətli, təhrif olunmuş təsviridir. 10-cu və 11-ci rəsmlər isə heyvan rəsmlərinin fragmentləridir.

DAŞ N: 217

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin yaxınlığındakı yamacda yerdən çıxmış nəhəng qaya parçasıdır. Cənubu maili vəziyyətdədir.

Daşın cənub tərəfi hamardır, bəzi yerlərdə eroziya nəticəsində dağılmışdır. Orada 3-cü rəsmdə keçinin təsviri zədələnmiş və yuxarıdan aşağıya doğru az meylli şirəm həkk edilmişdir. Daşın şərq hissəsində 2 desik açılmışdır, onlardan birinin qraqı qopmuşdur.

2-ci rəsmdə keçinin ayaq üstə, profildə, korpusu sola tərəf təsviri real quruluşludur. Gövdəsi uzunsovudur, qarnı ortada yiğcamdır, ona görə heyvanının fiquru ariq görünür, lakin ombası dəyirmidir. Boyunu nazik və uzundur. Kiçik başı irəliyə yönəldilmişdir. Qövsvari buynuzlarının ucları arxaya tərəf əyilmişdir. Gödək quyrığının ucu belinə tərəf qatlılmışdır. Ayaqları nisbətən uzundur və qurtaracaqlarda haçalanmışdır. Keçinin buynuzuna dimdiyi açılmış quş, ola bilər, ov üçün istifadə edilmiş şahin qonmuşdur (1-ci rəsm). Quşun başında üç ləlek var. Başına yaxın boyunu qurşaqla bəzədilmişdir. Qanadlarının ucları azca qaldırılmışdır, quyruğu isə aşağı əyilmişdir. Bu kompozisiya e.ə. 3-2-ci minilliklərin hüdudularına aiddir.

3-cü rəsmdə keçi təsviri qabaqqı rəsmin təqlididir.

DAŞ N: 239

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında, latin dilində kitabəsi olan 16 N:-li daşın şimal-qərbində, ondan 70-80 metr aralıda nəhəng qaya parçasıdır.

Daşın şaquli, hamar qərb tərəfində çoxlu heyvan rəsmləri həkk olunmuşdur, lakin daşın səthinin eroziyası ucbatından onların bəziləri xarab olmuşdur. Cəmi 3 rəsm qeydiyyata götürülmüşdür.

1-ci və 3-cü rəsmlər şirin (1-ci rəsm, uzunluğu 110sm, hündürlüyü 60 sm) və pişik fəsiləsinə mənsub bir vəhşi heyvanın (3-cü rəsm, uzunluğu 165 sm, hündürlüyü 80 sm) döyüş səhnəsinin təsvirindən ibarətdir. Onlar daşın sürtülməsi üsulu ilə yerinə yetirilmişdir, ona görə heyvanların kontur xətləri tamamilə hamardır, lakin daşın səthinin qara-bozumlu və qırmızımtıl fonunda yaxşı sezilir. Heyvanlar qarşı-qarşıya durmuş vəziyyətdə göstərilmişdir: korpusu sağa tərəf şir və sola tərəf digər vəhşi. Onların gövdəsinin qabaq hissələri çox görkəmlidir; boyunları iri və dəyirmidir. Şirin qulaqları saxlanmamışdır. İkinci heyvanın qulaqları yekədir. Bu heyvanın başı boynundan qövsvari xətlə ayrılmışdır, burnu dimdik kimi irəli uzanmışdır. Hər iki heyvanın çıyılınlarının üzərində donqarları göstərilmişdir. Gövdələrinin dal hissələrində qarınları yiğcəmdir. Ombaları dəyirmidir. Uzun quyuqları var. Şirin quyuğunun ucunda tük topası görünür. Dal ayaqları altlarına yiğilmişdir, sanki hər iki vəhşi bir-birinin üstünə tullanmağa hazırlıdır. Qabaq ayaqlarının güclü pəncələri və hərəsində 5 caynaq göstərilmişdir. Hər iki rəsm daşın sürtülməsi üsulu ilə təsvir edildiyinə görə onların tarixlərini müəyyənləşdirmək çətindir.

2-ci rəsm ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf, real quruluşda keçi təsviridir. Dal hissəsində gövdəsi nisbətən həcmlidir. Boynu azca qaldırılmış, başı yaxşı formalaşdırılmışdır. Qısa, qarmaqşəkilli quyuğunun, ucu belinə tərəf əyilmişdir. Tarixi e.ə. 2-1-ci minilliklərin hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N: 258

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin şimal qurtaracağında kiçik daşdır. Daşın cənub tərəfinin səthi hamardır. Orada daşın sürtülməsi üsulu ilə bir neçə rəsm vardır. Onların bəziləri çətinliklə sezilir. Atlının təsviri nisbətən yaxşı qalmışdır. At (uzunluğu təxminən 30 sm), profildə, korpusu sağa, yüngül qaçışa göstərilmişdir. Təsvir real quruluşludur. Bədən quruluşu mütənasibdir. Gövdəsinin qabaq hissəsi nisbətən

həcmlidir. Uzun boyunu bir az qaldırılmışdır və qövsvari əyilmişdir, kiçik başı var, ağızının kəsiyi göstərilmişdir. Qulaqları qabağa şəklənmişdir. Ombası dəyirmi, quyuğu uzundur.

Atın belində ovçu oturmusdur. Onun hər iki ayağı atın bir yanından asılmışdır. Adamın fiquru xəttidir. Bir əli ilə cilovu tutmuşdur, dirsəkdən bükülü digər əli başının üstünə qaldırılmışdır. Görünür, o bu əlində ov quşu tutmuşdur.

Rəsmin yerinə yetirilmə qaydası onun tarixini müəyyən etməyə imkan vermir. Hesab etmək olar ki, rəsm naturadan çəkilmişdir.

DAŞ N: 263

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin şimal qurtaracağında nəhəng qaya parçasıdır. Daşın şaquli şimal, qərb və cənub tərəflərinin səthləri tamamilə hamardır. Onun cənub-qərb qurtaracağı qayanın başqa bir parçasına yaxındır və ona görə də aralarında dar kecid əmələ gəlməşdir.

Daşın səthinin cənub-qərb qurtaracağında insan və heyvan rəsmləri həkk edilmişdir. Onların bəziləri eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. 7-ci rəsm qeydə alınmışdır ki, onlardan 5-i ov səhnələrinin kompozisiyalarıdır.

6-ci rəsm ilan (?), 7-ci rəsm isə keçinin buynuzunun fragmenttidir.

1-ci, 2-ci və 3-cü rəsmlər profildə, korpusları sola tərəf qaçan keçilərin təsvirləridir. Onların fiquraları real quruluşludur, mütənasib və ahəngdardır. Gövdələri həcmli və ağırçəkilidir. Boyunları azca qaldırılmışdır, başları yaxşı formalaşdırılmışdır. Böyük qövsvari buynuzları dik qaldırılmış və ucları arxaya əyilmişdir. Qulaqları kiçik şaquli xətlərlə ifadə olunmuşdur. Ombaları dəyirmidir. Gədək quyuqları üfüqi durmuşdur. Keçilərin ardınca piyada oxçular qaçırlar (4-cü və 5-ci rəsmlər). 4-cü rəsm qadın-ovçunun xətti təsviridir. Onun fiquru yarımanfas vəziyyətdə göstərilmişdir. Bədəni qamətlidir, iri, dəyirmi döşü verilmişdir: əlləri yanlara uzadılmışdır, sol əlində böyük ox vardır, sağ əli bir qədər qısadır, görünür, heyvana ox atmaq üçün yayı dartır.

5-ci rəsmdə ovçunun yarımanfasda, üzü heyvana tərəf xətti təsviri-
dir. O da oxunu heyvana tuşlamışdır. Tarixi e.ə. 4-3-cü minilliklərin
hüdudlarına aid edilir.

DAŞ N: 307

Böyükdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında böyük qaya
parçasıdır. Böyrü üstə yerdən çıxmışdır. Səthi bir qədər qərbə mailidir.

Daşda daş və metal alətlərlə çoxlu rəsmlər həkk edilmişdir. Daşın
səthinin eroziyası nəticəsində onların çoxu xarab olmuşdur, təkcə
fragmənləri qalmışdır. Yalnız 9 heyvan və 2 naməlum növlü heyvan
rəsmi qeydə alınmışdır. Daşın səthində 20 xırda oyuq (diametri 10-20
sm) və bu oyuqları birləşdirən 15 dar şırımlı vardır. Heyvan rəsmləri
arasında ayaq üstə, profildə, korpusları sağa (9-cu, 10-cu və 11-ci) və
sola tərəf (12-ci rəsm) 4 dəvə təsviri vardır. Onlar demək olar ki,
sxematik, xətti göstərilmişdir. Dəvələrin üçünün belində böyük bir
hürgüt, 11-ci rəsmdəki dəvənin belində isə iki hürgüt göstərilmişdir.

Üçünün boynu uzun, əyri və qaldırılmışdır. Qulaqları kiçik xətlərlə dik
göstərilmişdir. İki dəvənin quyruğu (9-cu və 11-ci rəsmlər) üfüqi
vəziyyətdədir. 10-cu və 11-ci rəsmlərdə isə bir qədər uzundur, mailidir,
ucları aşağıya tərəfdir.

9-cu və 10-cu rəsmlərdə dəvələr boyunlarını bir-birinə ilişdirərək
döyüşürərlər.

3-cü və 4-cü rəsmlər dəvənin belində profildə, korpusu sola
oturmuş çarvadaların təsvirləridir. Onun fiquru çox səthidir. Bir əli ilə
ciliovu tutmuşdur, dirsəkdən qatlanmış digər əli yuxarı qaldırılmışdır.
Başı göstərilməyib. Ayaqlarının xətti dəvənin hürgüclərinin xətti ilə
birləşmişdir. Çarvadarın təsvirinin sol tərəfində, arxada anlaşılmayan
fiqur vardır. Hər iki təsvir kobud və xətti yerinə yetirilmişdir.

7-ci rəsm keçinin ayaq üstə, profildə, korpusu sağa tərəf bəsit
təsviridir. Boynu və başı göstərilməmişdir. Lakin böyük, qövsvari
buynuzları aydın görünür. Gövdəsi uzunsovudur, ombası bucaq
altındadır. Gödək quyruğu bir azca qaldırılmış və ucu belinə tərəf
əyilmişdir.

KİÇİKDAŞ
DAĞI

Kiçikdaş dağı Qobustan dəmiryol stansiyasından cənub-qərbdə və təxminən 3 km aralıda Böyükdaş dağından cənubda yerləşir. Şimaldan cənuba təxminən 4 km uzanmış kiçik yüksəklikdən ibarətdir. Onun şimal qurtaracağı kiçik sahədə özünün ilkin 15 hektar hamar-meydanlı stol-dağ formasını saxlamışdır. Asanlıqla eroziyaya uğrayan gilli süxurlardan ibarətdir. Onun zirvəsi 10-15 m qalınlığında Abşeron növlü bərk, xırda balıqqulağından ibarət əhəng qatı ilə örtülmüşdür. Dağın Xəzər dənizinə baxan şərq tərəfində Böyükdaş dağında olduğu kimi, külli miqdarda əcaib formalı iri və kiçik qaya parçaları və əhəng-daşı qalaqları səpələnmişdir. Daş qalaqlarının əmələ gətirdiyi qayaaltı sığınacaqlar Kiçikdaş dağında nisbətən azdır. Tez-tez səthləri şibyə ilə örtülmüş daşlara da rast gəlinir. Bəzi hallarda onların altında isə həkk olunmuş təsvirlər günəş şüası altında nəzərə çarpır.

Kiçikdaş dağının hüdudları daxilində qaya təsvirləri çox deyil, lakin bu iş hələ başa çatdırılmamışdır. Burada 2-ci Dünya müharibəsi illərində tikinti üçün daş çıxarılıqda qədim abidələrə böyük zərər dəymışdır.

Təsvirlər əsas etibarilə iki yerdə cəmləşmişdir: dağın şərq yamacının cənub qurtaracağında, Çanaxqırın dağının ətəyinin yaxınlığında və elə bu yamacın şimal qurtaracağında maldarların qışlaq rayonunda. Burada aşkarlanmış rəsmli daşların və başqa abidələrin sayı 62-yə çatır. Burada bütün rəsmli çox hallarda Böyükdaş dağındaki rəsmli təkrarlayır. Kiçikdaş dağının şərq yamacının cənub qurtaracağının hüdudları daxilində yerli əhali içərisində "Qarathı" adlanan pir vardır.

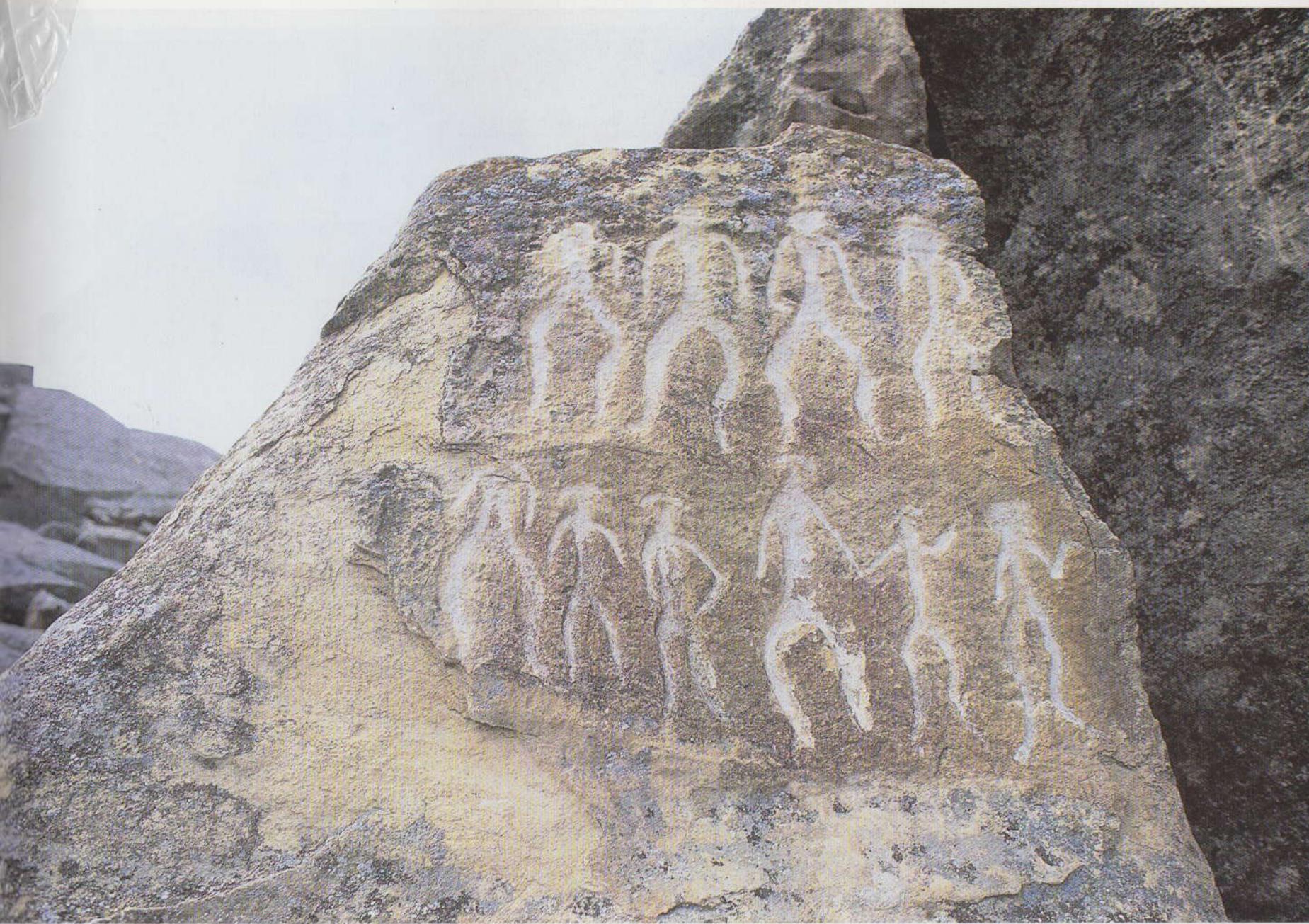
Onun ətraflarında uzaq keçmişdə mövcud olmuş kolluqların qalıqları olan 300 illik ardıcılar qalmışdır.

DAŞ N: 5

Kiçikdaş dağının şərq ətəyinin cənub qurtaracağında, Çanaxqırın dağının yaxınlığında nəhəng qaya parçasıdır. Daşın cənub tərəfi uzunluğu 20 m, hündürlüyü 3 m olan şaquli hamarsəthlidir. Orada çoxlu miqdarda rəsmlər həkk edilmişdir, lakin onların əksəriyyəti eroziya nəticəsində xarab olmuşdur. Onlardan 5 keçi rəsmi qeydə alınmışdır.

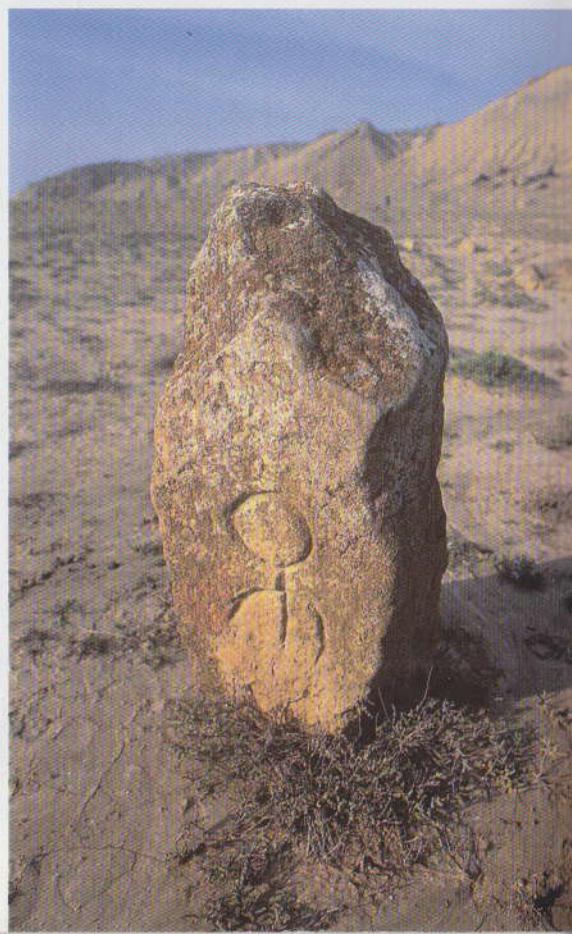
1-ci, 3-cü və 5-ci rəsmlər Kiçikdaş dağı rayonunda ən böyükleridir (uzunluqları təxminən 120 sm, hündürlükleri 75 sm). Onların hamısı ayaq üstə, profildə, korpusları sola tərəf göstərilmişdir. Fiqurlar real quruluşludur. Uzun boyunları qabağa yönəlmüşdir, kiçik burunları aşağıdır, başları yaxşı formalasdırılmışdır. Ağızlarının, gözlərinin və qulaqlarının kəsikləri göstərilmişdir. Buynuzları orta ölçülüdür, 3-cü rəsmdə qövsvari buynuzların ucları arxaya qatlanmışdır. 1-ci və 5-ci rəsmlərdə isə qılıncvari buynuzları arxaya mailidir. Ciyinlərinin üstündə kiçik süysünlər nəzərə çarpır. Bel xətti bir qədər batıqdır. Ombaları dəyirmidir. Quyruqları nisbətən uzundur və qarmaq formasında bellərinə tərəf əyilmişdir. Qarınları yiğcamdır, ona görə gövdələri daralmış və uzadılmış kimi nəzərə çarpır. Uzun qabaq və dal ayaqları qurtaracaqlarda qövslərlə birləşdirilmişdir. 5-ci rəsmdə budunun bir hissəsi və dal ayaqları saxlanmamışdır.

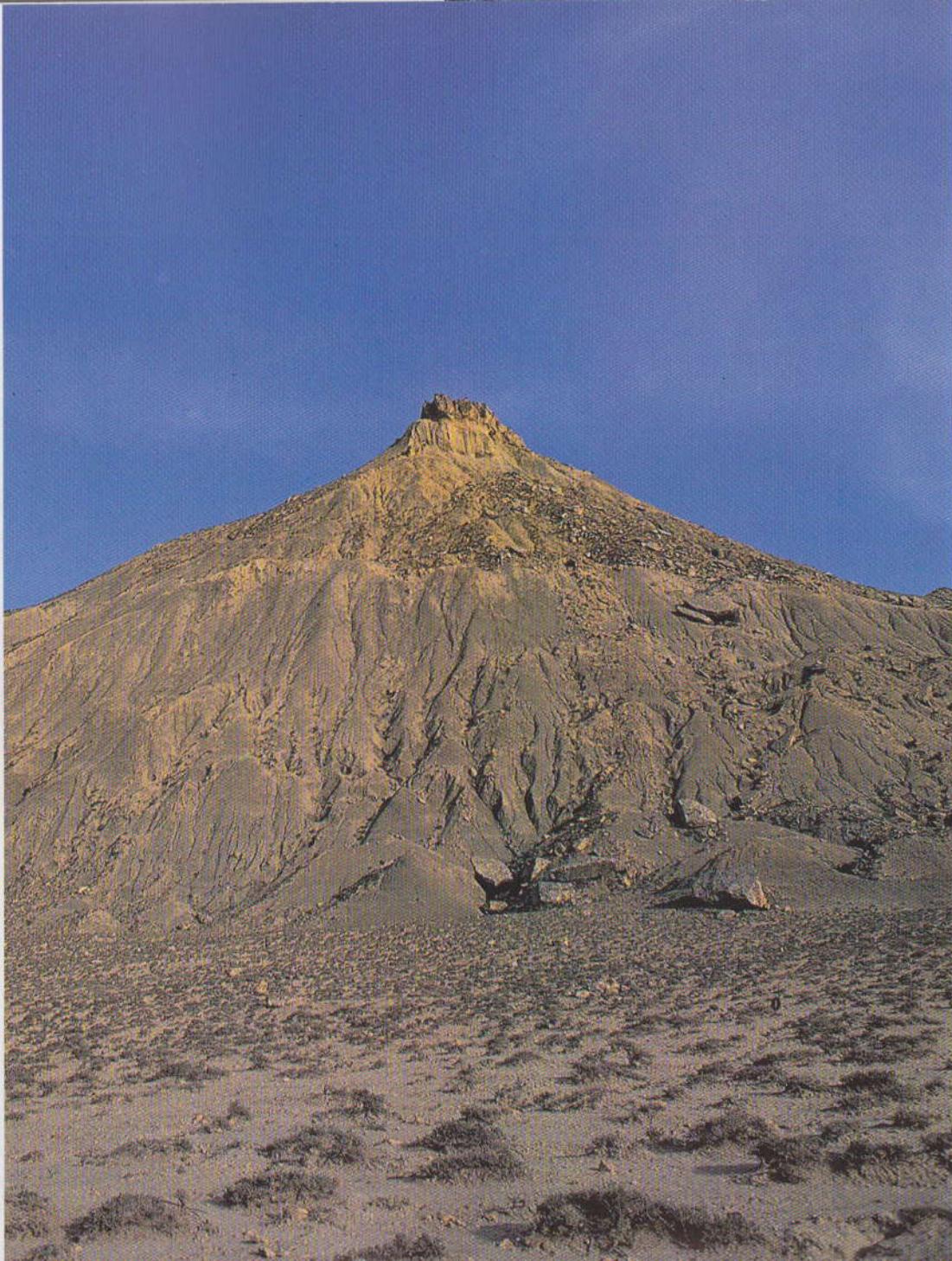

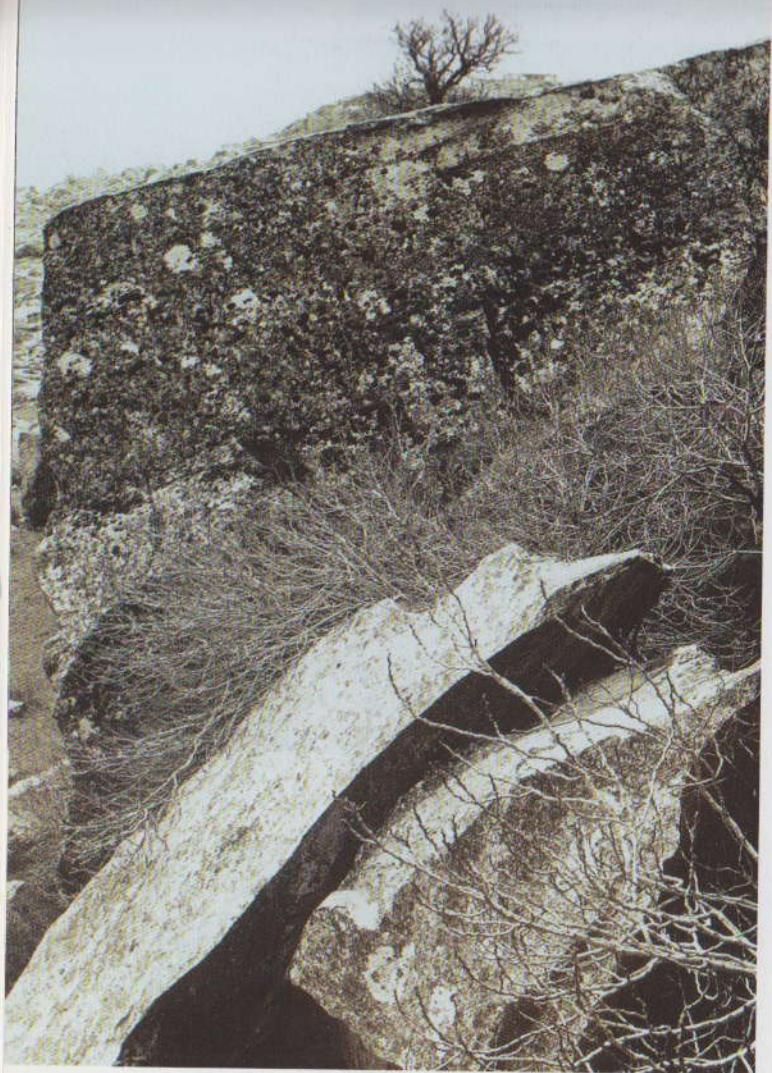

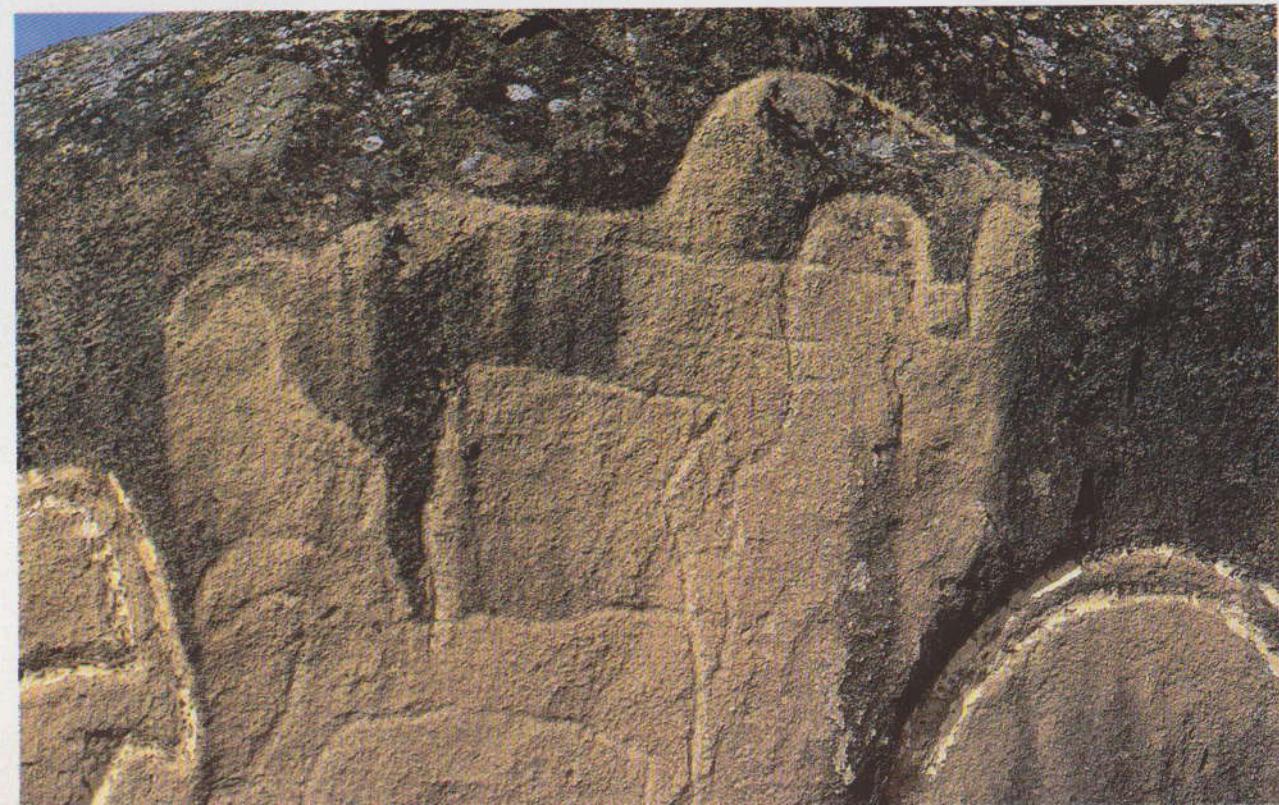

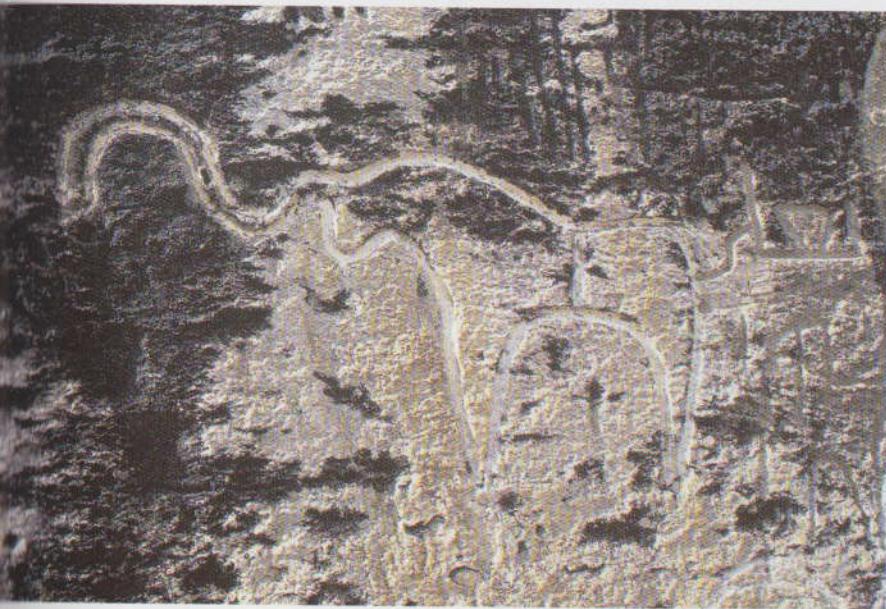

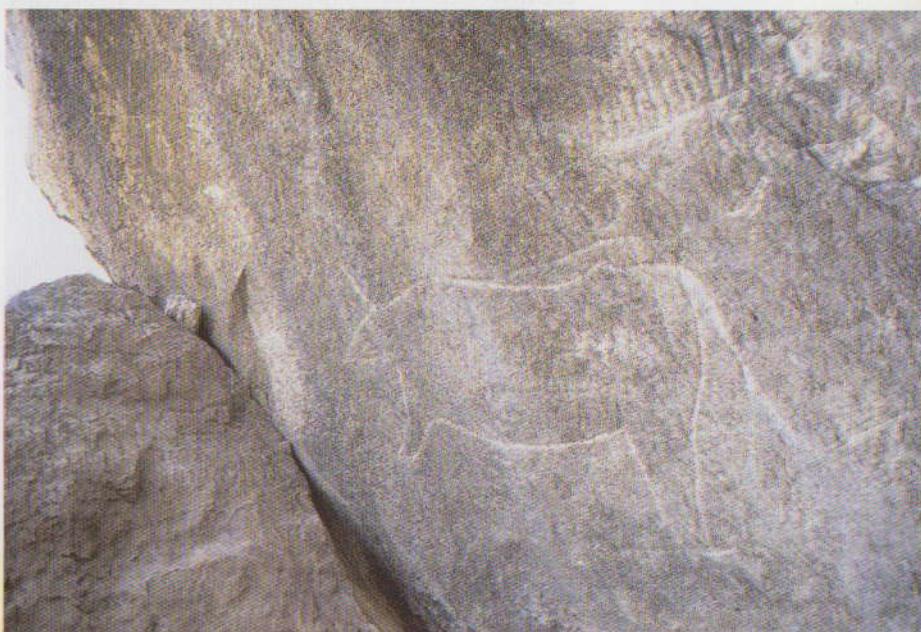
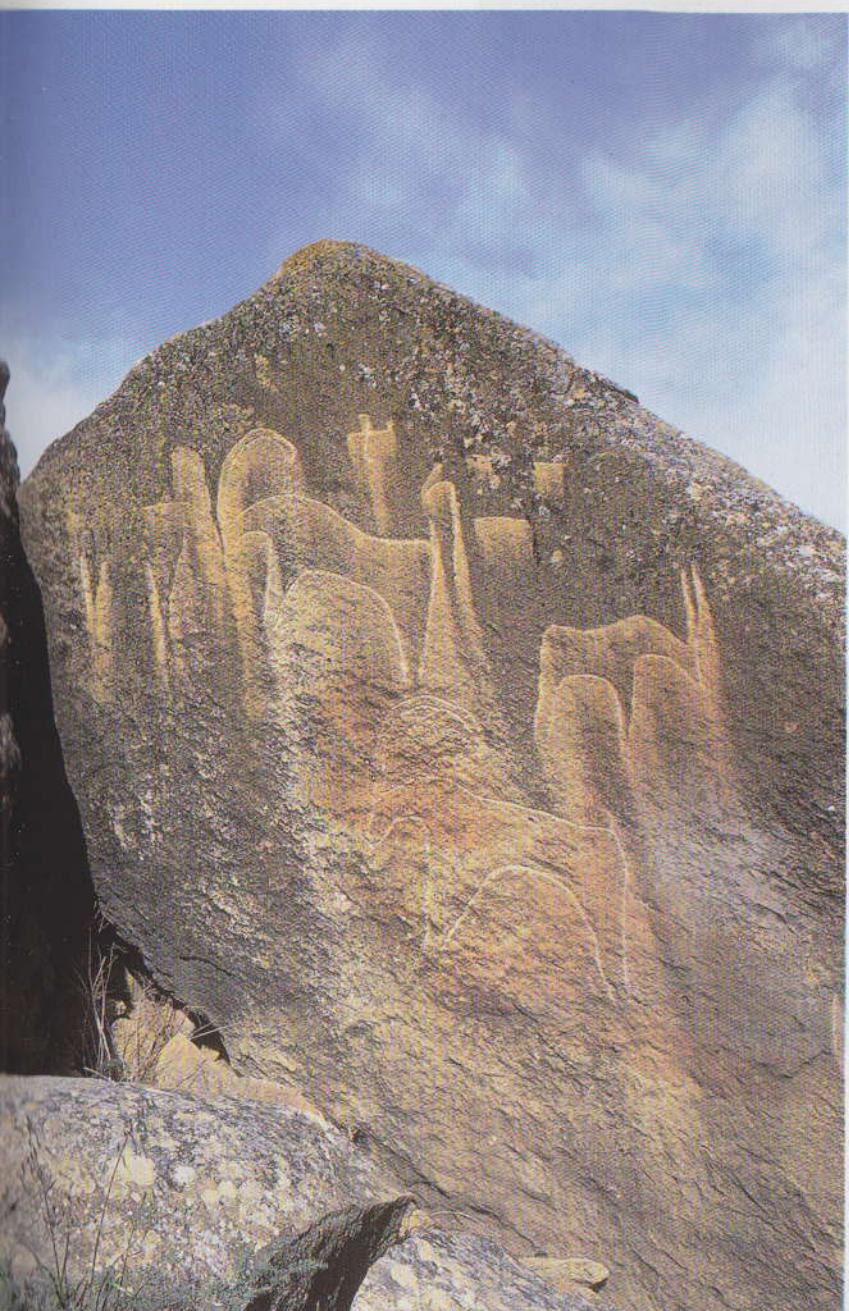

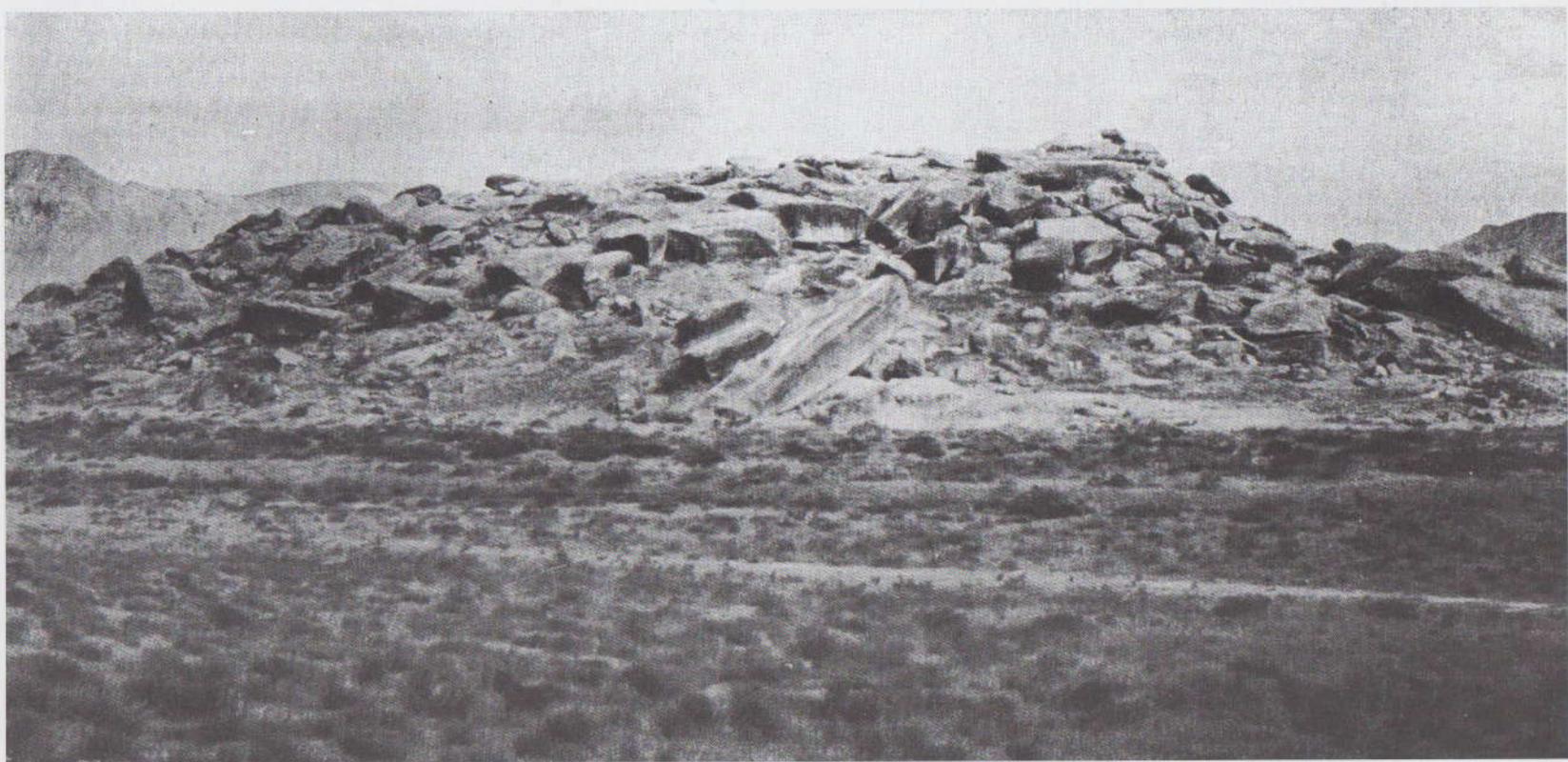

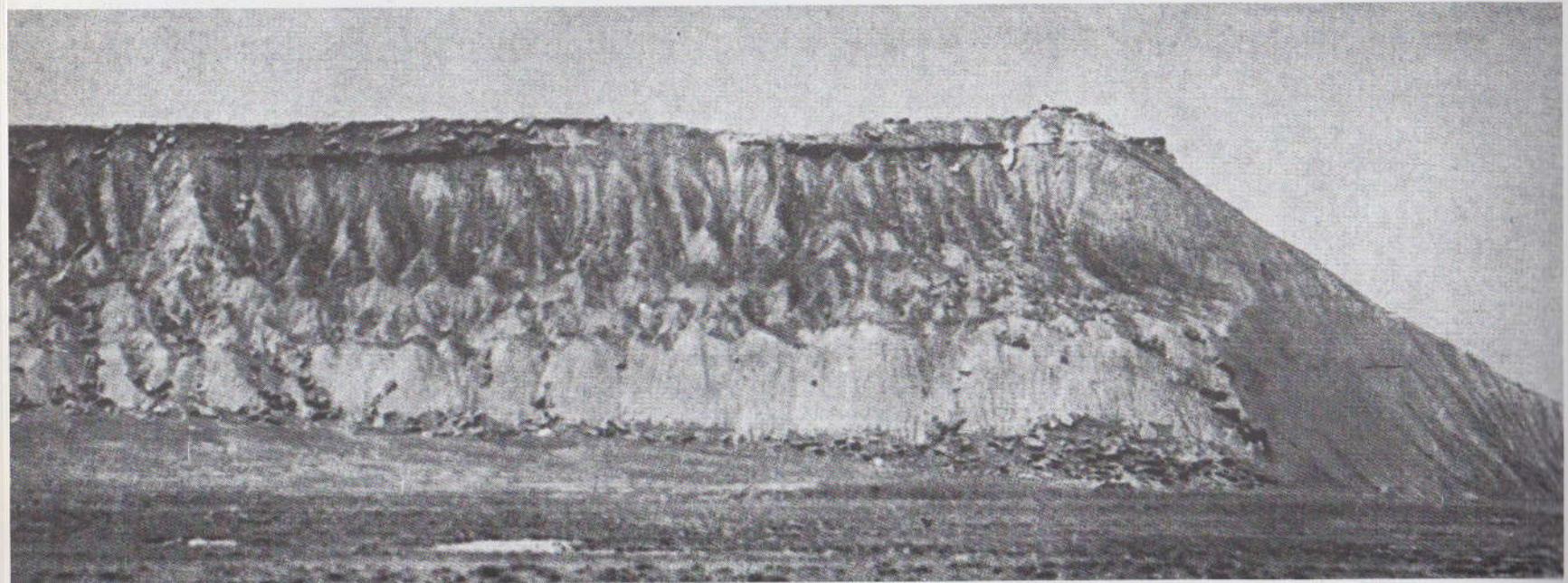

Гора Гушкая

Холм Язылы

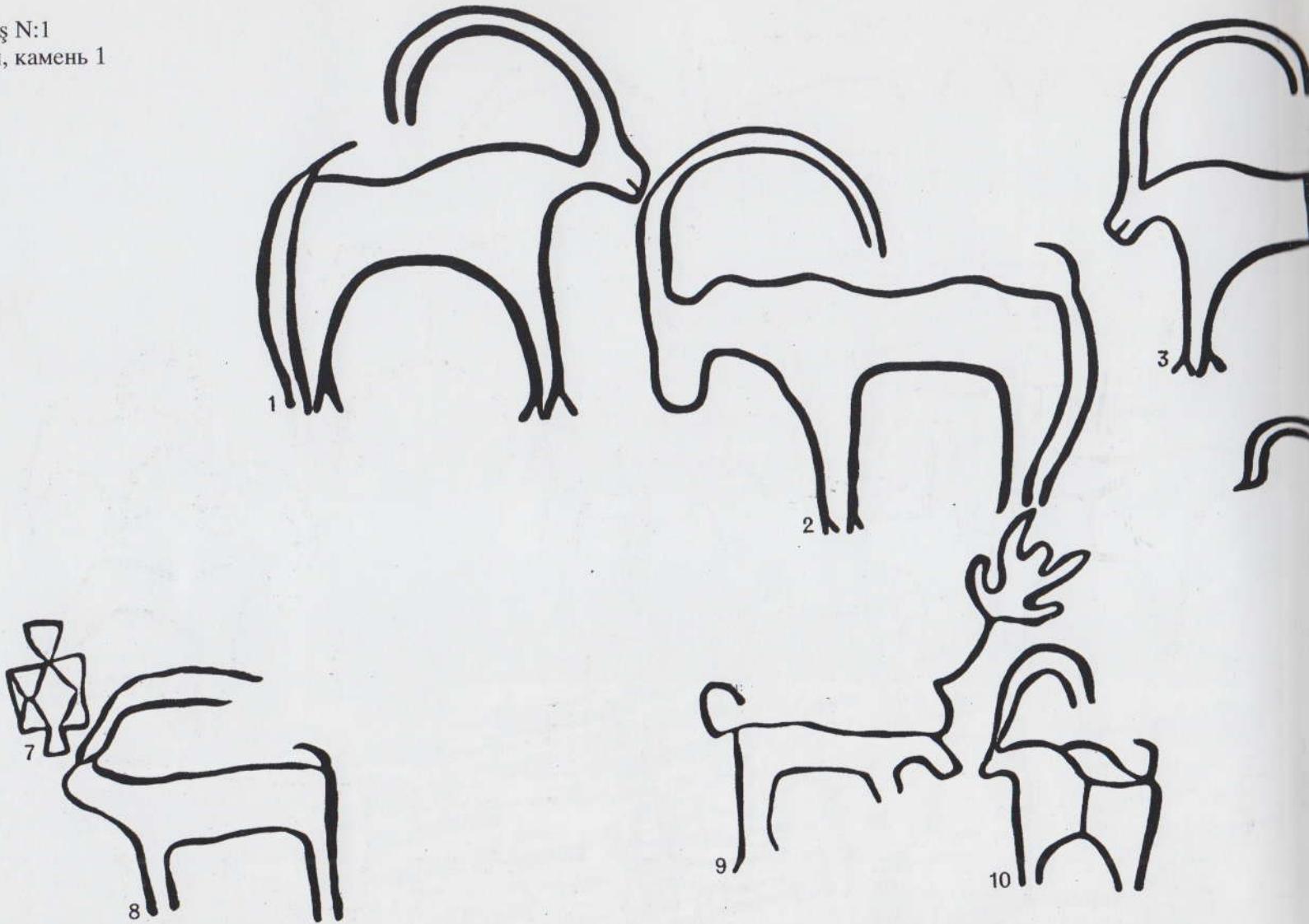

Гора Джиндаг

Холм Язылы,
Часть камня 1 (вид с юга)

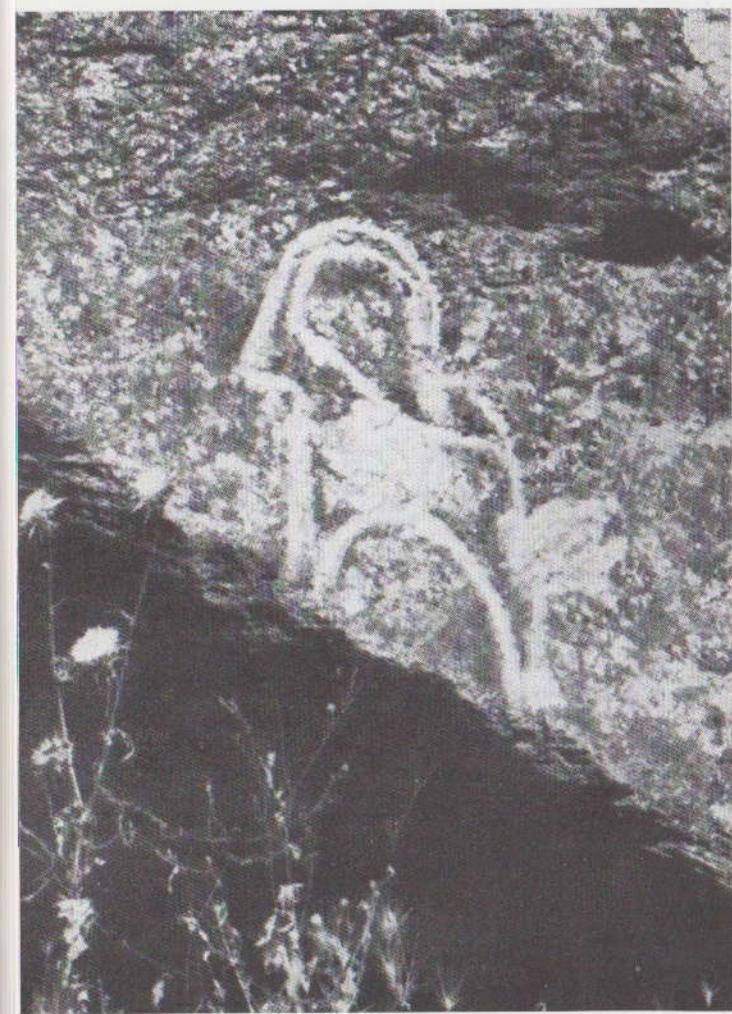

Yazılıtəpə, daş N:1
Холм Язылы, камень 1

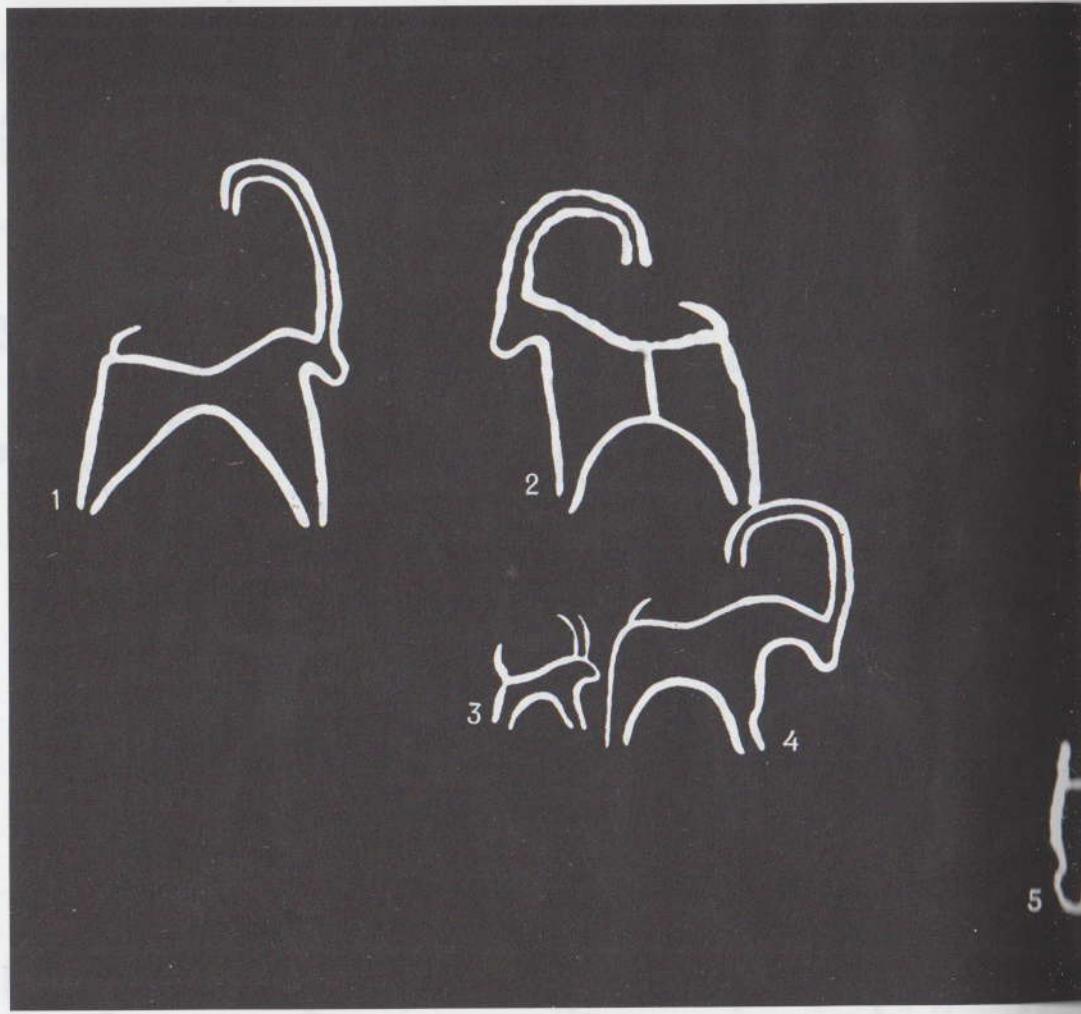

8 0 8 16 24 32 40 см

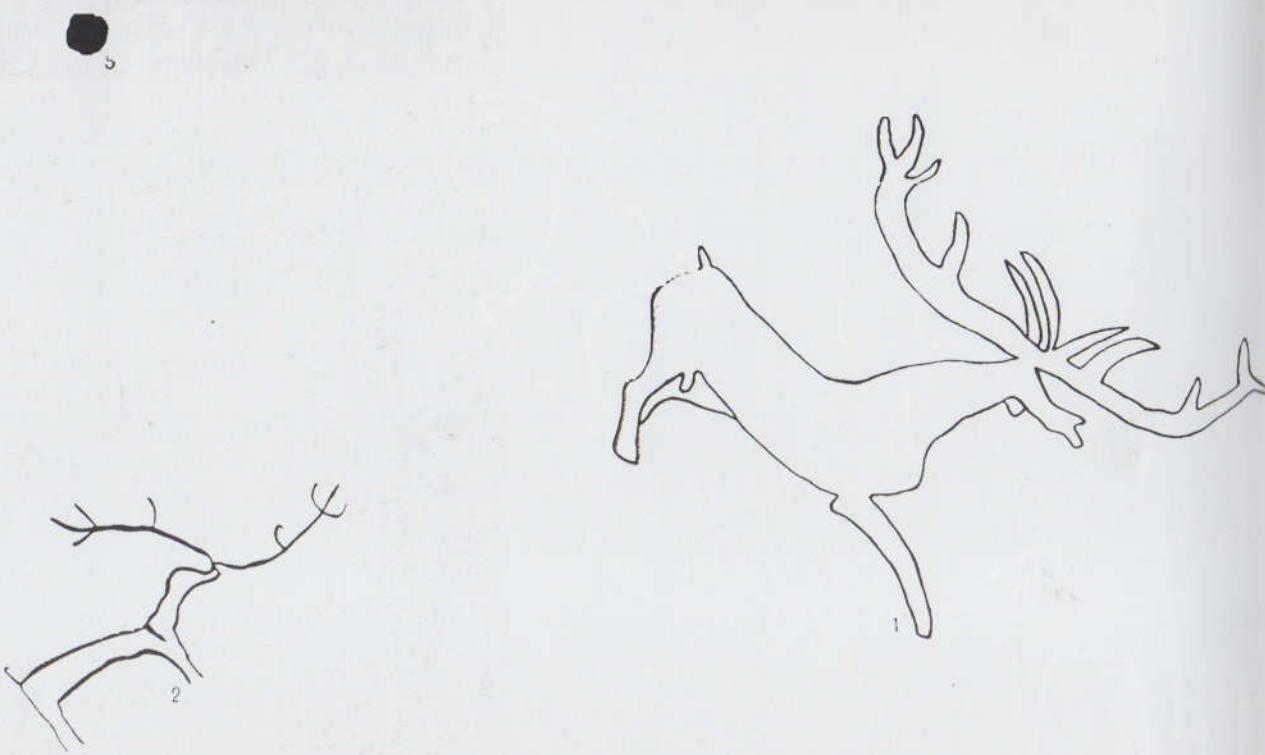
Yazılıtəpə, daş N:2
Холм Язылы, камень 2

10 0 10 20 30 40 50 CM

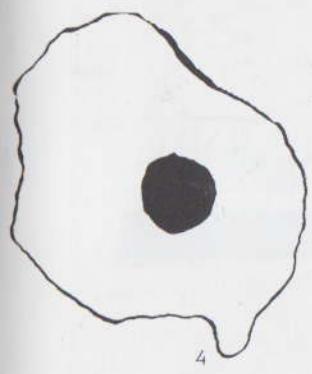

Fig. 11. *Canis lupus*
Dog skull, dorsal view.

18 0 18 36 54 72 90 cm

Yazılıtəpə, daş N:4
Холм Язылы, камень 4

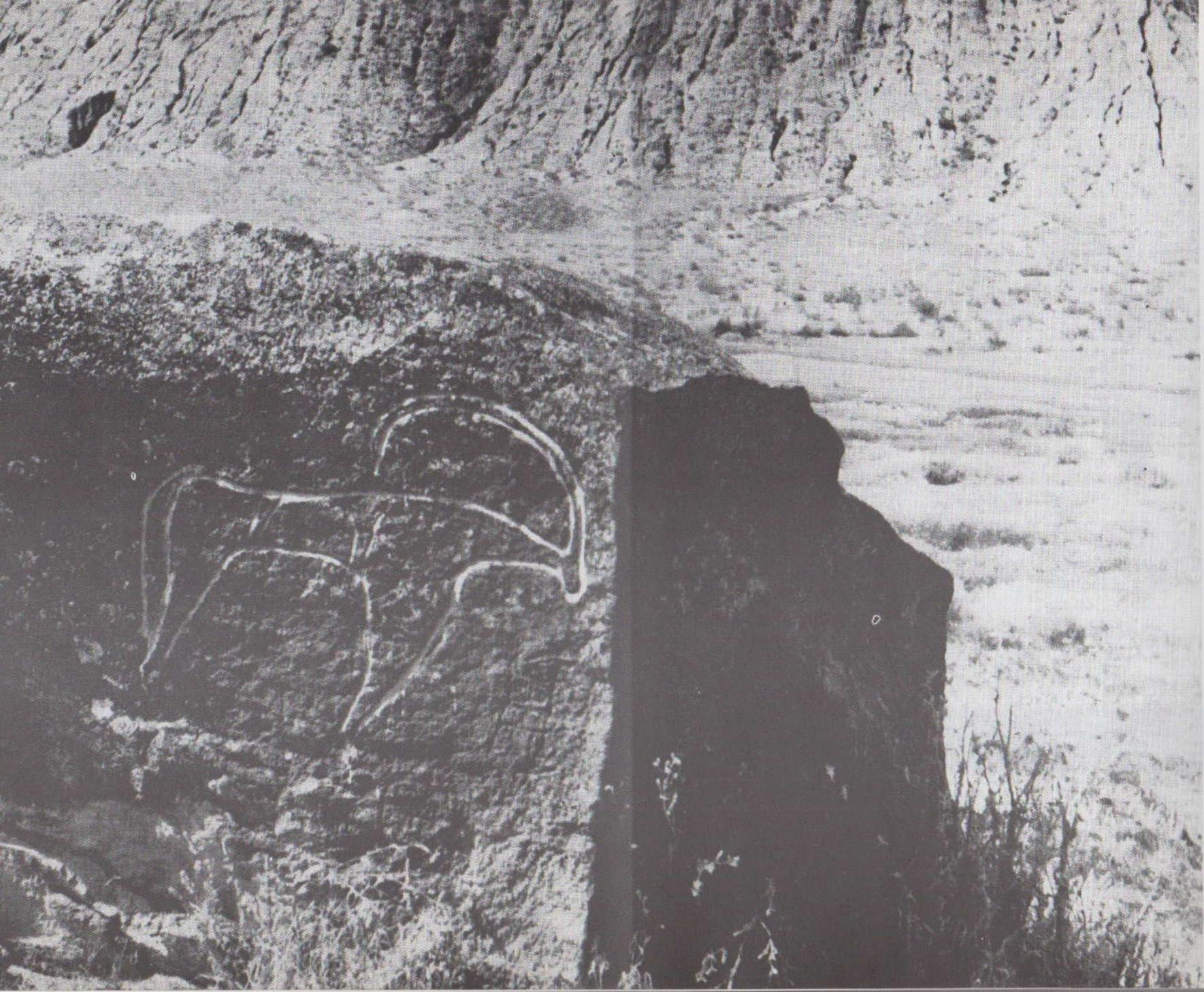

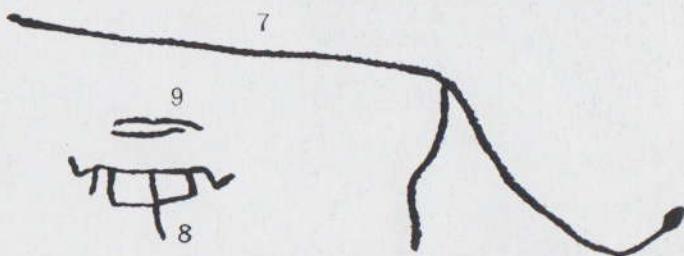
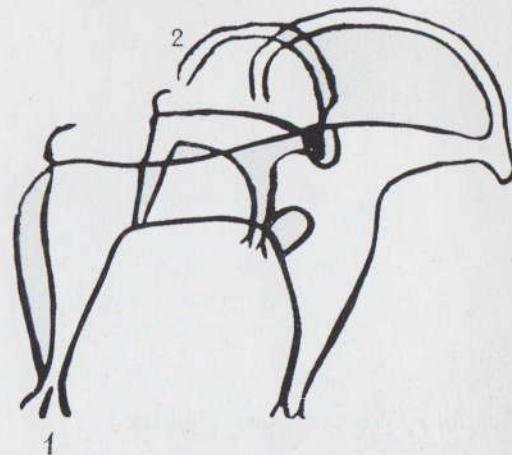
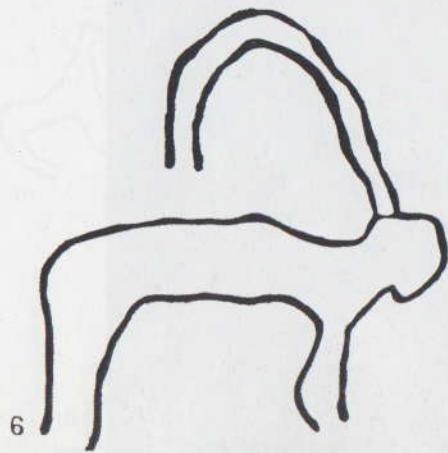
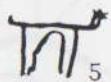
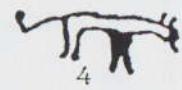
4

3

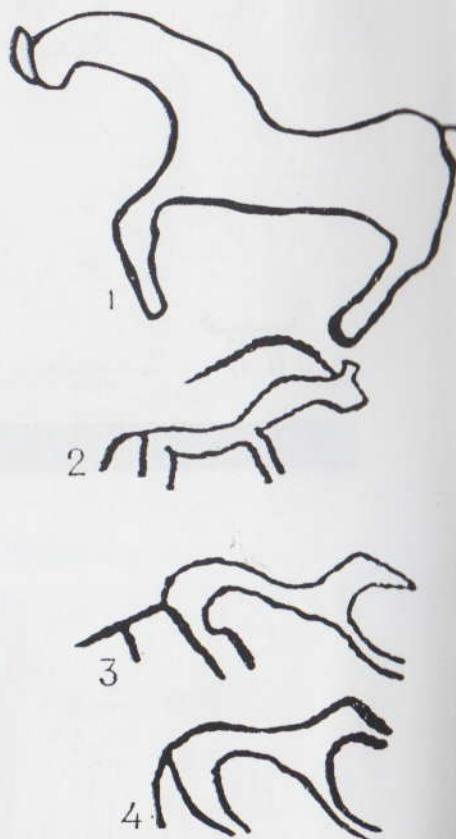

Yazılıtəpə, daş N:7

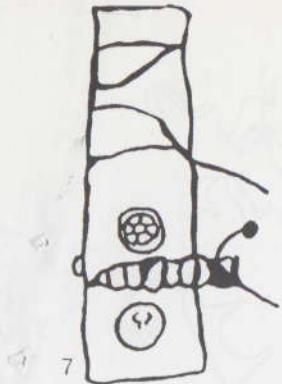
Solda - şərqdən ümumi görünüş

Холм Язылы, камень 7.

Слева - общий вид с востока

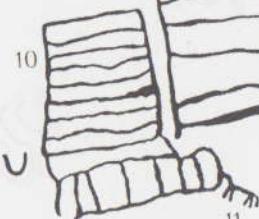
Yazılıtəpə, daş N:9
Холм Язылы, камень 9

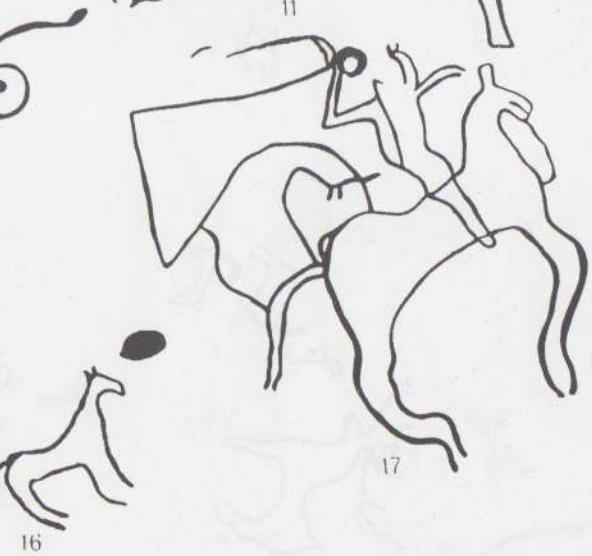
7

12

10

9

v

11

14

15

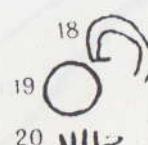

22

23

21

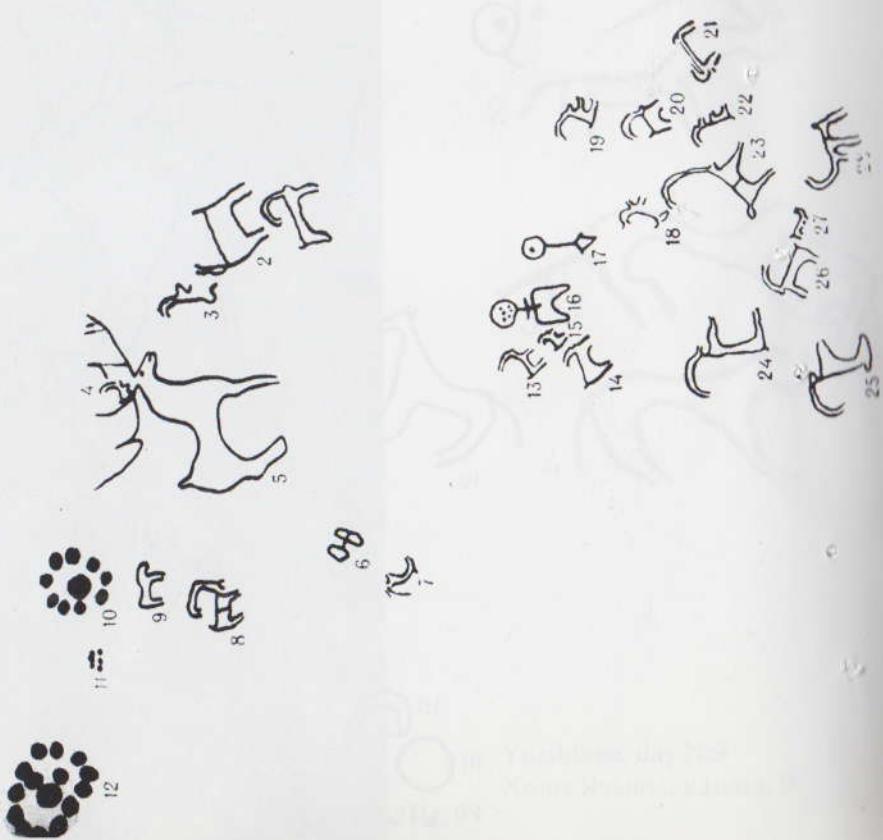
18

19

20

21

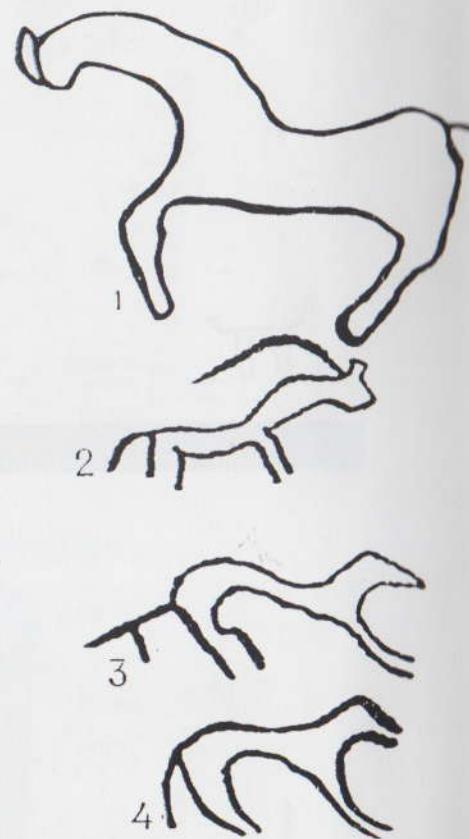
Yazılıtəpə, daş N:13
Холм Язылы, камень 13

25 20 15 10 5 0 25 50 75 100 125 150

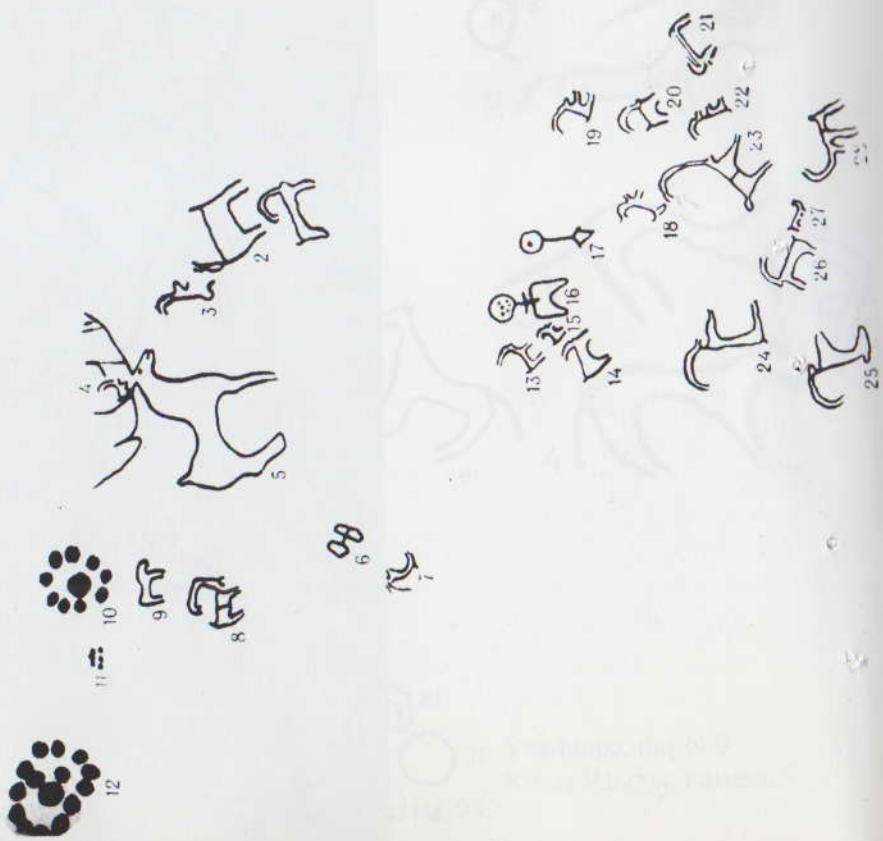

Yazılıtəpə, daş N:9
Холм Язылы, камень 9

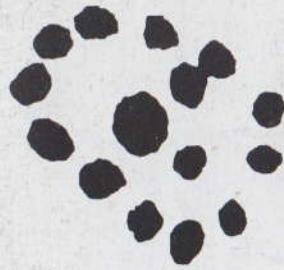

Yazılıtəpə, daş N:13
Холм Язылы, камень 13

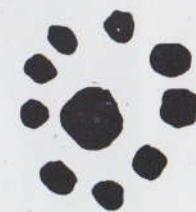

25 0 25 50 75 100 125 mm

...

88

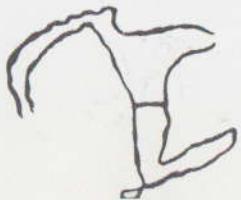

Yazılıtəpə, daş N:13

(fragmentlər)

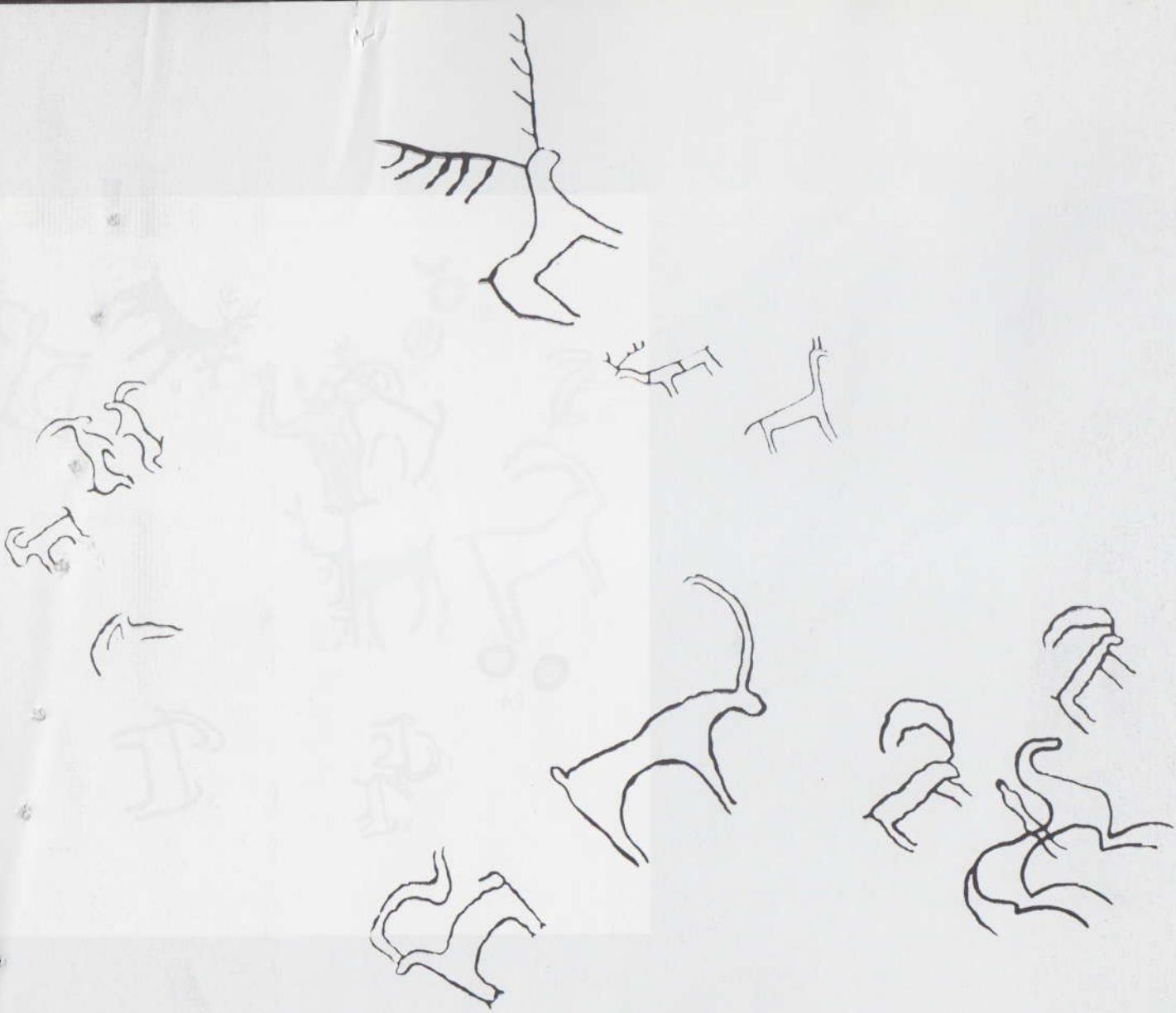
Холм Язылы, камень 13

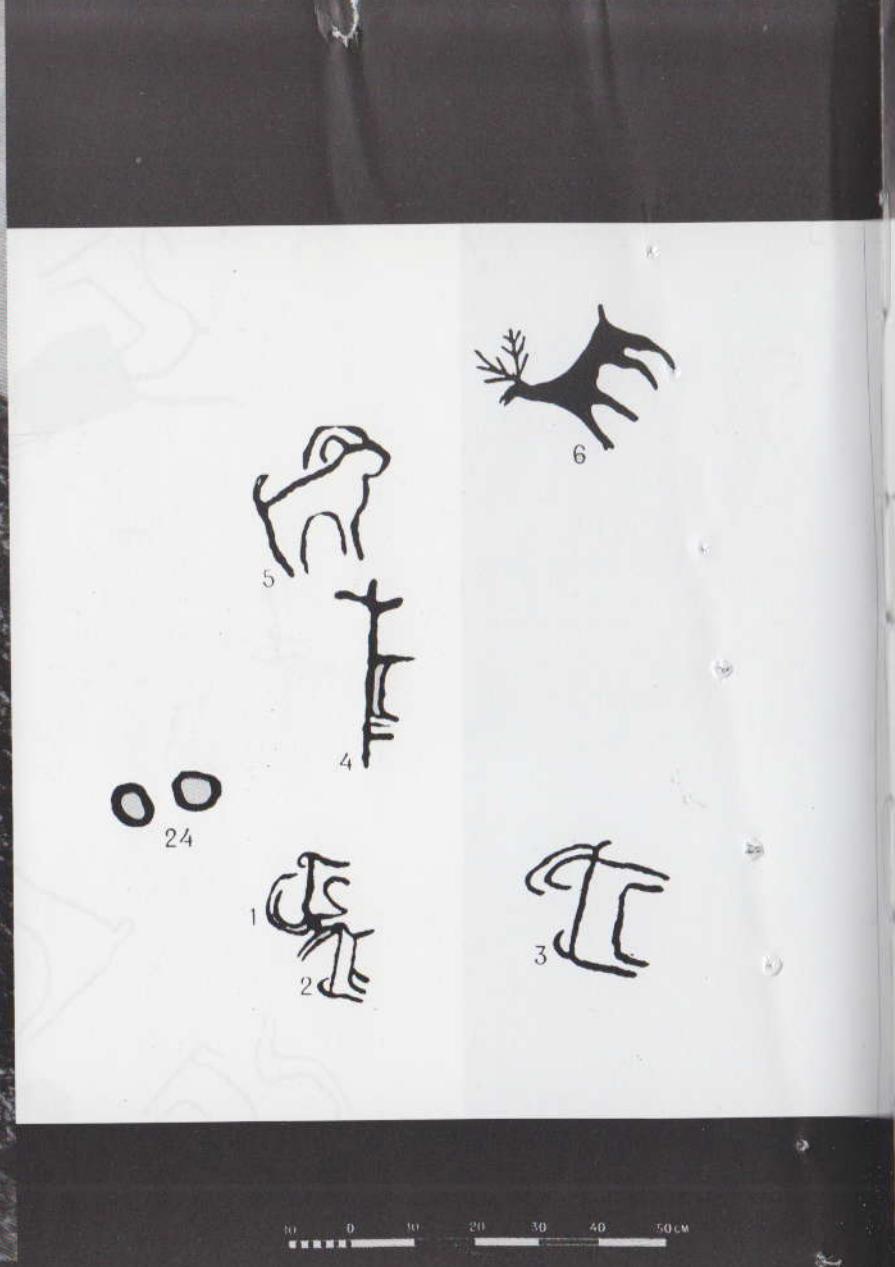
(фрагменты)

Yazılıtəpə, daş N:13
(fragməntlər)
Холм Язылы, камень 13
(фрагменты)

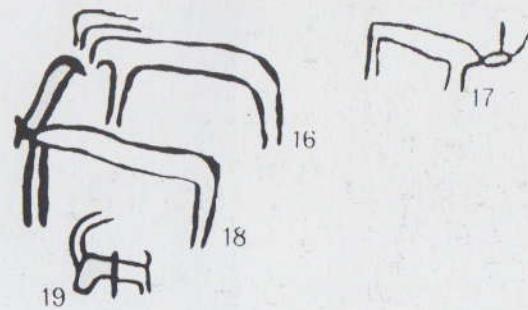
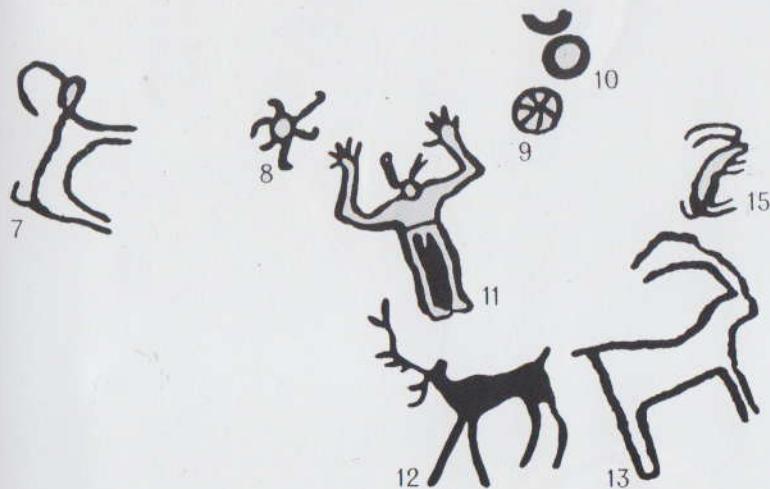

Yazılıtəpə, daş N:14

(solda - daşın hissəsinin yandan görünüşü)

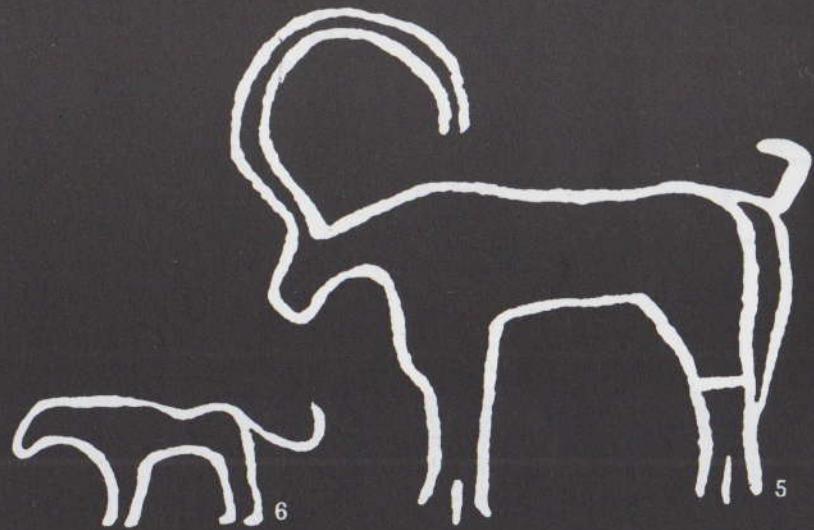
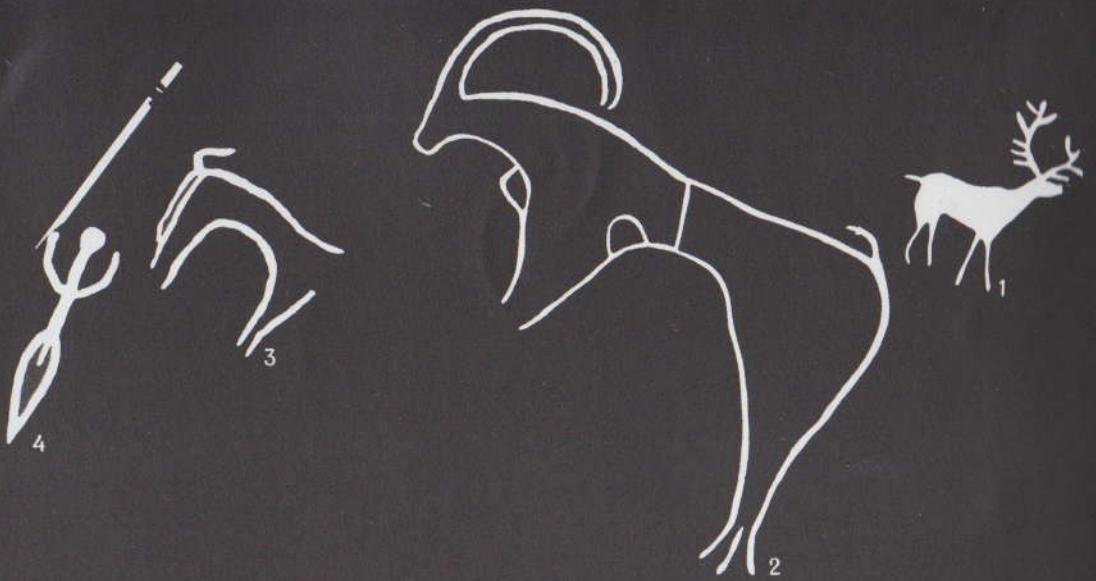
Холм Язылы, камень 14

Слева - вид сбоку части камня

14

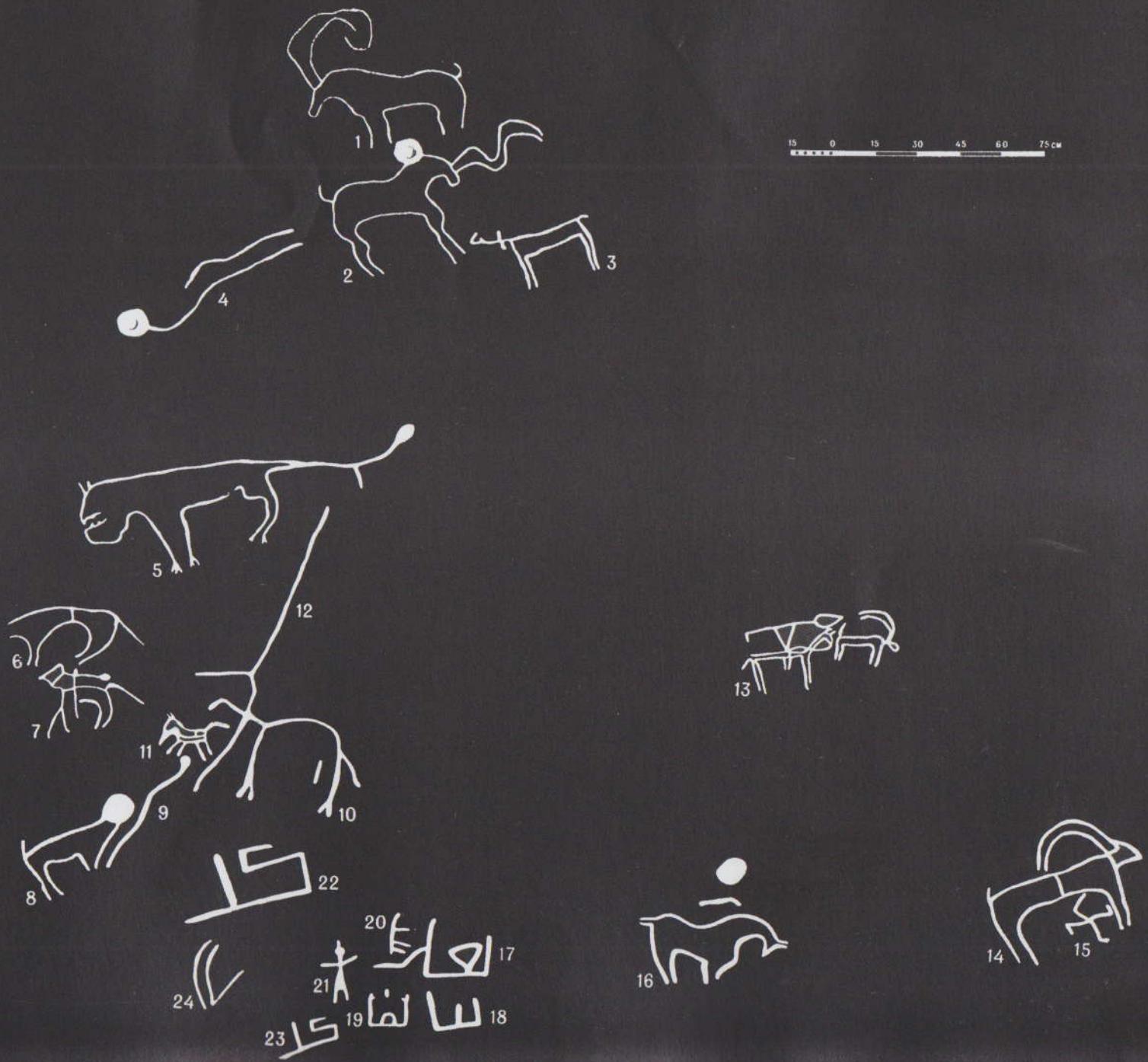

Yazılıtəpə, daş N:24
Холм Язылы, камень 24

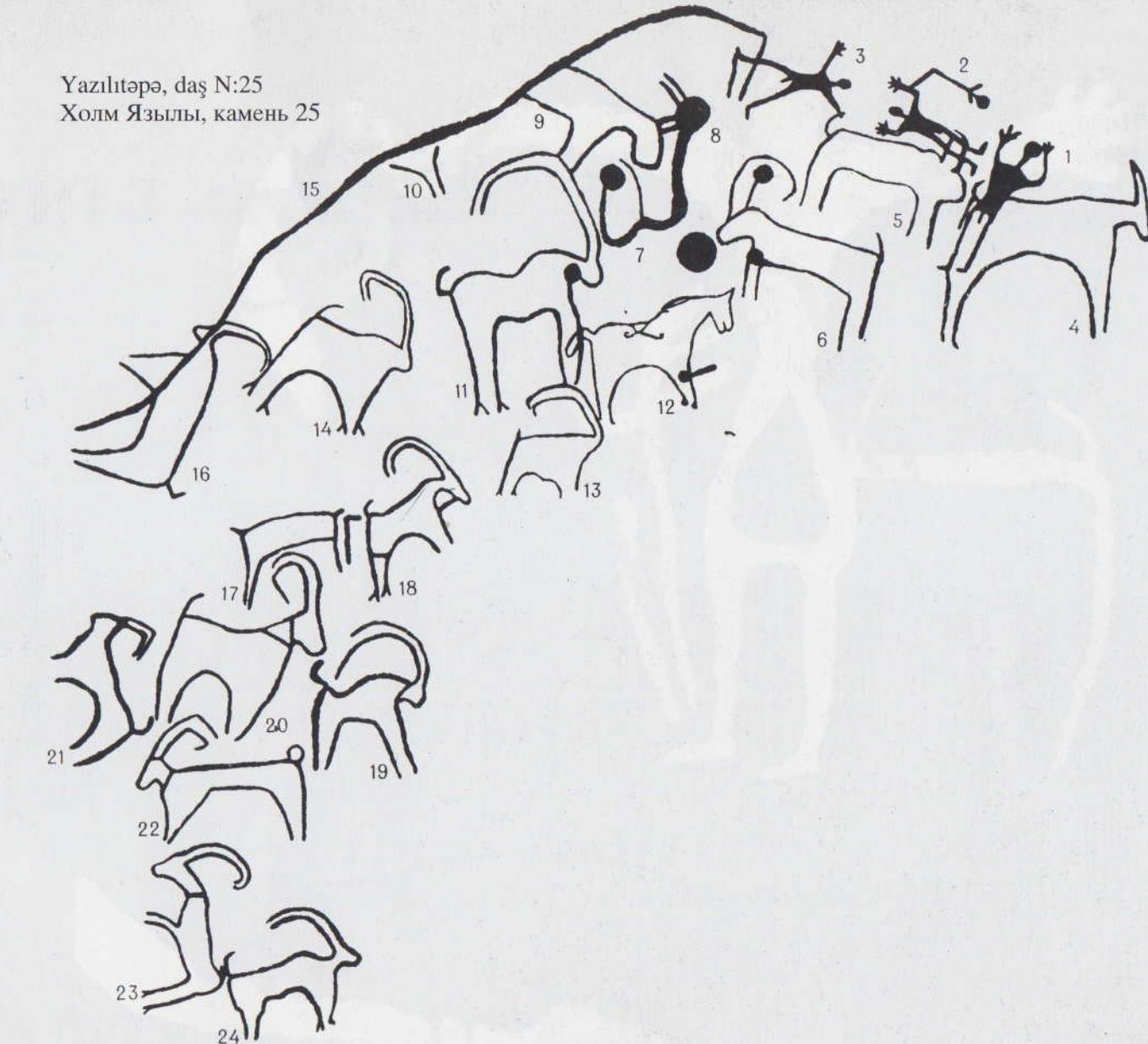
7

10 0 10 20 30 40 50 cm

Yazılıtəpə, daş N:25
Холм Язылы, камень 25

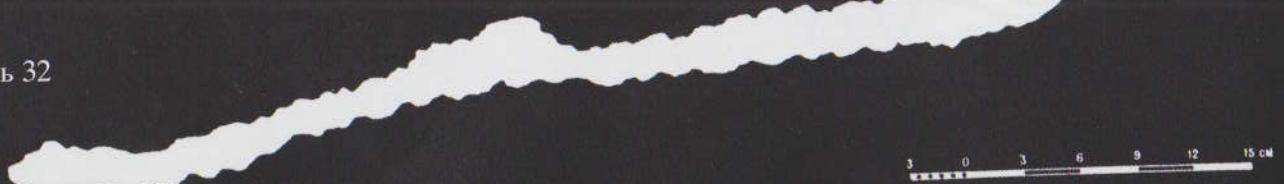

1

2

Yazılıtəpə, daş N:32
Холм Язылы, камень 32

3 0 3 6 9 12 15 cm

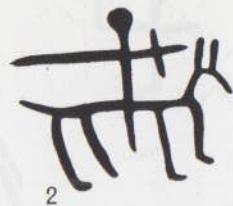
1

2

15 cm
12
9
6
3
0

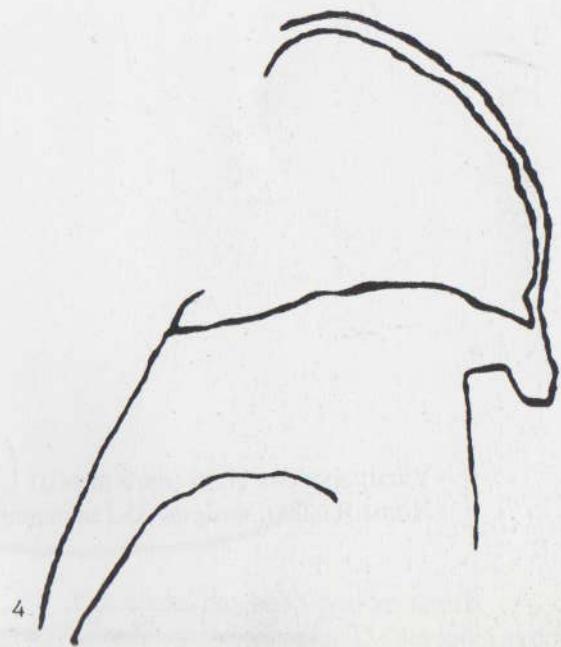

Yazılıtəpə, daş N:34
Холм Язылы, камень 34

1cLw 5

Yazılıtəpə, daş N:35 (qərb tərəfi)
Холм Язылы, камень 35 (западная сторона)

0 8 16 24 32 40 CM

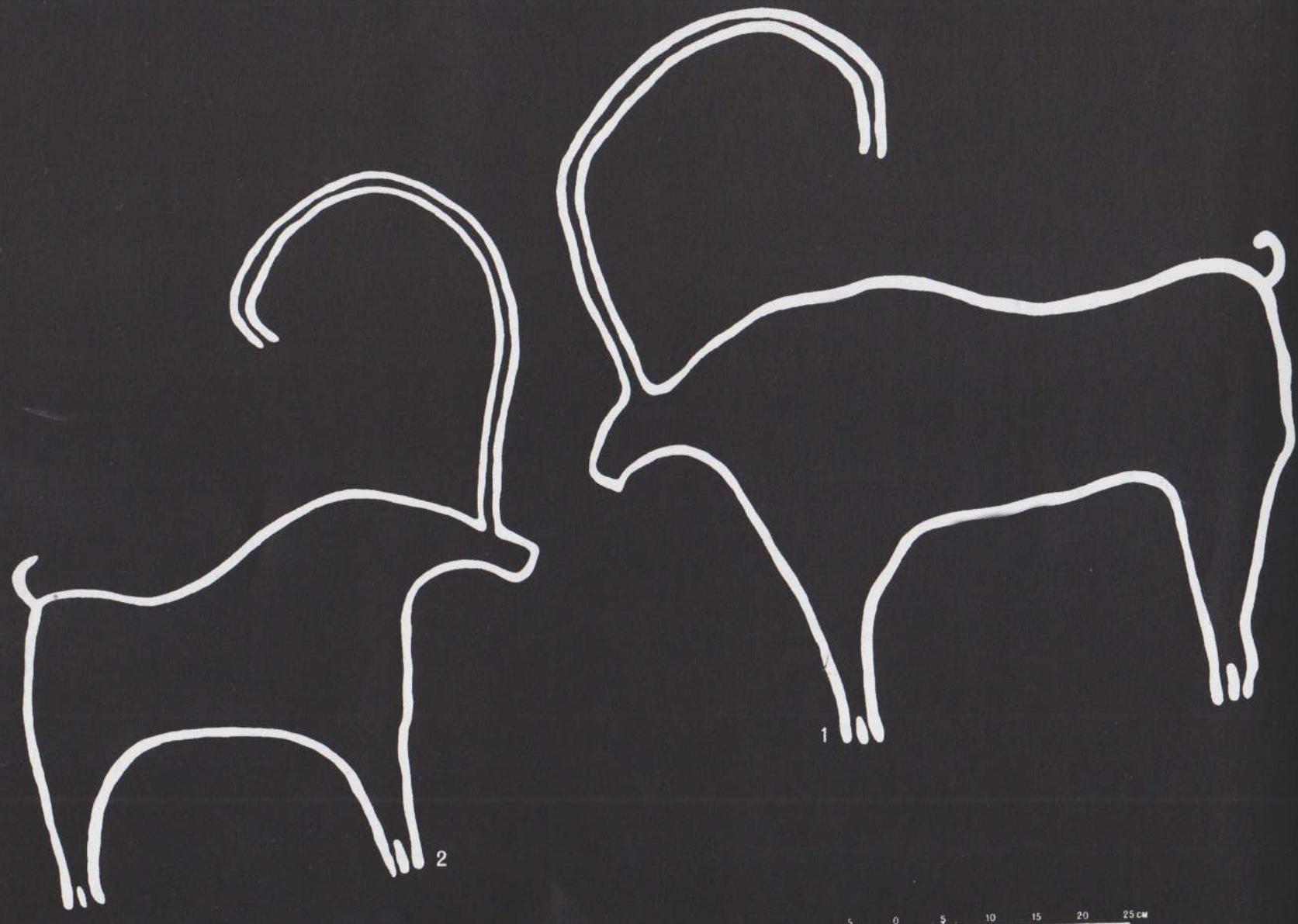

Yazılıtəpə, daş N:35 (yuxarı tərəfi)
Холм Язылы, камень 35 (верхняя сторона)

12 0 12 24 36 48 60 cm

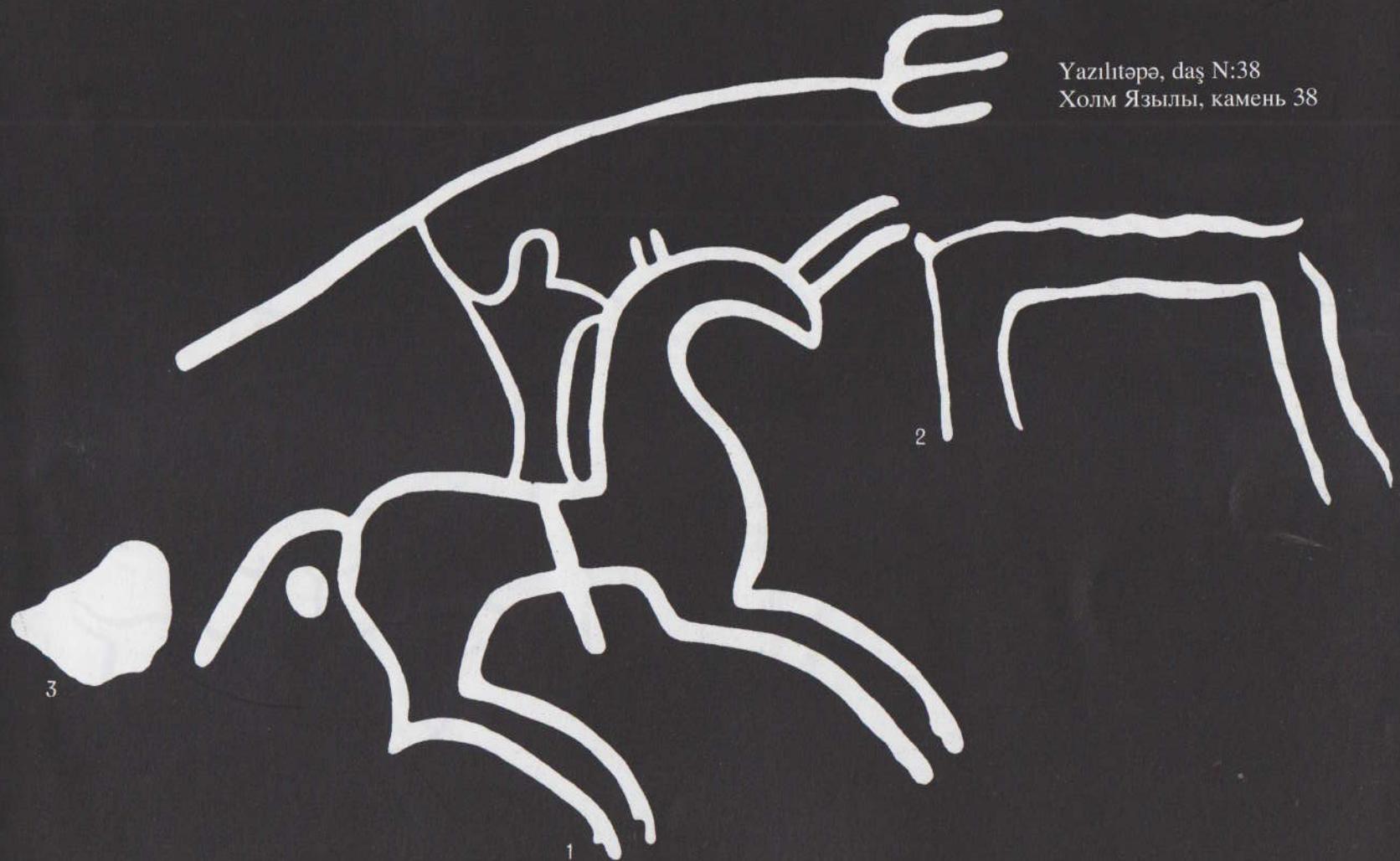
Yazılıtəpə, daş N:36

Холм Язылы, камень 36

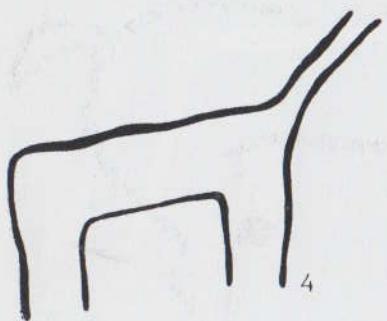

5 0 5 10 15 20 25 cm

Yazılıtöpə, daş N:38
Холм Язылы, камень 38

3 0 3 6 9 12 15 cm

Yazılıtəpə, daş N:41
Холм Язылы, камень 41

5 0 5 10 15 20 25 см

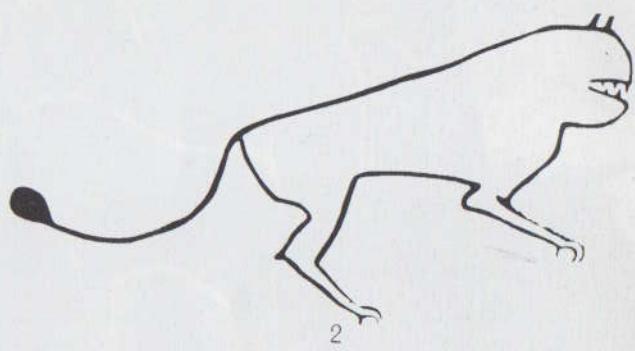
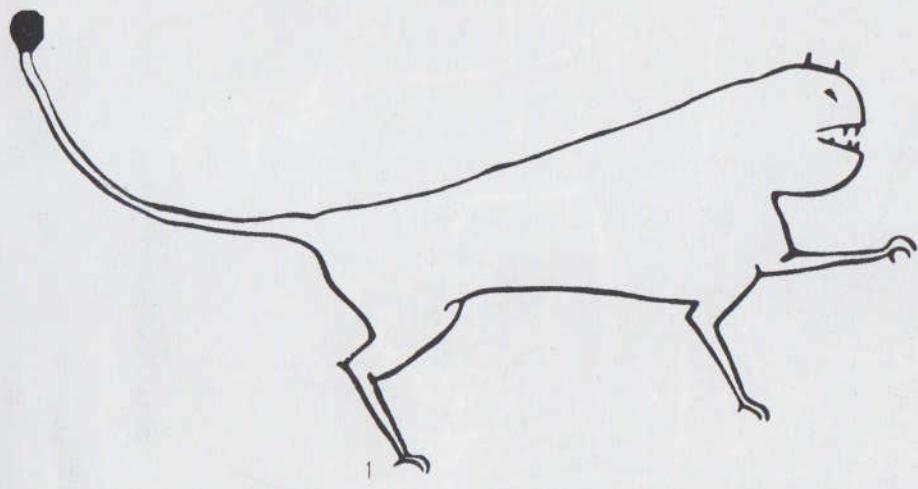
Yazılıtəpə, daş N:40
Холм Язылы, камень 40

5 0 5 10 15 20 25 см

Yazılıtəpə, daş N:42

Холм Язылы, камень 42

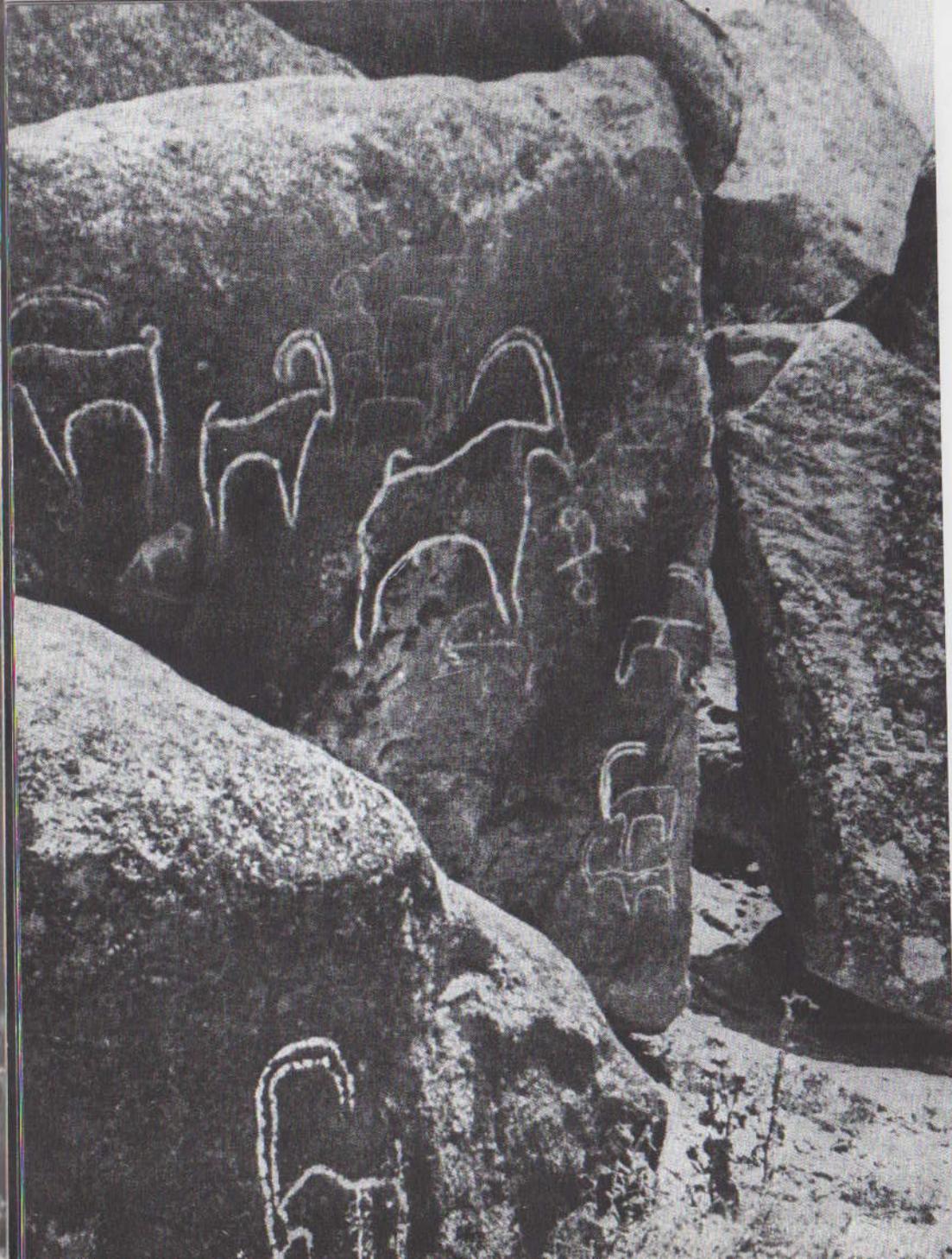

12 0 12 24 36 48 60 cm

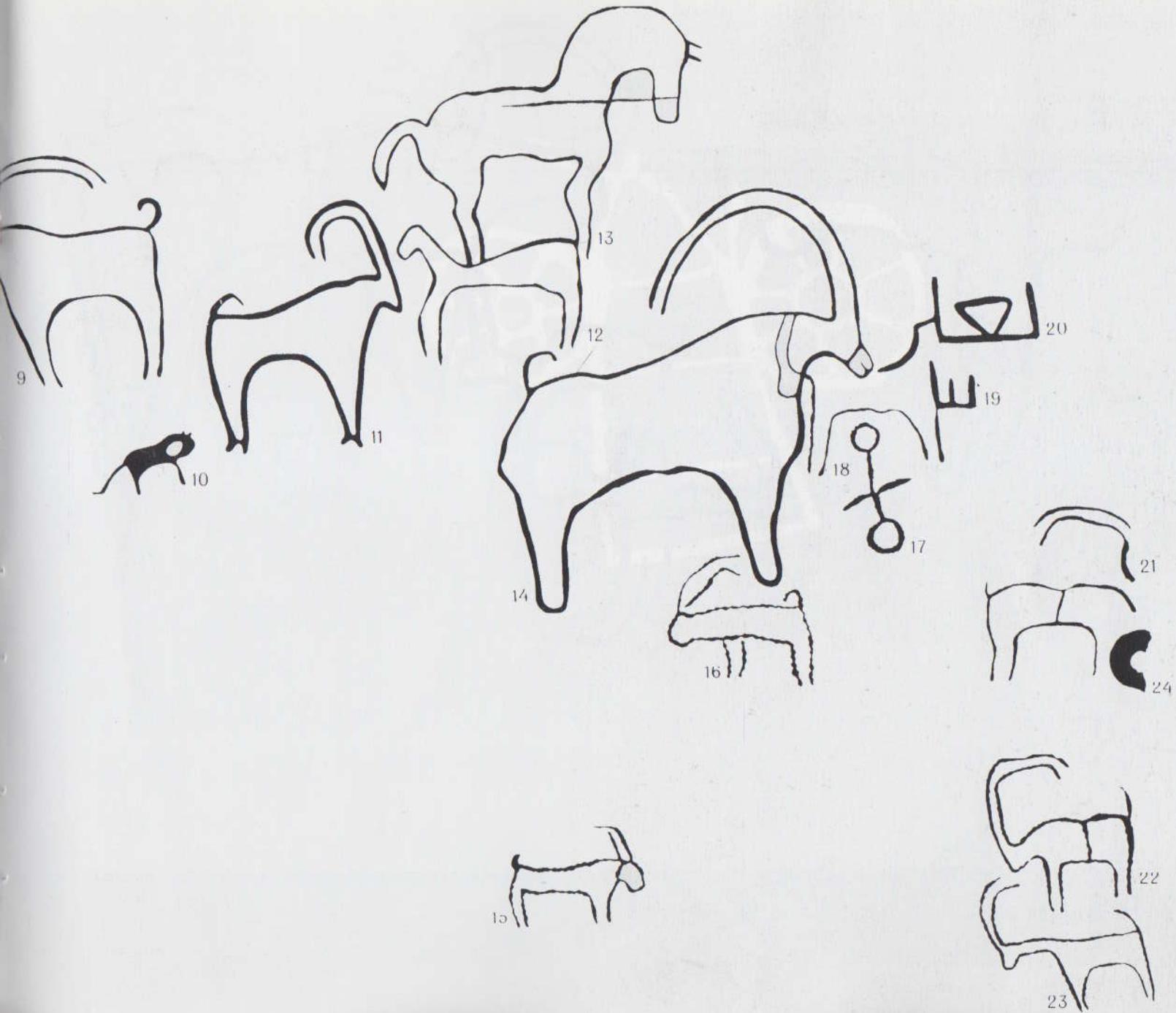

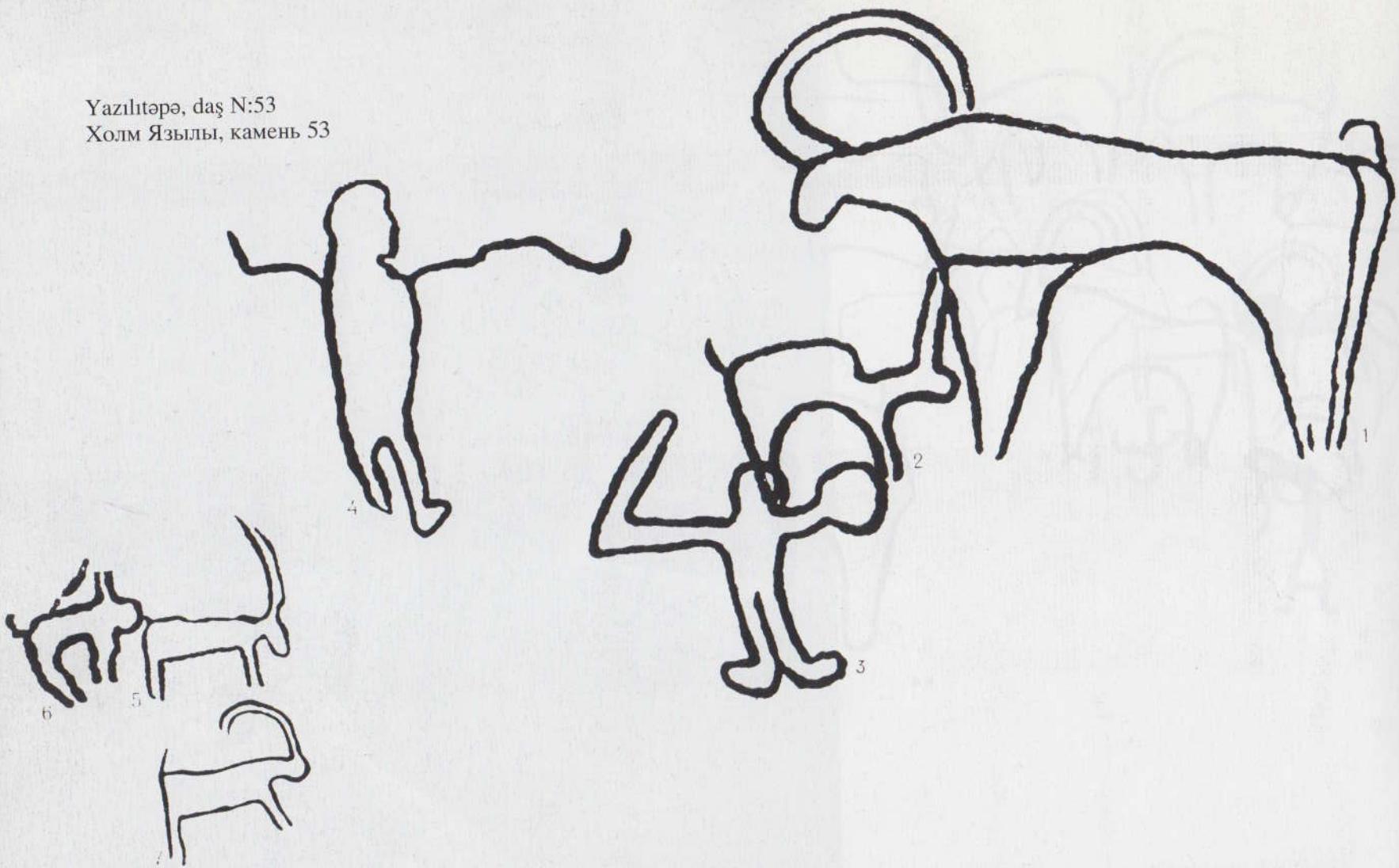
Yazılıtəpə, daş N:47
(cənub tərəfi)
Холм Язылы, камень 47
(южная сторона)

Yazılıtəpə, daş N:47
(qərb tərəfi)
Холм Язылы, камень 47
(западная сторона)

Yazılıtəpə, daş N:53
Холм Язылы, камень 53

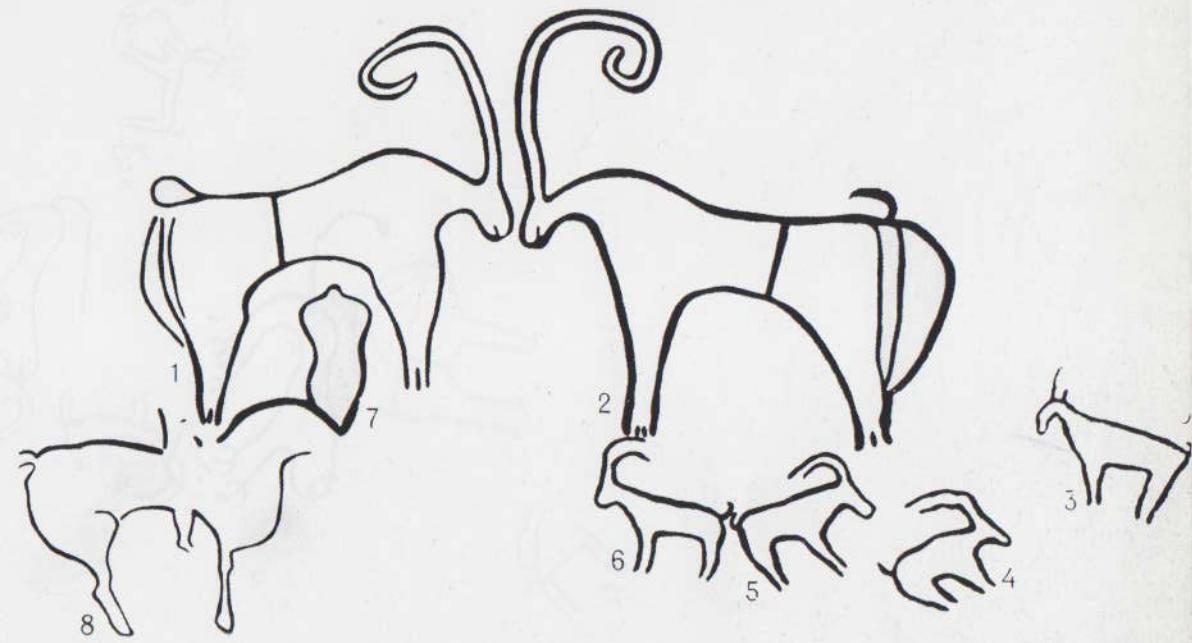
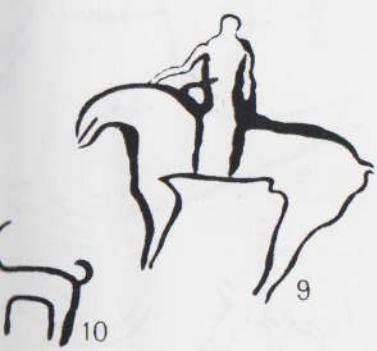
5 0 5 10 15 20 25 cm

Yazılıtəpə, daş N:55
Холм Язылы, камень 55

5 0 5 10 15 20 25 cm

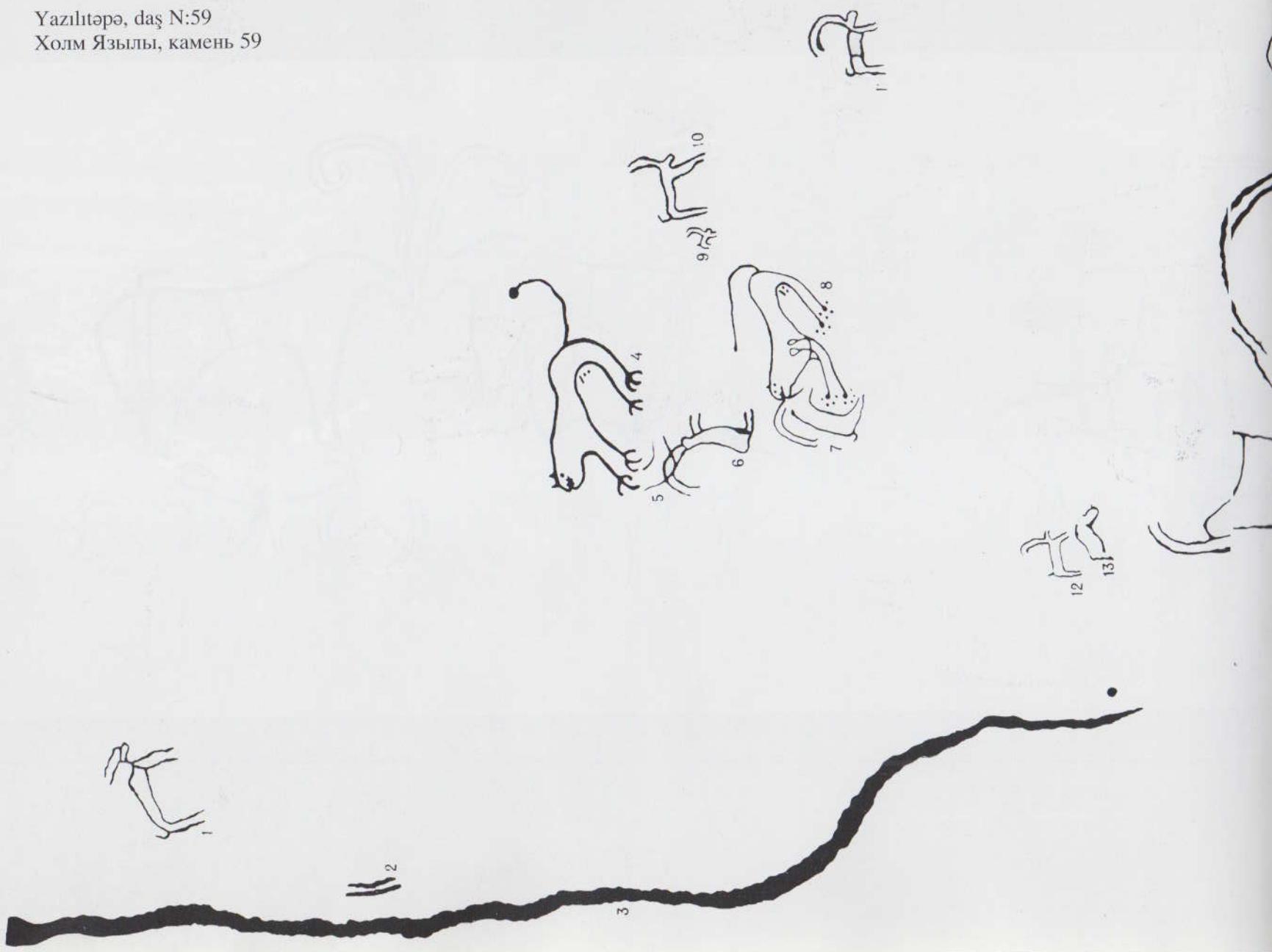

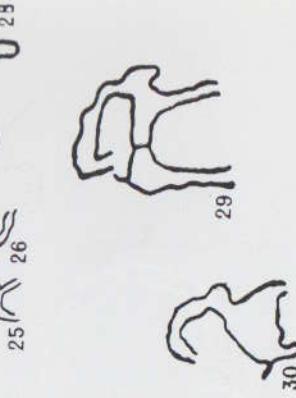
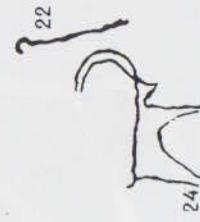
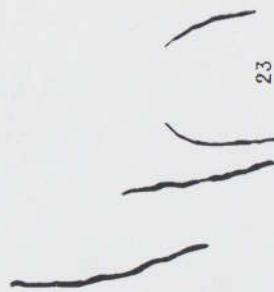
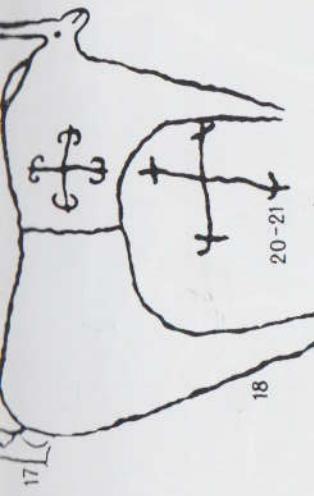
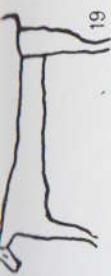

Yazılıtəpə, daş N:54
Холм Язылы, камень 54

12 0 12 24 36 48 60 см

Yazılıtəpə, daş N:59
Холм Язылы, камень 59

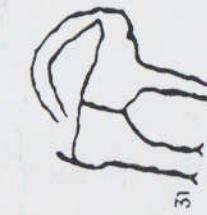

25

26

29

31

18 6 18 36 54 72 90 cm

Yazılıtəpə, daş N:59
Холм Язылы, камень 59

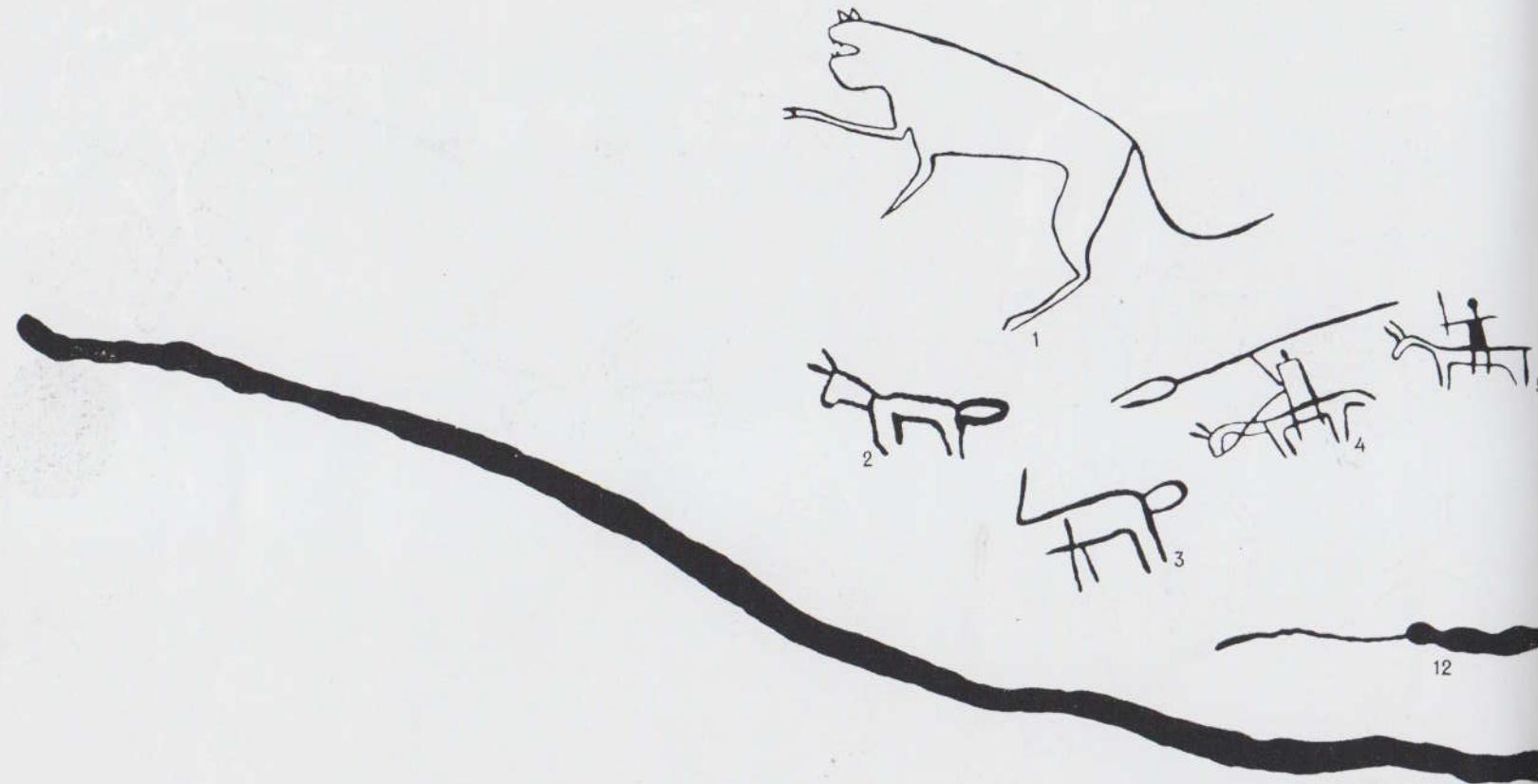

Yazılıtəpə, daş N:63

(yuxarı tərəfi)

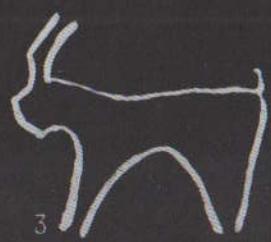
Холм Язылы, камень 63

(верхняя сторона)

Yazılıtəpə, daş N:66
Холм Язылы, камень 66

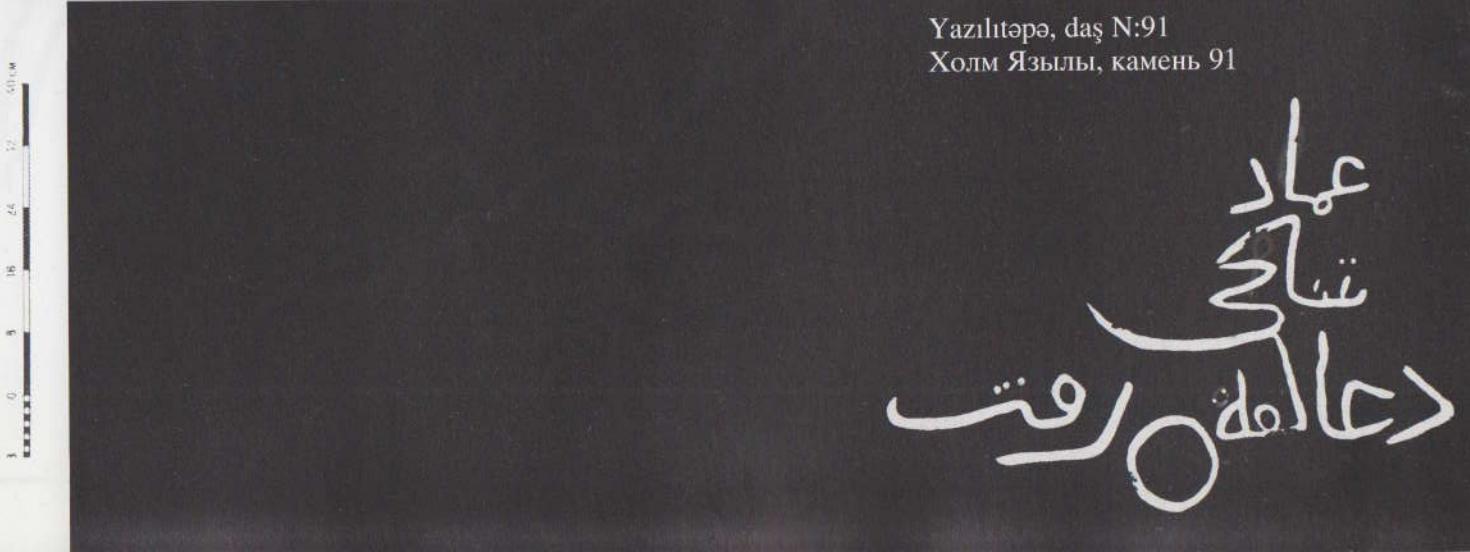

5

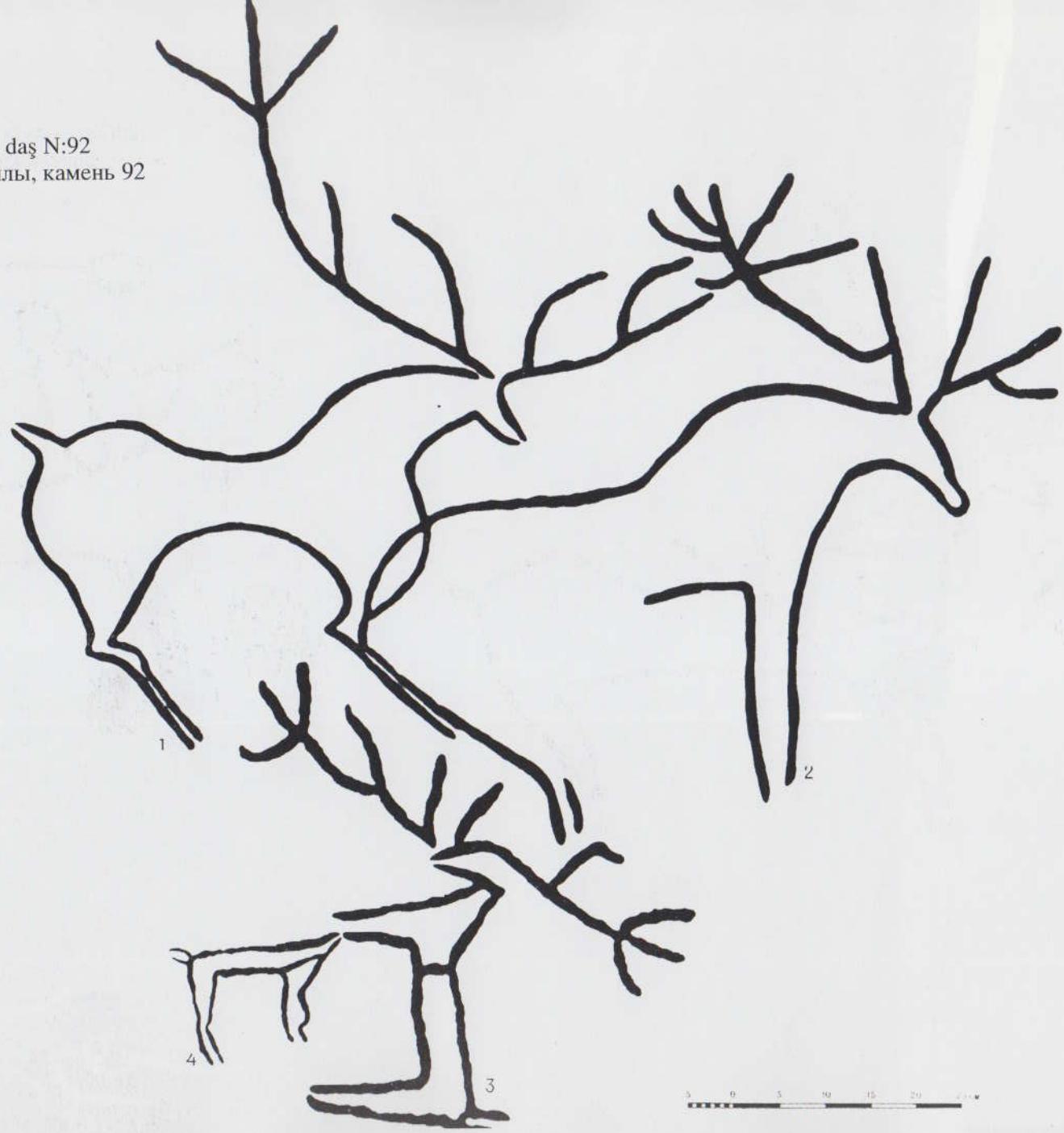
6 4 8 16 24 32 40 cm

Yazılıtəpə, daş N:91
Холм Язылы, камень 91

Yazılıtəpə, daş N:92
Холм Язылы, камень 92

Yazılıtəpə, daş N:100
Холм Язылы, камень 100

10 0 10 20 30 40 50 cm

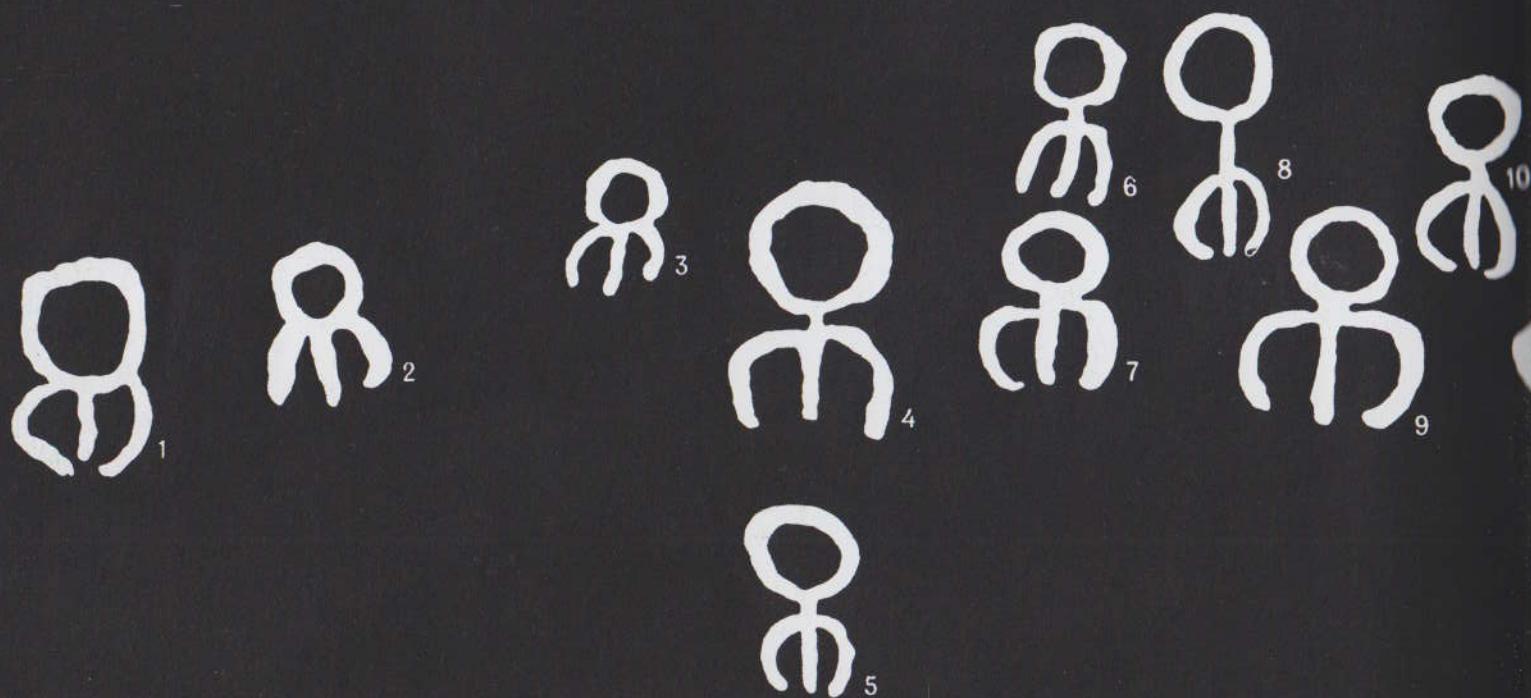

Cingirdağ, daş N:114
(şəkildə - ön planda yuxarıda)

Джингирдаг, камень 114
(на фото - верхний на переднем плане)

Yazılıtəpə, daş N:123
Холм Язылы, камень 123

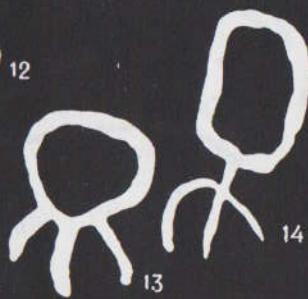
8 0 8 16 24 32 40 cm

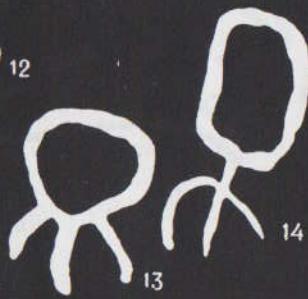
22

11

12

13

14

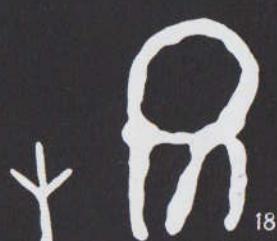
15

16

17

18

19

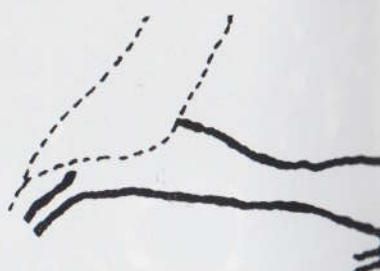

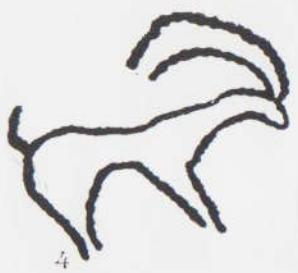
20

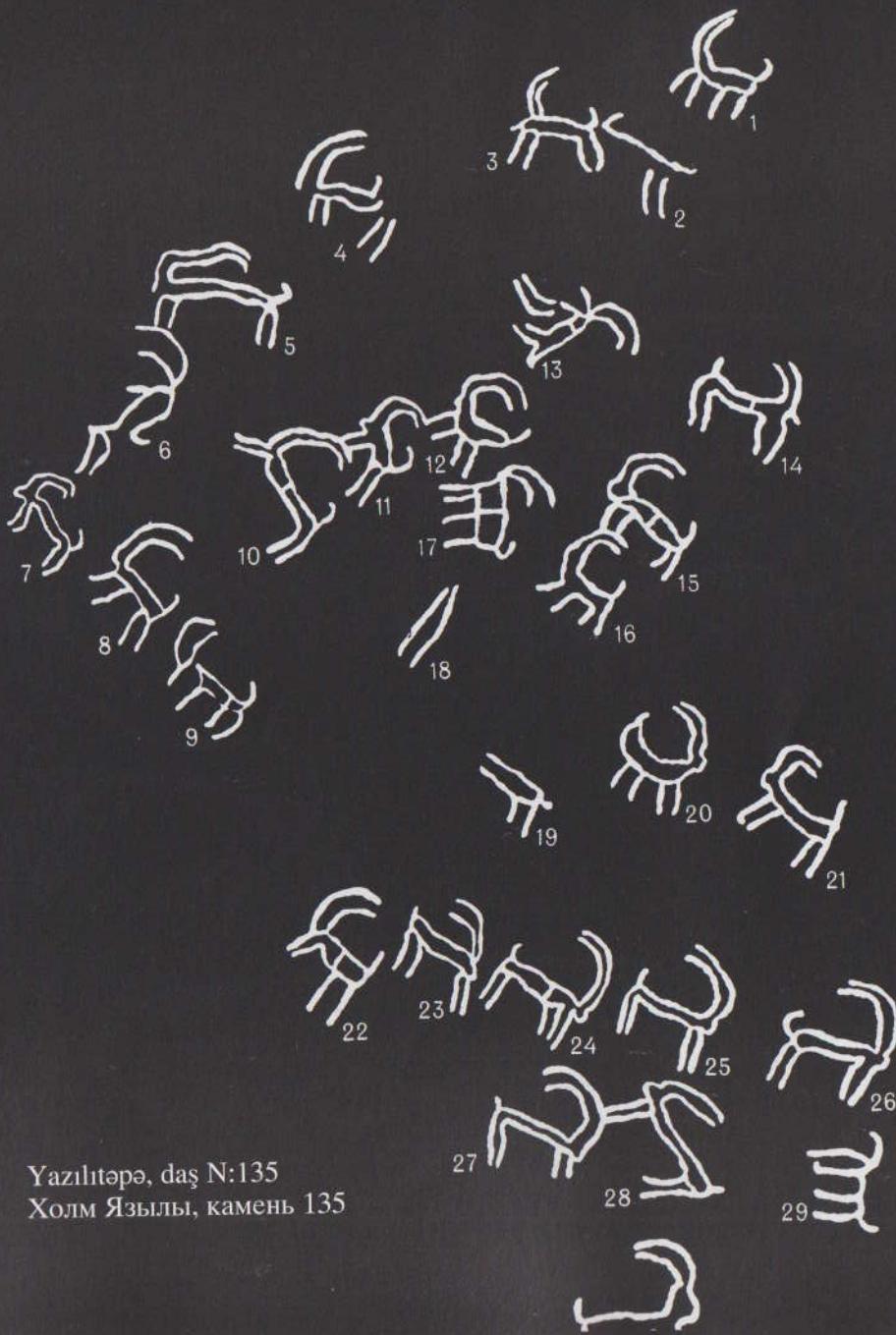
21

Yazılıtəpə, daş N:134
Холм Язылы, камень 134

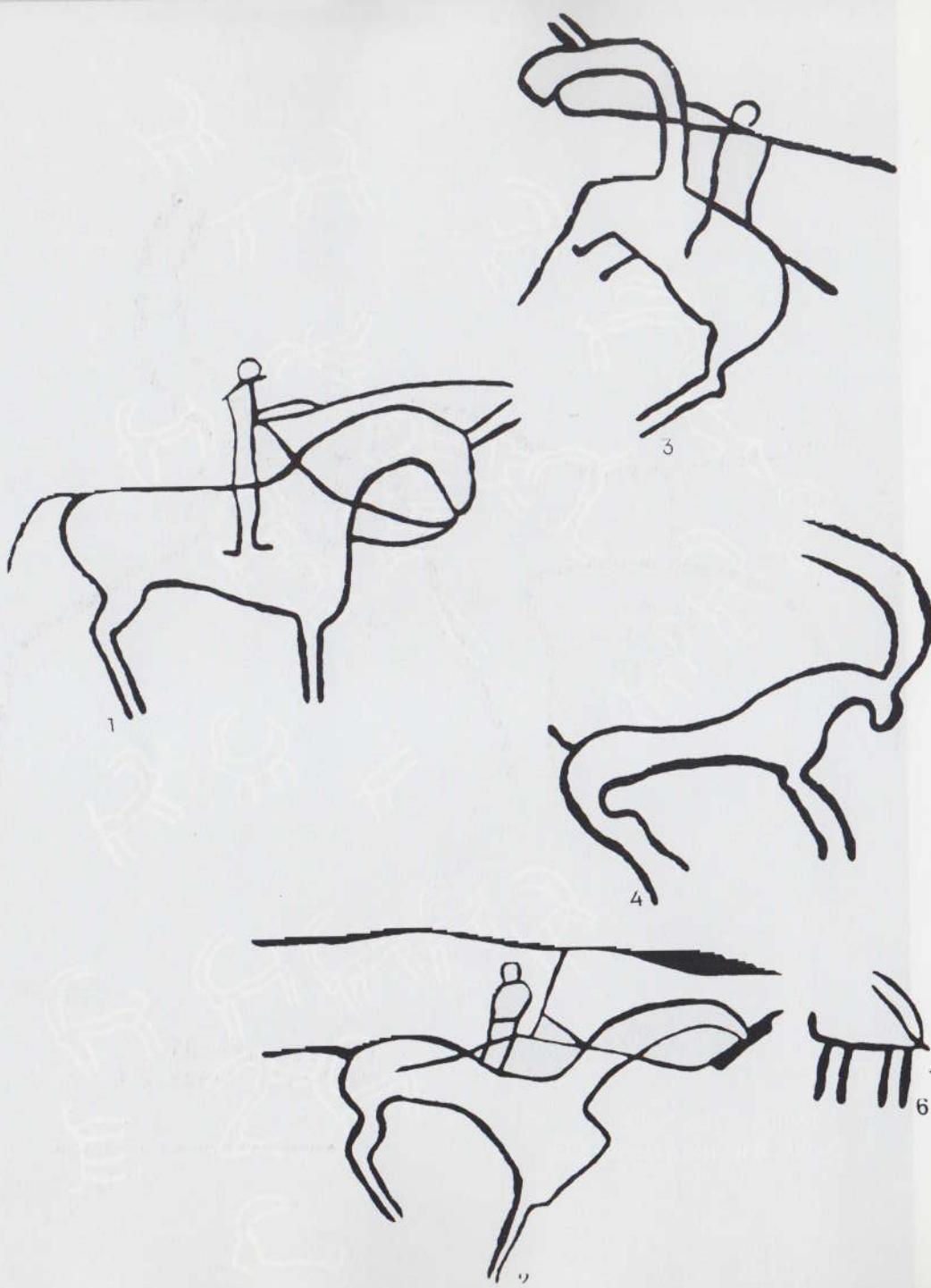

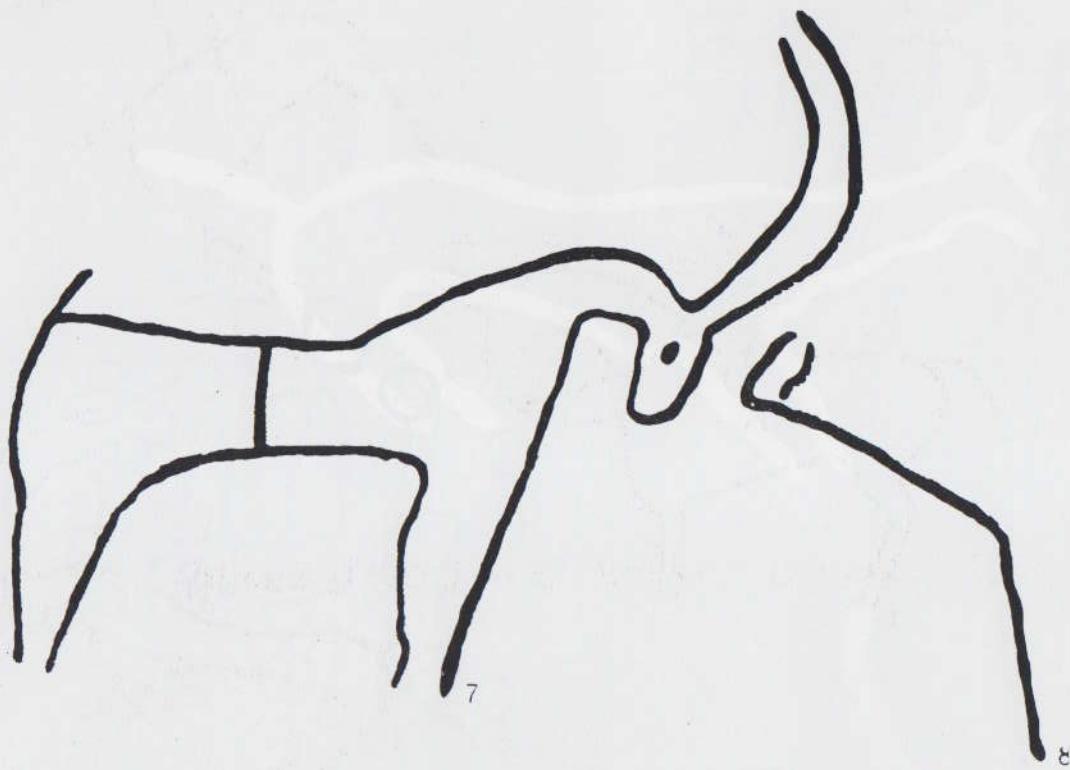

4

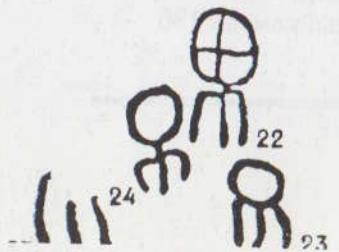
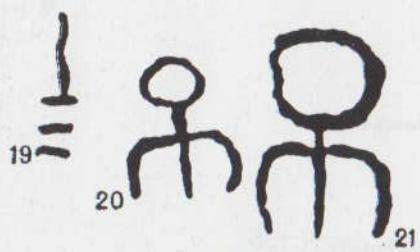
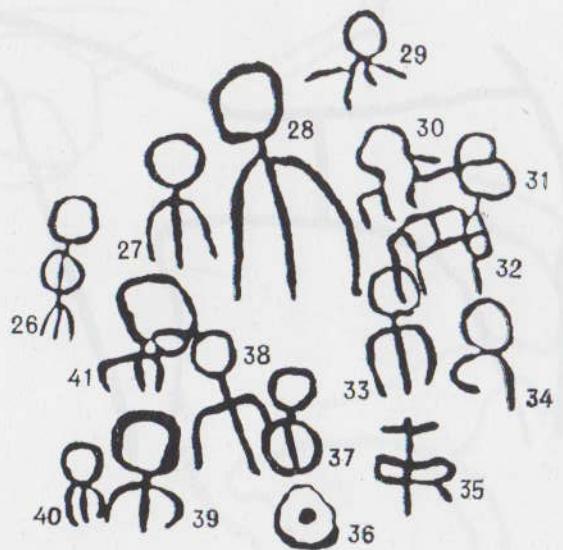
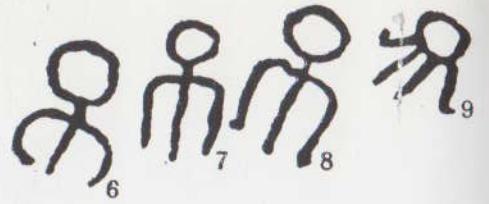
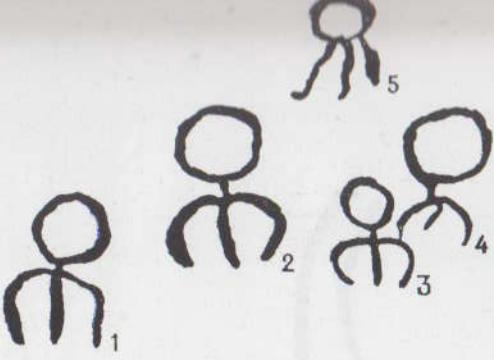
Yazılıtəpə, daş N:135
Холм Язылы, камень 135

Yazılıtəpə, daş N:136
Холм Язылы, камень 136

5 0 5 10 15 20 25 cm

Yazılıtəpə, daş N:143
Холм Язылы, камень 143

10 0 10 20 30 40 50 CM

10

12

14

18

Yazılıtəpə, daş N:153
Холм Язылы, камень 153

0 3 6 9 12 15 cm

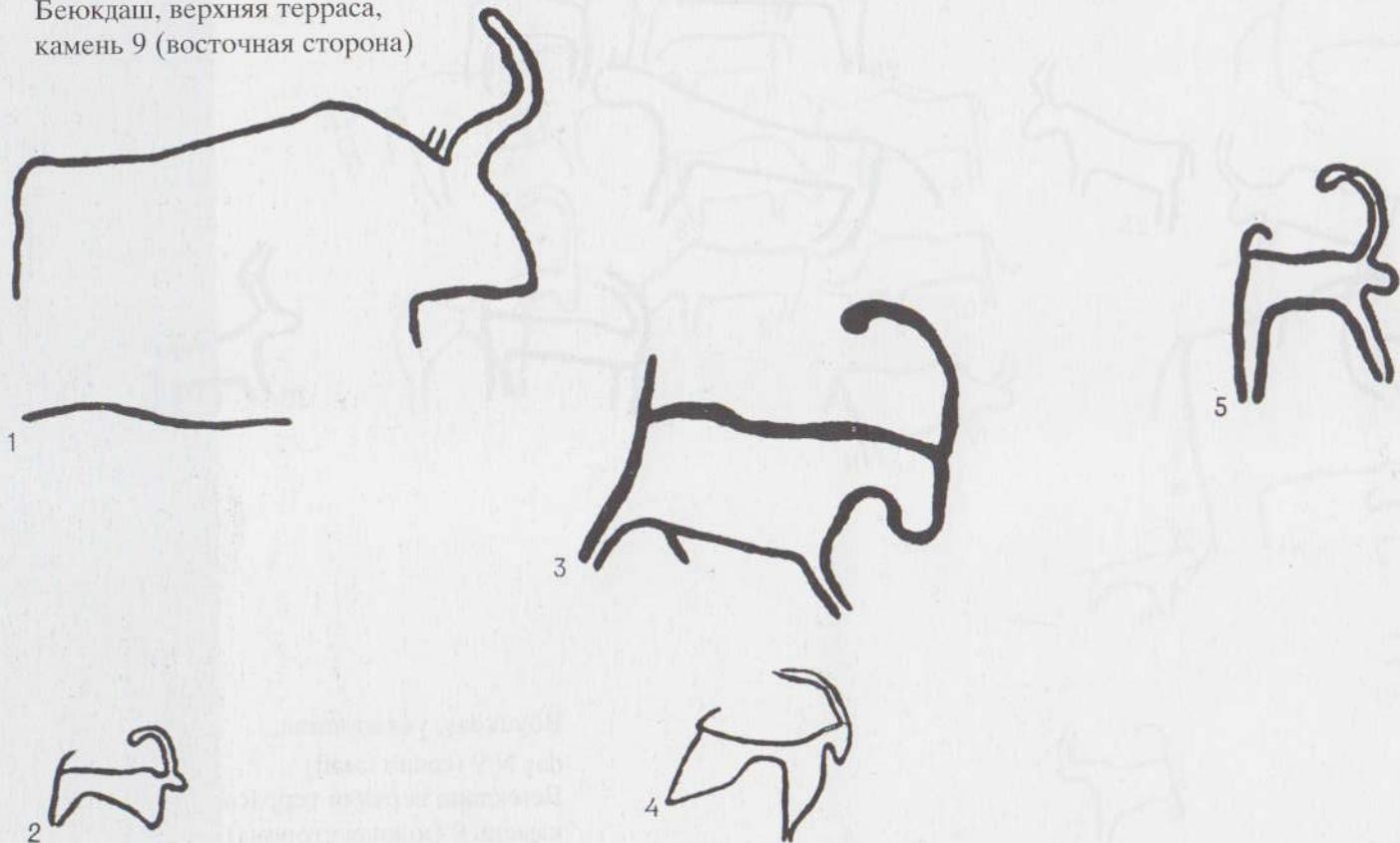

12 0 12 24 36 48 60 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:9 (cənub tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 9 (южная сторона)

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:9 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 9 (восточная сторона)

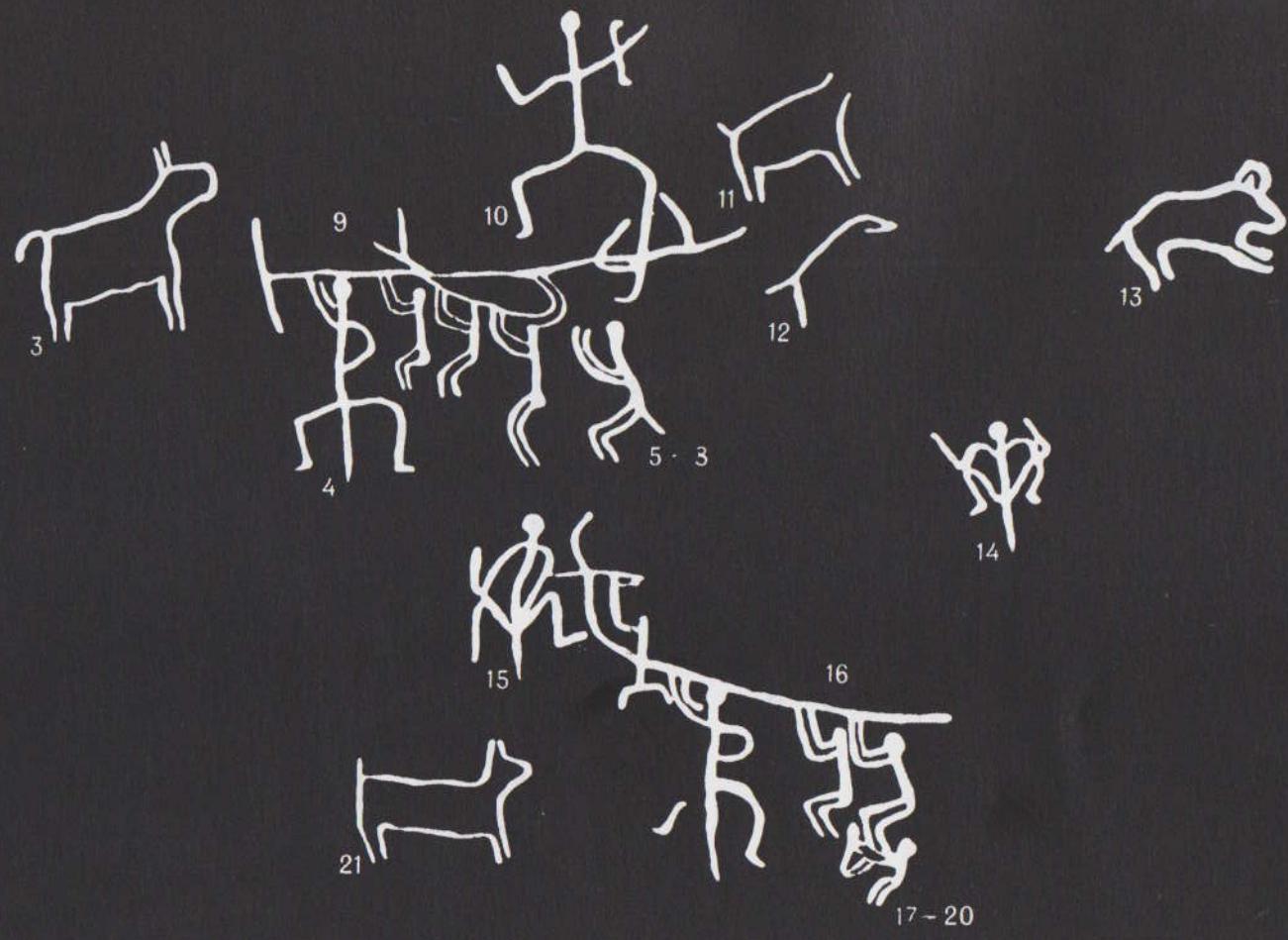

10 0 10 20 30 40 50 m

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:12 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 12 (восточная сторона)

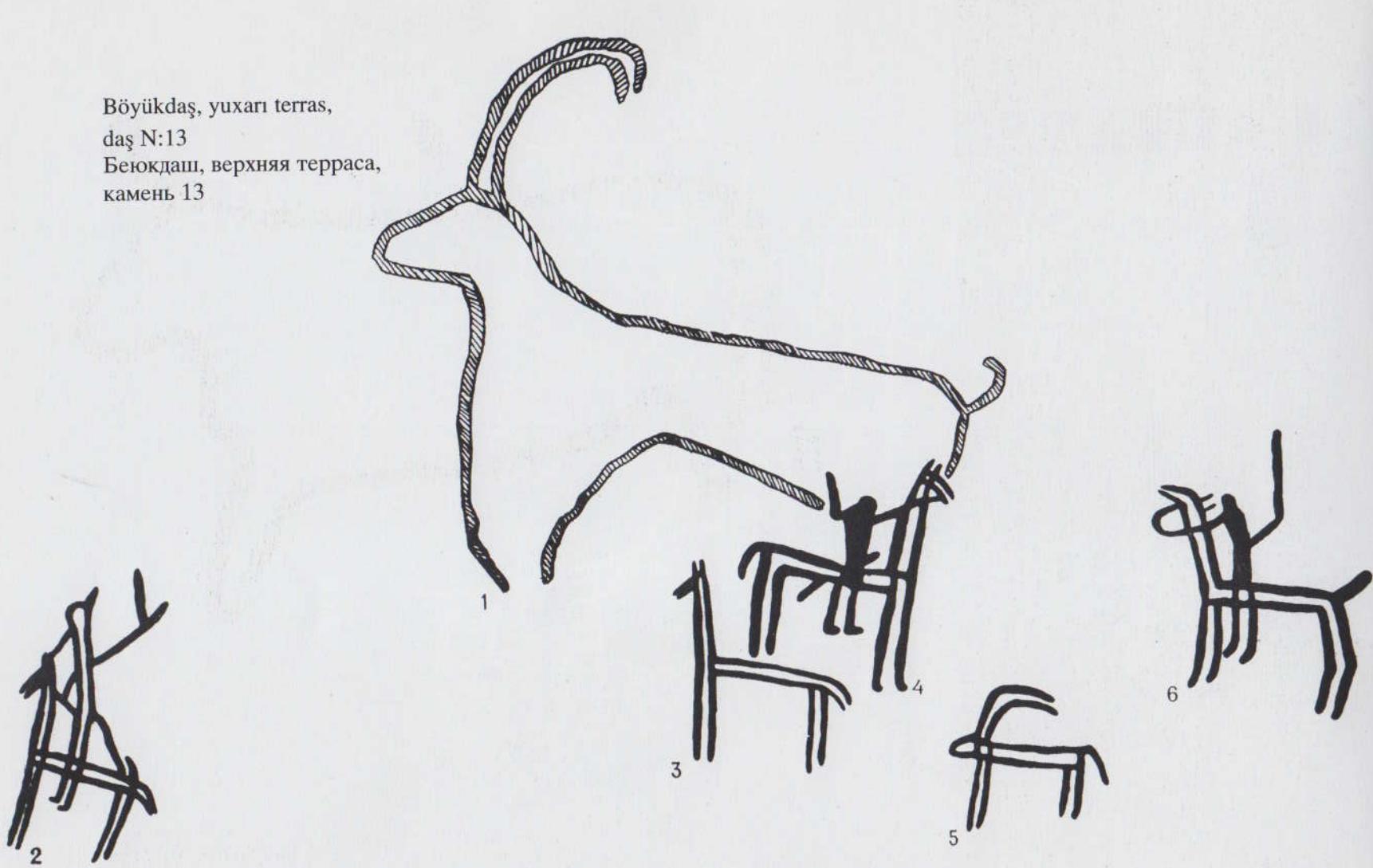
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:12 (qərb tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 12 (западная сторона)

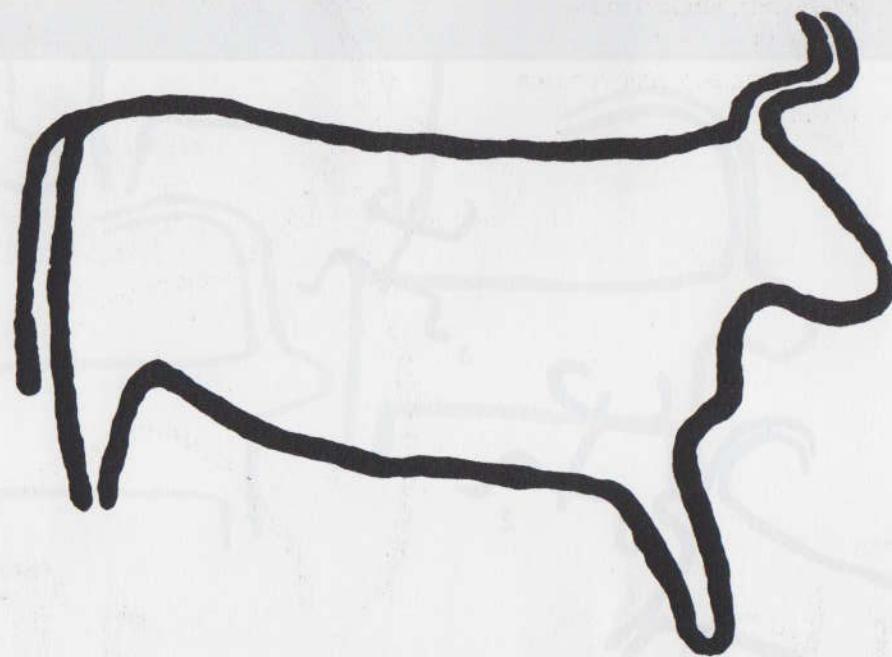

0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:13
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 13

0 8 16 24 32 40 CM

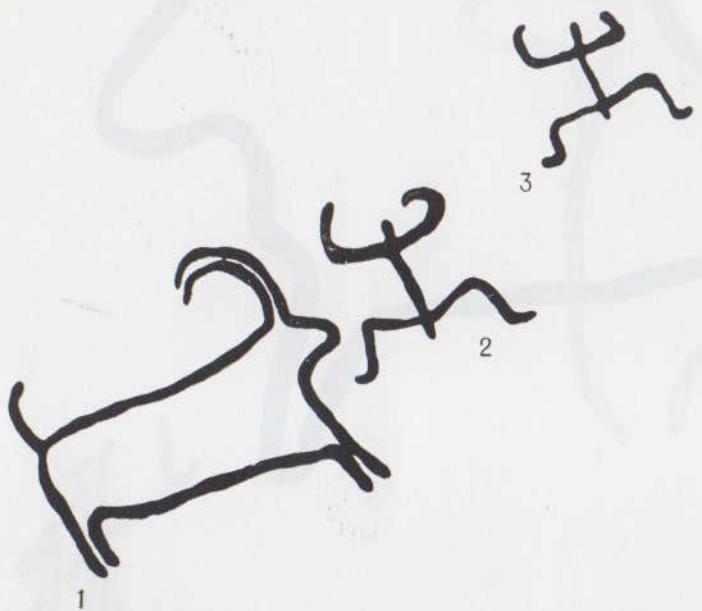
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:14
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 14

Böyükdaş, yuxarı terras,

daş N:15

Беюкдаш, верхняя терраса,

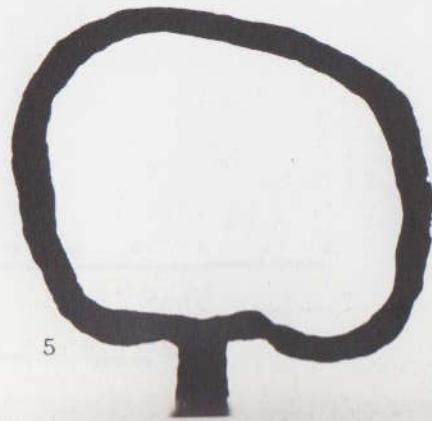
камень 15

8 0 8 16 24 32 40 cm

Büyükdash, yuxarı terras,
daş N:20
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 20

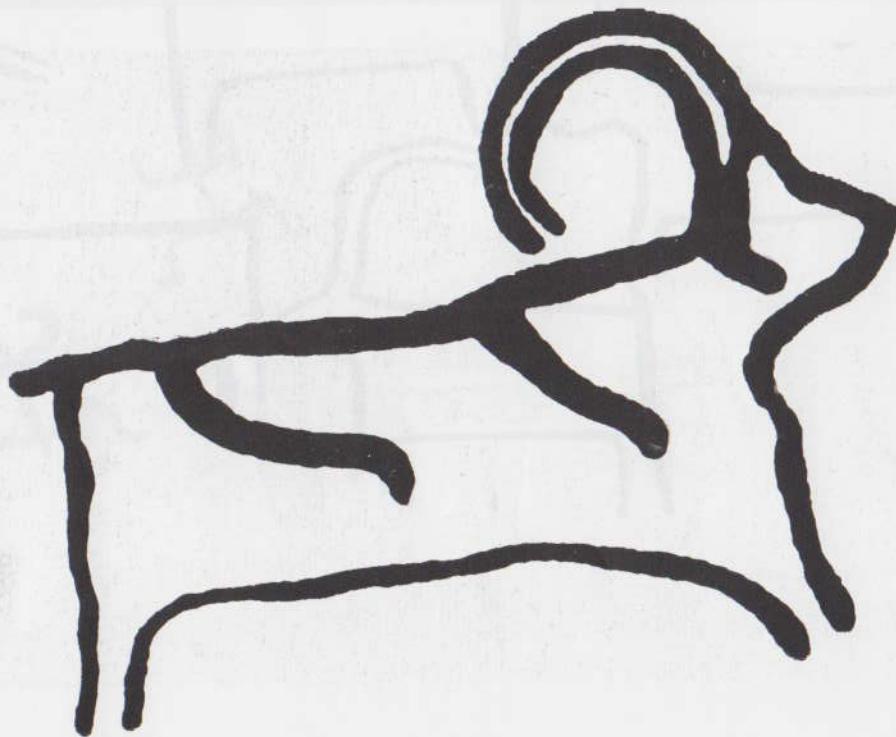
5 0 5 10 15 20 15 CM

Böyükdaş, yuxarı terras,

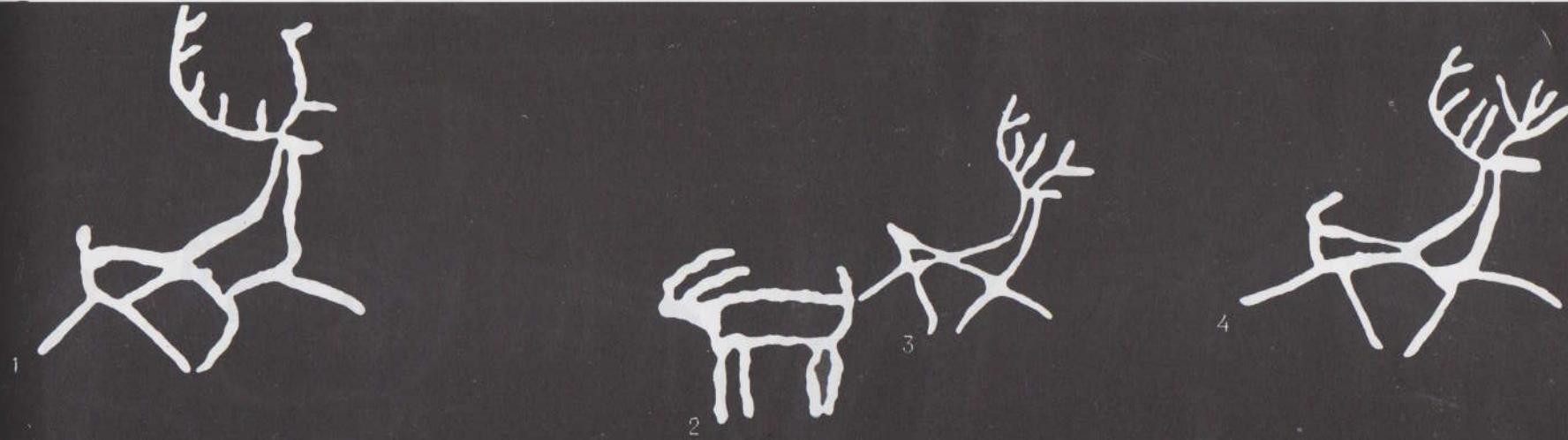
daş N:24

Беюкдаш, верхняя терраса,

камень 24

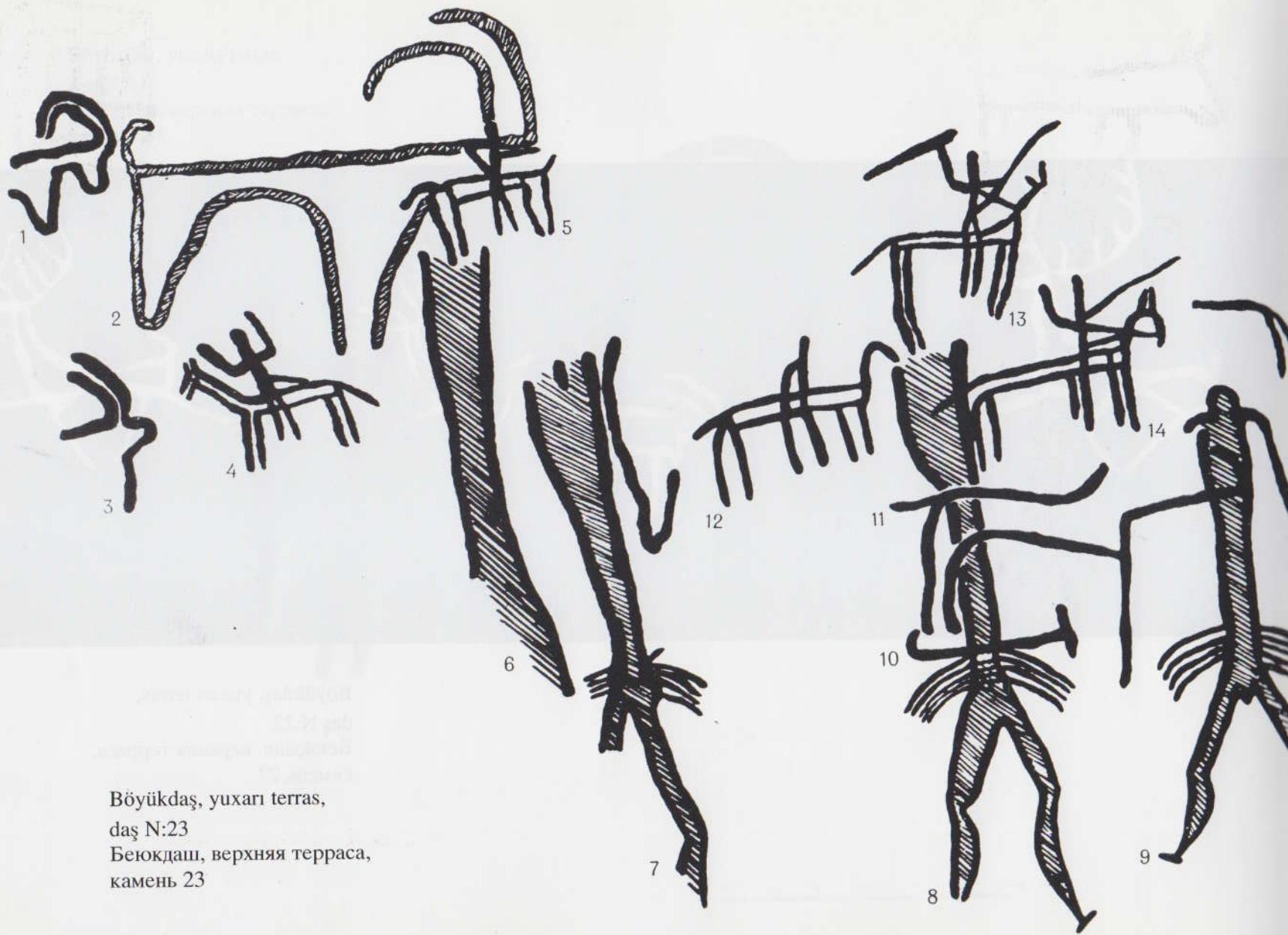

5 0 5 10 15 20 25 cm

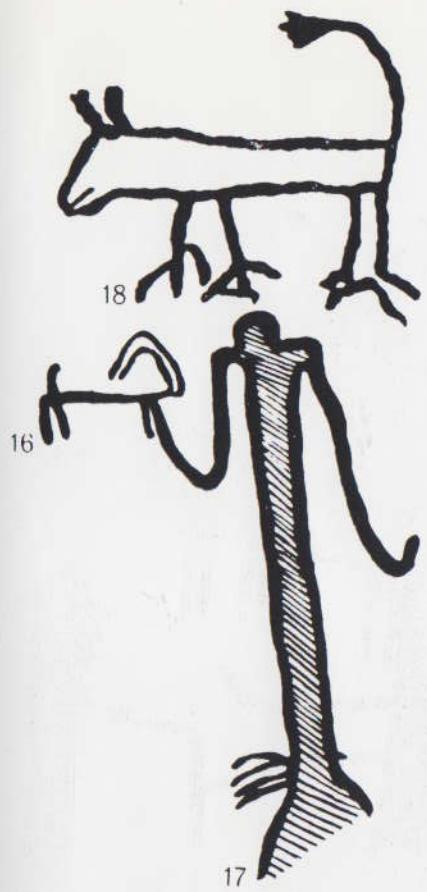

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:22
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 22

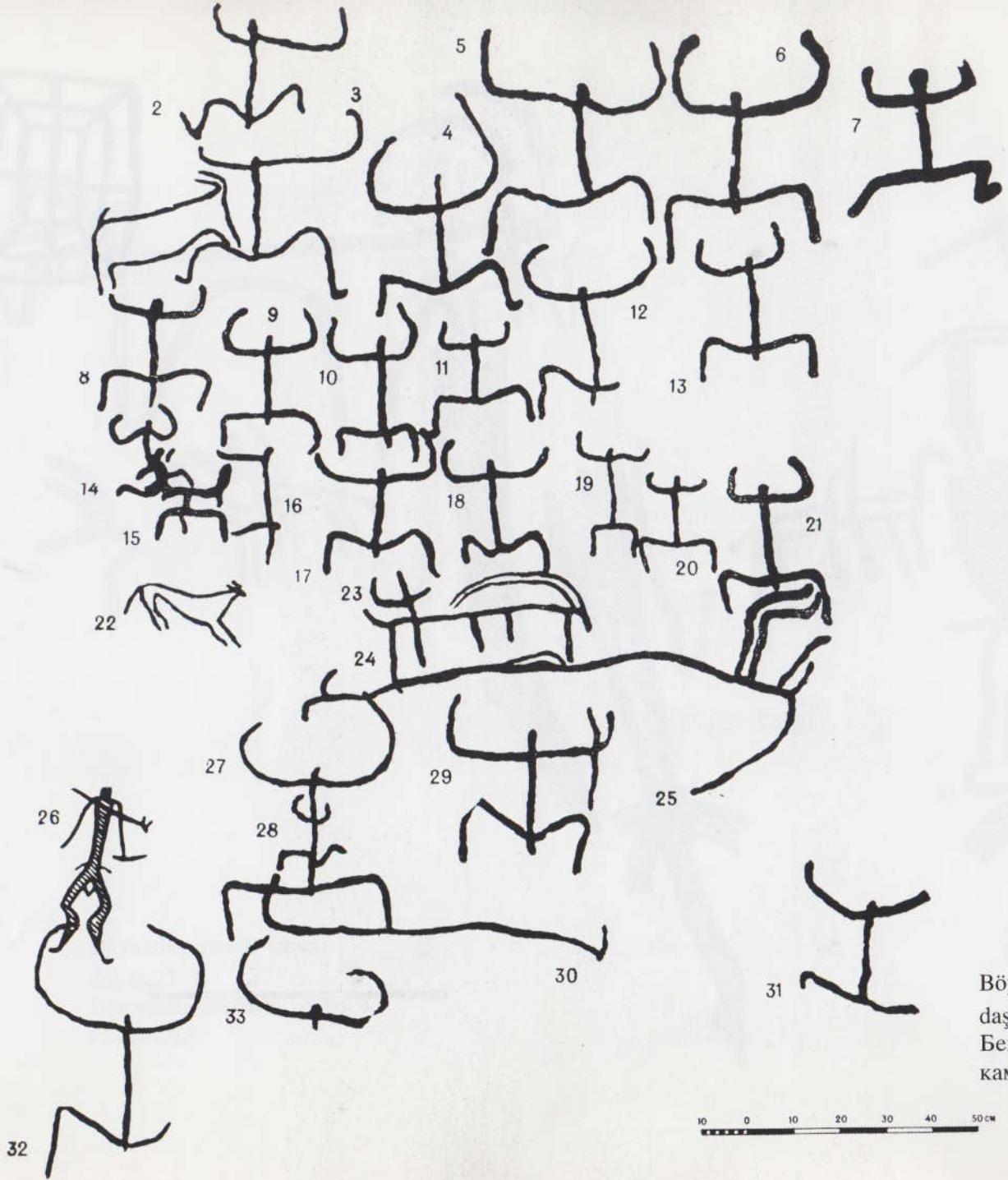
5 0 5 10 15 20 25 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:23
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 23

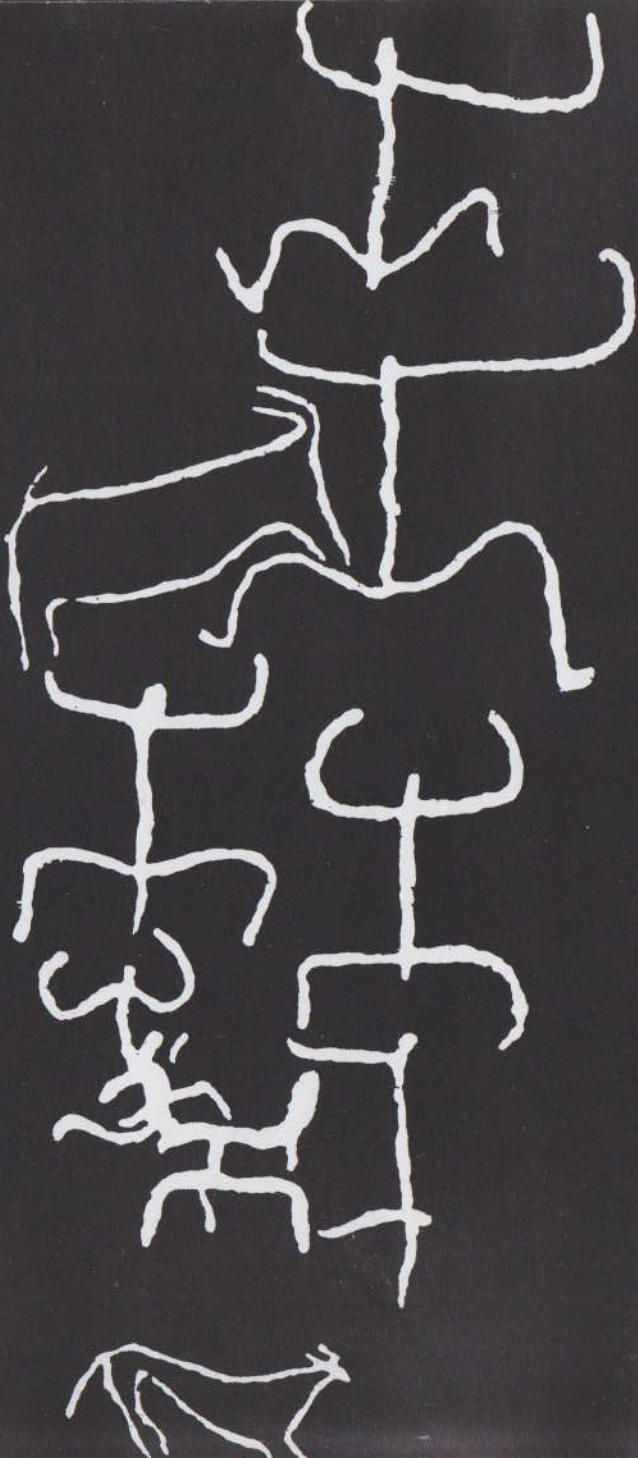

драва письмо до Абінди
після чого - зроблю АСДК під
всією територією України
(зокрема в Києві) і їх друкувати

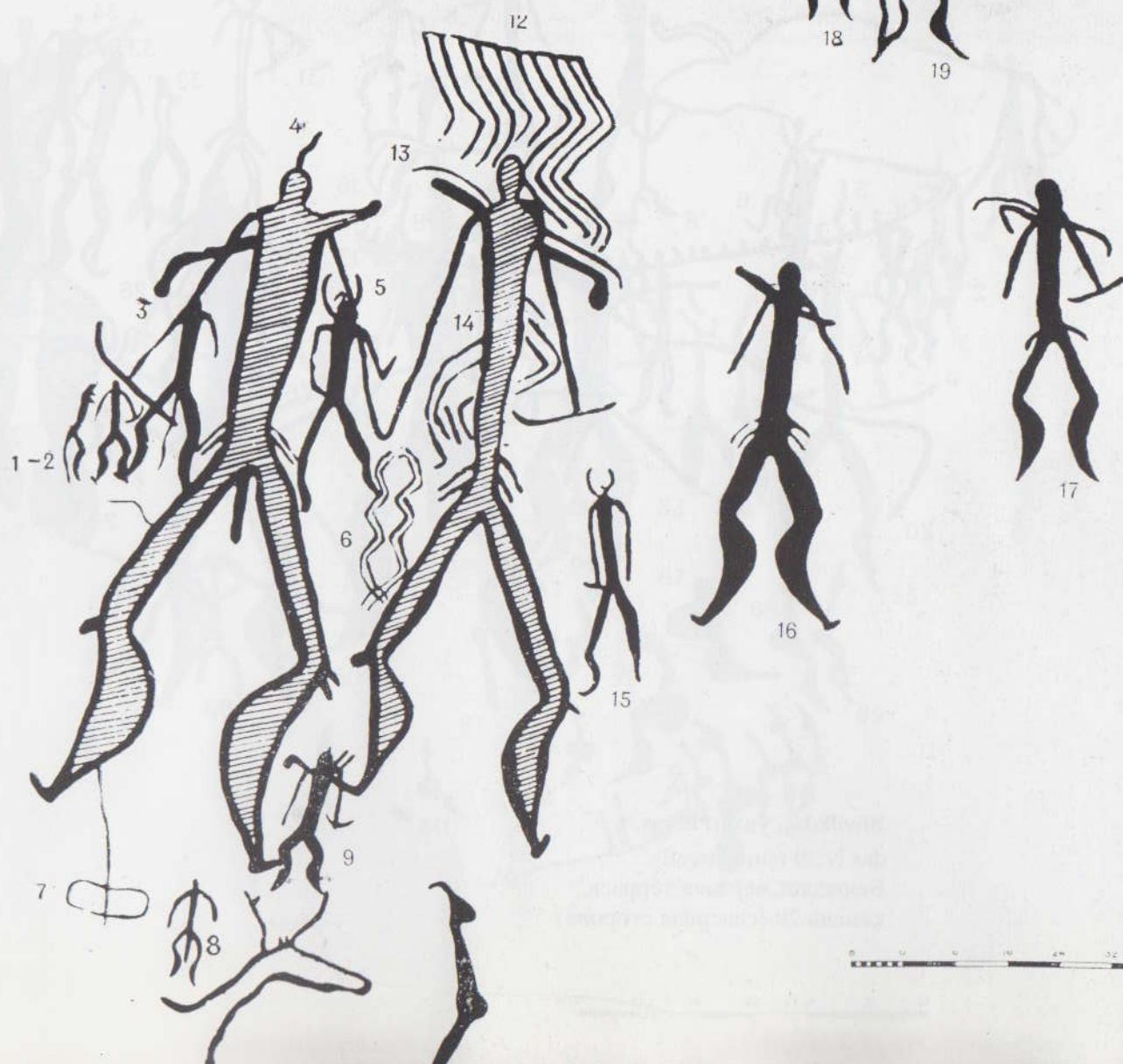
Büyükdash, yuxarı terras,
daş N:24 (sağda - fragm)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 24 (справа - фрагмент)

10 0 10 20 30 40 50 cm

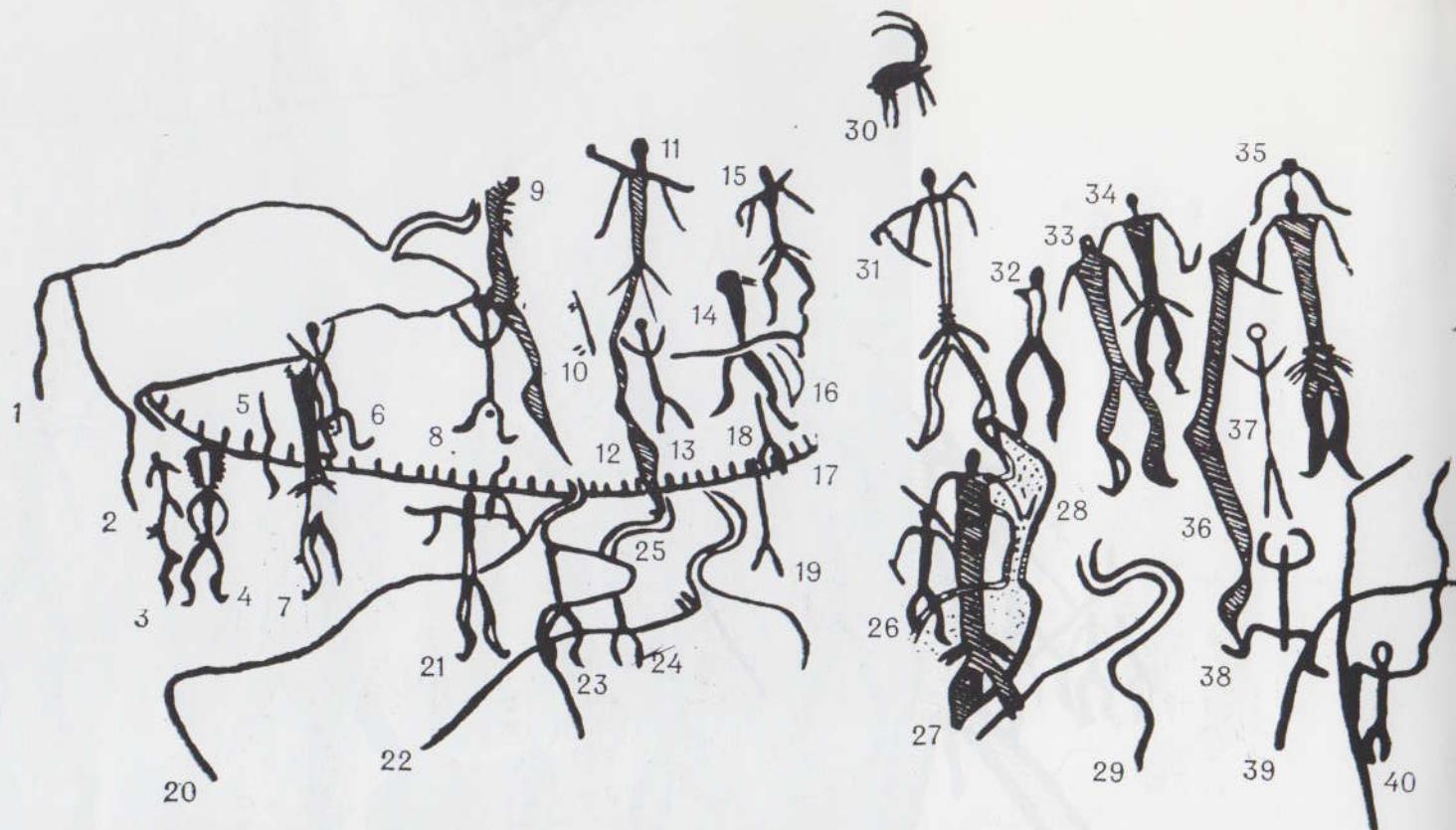

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:29 (cənub tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 29 (южная сторона)

0 10 20 30 40 50 CM

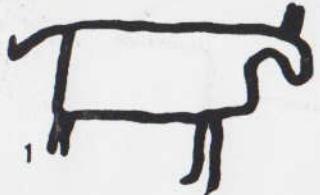

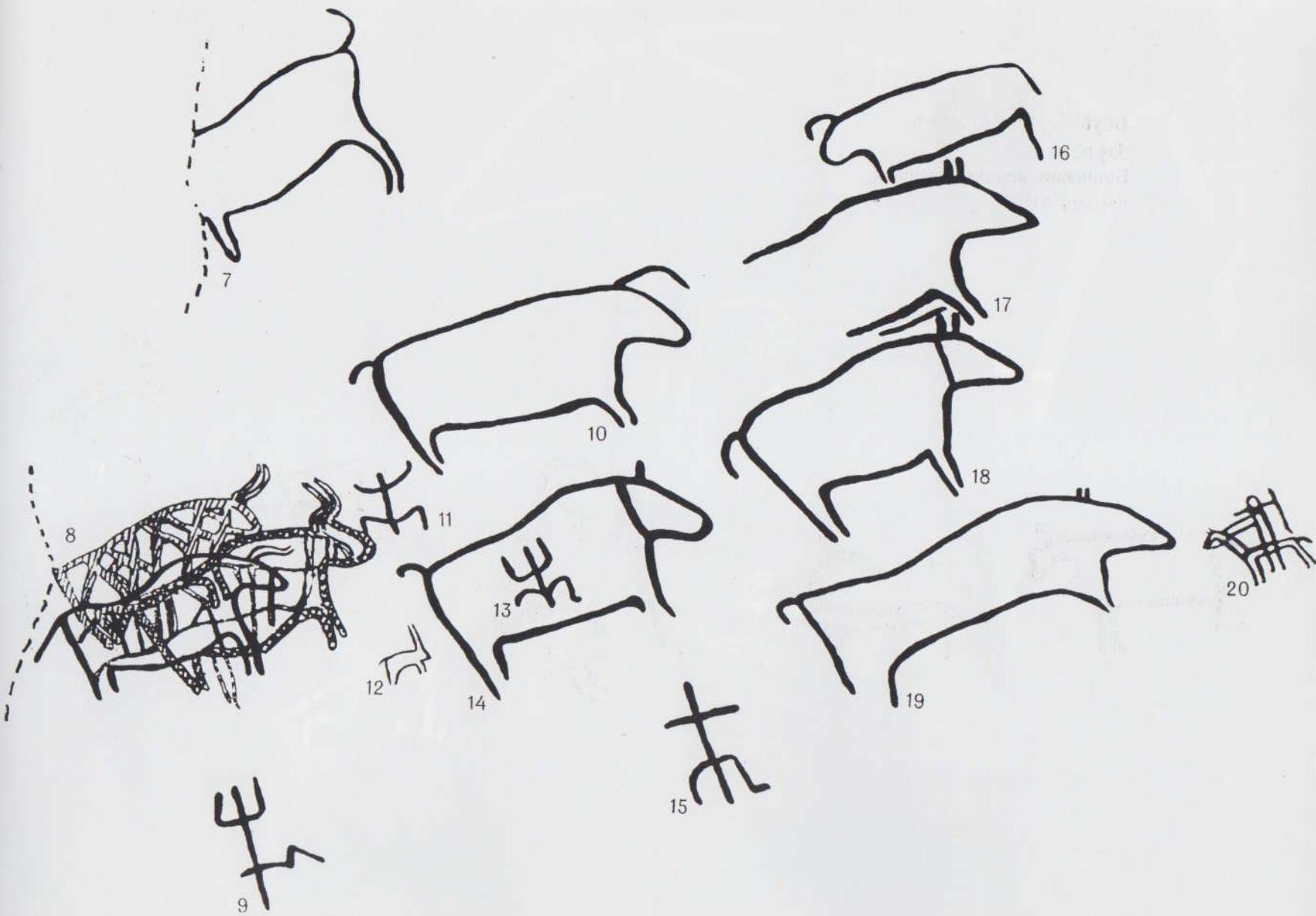
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:29 (şimal tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 29 (северная сторона)

15 0 15 30 45 60 75 cm

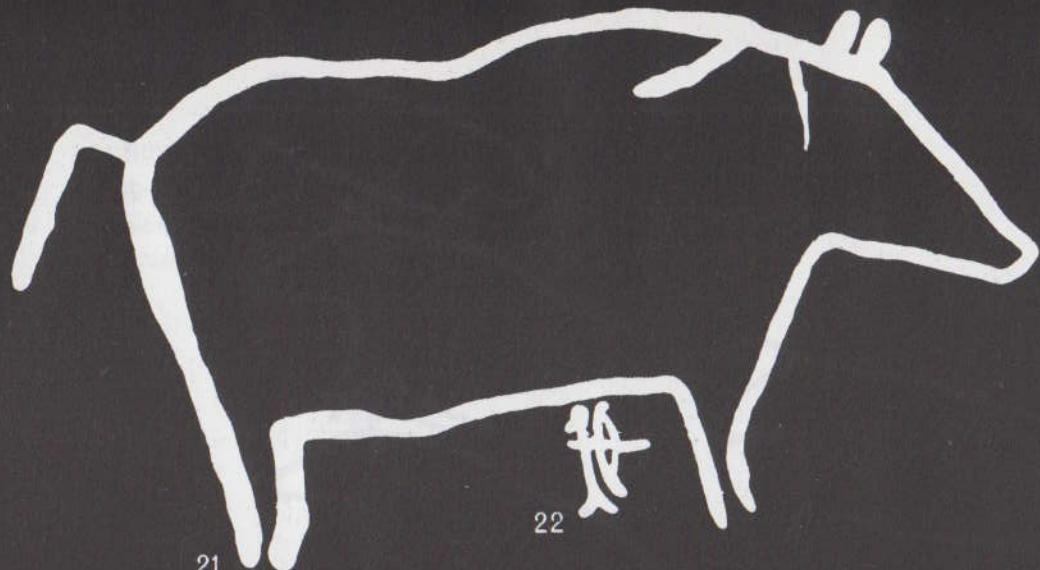

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:30
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 30

12 0 12 24 36 48 60 cm

21

22

24

25

26

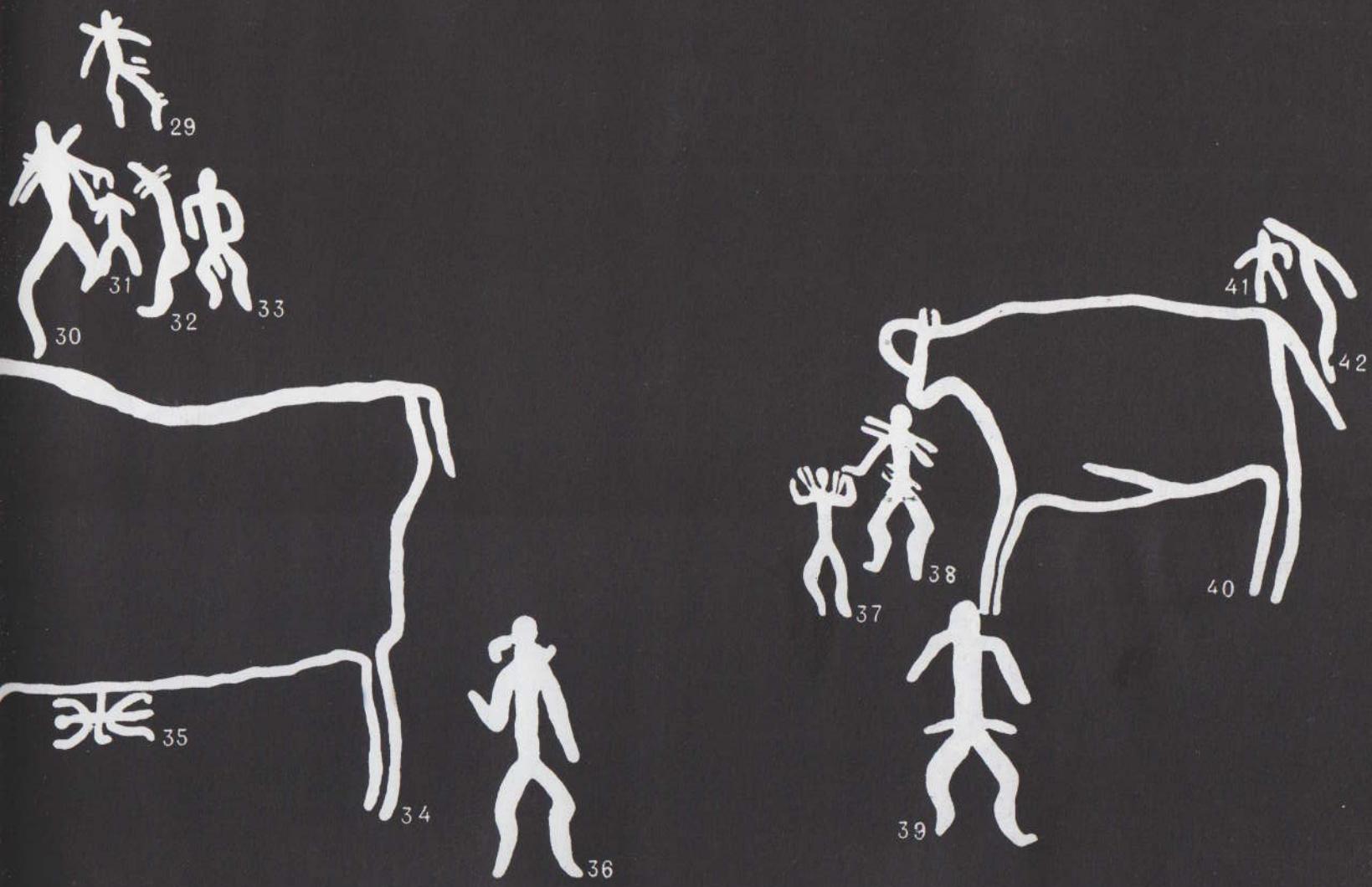
27

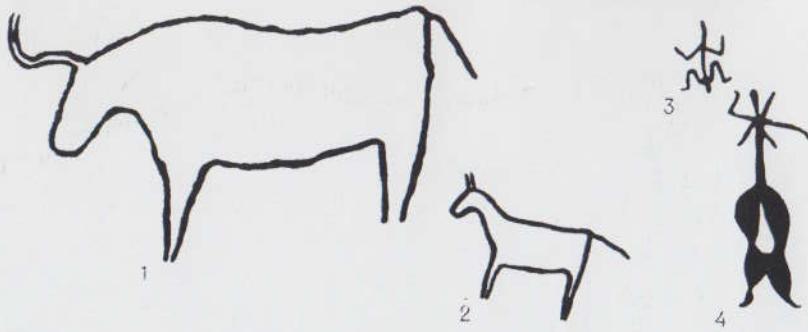

28

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:30
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 30

0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:31
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 31

20 0 20 40 60 80 100 cm

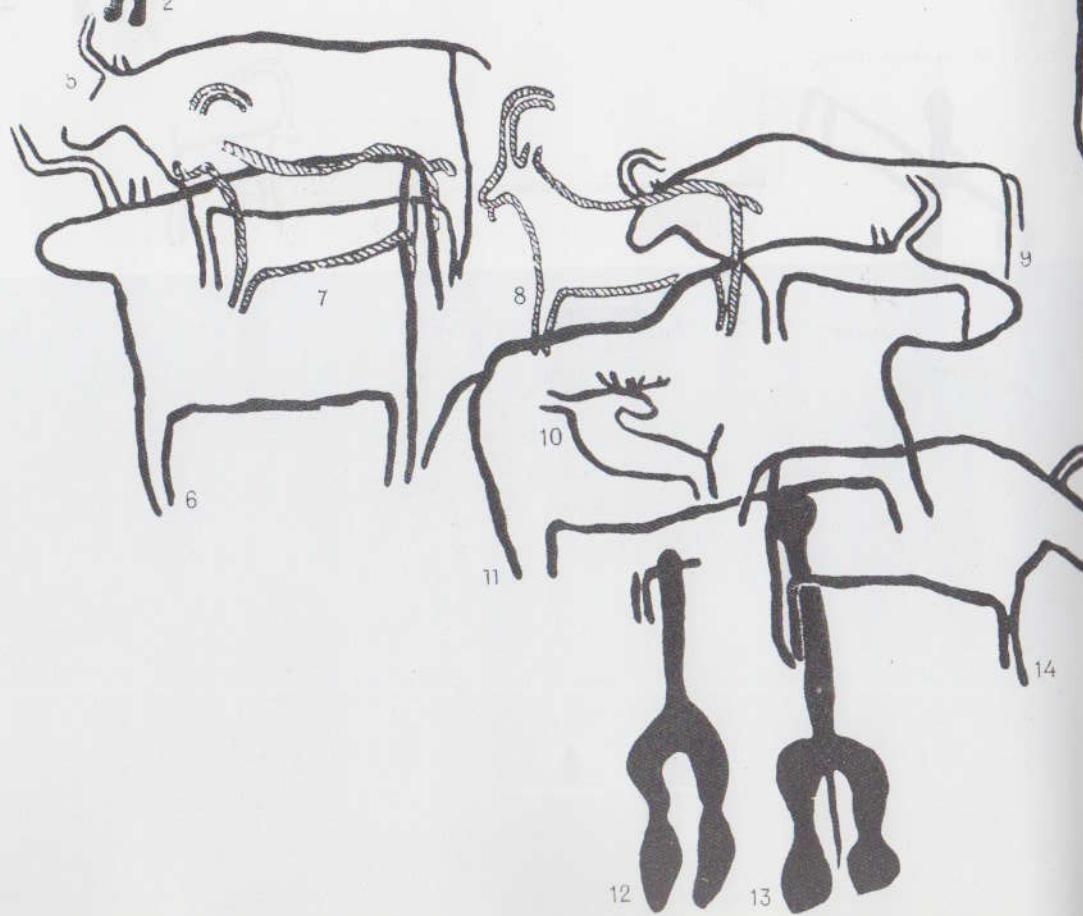
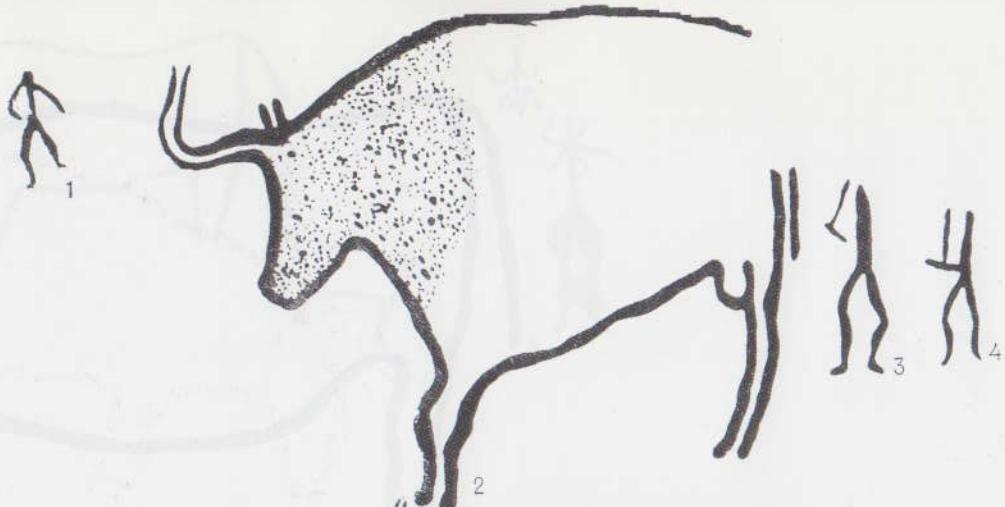

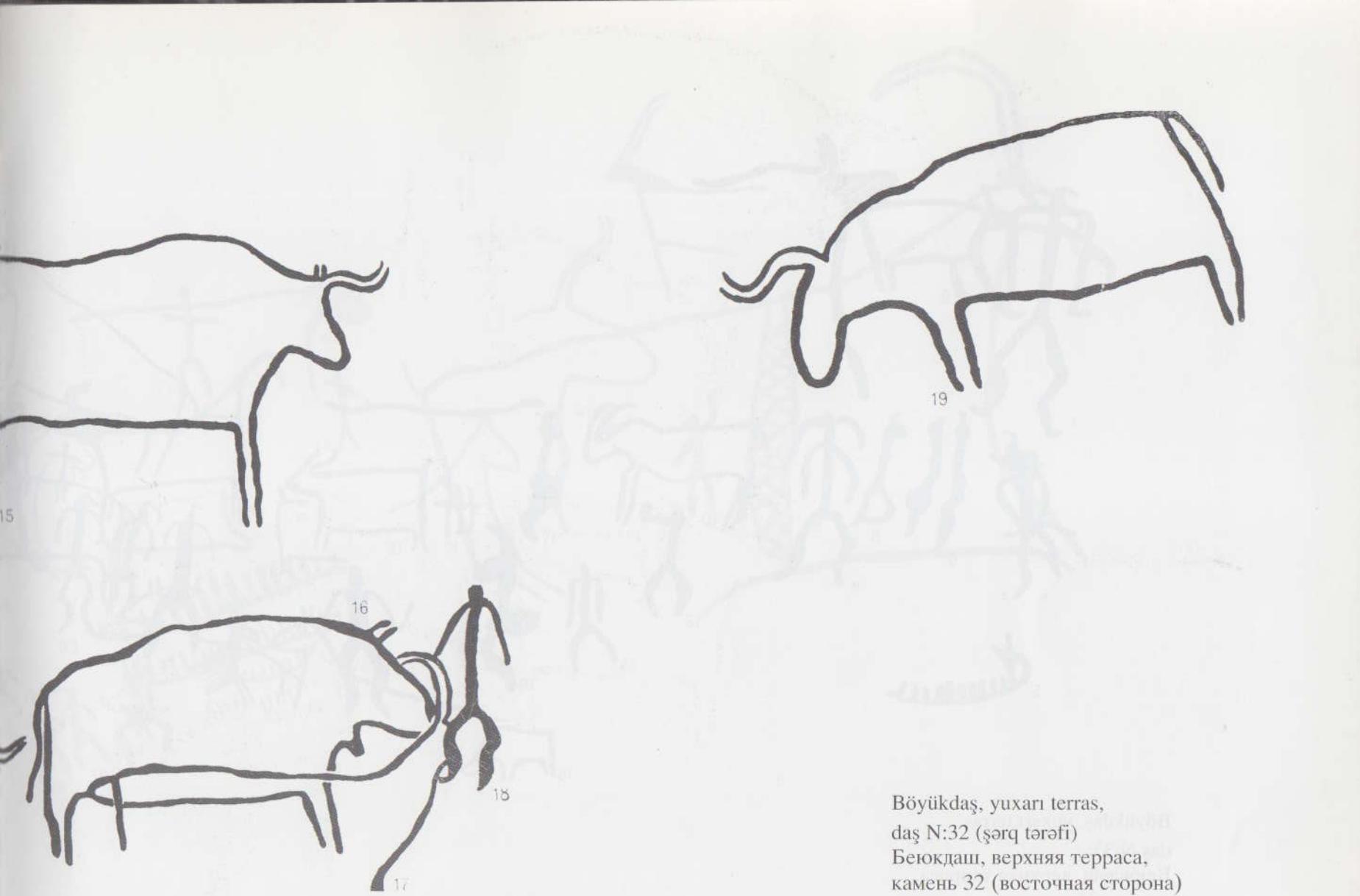
8 0 8 16 24 32 40 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:32 (şimal-şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 32 (северо-восточная
сторона)

10 0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:32 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 32 (восточная сторона)

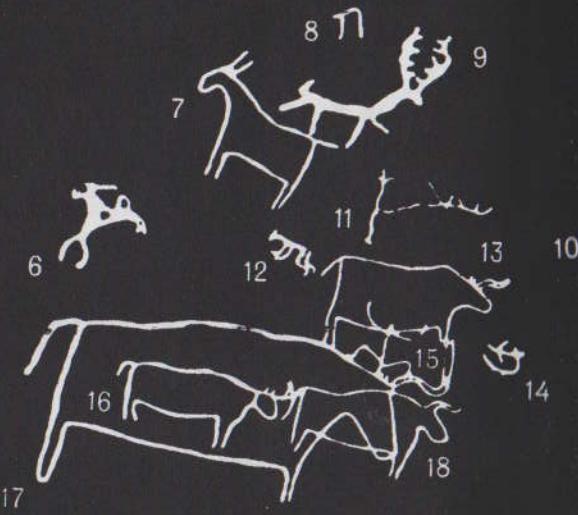
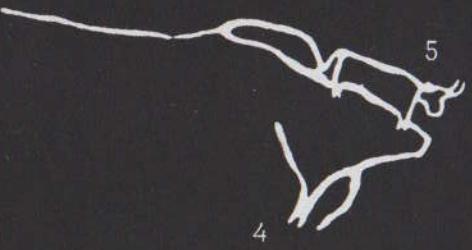
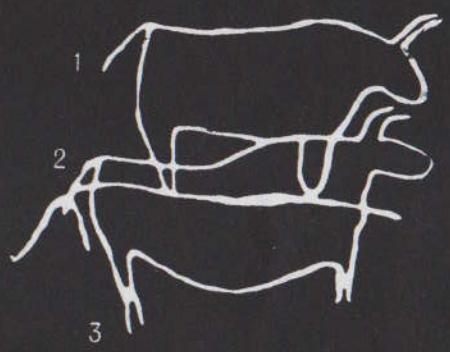

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:33
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 33

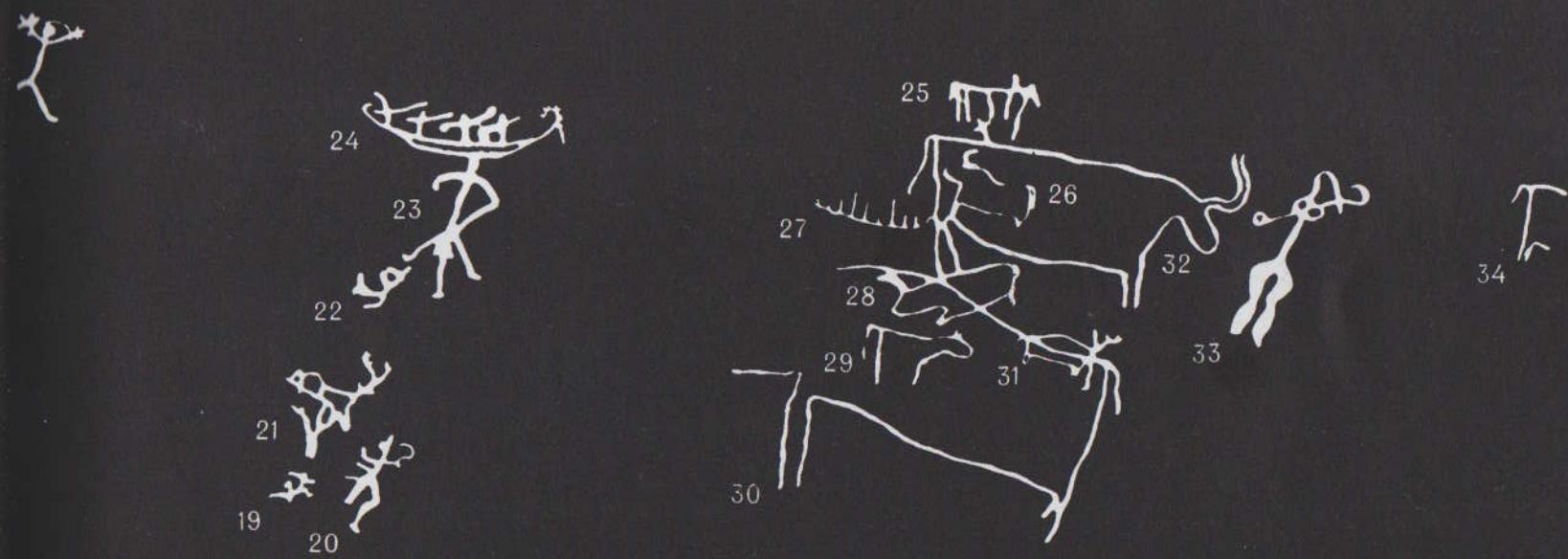

10 0 10 20 30 40 50cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:34

Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 34

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:34a
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 34а

5 0 5 10 15 20 25 cm

1

2

3

4

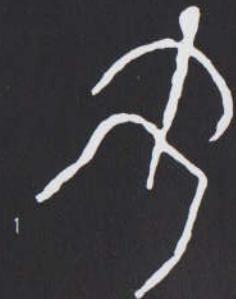

5

6

10 0 10 20 30 40 50 cm

1

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:36
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 36

2

3

8 0 5 10 15 20 25 30 40 cm

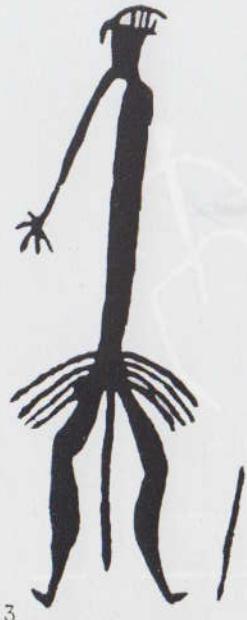

1

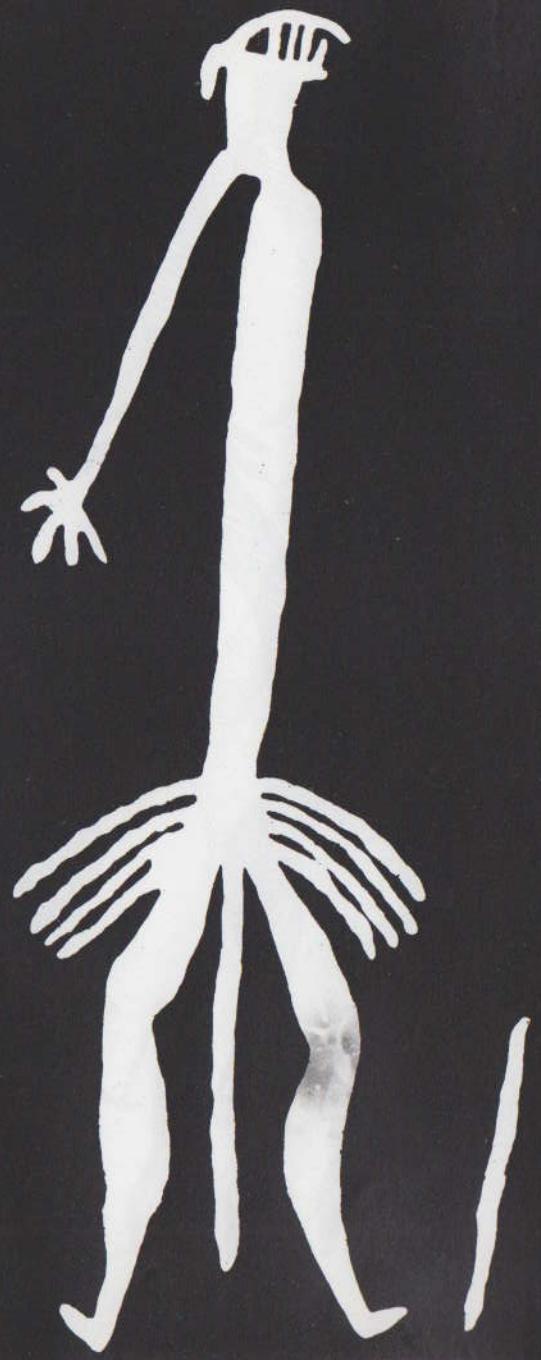

2

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:38 (sağda - fragmnt)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 38 (справа - фрагмент)

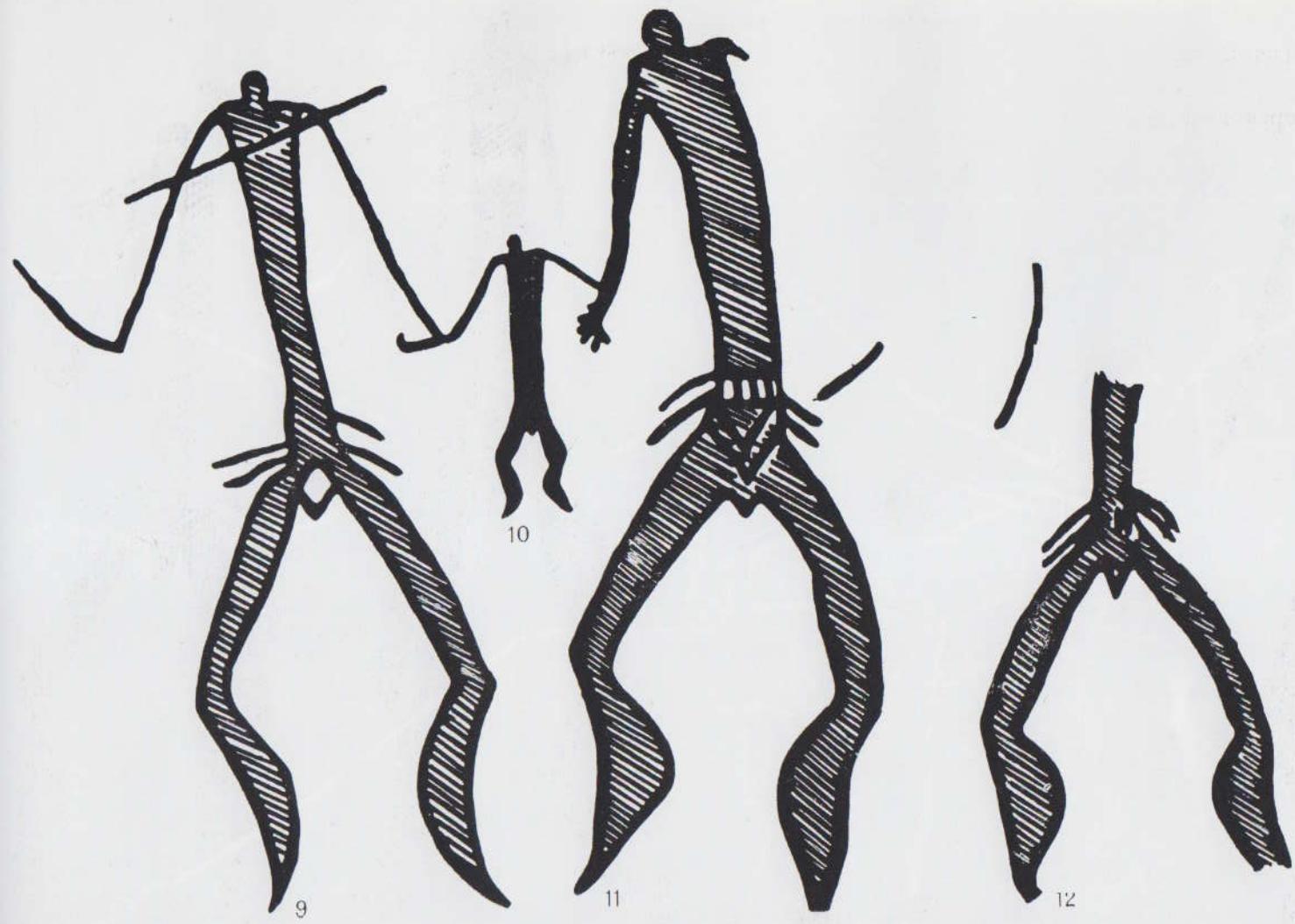

3

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:39
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 39

8 0 8 16 24 32 40 cm

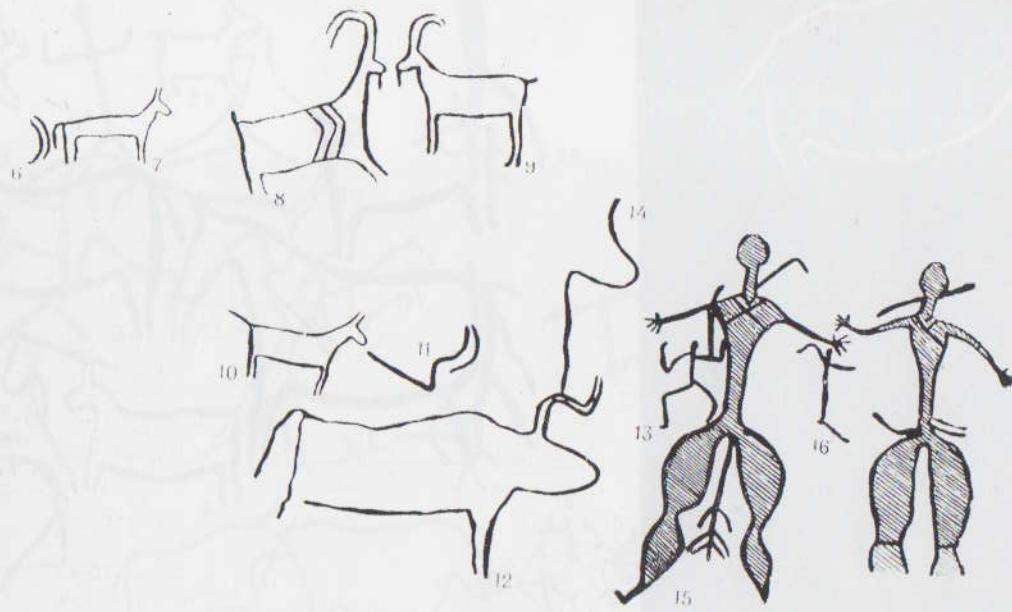
Бöyükdaş, yuxarı terras,
daş N:42 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 42 (восточная сторона)

Бöyükdaş, yuxarı terras
daş N:42 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса
камень 42 (восточная сторона)

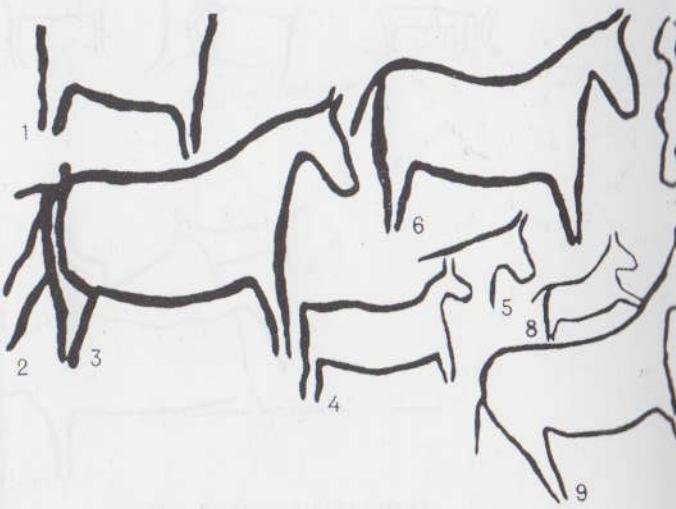
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:42 (cənub tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 42 (южная сторона)

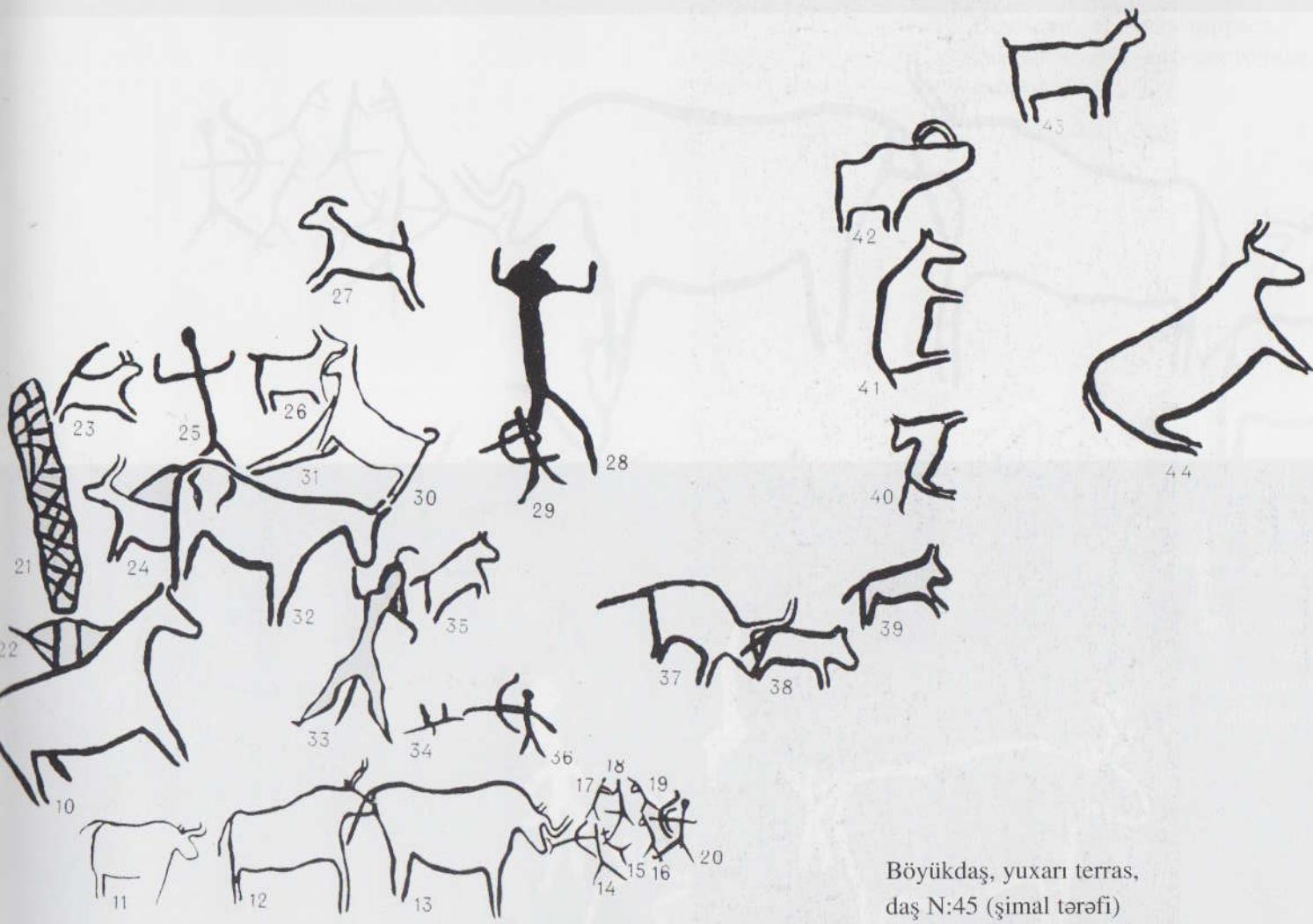

5 0 5 10 15 20 25 CM

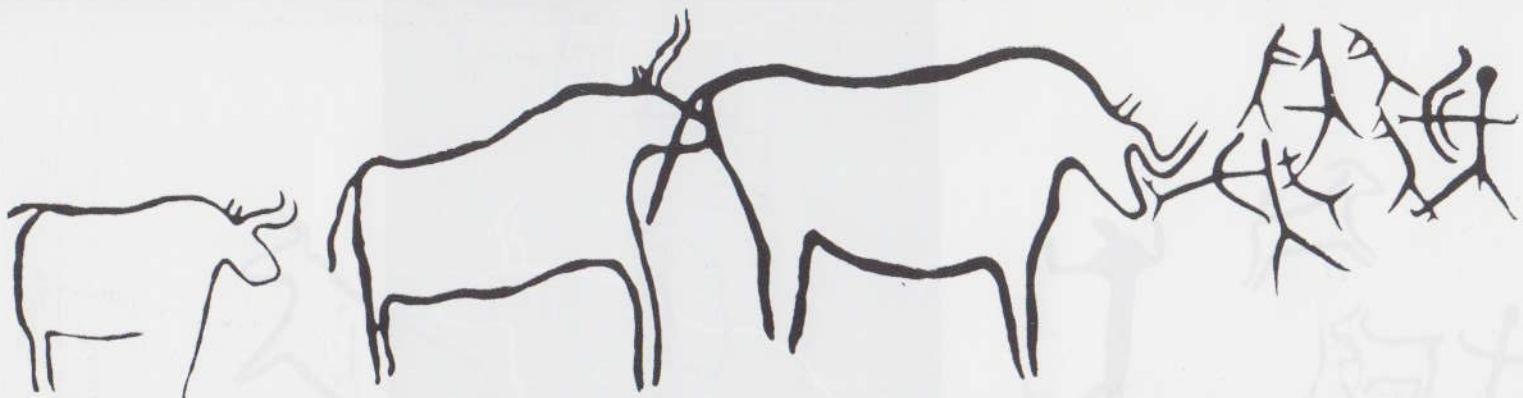
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:44
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 44

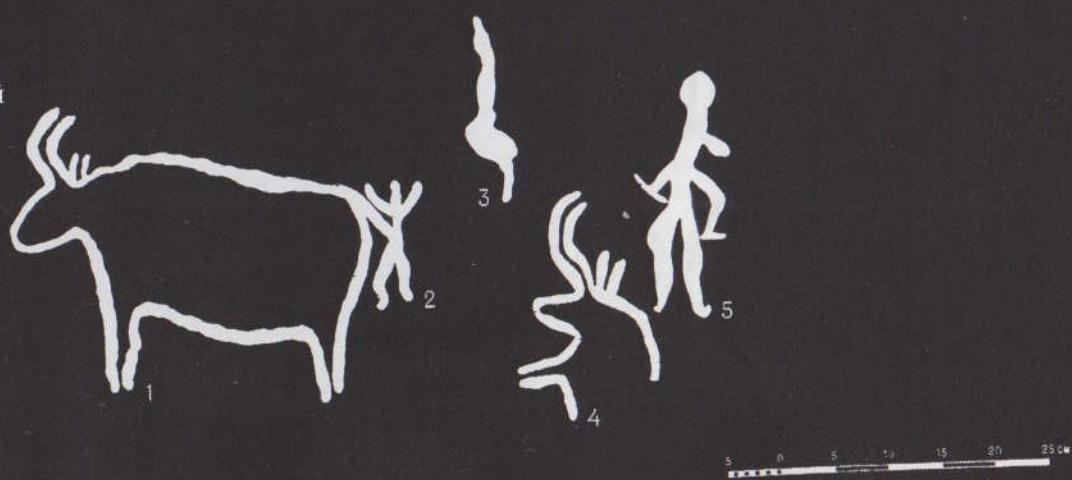

Büyükdash, yuxarı terras,
daş N:45 (şimal tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 45 (северная сторона)

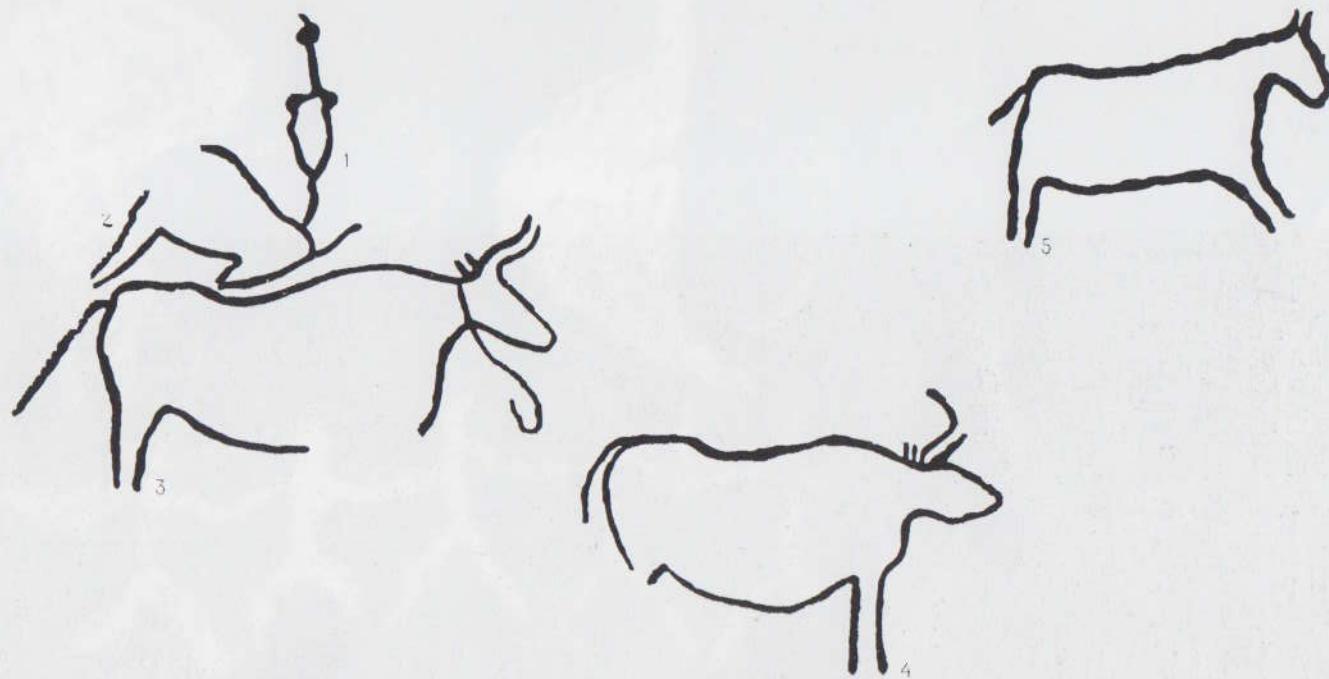

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:45 (yuxarıda - şimal tərəin
rəsmlərinin fragmənti, aşağıda
qərb tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 45 (Вверху -
фрагмент рисунков северной
стороны, внизу западная
сторона)

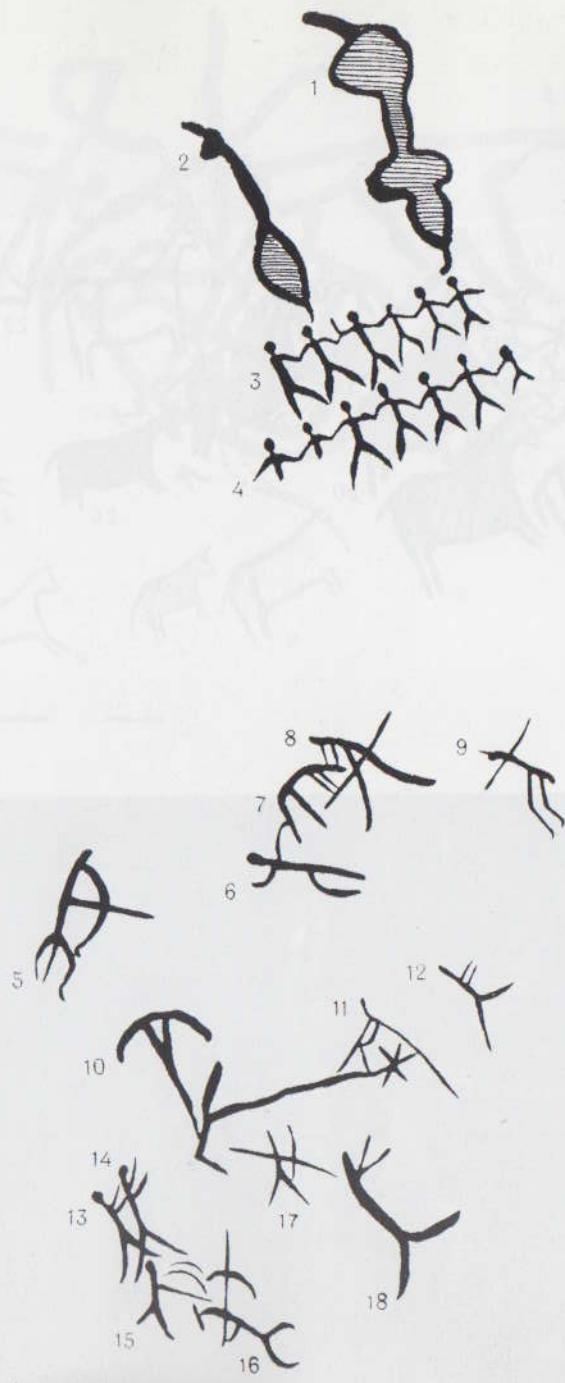

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:45 (cənub-cənub-şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 45 (юг-юго-восточная
сторона)

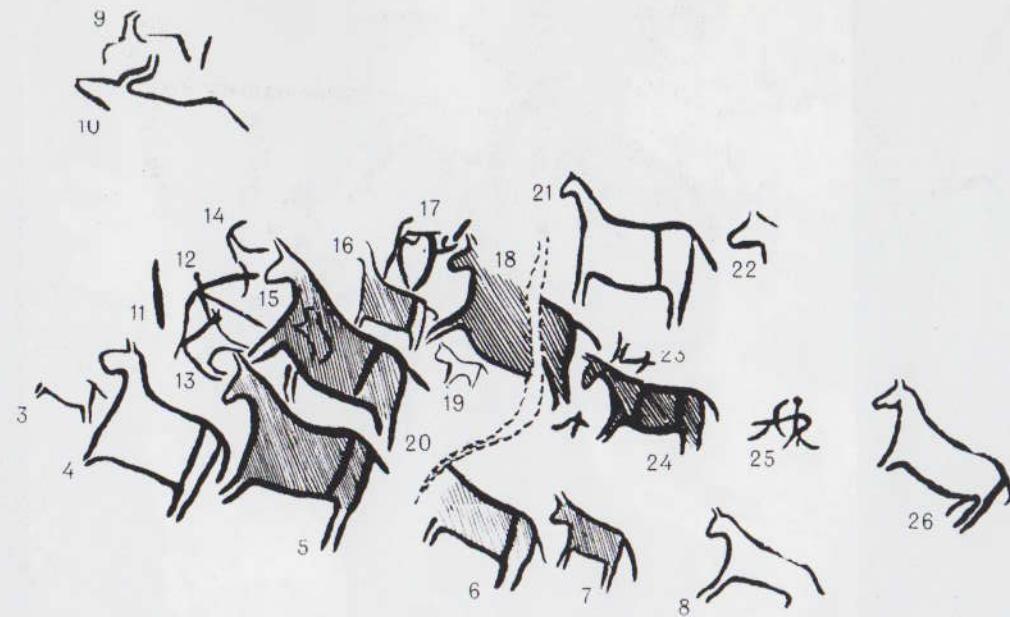
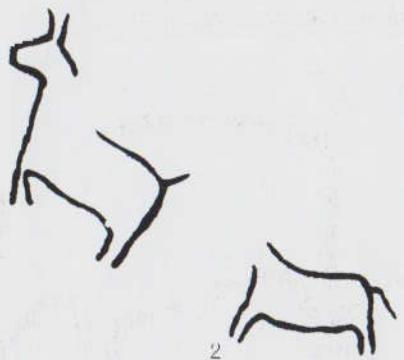

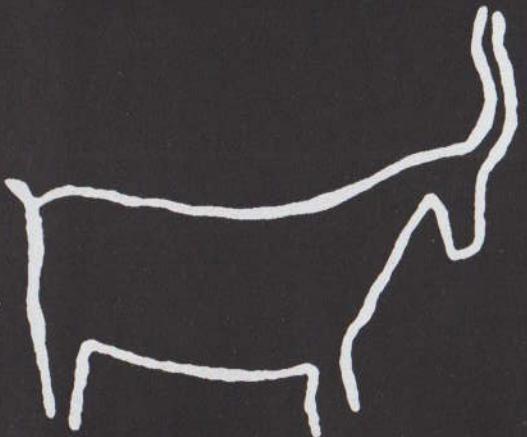
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:46 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 46 (восточная сторона)

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:46 (cənub tərəfi)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 46 (южная сторона)

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:46a
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 46а

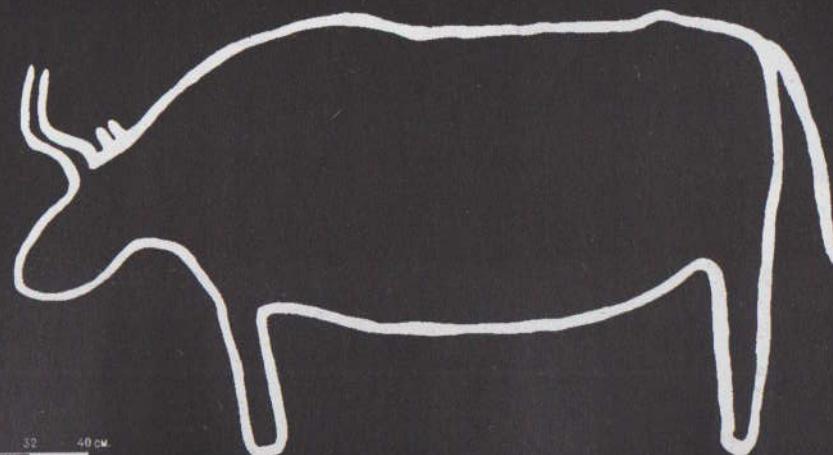

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:46 (qazıntılardan)
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 46 (из раскопок)

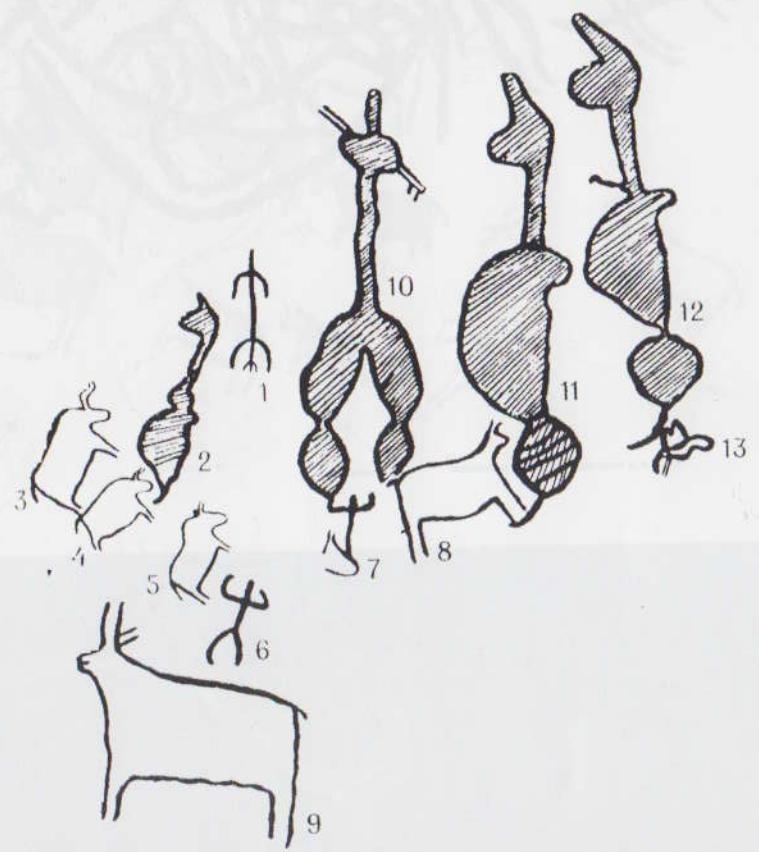
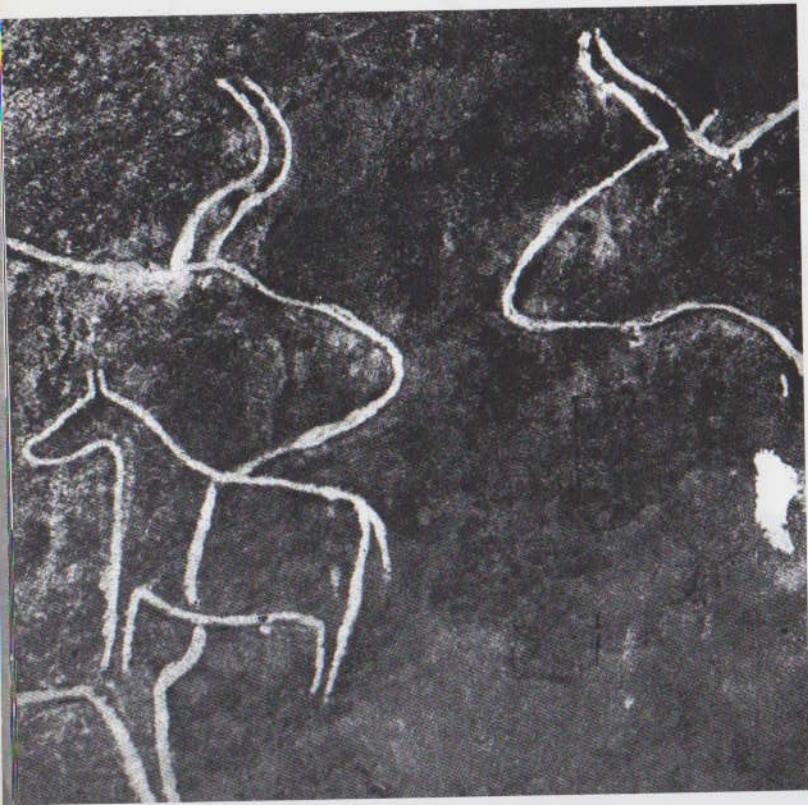

5 0 5 10 15 20 25 cm

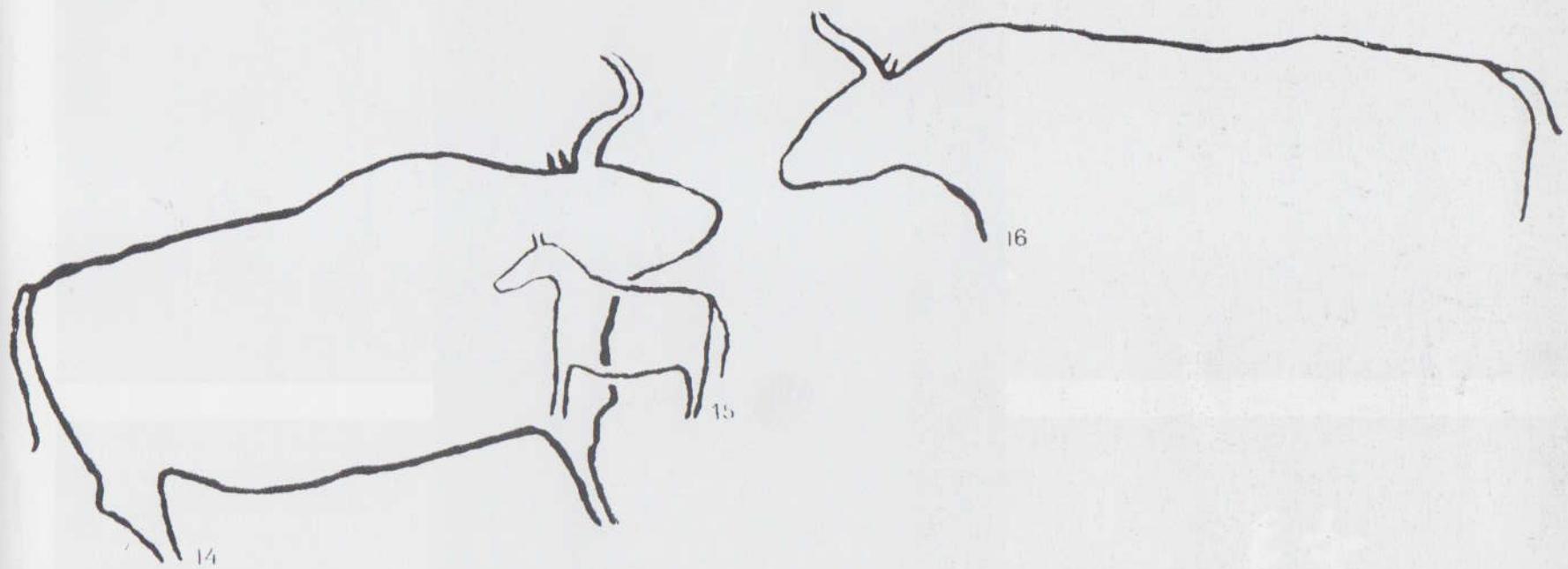

8 0 8 16 24 32 40 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:48
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 48

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:49
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 49

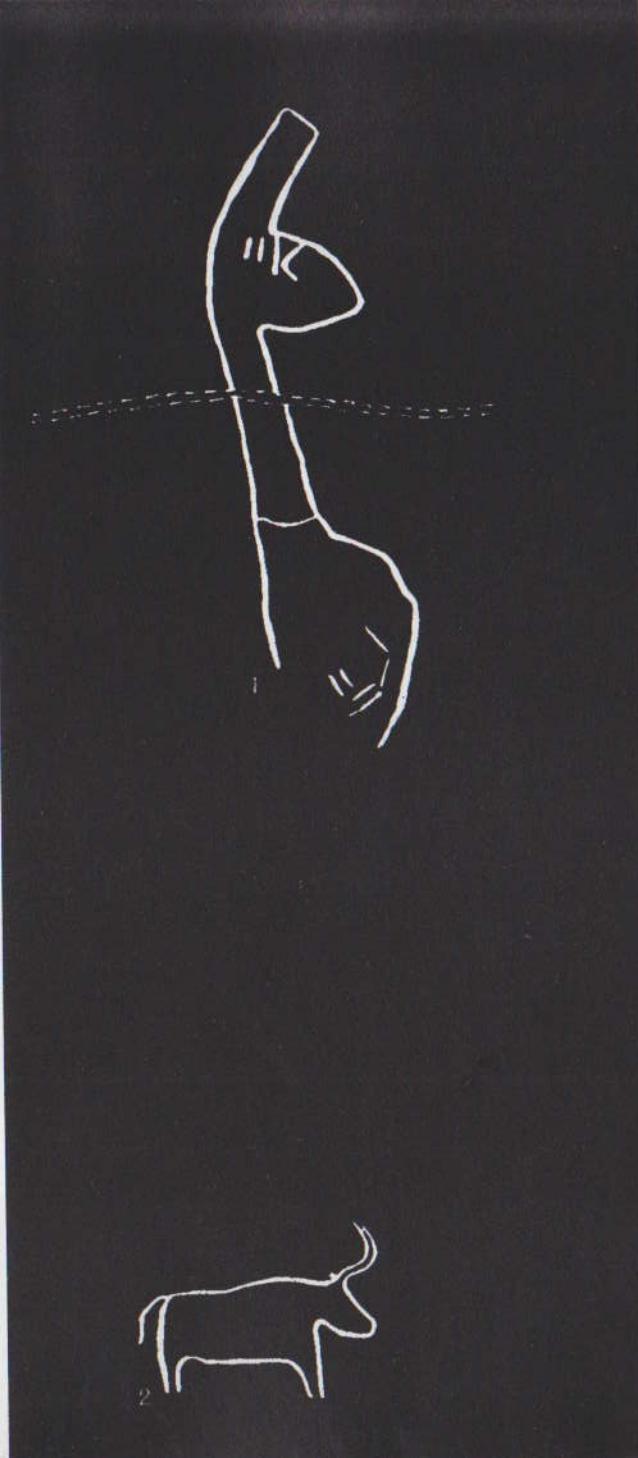

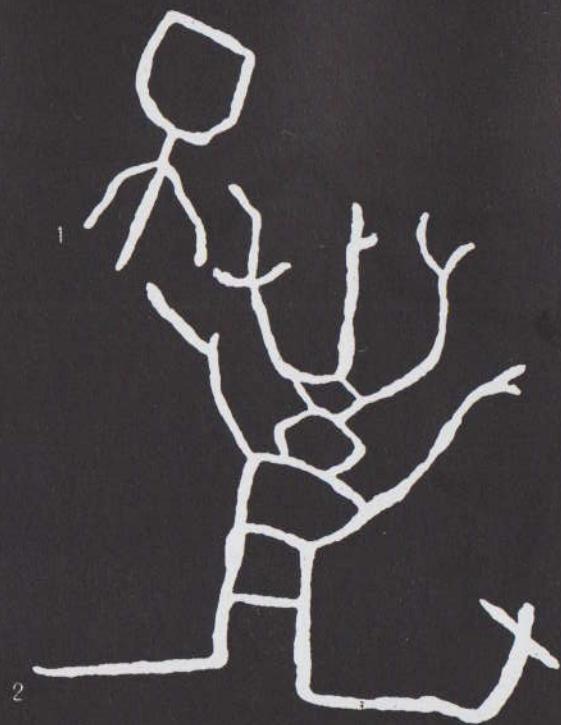
12 0 12 24 36 48 60 CM

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:51

Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 51

0 10 20 30 40 50 cm

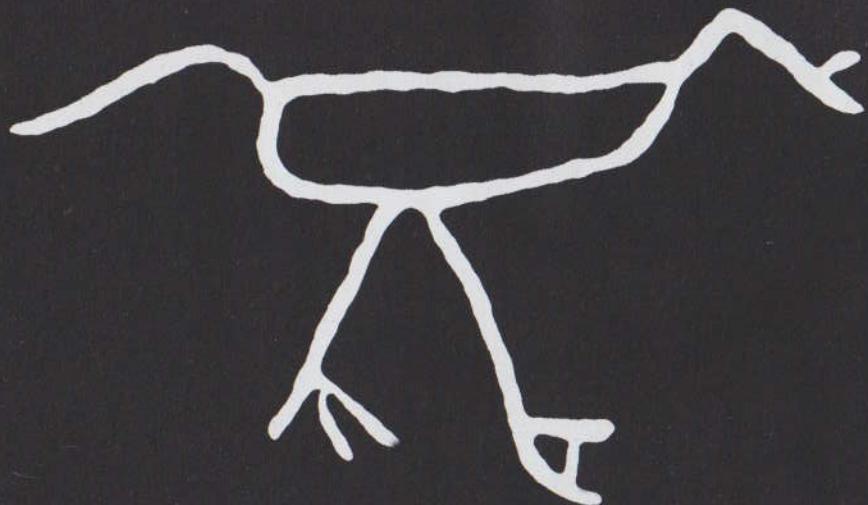

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:52
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 52

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:59
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 59

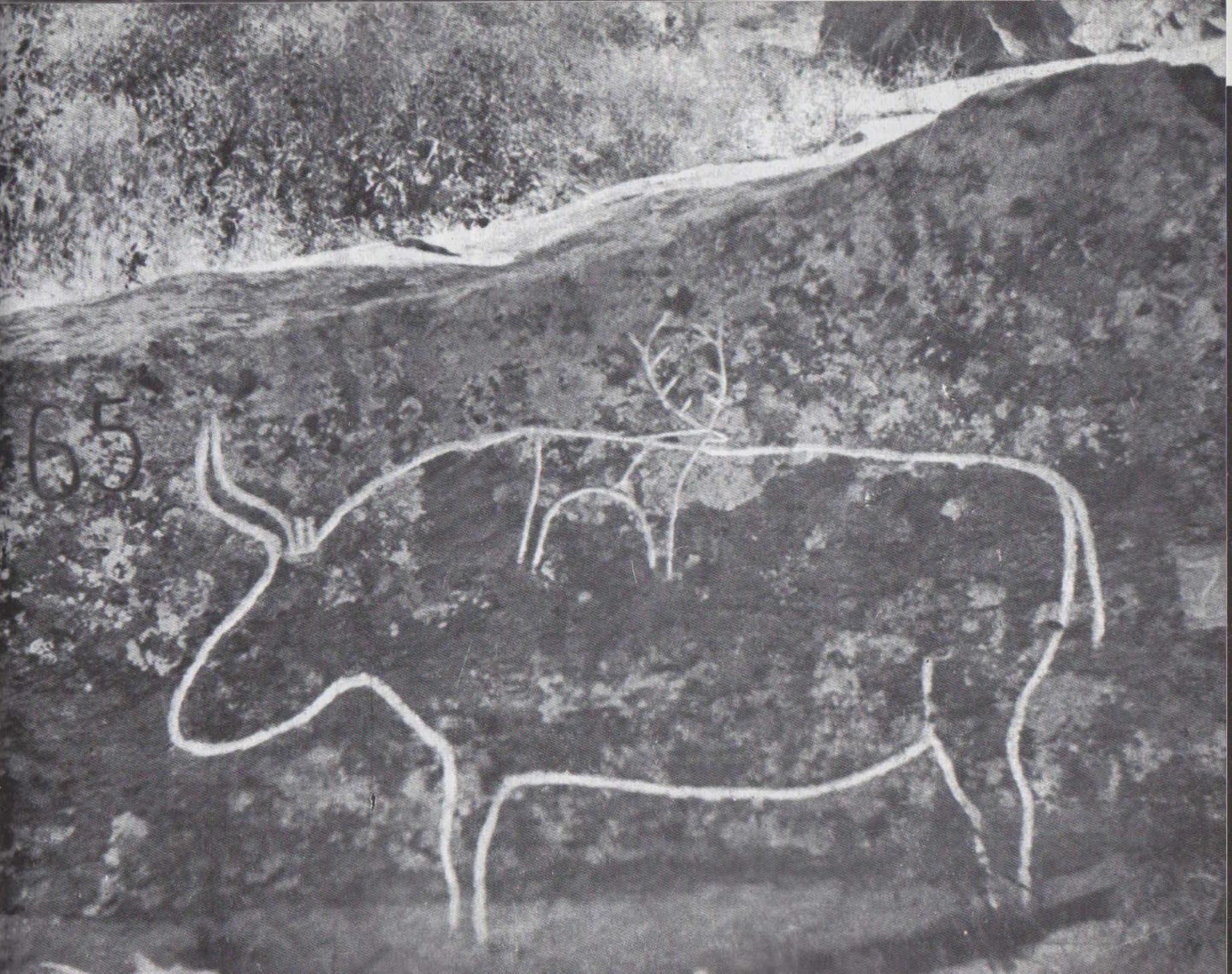

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:63
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 63

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:65
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 65

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:67
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 67

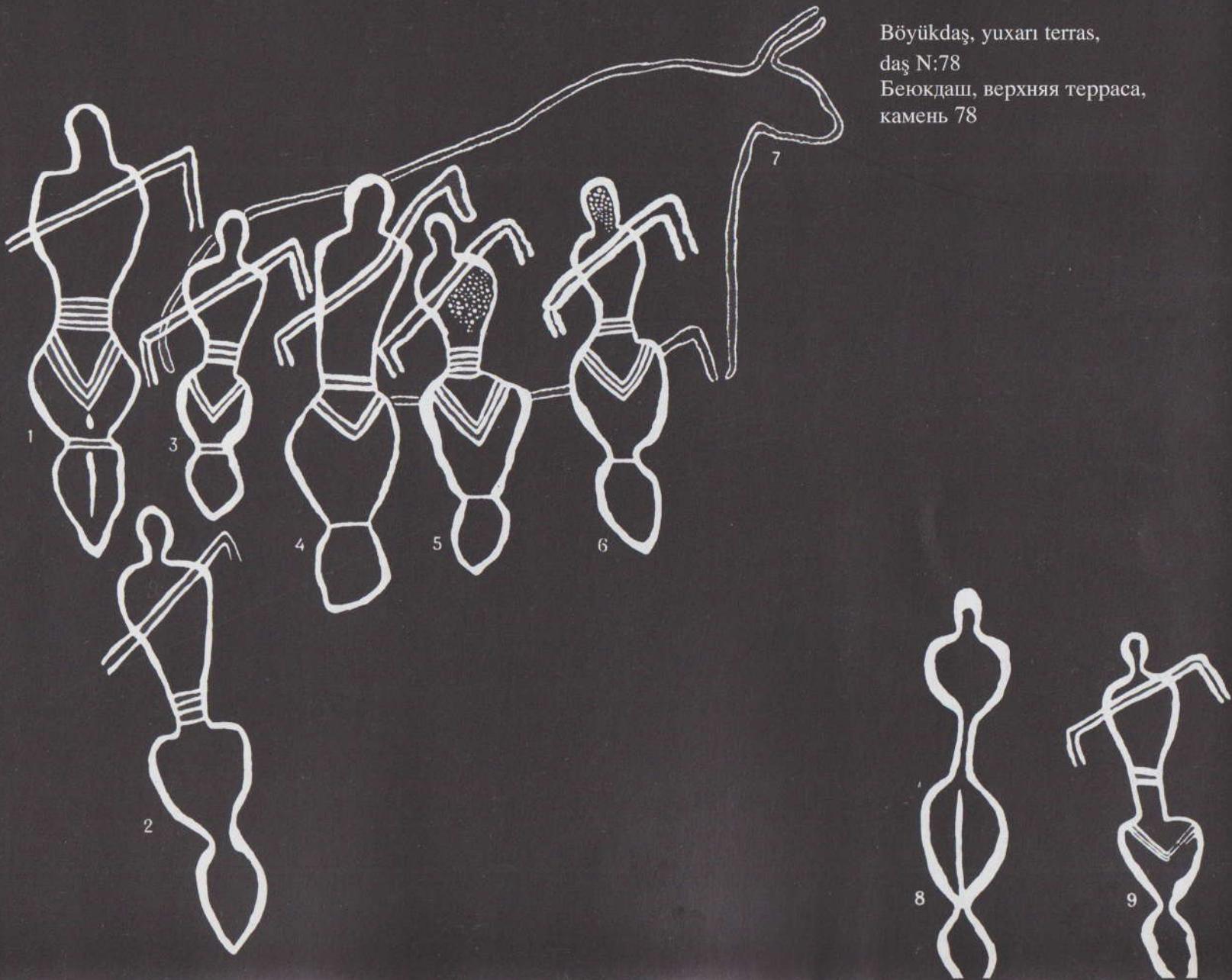
2

0 5 10 15 20 25 cm

Büyükdash, yuxarı terras,
daş N:66
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 66

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:78

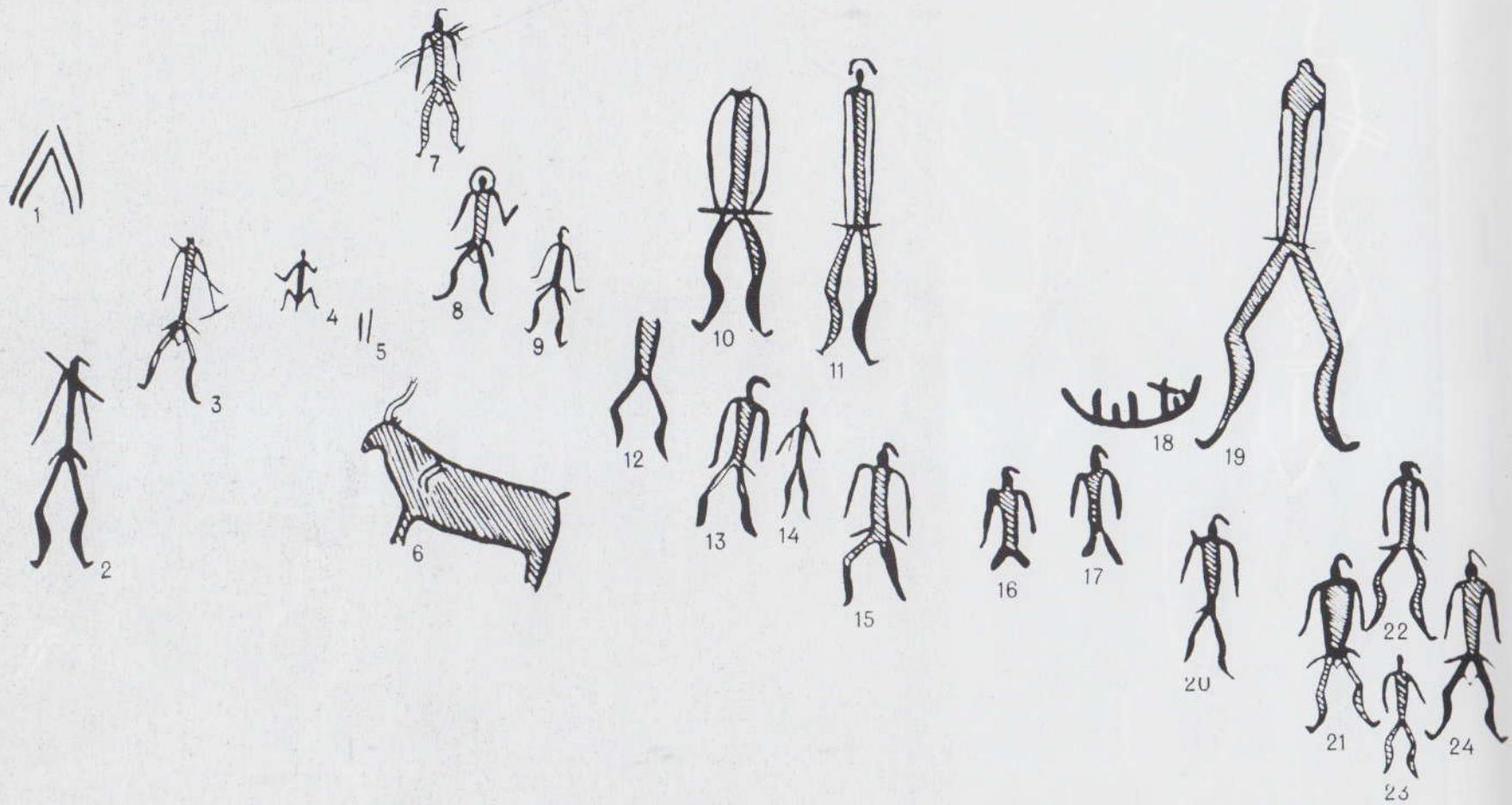
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 78

Böyükdaş, yuxarı terras,

daş N:81

Беюкдаш, верхняя терраса,

камень 81

10 0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:85
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 85

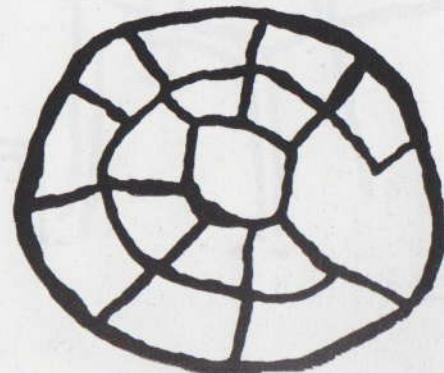
10 0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:86
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 86

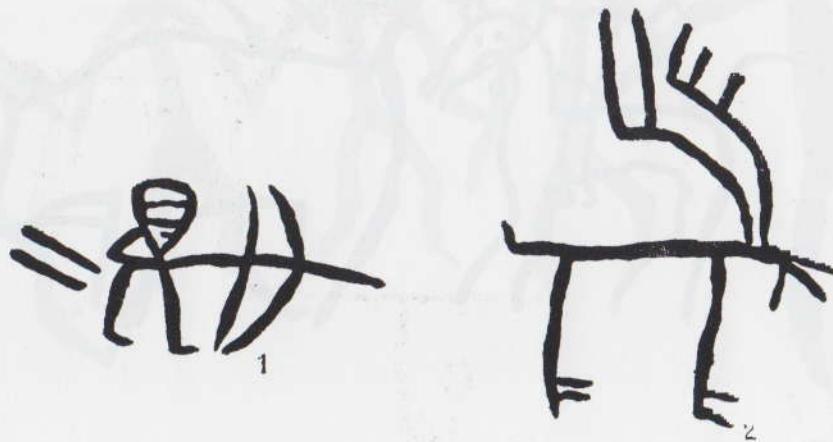

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:90
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 90

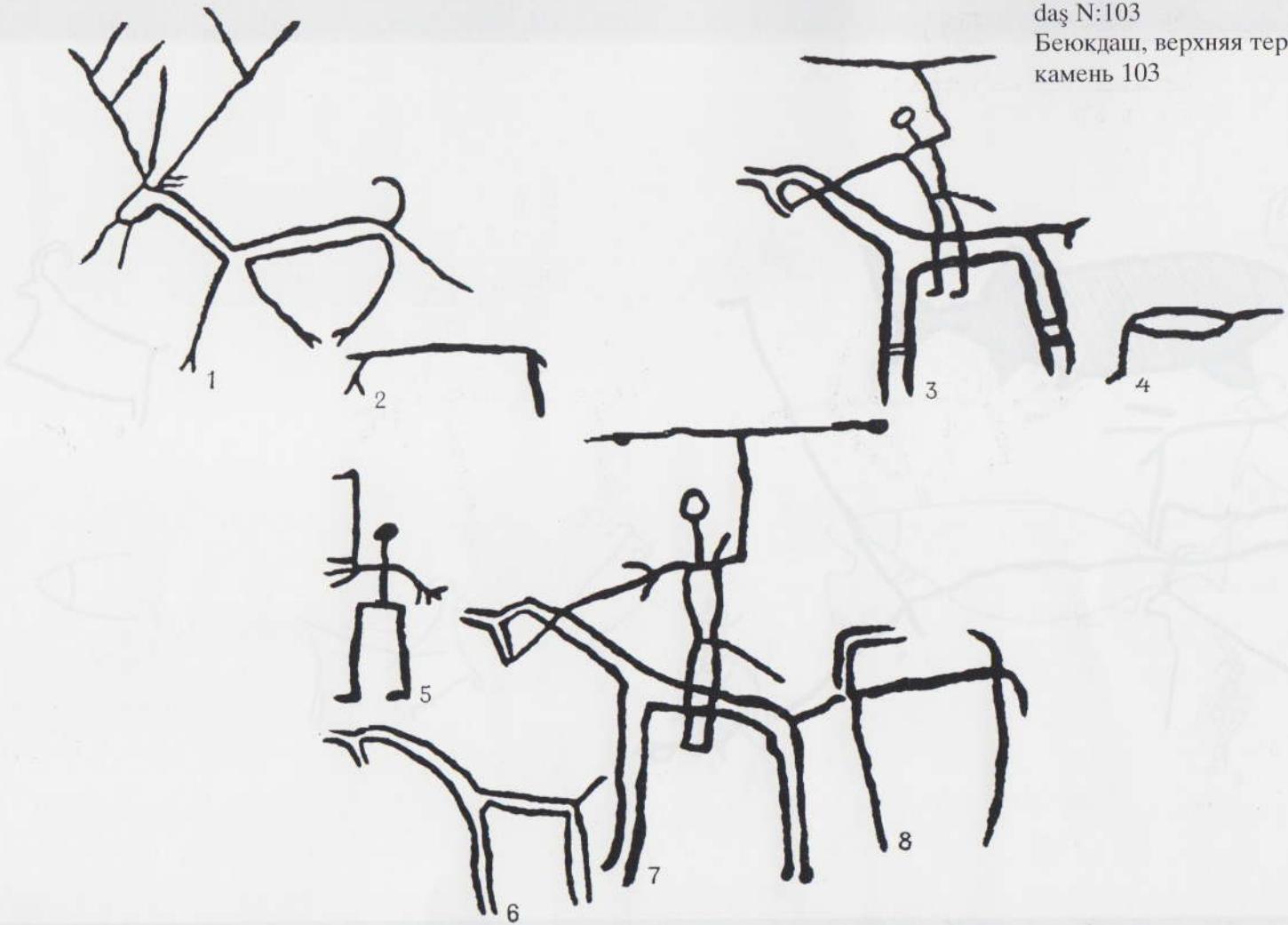

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:99
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 99

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:101
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 101

10 0 10 20 30 40 50 CM

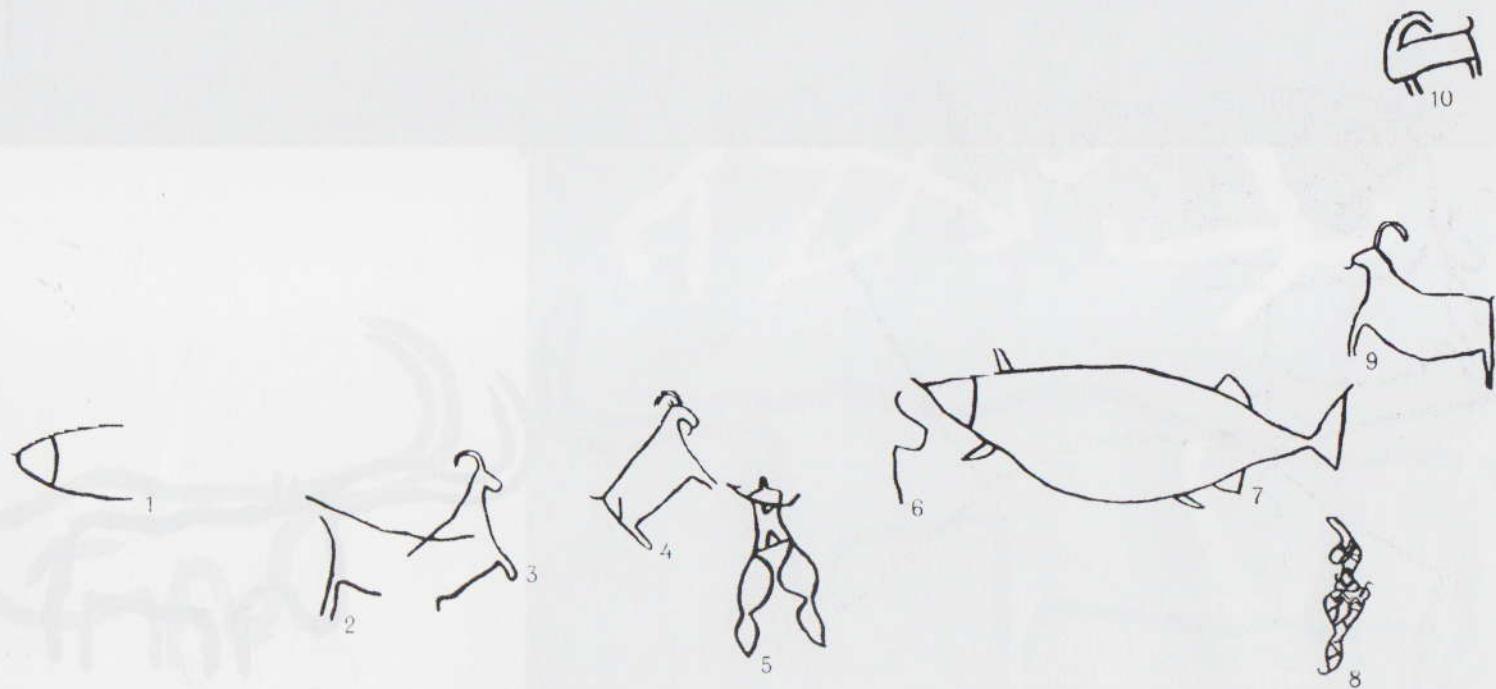

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:103
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 103

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:104
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 104

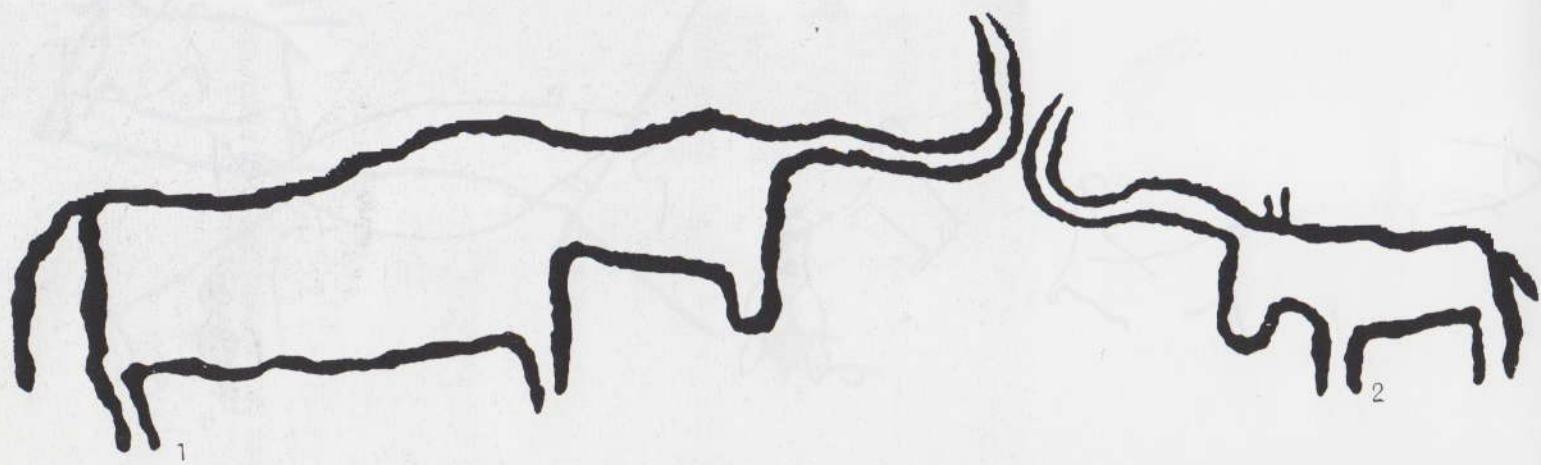

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:105
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 105

20 0 20 40 60 80 100 cm

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:112
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 112

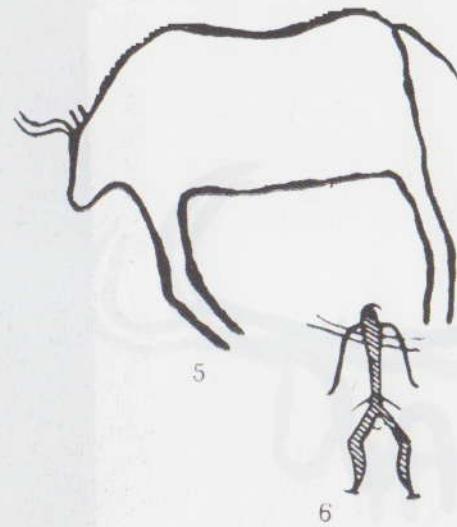
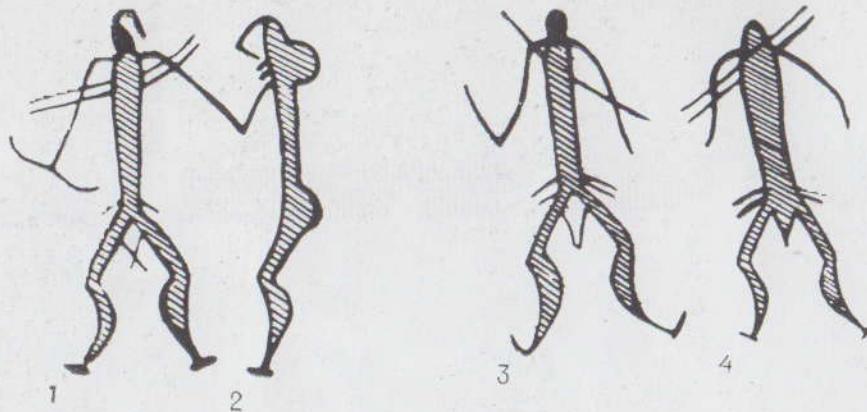

5 0 5 10 15 20 25 CM

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:118
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 118

3 0 3 6 9 12 15 CM

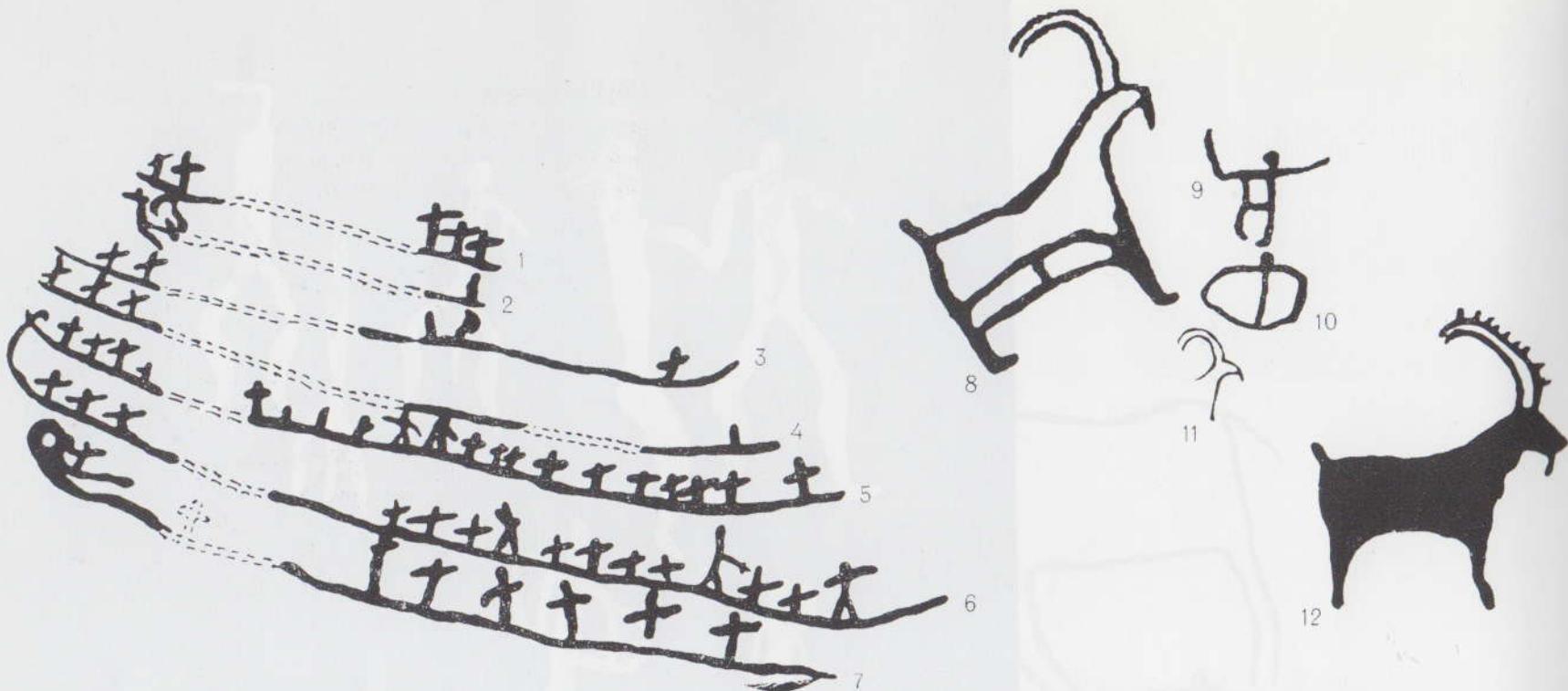

Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:128
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 128

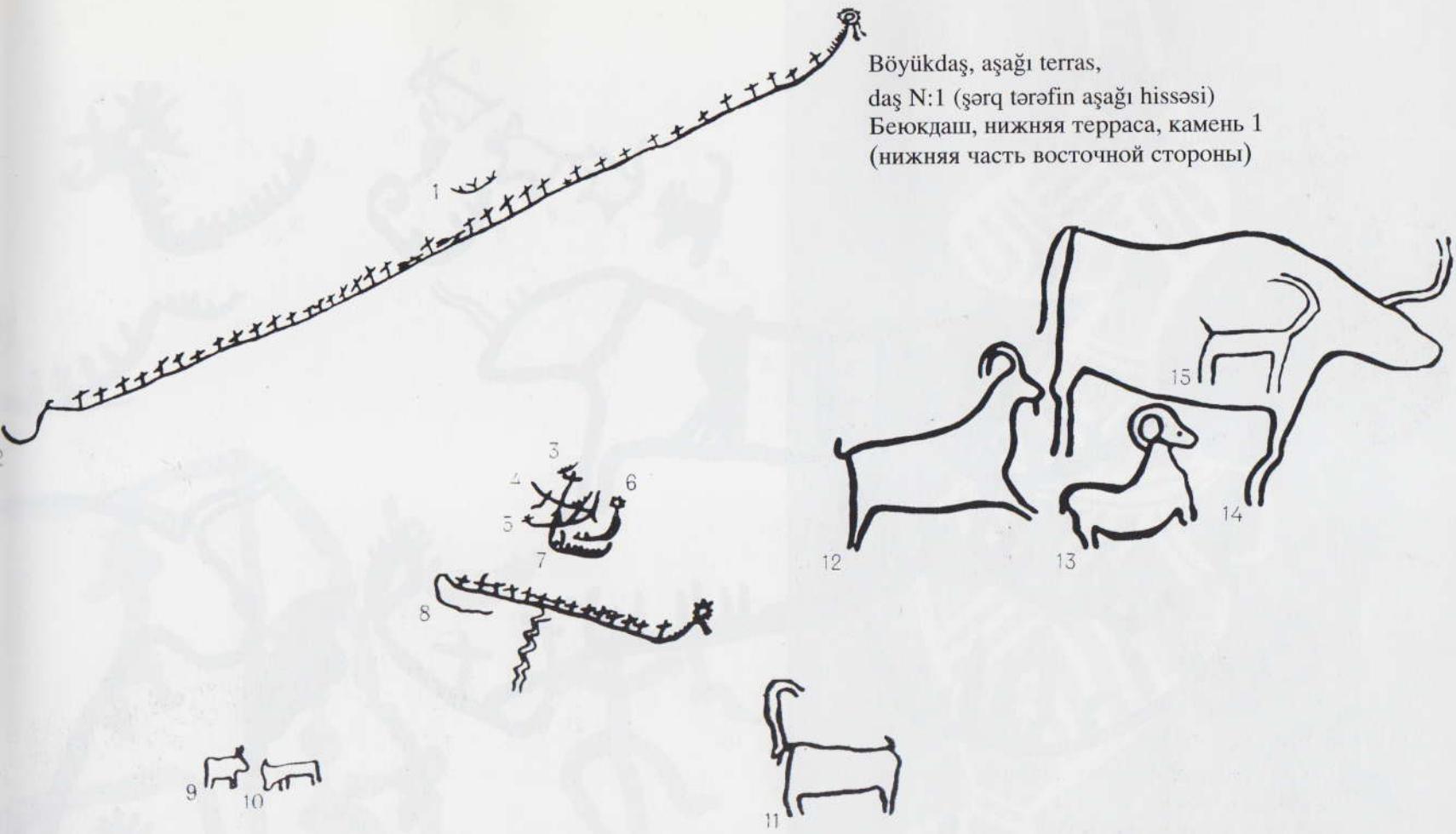
Böyükdaş, yuxarı terras,
daş N:126
Беюкдаш, верхняя терраса,
камень 126

5 0 5 10 15 20 25 cm

Büyükdاش, aşağı terras,
daş N:1 (şərq tərəfin yuxarı hissəsi)
Беюкдаш, нижняя терраса, камень 1
(верхняя часть восточной стороны)

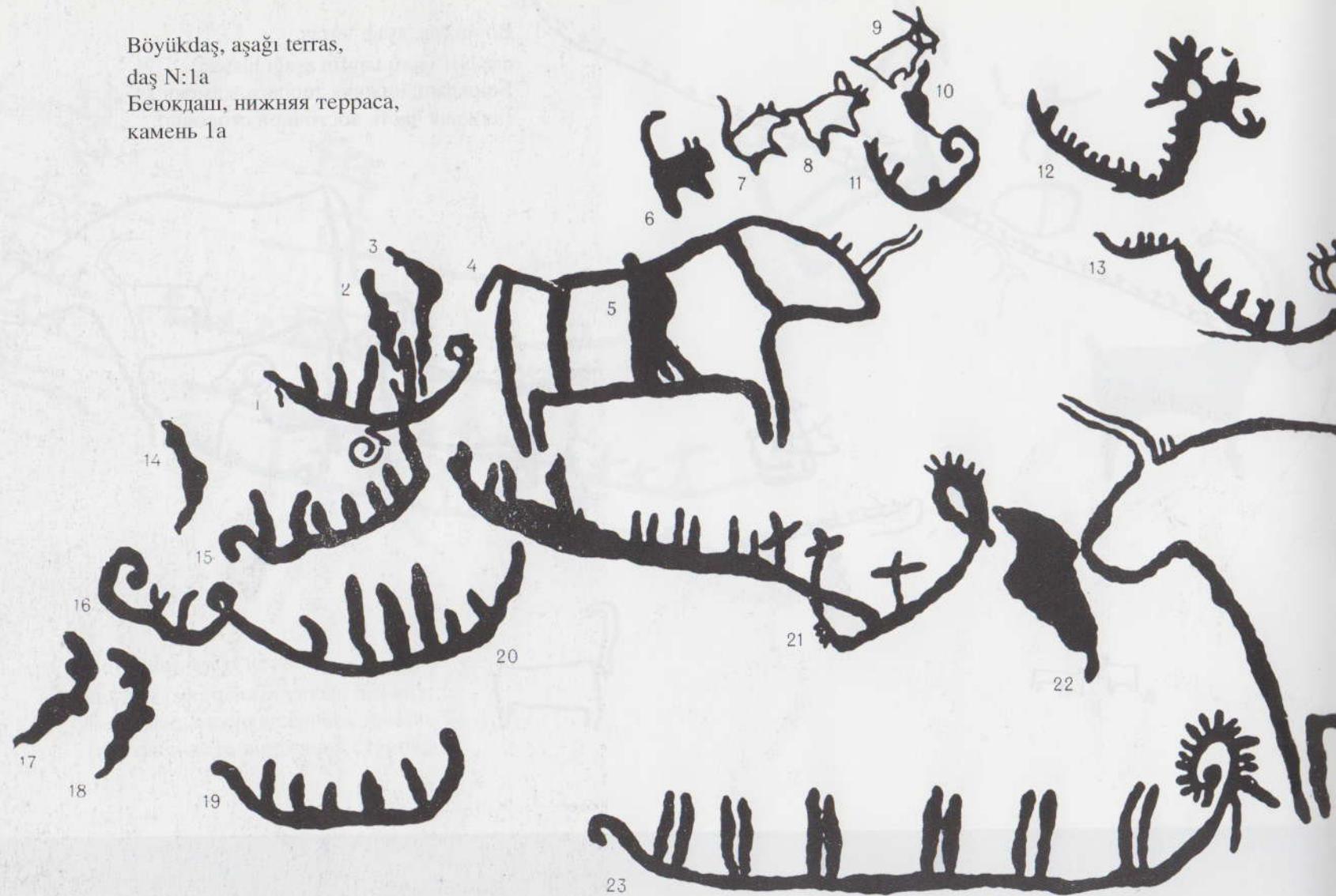
- 10 0 10 20 30 40 50 cm

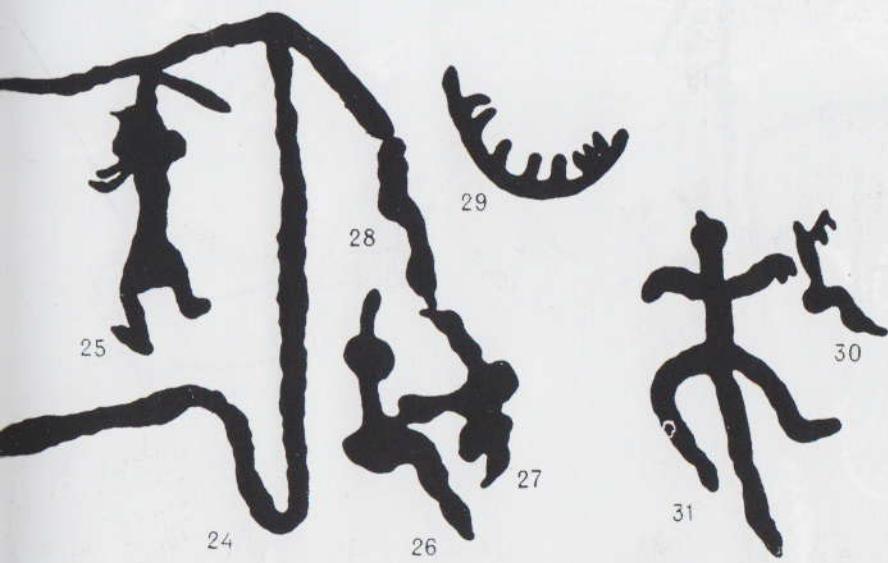
Büyükdəş, aşağı terras,
daş N:1 (şərqi tərəfin aşağı hissəsi)
Беюкдаш, нижняя терраса, камень 1
(нижняя часть восточной стороны)

15 0 15 30 45 60 75 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:1a
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 1а

0 5 10 15 20 25 cm

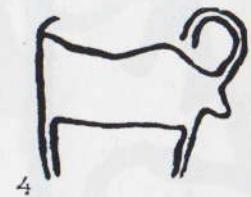
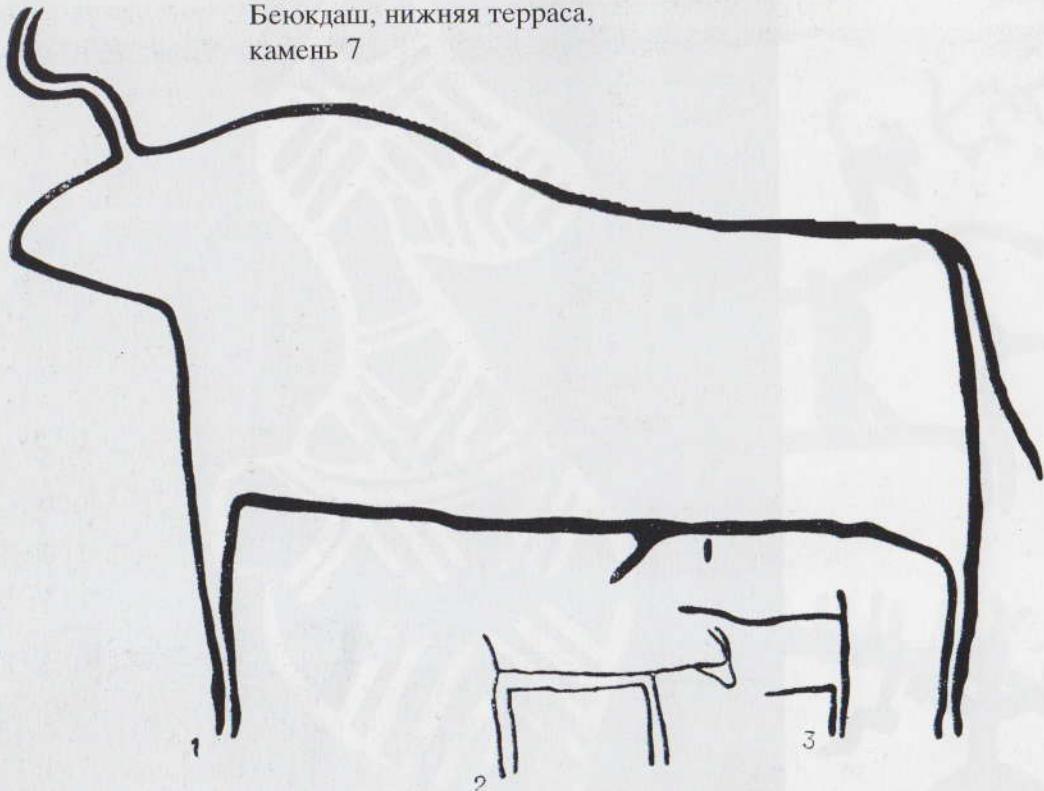
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:2
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 2

Böyükdaş, aşağı terras,

daş N:7

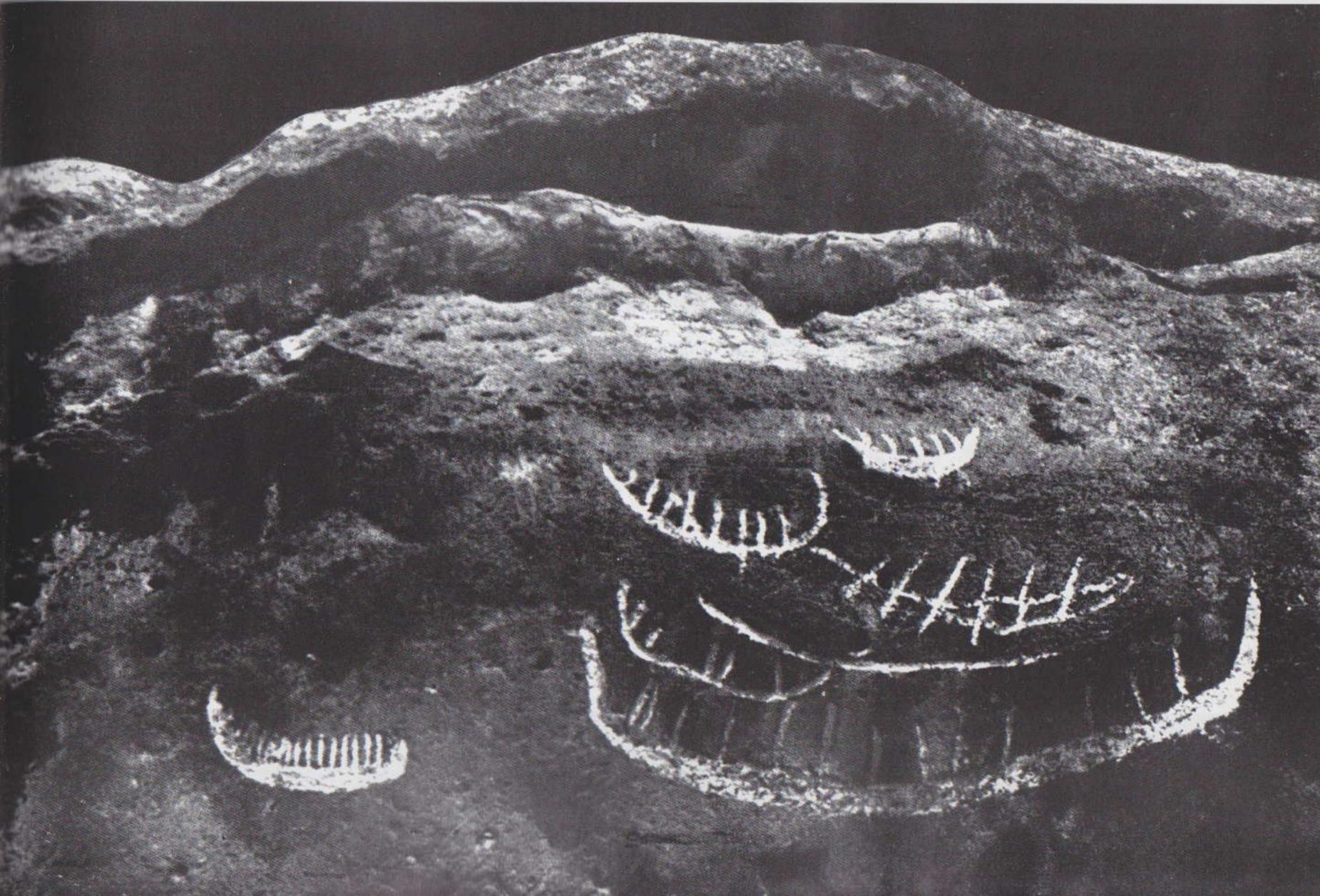
Беюкдаш, нижняя терраса,

камень 7

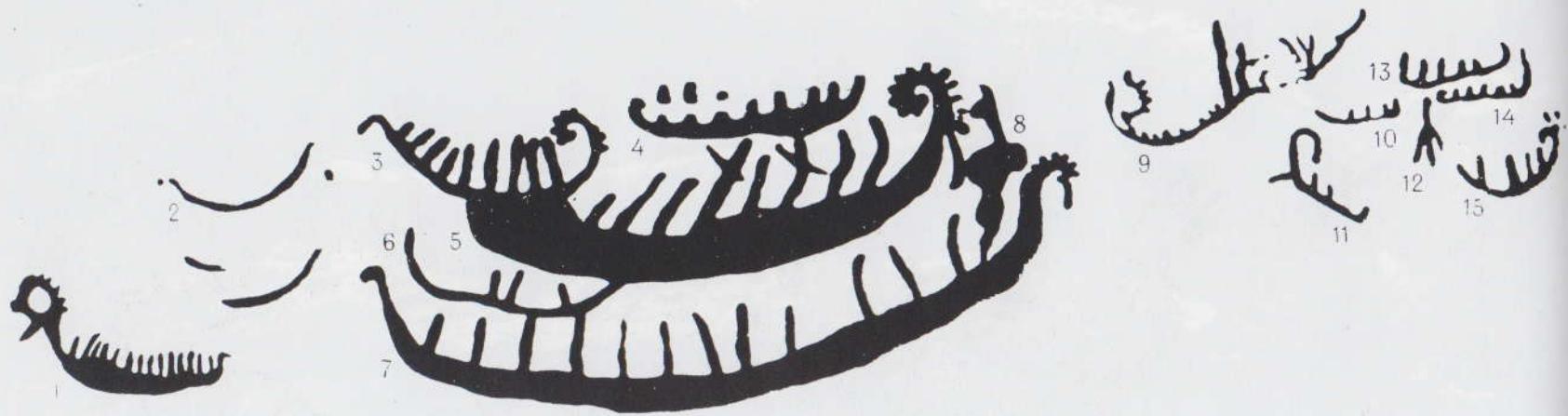

12 0 12 24 36 48 60 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:8
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 8

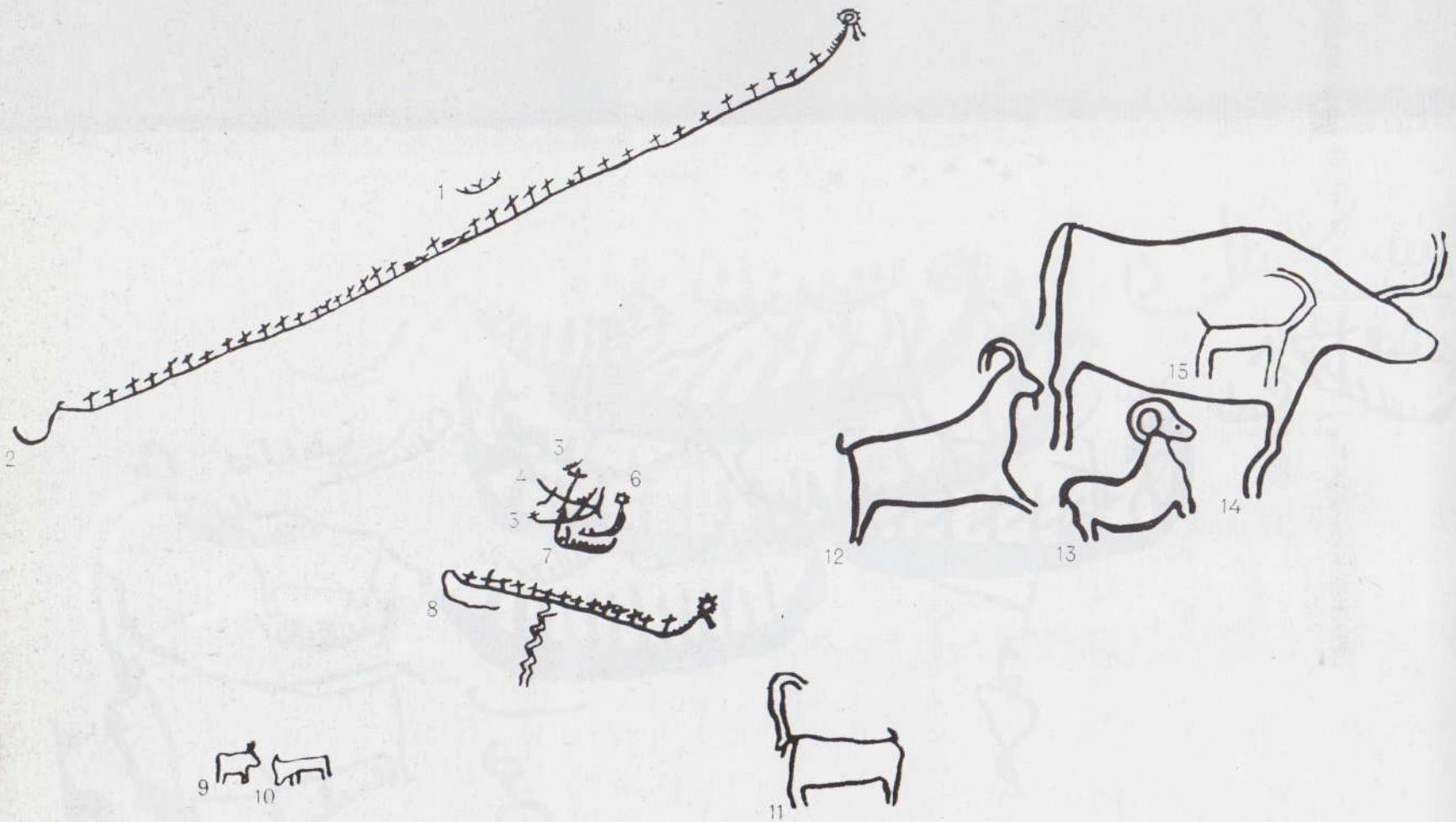

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:8
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 8

12 0 12 24 36 48 60 cm

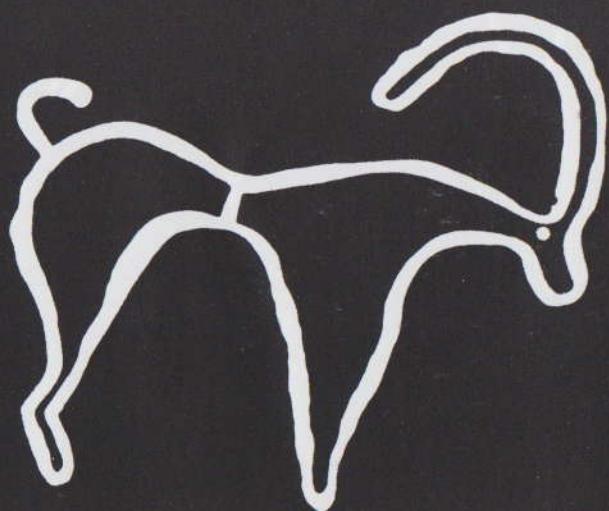

Büyükdash, aşağı terras,
daş N:9
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 9

15 0 15 30 45 60 75cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:10
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 10

10 0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:13
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 13

8 0 8 16 24 32 40 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:15
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 15

0 12 24 36 48 60 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:16
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 16

IMP DOMITIAN
CAESARE AVIC
GERMANIC
LIVIUS
MAXIMVS
LE C XII FVL

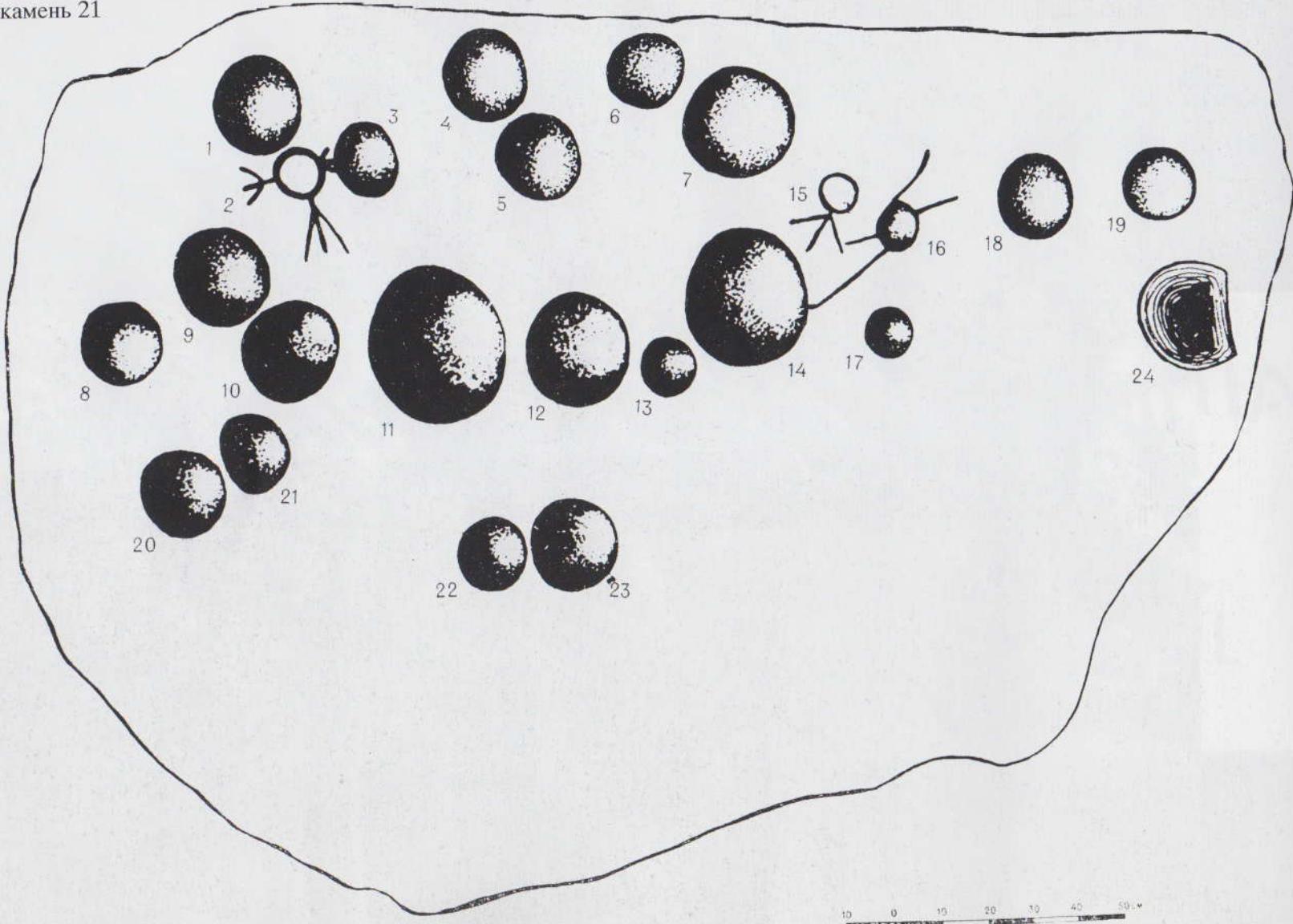

Böyükdaş, aşağı terras,

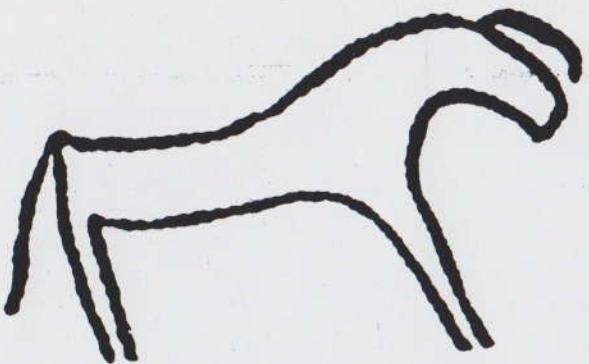
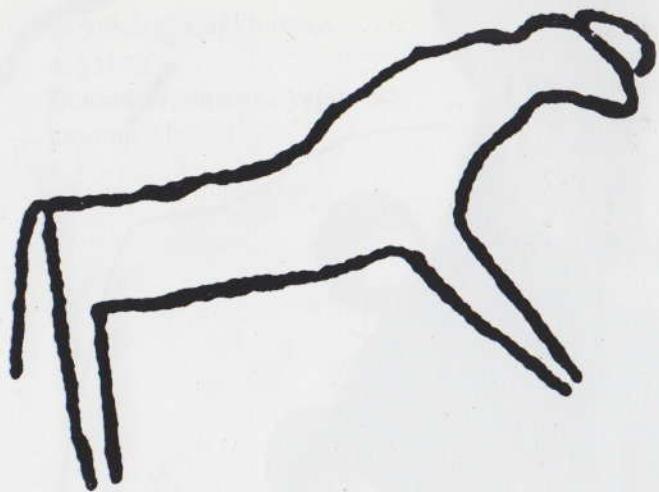
daş N:21

Беюкдаш, нижняя терраса,

камень 21

2 4 6 8 10 12 14 16 18 20 22 24 26 28 cm

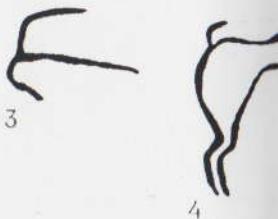
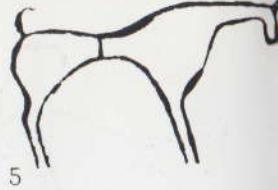
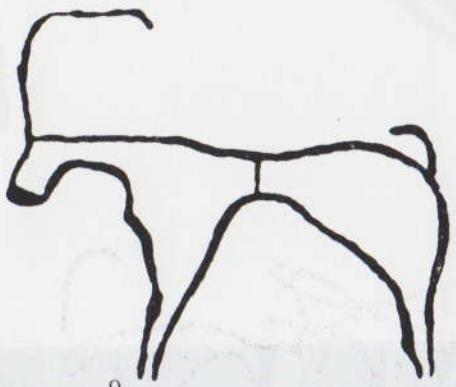
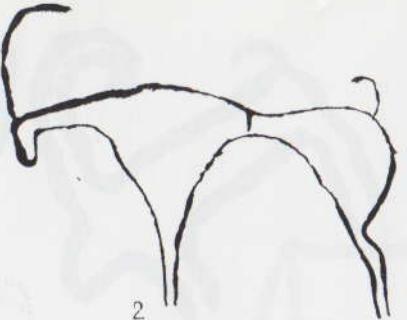
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:23
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 23

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:26
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 26

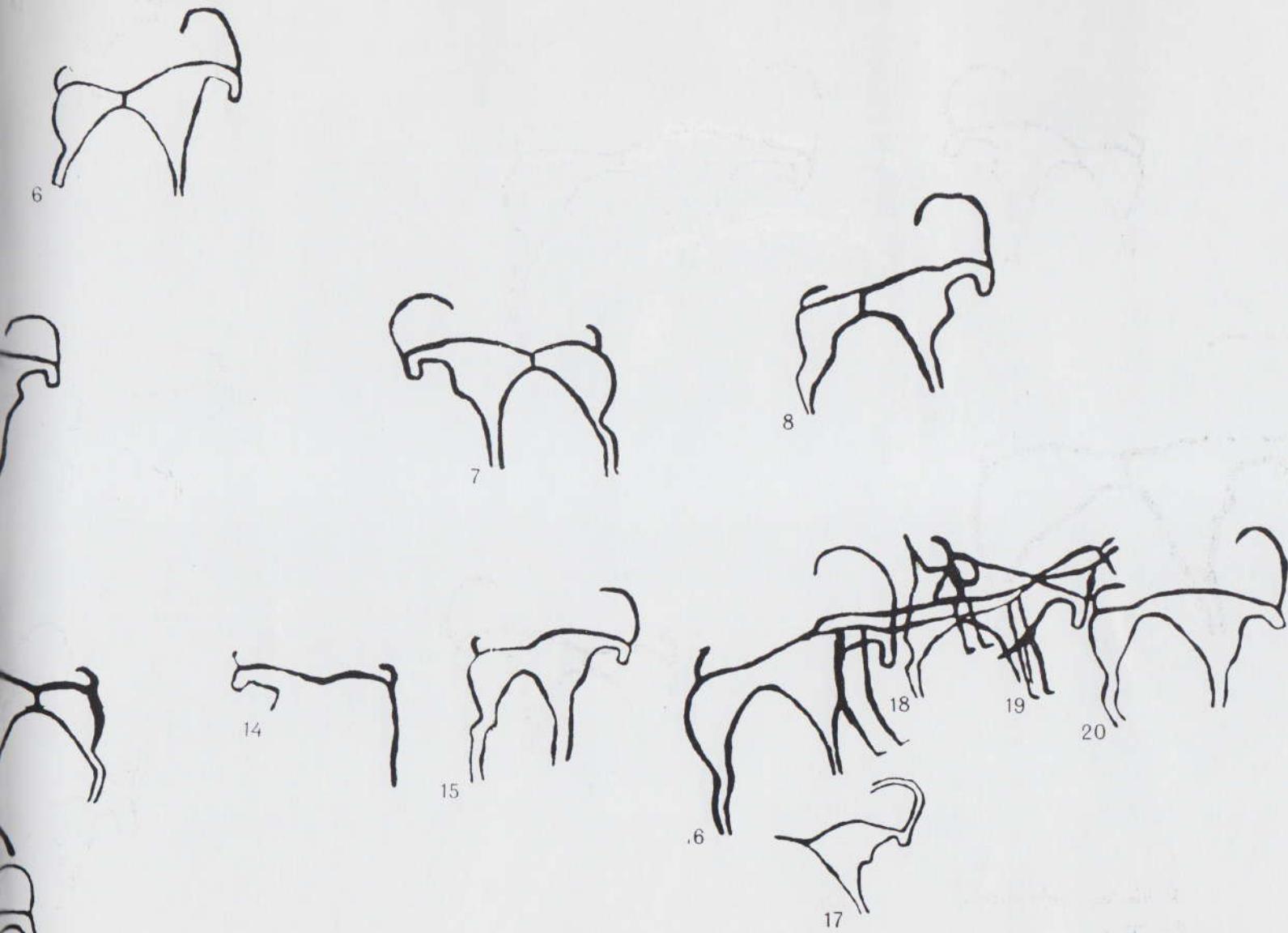
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:54
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 54

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:116
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 116

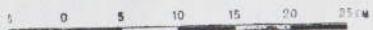
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:117
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 117

12 0 12 24 36 48 60 CM

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:125
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 125

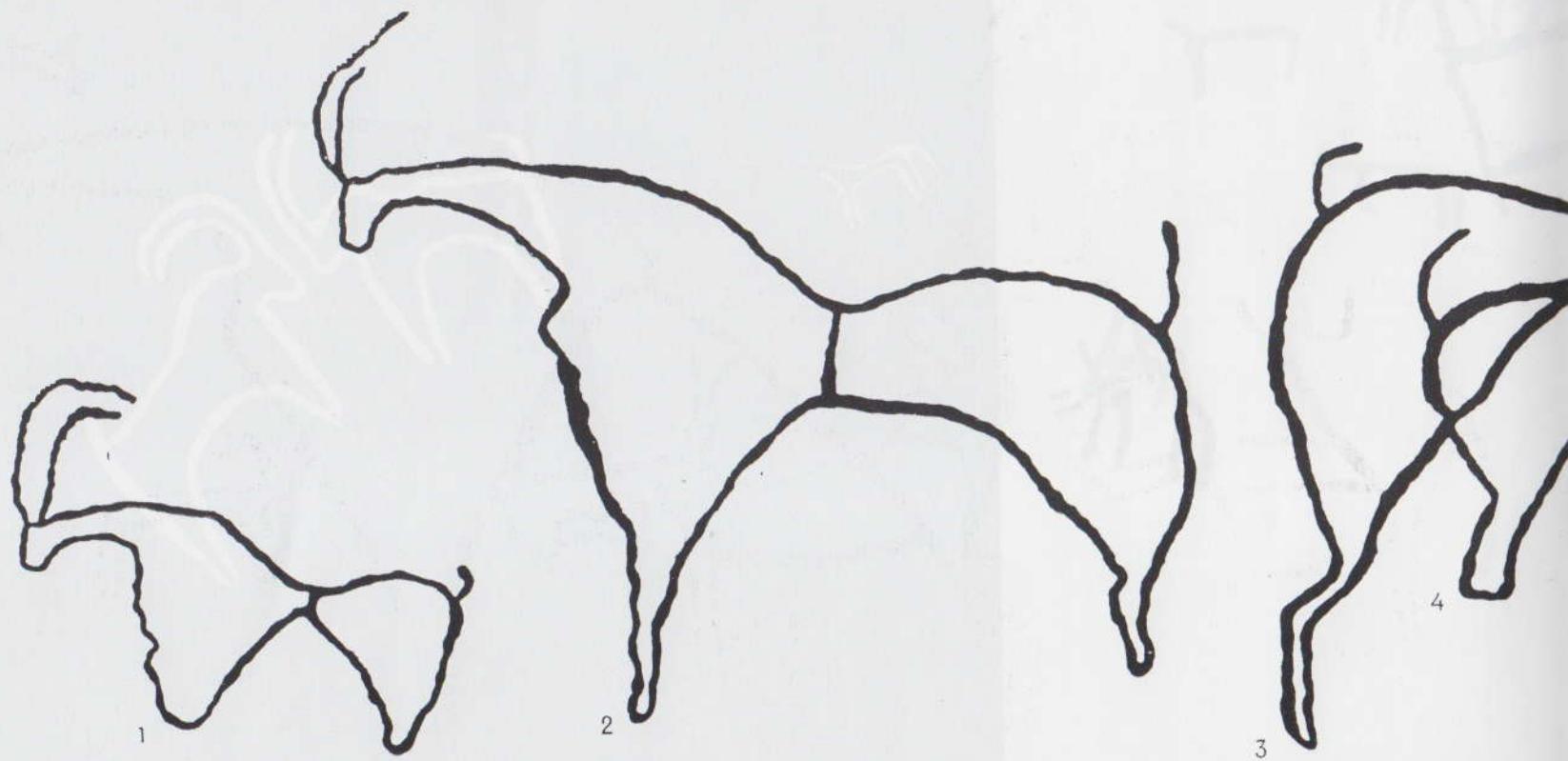

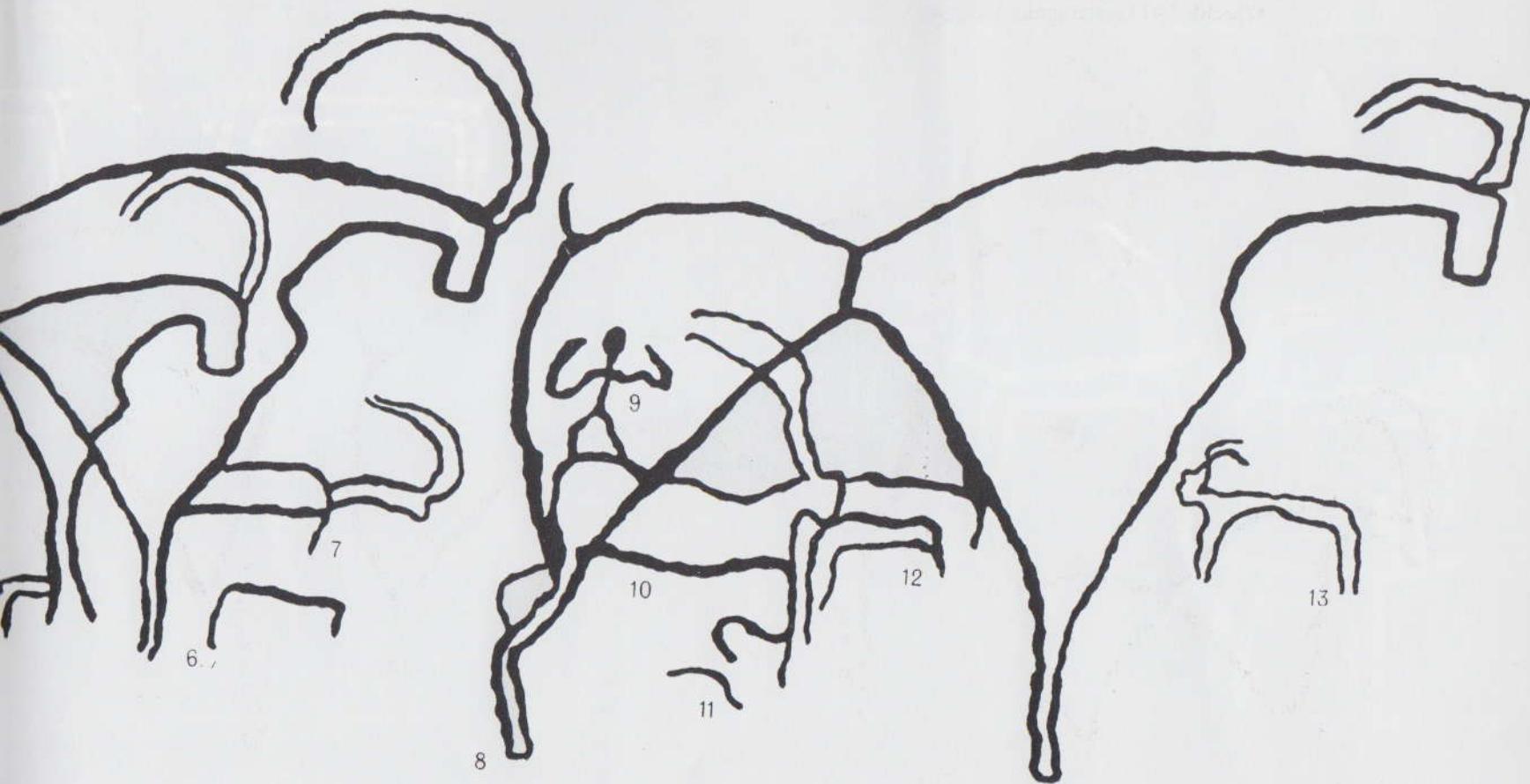
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:127
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 127

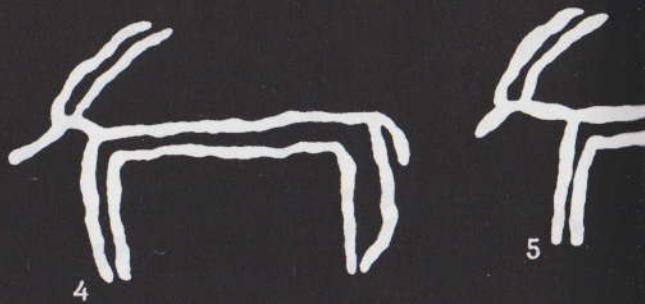
8 0 8 16 24 32 40 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:140 (şərq tərəfi)
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 140 (восточная сторона)

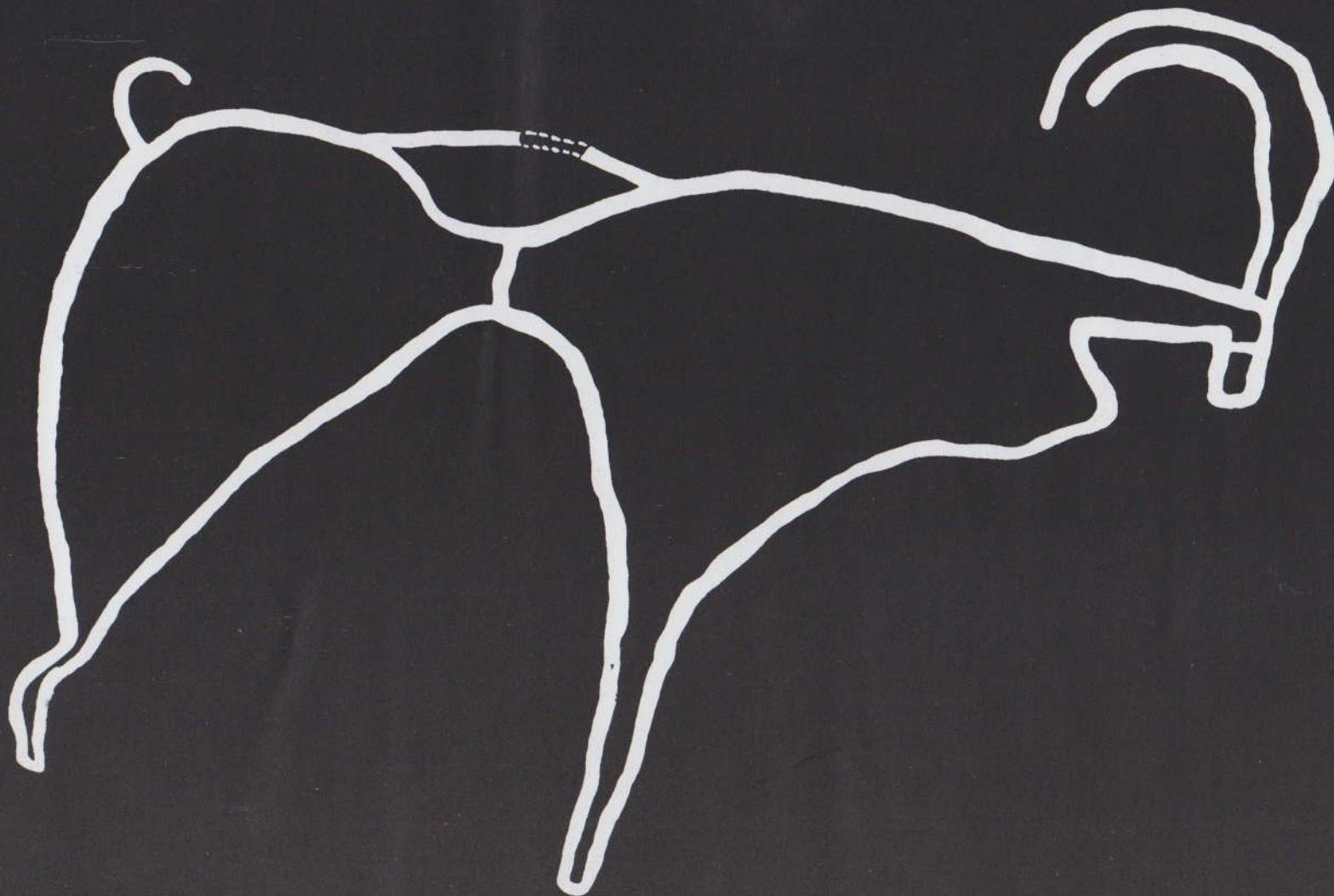

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:140 (qərb tərəfi)
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 140 (западная сторона)

10 0 10 20 30 40 50 cm

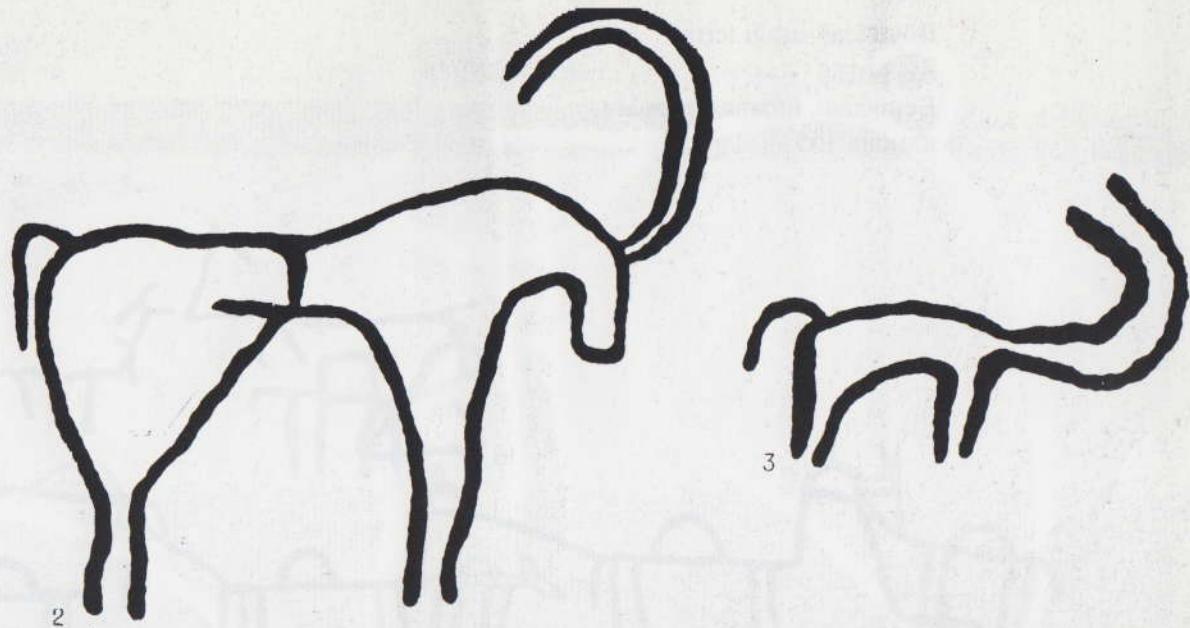

Böyükdaş, aşağı terrası,
daş N:145
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 145

10 0 10 20 30 40 50 CM

1

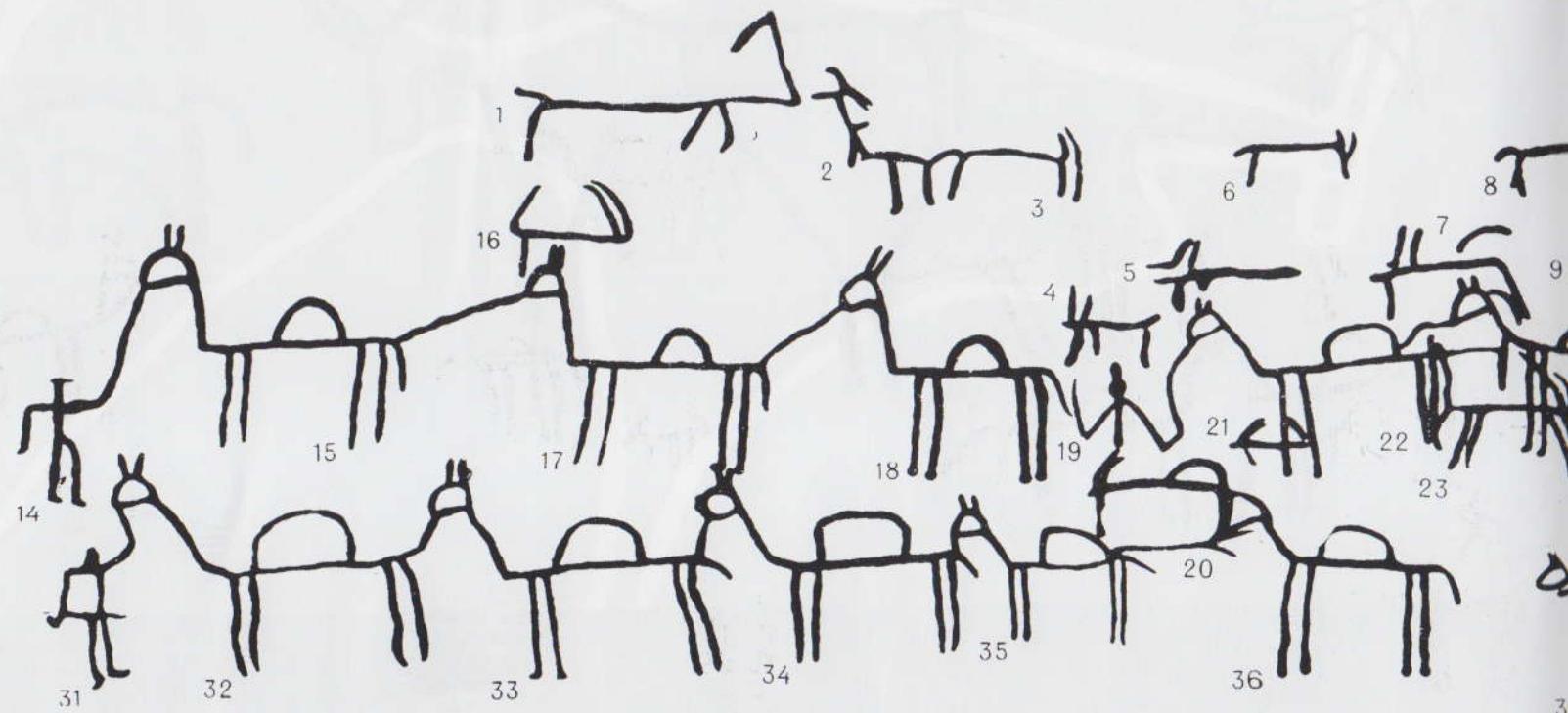
3

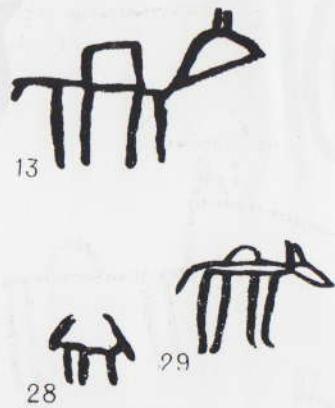
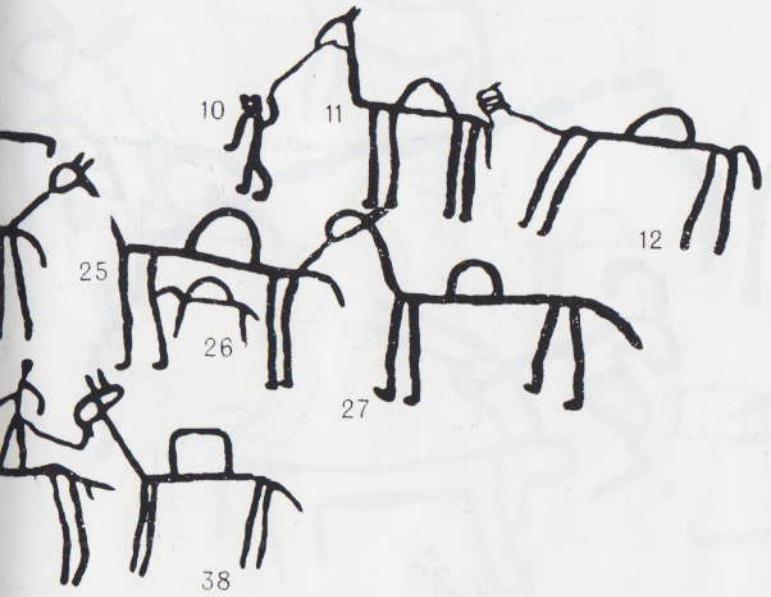

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:151
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 151

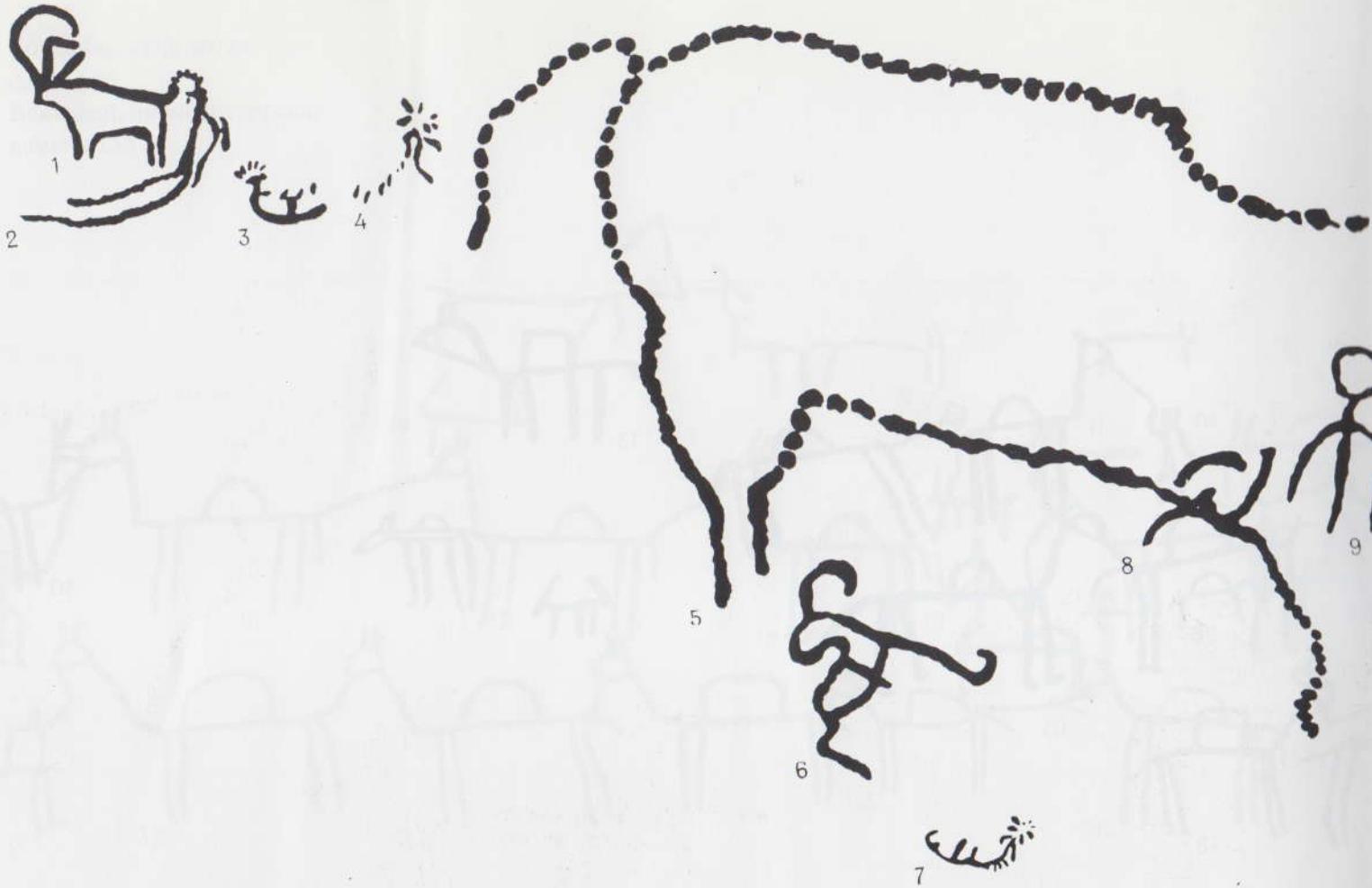

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:155
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 155

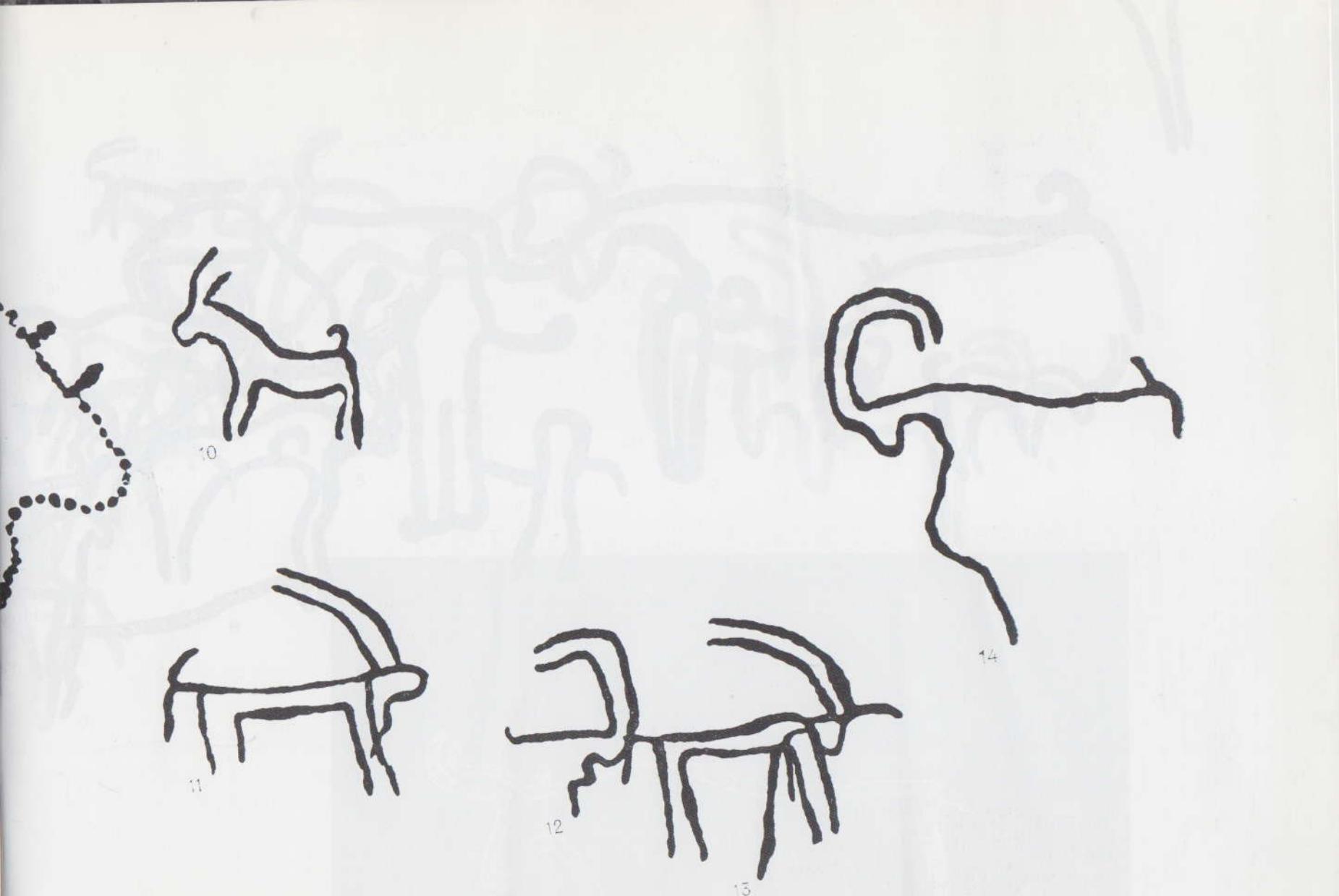

10 0 10 20 30 40 50 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:159
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 159

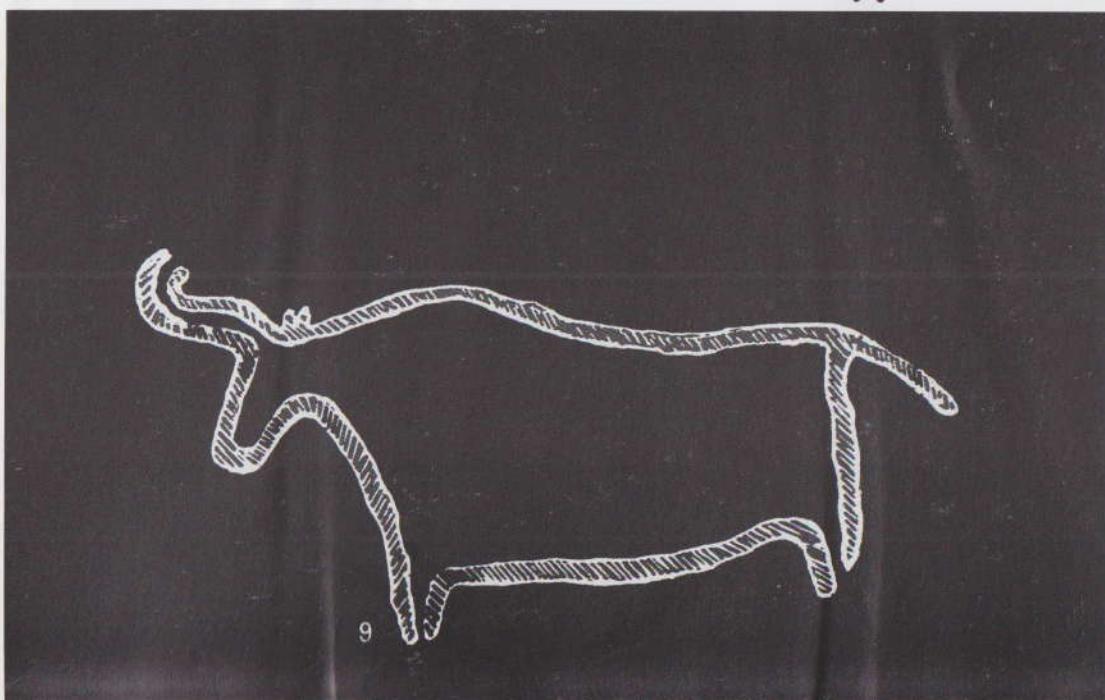
10 0 10 20 30 40 50 cm

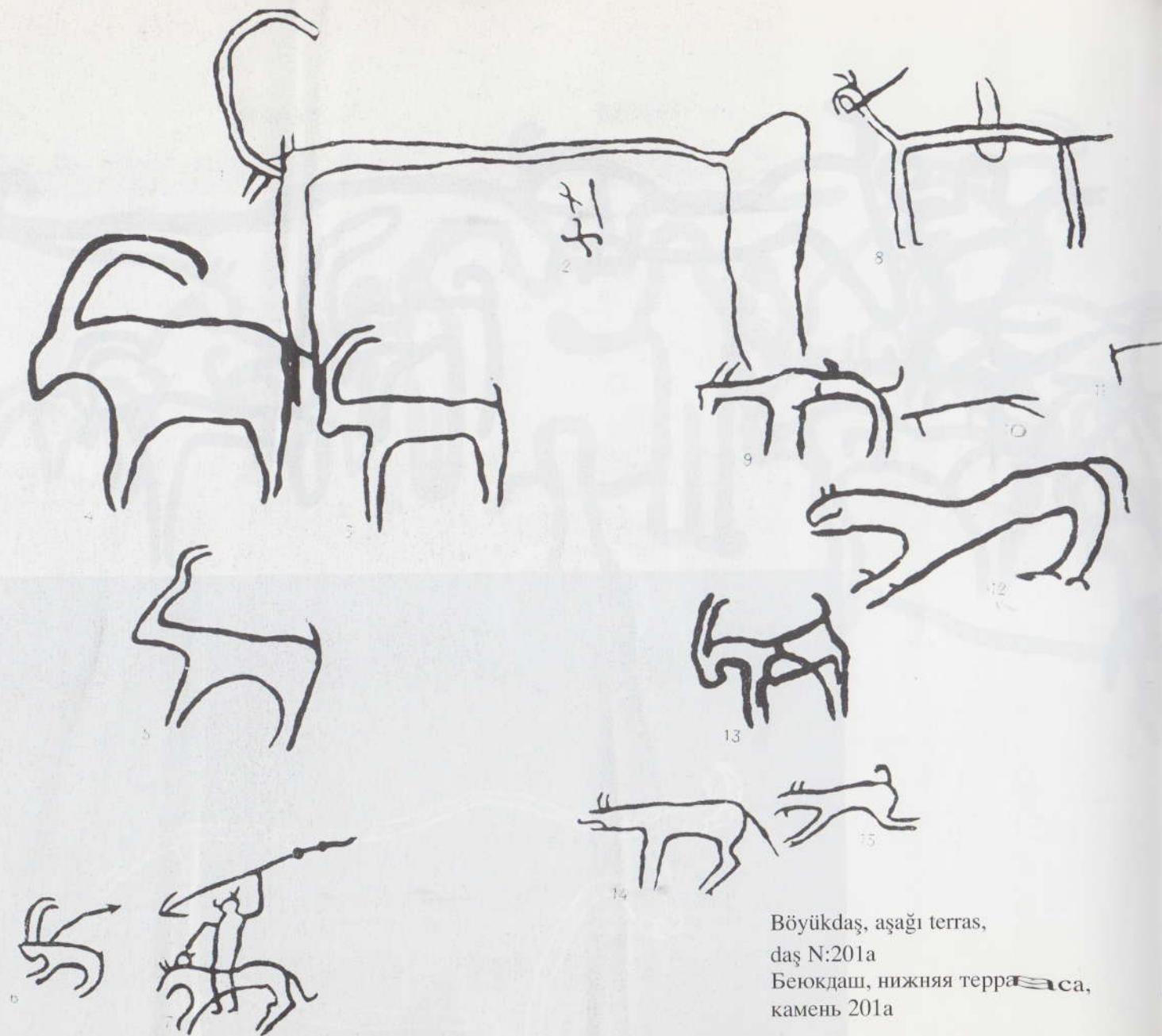

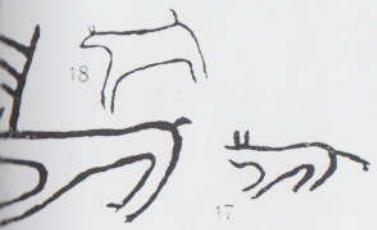
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:193
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 193

0 5 10 15 20 25 cm

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:201a
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 201а

19

2

1

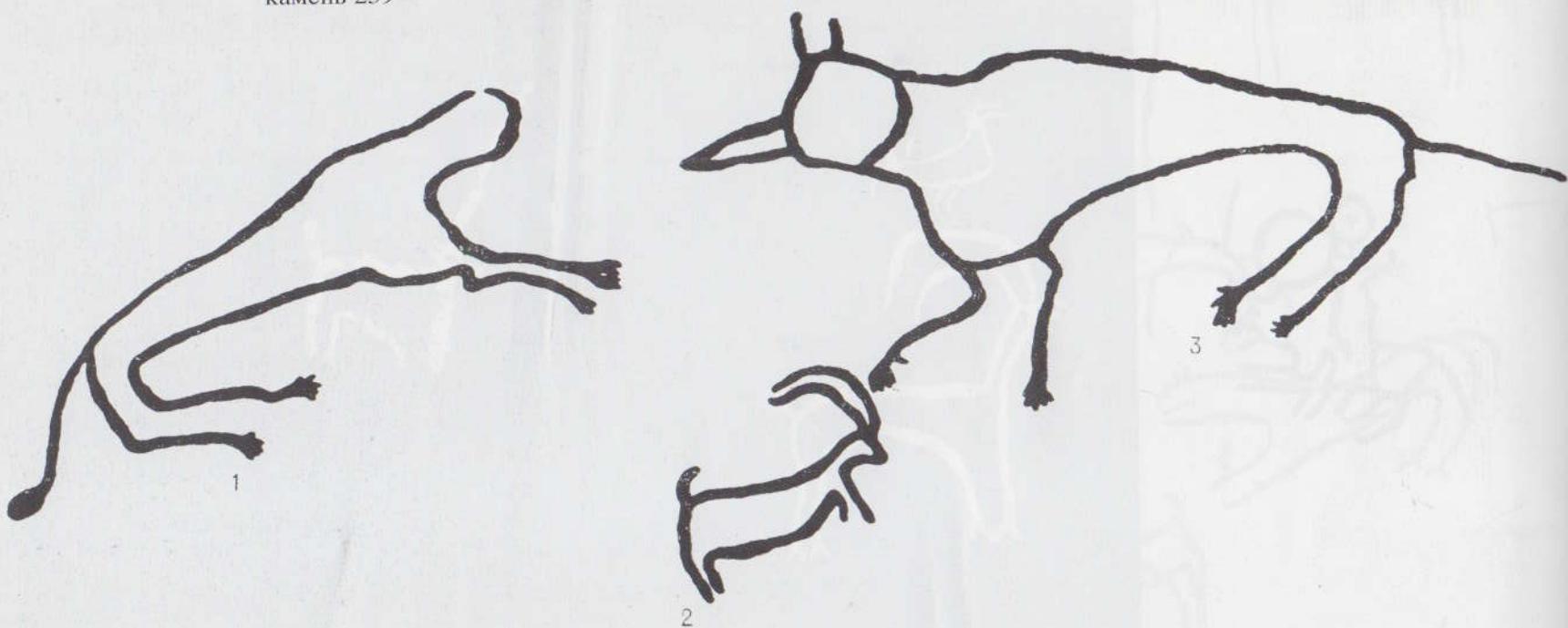

3

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:217
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 217

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:239
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 239

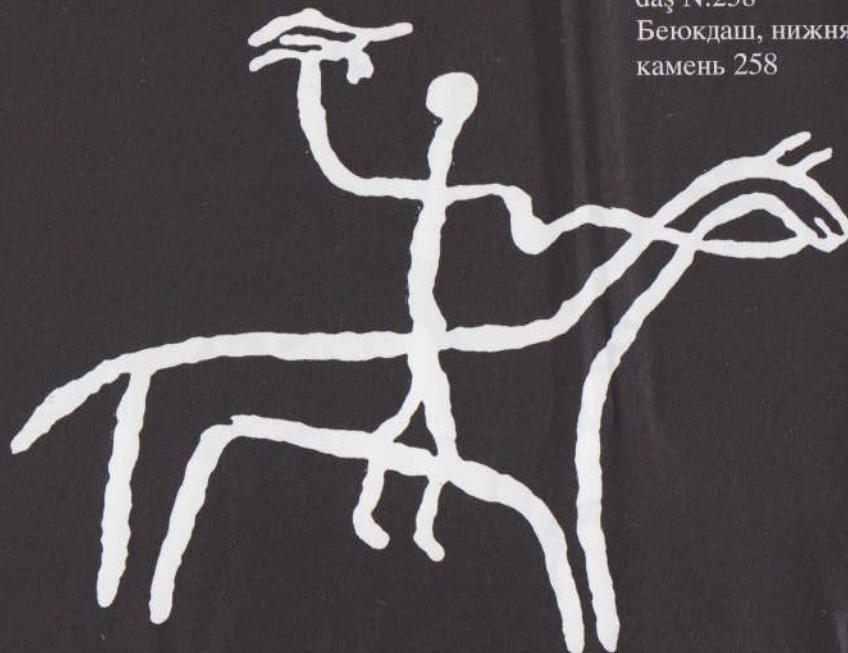

Böyükdaş, aşağı terras,

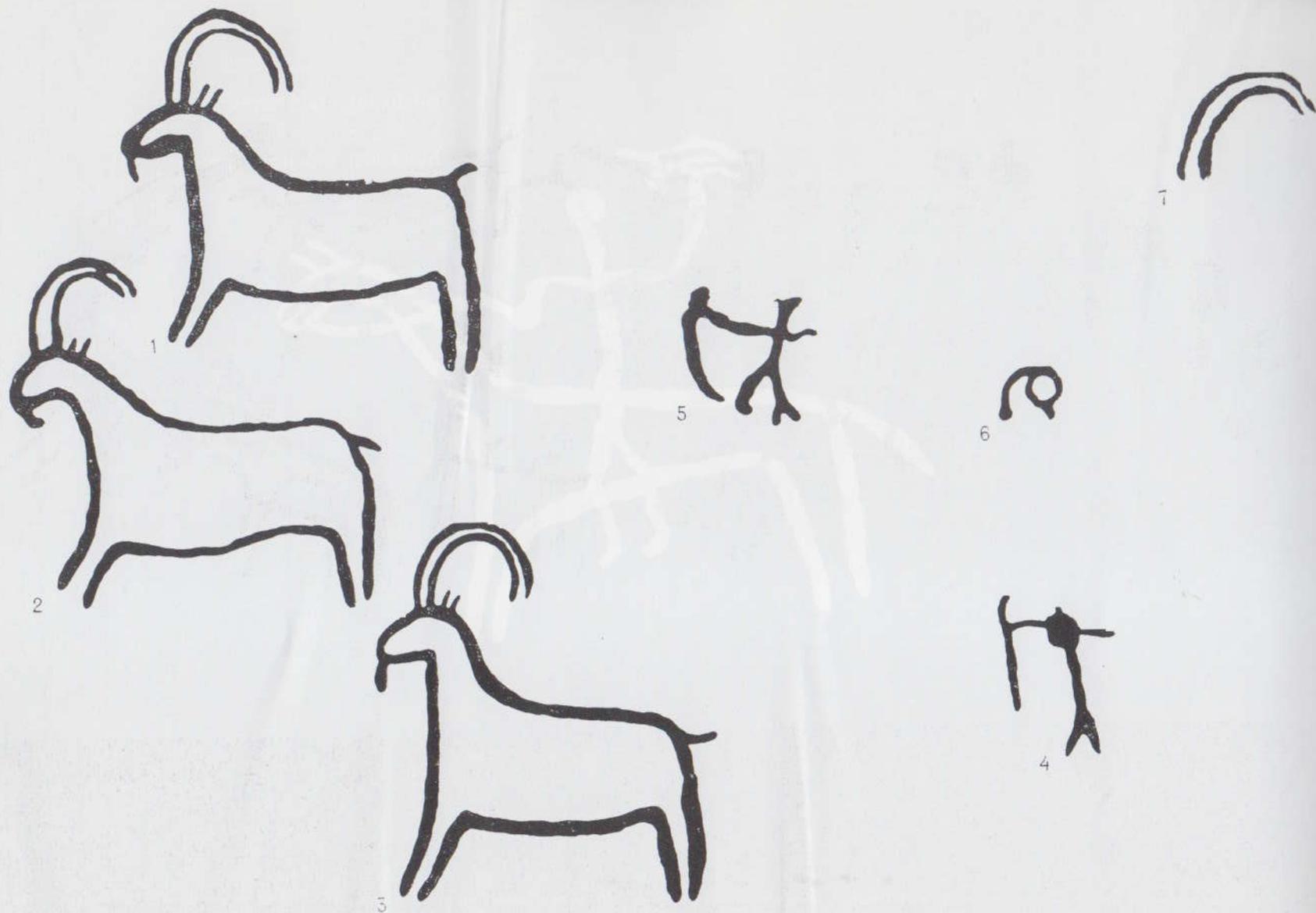
daş N:258

Беюкдаш, нижняя терраса,

камень 258

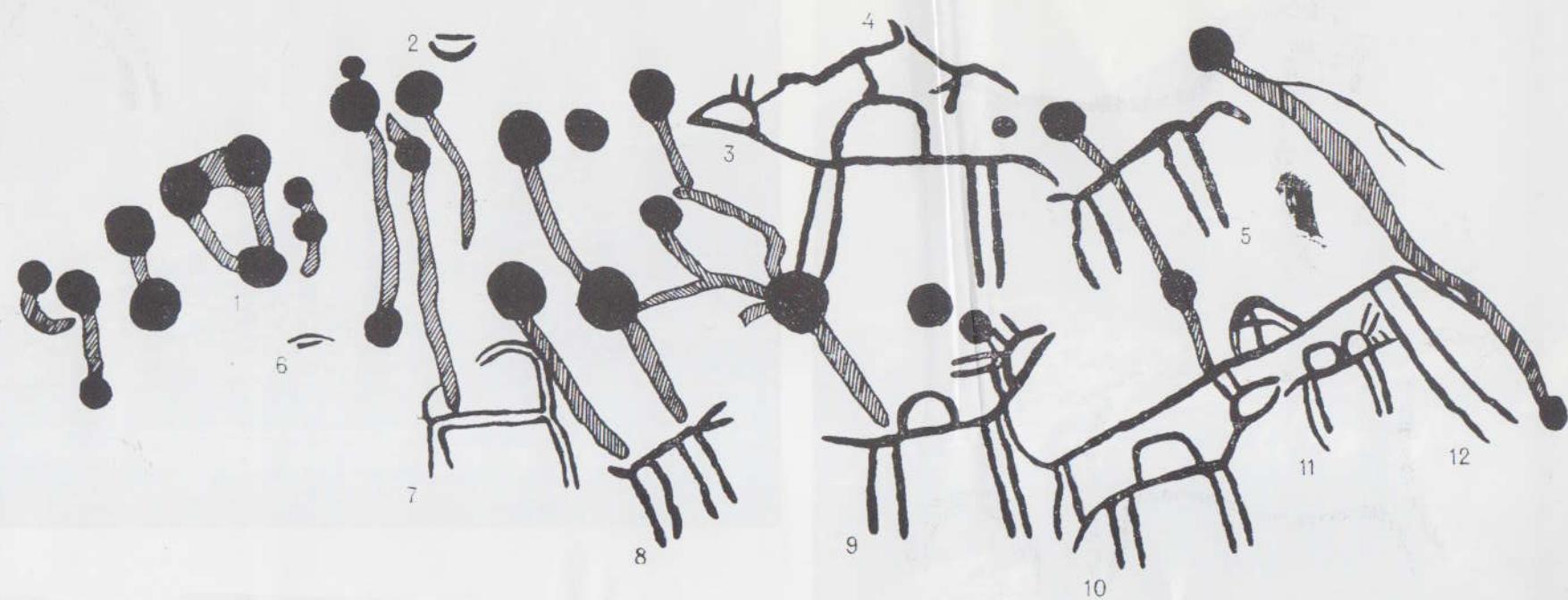

8 0 8 16 24 32 40 cm.

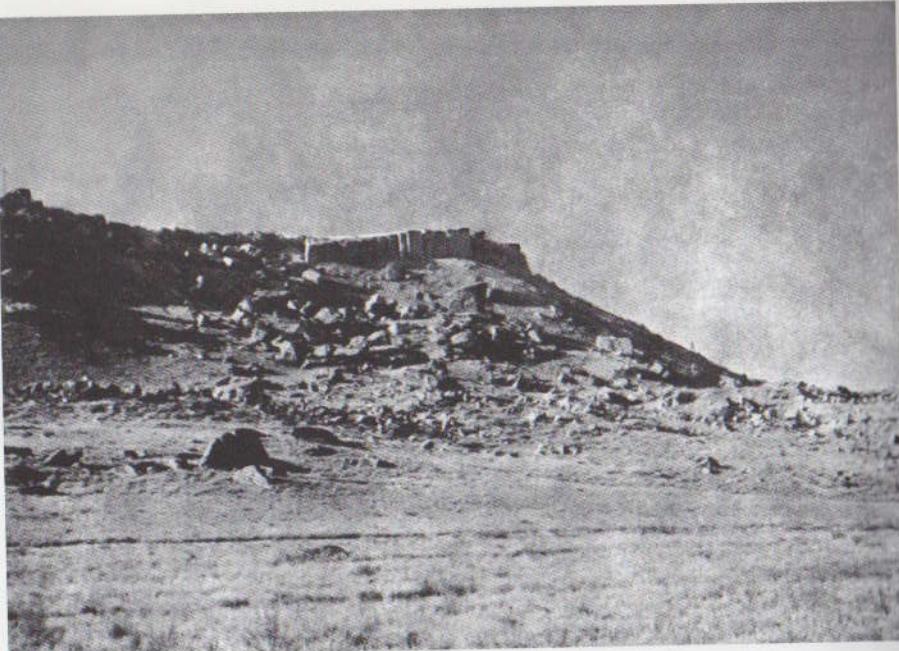
Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:263
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 263

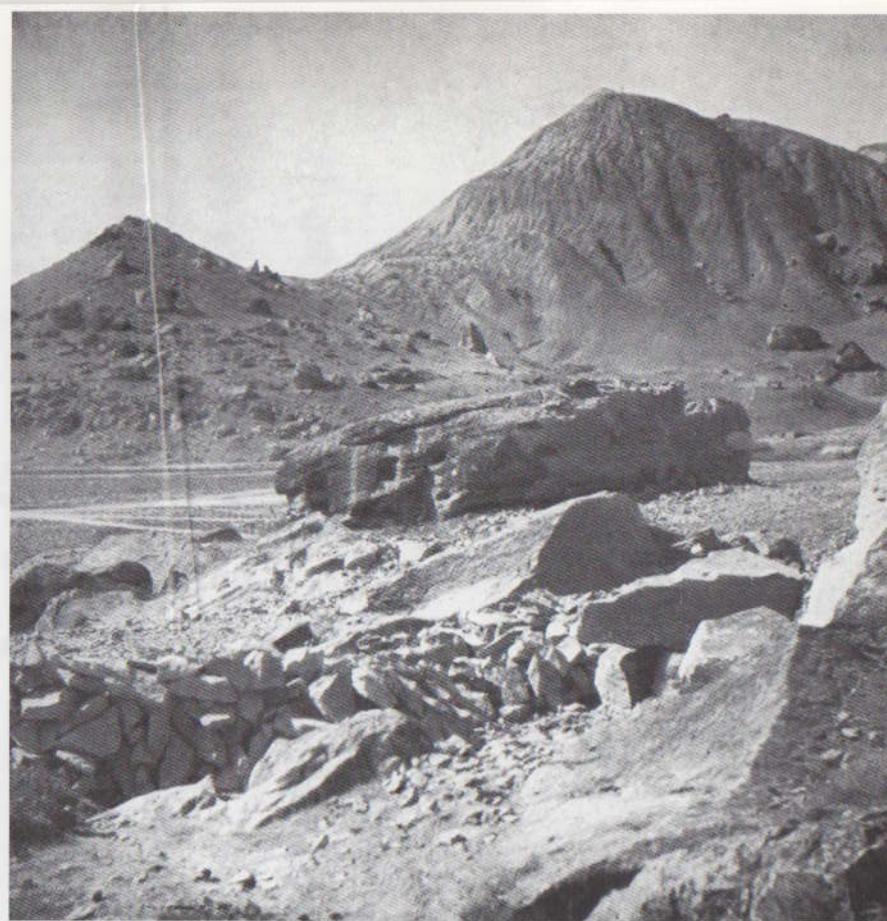
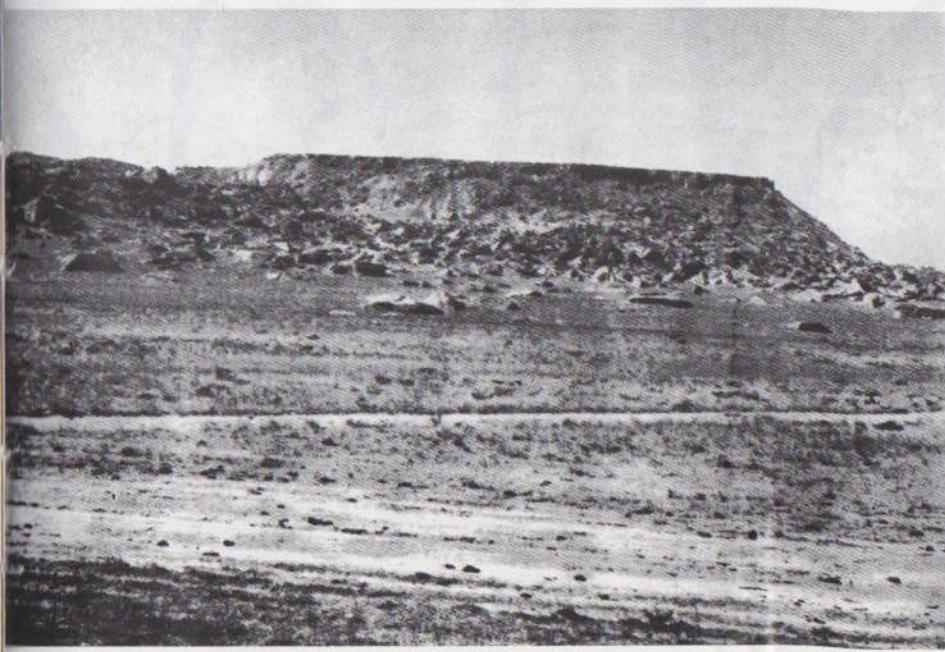
0 5 10 15 20 25 cm

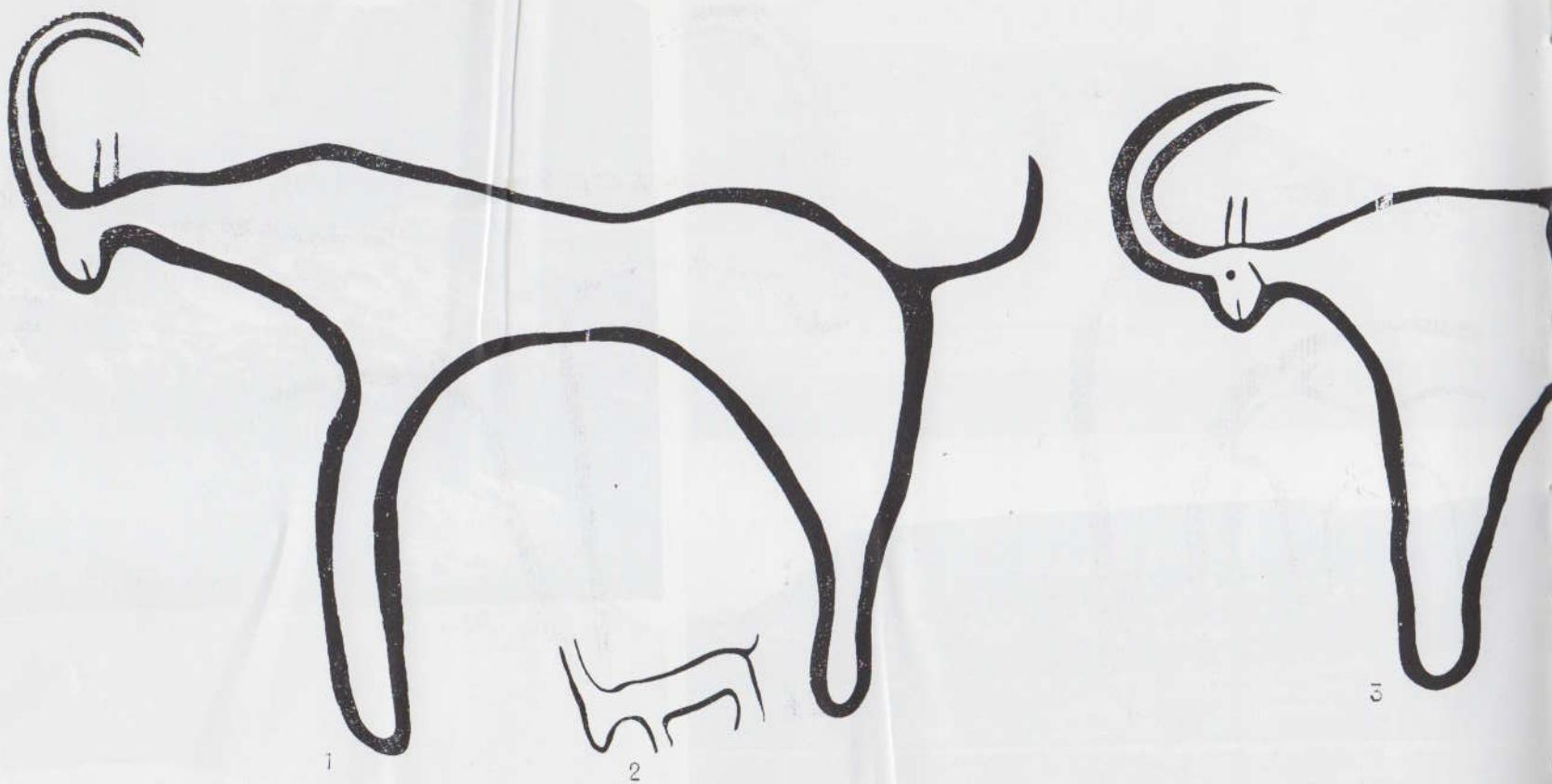

Böyükdaş, aşağı terras,
daş N:307
Беюкдаш, нижняя терраса,
камень 307

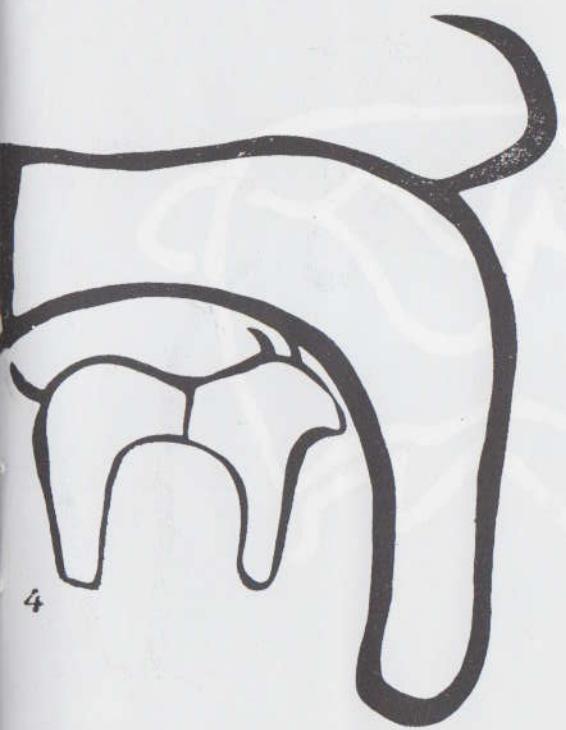
10 0 10 20 30 40 50 cm

Kiçikdaş dağı,
daş N:5
Гора Кичикдаш
камень 5

4

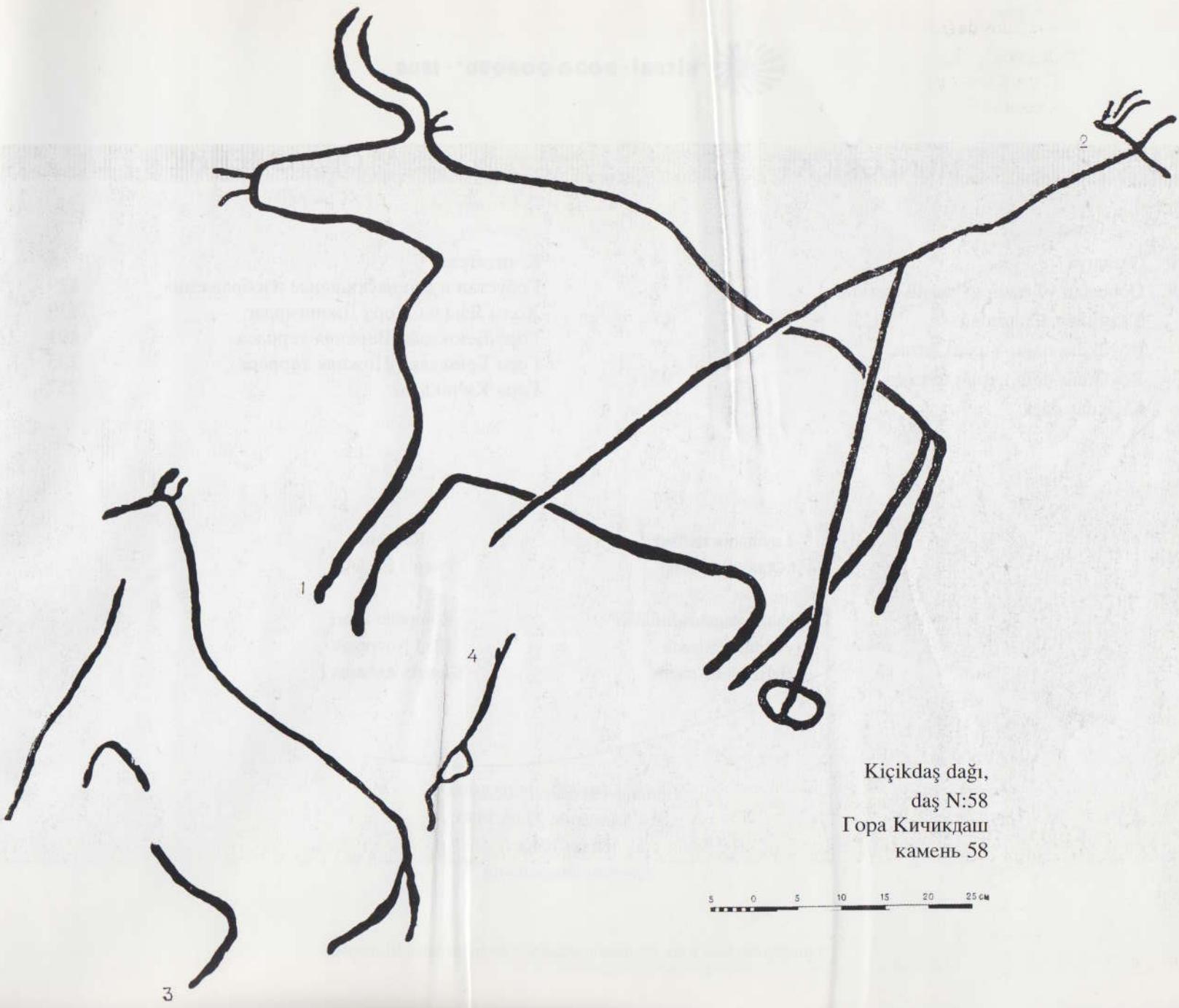

01

Kiçikdaş dağı,
daş N:15
Гора Кичикдаш
камень 15

0 2 4 6 8 10 12 14 16 18 cm

Kiçikdaş dağı,
daş N:58
Гора Кичикдаш
камень 58

MÜNDƏRİCAT

Oxucuya	4
Qobustan və onun qayaüstü rəsmləri	7
Yazılıtəpə, Cingirdağ	17
Böyükdaş dağı. Yuxarı terras	57
Böyükdaş dağı. Aşağı terras	93
Kiçikdaş dağı	111

ОГЛАВЛЕНИЕ

К читателю	5
Гобустан и его наскальные изображения	129
Холм Язылы. Гора Джингирдаг	139
Гора Беюкдаш. Верхняя терраса	191
Гора Беюкдаш. Нижняя терраса	235
Гора Кичикдаш	257

Layihənin rəhbəri
Oqtay Ələkbərli

Rəssamı
Nərgiz Əliyeva

Layihənin əlaqələndiriciləri
Elmir Vəlizadə
Hafiz Hüseynzadə

Kompüter işləri
Riad Novruzov
Kəmalə Abbasova

Yığılmaga verilib: 15.05.1999
Çapa imzalambil: 22.05.1999
Tirajı: 1000
Qiyməti müqavilə ilə